

P-124

v. 27

ACADEMIA ROMÂNĂ

8154

ANUARUL

INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL“

XXVII

1990

IAȘI

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE

P-124

COLEGIUL DE REDACȚIE

L. BOCU

I. CAPROȘU

VENIAMIN CIOBANU

ȘTEFAN S. GOROVEI (redactor șef)

GHI. PLATON, membru corespondent
al Academiei Române

D. ȘANDRU

LEON ȘIMANSCHI

D. VITCU

AL. ZUB, membru corespondent
al Academiei Române
(președinte)

Adresa redacției :

Institutul de Istorie „A. D. Xenopol”
Bd. Lascăr Catargi nr. 15
Iași

ACADEMIA ROMÂNĂ
ANUARUL INSTITUTULUI DE ISTORIE „A. D. XENOPOL”

Tom XXVII, 1990

INSTITUTUL DE ISTORIE

BIBLIOTECA

Nr. inv.

1403

S U M A R

AL. ZUB, Cuvînt înainte V

★

PETRE Ș. NASTUREL, *Mélanges roumano-athonites* (I) 1

ȘERBAN PAPACOSTEA, *Infruntări politice și spirituale în sud-estul Europei : 1204—1241* (II) 23

D. SUCIU, *Alexandru Sterca Șuluțiu și mișcarea națională românească* (III) 51

★

N. A. URSU, *Letopisețul Țării Moldovei pînă la Aron vodă — opera lui Simion Dascălul* (II) 73

★

✕ VENIAMIN CIOBANU, *Cauze politice și implicații juridice ale stabilirii raporturilor româno-polone la sfîrșitul secolului XIV (1387—1396)* 103

D. ȘANDRU, *Proprietatea funciară rurală din România de la reforma agrară din 1945 pînă la colectivizarea agriculturii* (I) 121

★

VASILE LICA, *Specificul național la G. Călinescu. Dimensiunea tra-co-getică* 137

LUCIAN NASTASĂ, *G. Călinescu și Universitatea din Iași. Pe marginea unei corespondențe* 147

„A. D. XENOPOL”

BIBLIOTECA

Colec.

P. 121

DISCUȚII

ALEXANDRU V. DIȚĂ, Despre o ficțiune istoriografică	155
---	-----

STUDII DOCUMENTARE

ADRIAN ANDREI RUSU, Întregiri și interpretări privitoare la itine- rariile lui Iancu de Hunedoara	171
GHEORGHE I. FLORESCU, Duiliu Zamfirescu : publicist și memo- rialist	187

★

PAUL MIHAIL, Vechi tipărituri românești (1831—1871) (III)	195
---	-----

OPERA POSTHUMA

ALEXANDRU V. BOLDUR, Privire generală asupra domniei lui Ște- făniță, fiul lui Bogdan	215
--	-----

ARHIVA GENEALOGICĂ

Simpozion „Genealogie și istorie“	221
ȘTEFAN S. GOROVEI, MIHAI SORIN RĂDULESCU, Constantin Basarab Brâncoveanu. Strămoșii, înrudirile și calea spre tron	223
PAUL PĂLTĂNEA, Știri inedite despre familia domnitorului Antioh Cantemir (II)	239
VLAD ZIRRA, Medici din Moldova veacului trecut : Dimitrie Sa- murcaș și descendența sa (II)	259

S O M M A I R E

AL. ZUB, Avant propos .	V
★	
PETRE Ș. NĂSTUREL, Mélanges roumano-athonites (I) .	1
ȘERBAN PAPACOSTEA, Affrontements politiques et spirituels dans le Sud-Est de l'Europe : 1204—1241 (II)	23
D. SUCIU, Alexandre Sterca Șuluțiu et le mouvement national rou- main (III)	51
★	
N. A. URSU, <i>La Chronique de la Moldavie jusqu'au prince Aron</i> (1595) — oeuvre de Simion Dascălul (II)	73
★	
VENIAMIN CIOBANU, Causes politiques et implications juridiques de l'établissement des rapports roumano-polonais à la fin du XIV ^e siècle (1387—1396)	103
D. ȘANDRU, La propriété foncière rurale en Roumanie entre la réforme agraire de 1945 et la collectivisation de l'agri- culture (I)	121
★	
VASILE LICA, Le spécifique national chez G. Călinescu. La dimen- sion thraco-gète	137
LUCIAN NASTASĂ, G. Călinescu et l'Université de Iași. En marge d'une correspondance	147

DISCUSSIONS

ALEXANDRU V. DIȚĂ, Autour d'une fiction historiographique .	155
---	-----

ÉTUDES DOCUMENTAIRES

ADRIAN ANDREI RUSU, Additions et interprétations concernant les itinéraires de Iancu de Hunedoara	171
GHEORGHE I. FLORESCU, Duiliu Zamfirescu : publiciste et mémorialiste	187

★

PAUL MIHAIL, Vieux imprimés roumains (1831—1871) (III) .	195
--	-----

OPERA POSTHUMA

ALEXANDRU V. BOLDUR, Considérations générales sur le règne du prince Ștefăniță, fils de Bogdan III	215
--	-----

ARCHIVES GÉNÉALOGIQUES

Symposium „Généalogie et histoire“	221
ȘTEFAN S. GOROVEI, MIHAI SORIN RĂDULESCU, Constantin Bassarab Brancovan. Les ancêtres, les parentés et la voie vers le trône	223
PAUL PĂLTĂNEA, Informations inédites concernant la famille du prince Antioche Cantemir (II)	239
VLAD ZIRRA, Médecins moldaves du siècle passé : Démètre Samurcaș et sa postérité (II)	259

CUVÎNT ÎNAINTE

Tomul de față (XXVII) iese de sub tipar cu o întârziere neașteptată și regretabilă. Evenimentele cu care s-a încheiat anul 1989 au produs tulburări și în sfera științei, împiedicând un timp desfășurarea normală a cercetării și nu mai puțin valorificarea acesteia. În mod paradoxal, o schimbare de regim de la care se aștepta un avânt nou și un plus de eficiență în istoriografie a generat piedici pe seama cărora se poate pune și întârzierea acestui tom. Piedici obiective, fiindcă disponibilitățile tipografice au căpătat brusc alte utilizări, însă și piedici subiective, întrucât corpul de cercetare a fost solicitat, la rîndul său, în alte direcții. El n-a mai avut, în noile circumstanțe, tăria de a insista, așa cum făcuse ani de-a rîndul, pentru valorificarea optimă a muncii sale. Sîntem, abia acum, în situația de a putea oferi un nou tom din Anuar. El reunește în genere studii ce trebuiau să formeze, împreună cu altele, partea a doua din tomul XXVI (1989). Am fost siliți, din aceleași motive, să sacrificăm acea parte, în ideea de a grăbi pe cît posibil aducerea la zi a publicației. Numai cu tomul XXVIII (1991) s-ar putea ca Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” să-și afle din nou cadența normală.

După cum se vede, însăși titulatura Institutului nostru s-a modificat între timp, ca efect al acelorași schimbări, însă și al nevoii legitime de specializare. Colegii care se ocupă de arheologie alcătuiesc acum un Institut aparte. Aceasta nu afectează deloc structura publicației, dat fiind că și înainte colegii amintiți aveau revista lor, *Arheologia Moldovei*. În Anuar se publicau numai rareori texte de caracter sintetic din acest domeniu. Vom proceda la fel mai departe, convinși că nu există granițe ferme între disciplinele respective și că un arheolog autentic este în chip necesar și istoric.

Cît privește publicația noastră, socotim că nu e deloc prezumțioasă aprecierea că ea se bucură de un frumos prestigiu în lumea specialiștilor și că a izbutit, în afară de aceasta, să mențină interesul pentru istoriografie al unui public mai larg. Chiar și atunci cînd ingerințele de ordin politico-ideologic erau deosebit de jenante, ea a reușit, printr-un concurs de împrejurări, să-și păstreze demnitatea profesională. Este motivul pen-

tru care nu se pune acum chestiunea unei revizuirii drastice a programului său. Ca și înainte, când gospodărirea Anuarului a fost asigurată succesiv de Leonid Boicu, Ioan Caproșu, Leon Șimanschi, redacția condusă de Ștefan S. Gorovei se va preocupa de sporul informației istorice, de analize și restituiri parțiale, de sinteze pe epoci, teme, domenii etc. Paginile publicației noastre vor sta mai departe la îndemina celor interesați de studiul trecutului românesc, studiu ce nu se poate realiza cum trebuie, firește, decât printr-o continuă, sistematică raportare la istoria lumii și îndeosebi la aceea a popoarelor din jur. Față de perioada anterioară, însă, momentul actual invită la un plus de acribie restitativă și la o mai curajoasă deschidere spre noile teme, direcții, metode. Anuarul va trebui să răspundă unei duble meniri: aceea de spațiu expozitiv pentru rezultatele dobândite în cercetarea istorică și cea de câmp experimental, de laborator, de „atelier“ în care noile devotamente ale domeniului să-și încerce „armele“. Întia menire ține de finalitatea tradițională a istoriografiei. A doua, exprimind și ea o conduită străveche, impune acum un interes special, pe de o parte fiindcă domeniul ca atare cunoaște un proces de spectaculoasă înnoire, pe de alta fiindcă istoriografia noastră, distorsionată excesiv în solda puterii, necesită acum o substanțială întinerire.

Anuarul e chemat deci să dea expresie liniilor de program adoptate de Institut curînd după schimbările din decembrie '89. Preocuparea de a reda istoriografiei noastre demnitatea științifică și morală trebuie pusă în evidență. Se degajă de aici nu numai nevoia de a dezvolta, în cadrul instituțional existent, o activitate de cercetare conformă cu exigențele timpului, dar și imperativul extinderii acestui cadru, printr-un efort continuu de iradiație socială, efort susceptibil a trezi și a pune la lucru energii locale, mai ales în spațiul Moldovei, astfel ca ideea de a valoriza trecutul să devină peste tot activă și creatoare.

Corpul de membri ai Institutului, cu totul insuficient acum, va fi sporit pe cît posibil prin angajare de tineri studioși, capabili a se devota acestui gen de creație, însă și prin cooptarea de membri externi, care să participe la anumite activități (istorie locală, demografie, culturologie, dicționare istorice etc.) și să dezvolte la rîndul lor, în mediile unde lucrează, o acțiune benefică de resuscitare a vechilor valori.

Institutul de Istorie „A. D. Xenopol“ se vrea deci un așezămînt care să pună la lucru programe de studiu cît mai coerente, în ideea de a soluționa probleme de ordin științific cu privire la trecutul românesc, în primul rînd acele probleme care nu pot fi rezolvate numai prin efort individual. Totodată, el se dorește un centru de îndrumare istoriografică pentru oricine se interesează de trecutul nostru, fie că e vorba de studiul propriu-zis al diverselor aspecte locale, fie că se urmăresc chestiuni de patrimoniu: monumente și ansambluri istorice, opere de artă, cărți rare etc. Sub acest unghi, colaborarea cu instituțiile cointeresate devine indis-

pensabilă, în termeni ce se cuvin a fi, desigur, reglementați cît mai curînd.

Cum istoria oricărui popor nu se poate închipui ca o desfășurare autonomă, ci numai în cadrul unui sistem de relații ce implică inerent istoria universală, se înțelege de la sine că Institutul va acorda toată atenția raporturilor internaționale și că va dezvolta legături firești cu institutele de profil din afara țării.

În același timp, fiindcă în sfera științelor antropologice aproape nimic nu se mai poate studia serios, fără apel la alte discipline, Institutul nostru ține să coopereze cu specialiști din domeniile conexe, să pună în lucru teme de interes pluridisciplinar și să îndrume astfel pe studioșii care se vor devota istoriografiei sub egida sa.

Sîntem preocupați ca noile viziuni și metode ale istoriografiei să devină mai operante în lucrările noastre. Căci dacă în unele domenii salturile sînt mai dificile, dată fiind nevoia de achiziții sistematice, de prelucrare și de restituție metodică, există totuși posibilitatea de a permeabiliza scrisul istoric prin aplicarea de noi metode. Fără să ignore neli-niștile pe care breasla noastră le trăiește pretutîndeni, într-un moment cînd ideologiile sînt puse în cauză și noi paradigme cognitive își fac loc, trebuie să observăm că sarcinile noastre se plasează încă, preponderent, în sfera cercetărilor de restituție monografică, de sistematizare și analiză a faptelor, de reconstrucție fragmentară. Aceasta nu interzice totuși concentrarea eforturilor în direcția sintezei, chiar dacă aceasta e încă departe de orizontul dorințelor noastre. E o perspectivă ce impune deocamdată limitarea drastică a programului și o certă modestie în formularea lui.

Al. Zub

PETRE Ș. NĂSTUREL

MÉLANGES ROUMANO-ATHONITES (1)

Ces pages — les premières que je publie au pays depuis 20 ans — je les dédie pieusement à tous ces jeunes — écoliers, soldats, étudiants — qui ont, par leur mort généreuse, écrit l'épopée nationale anticommuniste de décembre 1989 pour que survive et que vive la Roumanie. 6.2.1990.

I. ENCORE L'INSCRIPTION INSOLITE DU KATHOLIKON DE LAVRA

De récentes recherches de Monsieur Dumitru Nastase ont été suscitées par une bizarre inscription transcrite par Barskij au XVIIIe siècle et disparue en 1814. Selon ce petit texte, un prince de Valachie aurait reconstruit le katholikon de la Grande Laure. Son libellé mentionne un voévode Vladislav Radul¹. On pourrait s'agir à Vladislav I-er, le donateur de la superbe icône de saint Athanase conservée dans cette église². Mais la mention du nom Radul a piqué la curiosité de M. Nastase qui, après avoir hésité entre Radu le Grand (1495—1508), généreux bienfaiteur de l'Athos, et son fils Radu de la Afumați (1522—1525 mais avec plusieurs interruptions), a arrêté son dévolu sur ce dernier. Très intéressante en soi, la question ne nous semble pas définitivement tranchée. Et si nous n'écartons pas l'éventualité d'une contribution de Vladislav I-er, nous préférerions Radu le Grand à son fils, pour les motifs que voici. Tout d'abord, on ne connaît aucune charte de Radu de la Afumați au profit de Lavra, alors que son père, on le sait pertinemment, recevait des caloyers lavriotes à sa cour et leur remettait annuellement une somme d'argent³. Ensuite la rédaction roumaine de la *Vie de saint Niphon* (d'après le texte rédigé par le prôtos Gabriel) attribue avec luxe de détails à Neagoe Basarab, successeur de Radu le Grand, diverses oeuvres pies exécutées à Lavra. Il suffit de citer ces mots : „Et à la Laure de saint Athanase, il (= Neagoe) a rénové toute la grande église, avec le sanctuaire (*altariul*) et avec les portiques (*tinzile*) et il a assemblé le vieux plomb et un autre, neuf, et il l'a recouverte tout entière, derechef“⁴. Mais on sait, et M. D. Nastase est le premier à le rappeler, que Neagoe acheva parfois ce que Radu le Grand avait entrepris quelques années plus tôt⁵. Il est donc fort possible que le voévode Radu de l'inscription incriminée ait refait la

toiture de l'édifice, même si la *Vie de Niphon* en attribue le mérite au seul Neagoe.

Néanmoins, toutes ces spéculations sont loin de nous satisfaire. C'est que la fameuse inscription grecque, telle que Barskij l'a conservée à la postérité, est libellée, mot à mot, comme suit: „Vladislav Radul Io (=Jean) voévode de Hongrovalachie et autocrate des Rhomées, de l'an 934“. Or ici tout est bizarre. C'est d'abord l'ordre dans lequel sont énumérés les noms: il n'existe en effet aucun prince roumain appelé Vladislav Radul, ni inversement. Et puis, le nom-titre sacré de Jean (Io) précède toujours, sans aucune exception, et ne suit jamais l'énoncé du nom des voévodes! Le titre d'autocrate est, certes, porté par des princes roumains: mais „autokrator des Rhomées“ titre réservé au basileis byzantins et usurpé par des souverains bulgares et serbes — n'est pas attesté ailleurs à propos de princes roumains! L'année, enfin, 934, est antérieure à celle de la fondation même de Lavra (963!): alors que d'ordinaire on utilise l'année de la création du monde, ici on se serait servi de celle de la Nativité... Nous admettrons cependant que Barskij a bien déchiffré l'inscription qui figurait à l'époque sur le porche du katholikon.

Son libellé toutefois nous fait douter qu'on ait jamais rédigé *ab initio* un texte pareil. Aurait-il été forgé après coup? l'année étant irrevocable.

Vu que ladite inscription se trouvait au-dessus du porche du narthex, à même le plomb garnissant la grande arcade, nous nous demandons si l'inscription première n'avait pas été gravée à même ce métal et si, par la suite lors des travaux de réfection attestés sous Neagoe (1512—1521), on n'aura pas réemployé des feuilles que le temps n'avait pas rongées, en les disposant de telle façon que les restes d'inscription donnassent l'impression de former un texte cohérent⁶. Cela expliquerait pourquoi le texte recopié par le voyageur russe fait mention d'un voévode Vladislav et d'un voévode Radu de Hongrovalachie, comme aussi d'un empereur byzantin inconnu (le fondateur même de Lavra, l'empereur Nicéphore Phocas?). S'il en est bien ainsi, l'inscription primitive devait rappeler l'histoire de l'église du monastère, en célébrant les principaux souverains — byzantins et roumains — qui en avaient été les fondateurs. Mais c'est là une hypothèse; et hypothèse elle demeure.

Quant à l'année, inadmissible à tous égards, elle aura été mal transcrite par Barskij dans la transposition qu'il fit des caractères grecs en lettres slavonnes. Au lieu de 934, doit-on rétablir 333 : 7034 (1525—1526), comme d'aucuns l'ont déjà proposé⁷? Si oui, nous aurions affaire au voévode Radu de la Afumați, ainsi que l'admet M. Nastase, mais il est postérieur à Neagoe. Et que cherche dans ce contexte le nom de Vladislav? Pour nous, ce nom a chance d'être un vestige d'une information concernant le prince qui donna à Lavra l'icone de saint Athanase.

On le voit, de quelque manière que l'on retourne le texte de Barskij, l'inscription se refuse à nous livrer un sens définitif, susceptible d'emporter la conviction de l'historien.

C'est pourquoi, le plus sage, à notre avis, c'est de penser qu'un voévode valaque Vladislav (peut-être du XIVe siècle), puis un autre, du nom de Radu — (et si c'était, *hypothèse nouvelle*, son frère et associé qui lui

succéda sur le trône de 1377 environ à 1383 ?) restaurèrent ou, à tout le moins, firent recouvrir à leur frais le katholikon de Lavra.

Un jour viendra où des fouilles archéologiques au Mont Athos commenceront à être pratiquées. Elles aideront à en reconstituer l'histoire et aussi à mieux asseoir les travaux de restauration que réclament les édifices. Alors bien des énigmes seront percées à jour quand on connaîtra mieux les étapes constructives de chaque monastère et que des faits authentiques prendront la place de traditions ou de légendes. Mais ce n'est pas demain la veille...

¹ D. Nastase, "Βασιλόθης Οὐγγροβλαχίας καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμίων" *Remarques sur une inscription insolite*, tirage à parte de „Byzantinisch-neugriechische Jahrbücher“ XXII, 1976, p. 1—16. L'inscription, à la p. 2 (cf. Millet-Pargoire-Petit, *op. cit.*, p. 108, nr. 334).

² Ici-même, p. 398—406. Voir aussi D. Nastase, *op. cit.*, p. 10—12.

³ Ici-même, p. 69.

⁴ Voir le texte établi par feu Mgr Tit Simedrea reproduit apud G. Mihăilă et D. Zamfirescu, *Literatura română veche*, I, (Bucarest, 1969), p. 90 (cf. aussi la traduction allemande de V. Grecu, *Viața Sfântului Nifon. O redacțiune grecească inedită*, Bucarest, 1944, p. 56, lignes 18—19). Cf. P. Ș. Năsturel, *Aperçu critique*, p. 100.

⁵ D. Nastase, *op. cit.*, p. 4. Voir ici-même à propos de Kutlumus, p. 35—36 et surtout de Lavra, p. 69.

⁶ C'est ce que suggère le texte même, cité plus tôt, de la *Vie de saint Niphon*.
⁷ Cf. Millet-Pargoire-Petit, *op. cit.*, loc. cit., (cf. D. Nastase, *op. cit.*, p. 3) et N. Iorga, *Le Mont Athos...*, p. 164 (le savant roumain croyait que Barskij aurait commis des erreurs et que le peintre — sic ! — aurait „retouché l'inscription“). A noter encore que si nous corrigeons ΜΑΑ en ΣΑΑ (6934), la date correspondant à l'an 1425/1426, quand le trône valaque était occupé par Radu Prasnaglava — le Chauve, ou le Simple — alors en compétition avec son cousin Dan II, ce qui rend improbable toute sollicitude envers les moines de l'Athos.

II. LA DONATION DU BOYARD ALDEA A KUTLUMUS (1398)

Un document roumain, en langue slave, nous met en présence de la première attestation connue d'une donation de boyard roumain au profit de la Sainte-Montagne. Il s'agit d'un acte sur parchemin conservé aux archives de Kutlumus, par lequel messire Aldea et son épouse dame Bisa offrirent à ce monastère le village de Cireșov (en Olténie)¹.

Ce document a donné lieu à bien des discussions : l'une porte sur sa datation ; l'autre concerne la personne du donateur². D'aucuns ont cru qu'Aldea était le fils du voévode Mircea l'Ancien, devenu à son tour prince de Valachie (1431—1436). Ils s'appuient en effet sur la mention du nom du voévode Mircea dans ledit document et sur l'expression relative à Kutlumus désigné ici comme „notre monastère“. Nous avons déjà montré que cette interprétation était dénuée de fondement³ : Aldea demande en effet aux moines de prier „d'abord pour notre prince Jean Mircea le voévode, puis pour nos parents et pour moi et mon épouse“. Si le voévode Mircea avait été le père du boyard valaque, on ne comprend pas comment ce dernier aurait demandé les prières des caloyers d'abord pour son

prince, puis pour ses parents (roditelema nașemu), donc pour ses père et mère !

Aldea est un seigneur connu de plusieurs documents du prince Mircea. Il figure au nombre des conseillers princiers entre 1390 et 1400⁴.

La date de sa donation aussi a entraîné des discussions. L'acte en question ne porte en effet que la mention de l'indiction : „septième indiction“. Par bonheur il est précisé que la donation fut faite et remise à l'higoumène de Kutlumus, l'hiéromoine Kyr Jérémie. C'est ce qui nous a permis d'éliminer l'année 1414 ou 1413 proposée par certains érudits, pour nous fixer à 1398, un Jérémie étant précisément attesté à la tête du monastère athonite en 1387, alors qu'en 1399 Hilarion en était l'higoumène (suivi par Karpos en 1428)⁵. En outre la liste des cinq témoins cités par Aldea, tous de grands boyards du prince Mircea, ne renferme que des noms cadrant plus facilement avec la chronologie de 1398⁶.

Nous avons montré comment cette donation seigneuriale permettait d'établir la réalité et la date d'une donation de terres faite par le prince Mircea à Kutlumus⁷.

Mais l'acte de donation d'Aldea n'a pas encore tout dit.

Pour l'avoir vu au Mont Athos, nous pouvons affirmer (en l'absence jusqu'ici de tout facsimilé)⁸ que cette pièce se présente à l'instar d'un acte princier. Sans doute fut-elle écrite à la cour de Mircea, lors de la visite de Jérémie venu reprendre à la sueur de son front la tradition instaurée quelques décennies plus tôt par son prédécesseur de glorieuse mémoire Chariton⁹. Écrit à l'encre noire, le texte débute avec une croix d'invocation symbolique et une belle lettrine initiale (B slave : † Vă zakonnea...) ¹⁰. Le parchemin mesure 22,5 cm dans sa largeur supérieure et 19,5 cm dans sa largeur inférieure. Le côté gauche compte 32 cm et le côté droit 36,5 cm. Mais le bas de ce parchemin est déchiré, à preuve que la feuille originellement était plus haute. Le contenu du document s'étend sur 28 lignes, auxquelles s'ajoutent les deux lignes renfermant le libellé des signatures du boyard et de son épouse¹¹. Celles-ci sont tracées en grands caractères, d'une encre plus noire que le texte : on éprouve à les regarder le sentiment d'une influence exercée par les monogrammes princiers qui barraient les documents dans toute leur largeur¹². Un espace vide, limité par deux encoches, interrompt le texte même de ces deux signatures : c'est sans doute là qu'était la place d'un sceau. Les deux signatures sont de la même main, différente certainement de celle du notaire qui rédigea l'acte de donation¹³.

Mais nos remarques ne s'arrêteront pas là : c'est que la donation n'est point faite au monastère de la Transfiguration du Christ, vocable de Kutlumus¹⁴, mais bien „à la Sainte Montagne, au monastère du sain archi-hiérarque et thaumaturge du Christ Nicolas, qui est à Kutlumus, à la tour“ (ou „au beffroi, au clocher : *na Kambanarij*“).

Tenant compte du conflit qui avait opposé les moines roumains aux moines grecs du temps même de Chariton à propos du régime préféré par les uns à l'encontre des autres, nous avons déjà émis l'hypothèse que les moines valaques avaient dû se regrouper autour d'une chapelle dédiée à saint Nicolas et abritée dans cette tour, les caloyers grecs utilisant pour eux-mêmes le catholicon de la Transfiguration. Cette séparation avait l'avantage de couper court aux conflits... ^{14 bis}.

Notre voyage sur les lieux en août 1978 et une nouvelle lecture du dossier de Kutlumuş nous permettent, nous l'espérons, d'expliquer un peu différemment la chose.

La préposition slave *na* devant le mot (d'origine grecque) *kambanaria*¹⁵ est susceptible de diverses acceptions. Elle signifie : près de, pour, vers¹⁶. Alors un choix s'impose, choix délicat, que seuls d'autres éléments pourront guider.

Et c'est ici que nous ferons intervenir les pièces d'archives concernant la cellule (kellion) de Saint-Nicolas qui appartient à Kutlumuş.

C'est ainsi que, à l'époque même du conflit qui avait éclaté entre l'higoumène Chariton et son bienfaiteur et Ktitor, le voévode Vladislav 1er, Kutlumuş avait obtenu en février (ou mai) 1369 la possession dudit kellion. Le prôtos Sava et le conseil des higoumènes des couvents de l'Athos se montrèrent d'accord pour que Saint-Nicolas s'unit définitivement au couvent que dirigeait Chariton, dont ils faisaient l'éloge. L'acte précise l'emplacement de ce kellion : „près de nos cellules de Rhavda“ et il le donne „avec tout son usufruit et son étendue“. Le prôteion avait à recevoir annuellement une redevance de six mesures de vin et six „litres“ d'huile. Obligation est faite aux moines de Kutlumuş d'améliorer, accroître et soutenir leur nouvelle possession¹⁷.

L'une des copies anciennes de ce document précise (à la partie correspondant à la ligne 21 du document tel qu'il a été édité) qu' „un autre acte comprend la délimitation“ du kellion¹⁸.

Sans doute s'agit-il d'un acte du même prôtos Sava, remontant au mois de novembre 1369. Cette fois encore, Sava et plusieurs higoumènes athonites font l'éloge de Chariton pour rappeler ensuite qu'ils ont uni à Kutlumuş „le kellion de notre père parmi les saints, le bienheureux thaumaturge Nicolas, kellion qui se trouve près des hésychastéria de Rhavda, avec tout son usufruit et son étendue“. Après quoi l'acte donne la description topographique du territoire dudit kellion. Malheureusement, ce qui était clair pour les moines de l'époque, ne l'est plus guère pour nous autres lecteurs du XXe siècle : c'est que le point de départ de cette délimitation est déterminé par un chêne qui se dressait aux pieds d'un vignoble appartenant alors à l'ecclésiarque de la laure de Karyès ! Mais certains points de repère méritent, semble-t-il, d'être retenus : la route traversée par cette délimitation, laquelle route s'en vient du couvent d'Alypiou ; le grand torrent descendant vers la skété de Rhavda ; la butte qui se dresse devant l'église Saint-Nicolas etc...¹⁹. En attendant d'essayer de reprendre prochainement l'examen de cette délimitation topographique sur les lieux mêmes, nous pensons pouvoir proposer déjà une identification : le kellion de Saint-Nicolas s'identifie (selon nous) aux cellules et à l'église Saint-Nicolas où se trouve aujourd'hui le cimetière des moines de Kutlumuş : à mi-chemin quand on va de Karyès vers Kutlumuş et après avoir enjambé le pont jeté effectivement sur un grand ruisseau, on ne tarde pas à rencontrer ce petit ermitage, qui se dresse à main gauche sur le chemin menant à Kutlumuş²⁰. Mais point de beffroi... Que cela ne gêne : reprenant le texte slave de l'acte d'Aldea, nous entendons que le „monastère“ de Saint-Nicolas est situé *du côté de la tour*, du beffroi, de Kutlumuş. Or aujourd'hui il y a bien la grosse tour édifiée en 1508 aux frais du voévode valaque Radu le Grand²¹, (peut-être sur les

fondations de celle bâtie aux frais de Nicolas Alexandre et de son fils Vladislav 1er un siècle et demi plus tôt)²². Et cette tour se trouve dans l'angle sud-ouest de l'ensemble des constructions du couvent de Kutlumuș²³. Si l'on considère l'emplacement du complexe de Saint-Nicolas par rapport à cette tour, il est permis de dire que Saint-Nicolas se dresse *du côté du clocher* de Kutlumuș. Et c'est ce qui nous fait admettre cette identification et, partant, cette localisation. Des recherches ultérieures n'en sont pas moins indispensables.

Nous fondant donc sur le résultat que nous venons d'exposer, il nous semble qu'à l'époque où le boyard Aldea fit don d'une terre à Kutlumuș, il l'offrit en fait à l'emplacement où vivaient groupés les moines ses compatriotes. En effet, l'interprétation que nous donnons doit être examinée à la lumière d'un autre document tiré des archives de Kutlumuș : celui du patriarche Antoine, du mois de juin 1393. Conférant à Kutlumuș le titre et les privilèges de stauropegie (encore que le terme ne soit pas explicitement employé) l'œcuménisme nous apprend que les moines kutlumușiotes avaient sollicité de lui cette faveur en faisant intervenir aussi „leur éphore et ktitor“, Constantin Dragaș, le beau-père du basileus (Manuel II) alors régnant²⁴. Comme nous l'avions remarqué déjà ailleurs²⁵, aucune mention dans cet acte patriarcal de l'„éphore et ktitor“ roumain, qui était le successeur légitime de son oncle Vladislav 1er, le voévode Mircea l'Ancien. Mais comme le fait observer le Professeur Paul Lemerle, si Dragaș était à la fois „patron et fondateur“ de Kutlumuș, c'est qu'il lui avait accordé à son tour, „de grandes donations“ et que le monastère „n'était pas alors, autant qu'on l'a dit, 'couvent du voévode'“²⁶.

Et le contexte historique du moment ne se prêtait guère pour Mircea à des manifestations de générosité outre-frontières. Depuis la bataille de Kossovopolje, le prince valaque (qui accorda assistance aux Serbes) continue la lutte contre les Turcs qui menacent la ligne du Danube. En 1390 ou 1391, Firus-bey a dévasté la Valachie après s'être emparé du tsarat de Vidin et, au début de l'année 1394, Mircea va lancer ses soldats en Bulgarie, provoquant le sultan Bajazet Ilderim, qui ne tardera pas à envahir la Valachie avec, dans ses rangs, des tributaires serbes : la sanglante bataille de Rovine (10 octobre 1394) contraindra le sultan à se retirer, non sans avoir laissé quelque part en Valachie un compétiteur au trône, le prince Vlad, qui aura à combattre Mircea. Après avoir essuyé des revers, Mircea écrasera son rival²⁷.

En 1393, quand fut délivrée la lettre patriarcale à Kutlumuș, les Turcs n'avaient pas encore commencé leur long blocus de Constantinople²⁸ : c'est une précision qui concorde avec l'intervention du dynaste serbe et la décision d'Antoine IV en faveur des caloyers. En effet, si les Ottomans avaient déjà procédé à l'encerclement de la ville, des communications entre Constantinople, le Mont Athos et Constantin Dragaș auraient été impossibles, comme elles l'étaient pour lors avec la Valachie de Mircea en guerre avec les Turcs.

D'autres remarques se dégagent encore à l'examen de l'acte délivré par Aldea et son épouse aux moines de Kutlumuș.

C'est ainsi que l'on n'a pas encore observé jusqu'ici la portée du jour où il fut rédigé : le 21 novembre. Or cette date correspond à la fête de la Présentation de Marie au Temple, grande solennité dans l'Eglise

orthodoxe. L'higoumène Jérémie se trouvait donc alors en Valachie, respectant peut-être en cela une prescription marquée dans les actes des princes postérieurs à Vladislav I-er. On sait que bien des chartes roumaines stipulent que les caloyers de tel ou tel monastère devront se présenter à la cour princière lors d'une fête donnée (à Pâques, souventes fois) pour y recevoir l'allocation annuelle assignée à leur communauté²⁹. L'affluence à de pareilles occasions de moines étrangers venus à la même date facilitait peut-être les comptes du Trésor: mais indéniablement elle réhaussait d'un éclat supplémentaire le faste des cérémonies auliques et liturgiques où le prince voulu par Dieu se montrait à ses sujets entouré d'un apparat somptuaire renforçant son prestige. Cette remarque sur la portée de la date de l'acte octroyé par le boyard roumain à l'higoumène Jérémie vient confirmer notre opinion qu'à la même date le voévode valaque aura fait don de domaines aux caloyers de Kutlumus³⁰.

Le geste de messire Aldea et de son épouse, il convient de le noter, s'inscrit dans la tradition des dons consentis aux hauts lieux de l'Orthodoxie par des nobles byzantins, serbes, bulgares, géorgiens...³¹. L'argument présenté par Chariton à Vladislav I-er qu'en secourant un couvent de la Sainte-Montagne, il suivrait l'exemple des têtes couronnées et s'assurerait dans l'autre monde le pardon de ses péchés, joue dans cette occurrence également. Aussi Aldea et Bisa prirent-ils grand soin d'interdire à leurs parentés, fût-ce un frère ou un cousin, de contester leur donation. Le prince même du pays n'était pas libre non plus d'intervenir pour la casser; sinon, il s'exposait, tout comme un chacun, à la malédiction céleste³².

Nous ne saurions affirmer qu'Aldea fut le premier d'une longue liste de boyards roumains à faire l'aumône au Mont Athos³³. Mais nous croirions volontiers qu'avant lui aucun de ses pairs n'avait encore donné une terre à quelque monastère étranger que ce fût. Seul l'exemple direct de son seigneur naturel le voévode dont il était le familier³⁴, a pu lui suggérer pareille imitation³⁵.

La clause spécifiée encore dans sa donation, que les caloyers devront faire mémoire de lui, de son épouse et de leurs parents chaque dimanche³⁶ a dû elle aussi s'inspirer des stipulations de la charte princière. Et c'est un peu pour cela qu'il leur demande de prier également pour son voévode.

L'exemple d'Aldea dut influencer d'autres boyards valaques: même s'ils ne firent point don de villages aux moines athonites, il est probable qu'ils ouvrirent leurs escarcelles devant le Père Jérémie. Comment concevoir que les grands et riches seigneurs pris à témoins par Aldea dans son acte de donation, n'aient pas tenu eux aussi à s'assurer les prières des moines pour eux et leurs familles³⁷? Comme de tout temps les courtisans ont imité l'exemple du maître, le cas que constitue le geste d'Aldea nous autorise à le penser.

ADDENDUM. Nous avons repris nos recherches à Kutlumus le 14 août 1979. Concernant l'identification et la localisation proposées ci-dessus par nous, nous les croyons confirmées par l'examen des lieux confronté avec un dessin de Barskij. Ce dessin, de 1744, montre l'église Saint-Nicolas dans le coin de droite de la planche éditée par P. M.

Mylonas, *Athos und seine Klosterlagen in alten Stichen und Kunstwerken*, Athènes, 1963, p. 98. Si l'on se tient à l'extérieur de l'église actuelle (qui remonte à 1799, selon une inscription extérieure constituée d'un jeu de briques), la face tournée vers le mur sud, on aperçoit juste devant soi la tour de Kutlumuș : la distance ne doit pas dépasser, au juger, 150 m. (Nous l'avons mesurée pas à pas, en ligne droite). Sous l'église actuelle à laquelle on accède directement par les cellules (bonnes à abriter une dizaine de moines, selon l'estimation que nous a faite notre aimable guide, le R.P. hiérodiaque Athanase), nous avons contemplé les restes d'une église plus ancienne, sans doute celle de Neagoe Basarab, mentionnée dans la *Vie de saint Niphon* et nous avons examiné des lambeaux de fresques que nous attribuerions au XVIe siècle (nous avons ainsi identifié, à la leur d'une bougie, les noms, en grec, des saints Georges et Démétrius, à cheval, de la Vierge, de saint Artémios, de l'archange Gabriel, d'un saint Nicolas le Jeune, imberbe, une croix à la main, et sous une arcade aveugle, de saint Macaire le Romain). Seules des fouilles archéologiques pourront dater exactement les vestiges de cette église (transformée aussi en ossuaire) et nous dire si celle que le boyard Aldea gratifia d'une terre en 1398, se confond ou non avec elle. En attendant, ces quelques remarques semblent établir avec assez de certitude l'emplacement du „monastère“ de Saint-Nicolas.

¹ Le texte a été édité par : Stoica NICOLAESCU, *Domnia lui Alexandru Vodă Aldea, fiul lui Mircea Vodă cel Bătrîn*, „Revista pentru istorie, arheologie și filologie“, XVI, 1922, p. 239 ; Gr. NANDRIȘ, *Documente românești în limba slavă de la mănăstirile Athosului*, Bucarest, 1936, p. 244—245 (avec traduction roumaine et, p. 265, résumé français reproduit par P. LEMERLE, *Actes de Kutlumuș*, p. 233, no 44) ; le corpus D.I.R., B) *T Rom.*, I, Bucarest, 1953, p. 66—67 (seulement en traduction roumaine) et, enfin, par P. P. PANAITESCU et D. MIOC, *Doc. Roman. Hist. B) T. Rom.*, I, Bucarest, 1966, p. 46 (no 19), texte slave et p. 46—47 (trad. roum.). Cette dernière édition a rétabli le nom de dame Bîsa : jusqu'ici les éditeurs lisaient *jupan Tsabîsa* „messire Tsabîsa“, au lieu de *jupanîța Bîsa* „dame Bîsa“. Le nom de femme Bîsa est mentionné dans un document de 1480 (cf. P. P. PANAITESCU et D. MIOC, *vol. cit.*, p. 274 et 275). L'erreur de lecture provenait (nous l'avons constaté à Kutlumuș devant le document même) du fait que très souvent, à l'époque, on ne séparait pas les mots entre eux.

² Un exposé détaillé par P. Ș. NĂSTUREL, *Relațiile...*, pp. 749—751 ; cf. *Aperçu critique...*, p. 96.

³ P. Ș. NĂSTUREL, *Relațiile...* et *Aperçu critique...*, loc. cit.

⁴ P. Ș. NĂSTUREL, *Relațiile*, loc. cit. et *Aperçu critique...*, loc. cit. ; cf. N. STOICESCU, *Dictionar...*, p. 15 (mais le prend à tort pour logothète, quand en réalité le document invoqué et conservé en traduction roumaine concerne le logothète Baldovin, *jupan Aldea* figurant déjà à la 3e place des témoins : P. P. PANAITESCU et D. MIOC, *vol. cit.*, p. 32 no 13 et index, s.v. Aldea).

⁵ Toute la discussion chez P. Ș. NĂSTUREL, *Relațiile...*, loc. cit. et *Aperçu critique...*, p. 96. P. P. PANAITESCU et D. MIOC, *vol. cit.*, p. 46—47 datent le document de 1398 en se fondant, sans me citer, sur mes arguments. P. LEMERLE, *Actes de Kutlumuș*, p. 233 enregistrait la donation, d'après NANDRIȘ, à l'année 1414, mais à la p. 14 il exprimait son incertitude quand à la datation de l'acte d'Aldea, qui „demanderait... à être mieux étudiée“. Cf. la liste des higoumènes de Kutlumuș dressée par P. LEMERLE, *op. cit.*, p. 25.

⁶ P. Ș. NĂSTUREL, *Relațiile...*, p. 750 et *Aperçu critique...*, p. 96 ; cf. aussi N. ȘIȚICESCU, *Dicționar...*, p. 15—16 (le logothète Baldovin).

⁷ Ici-même, p...

⁸ Ce qui est bien regrettable, car cette pièce (éditée par NANDRIȘ d'après les photographies de Gabriel Millet) est le plus ancien acte roumain émanant d'un particulier, détail qui en rehausse tout l'intérêt pour l'étude de la diplomatique slavo-roumaine. D. P. BOGDAN, *Paleografia româno-slavă. Tratat și album*, Bucarest, 1978, p. 124 considère à juste titre le document d'Aldea comme „le premier acte privé de Valachie” et regrette que les éditeurs, St. NICOLĂȘESCU et Gr. NANDRIȘ, „n'indiquent pas le type de la graphie”. Nos observations d'ordre diplomatique seront donc de quelque utilité. Quant à l'écriture, précisons ici qu'elle rappelle absolument celle des chrysobulles princiers du temps. Une comparaison avec des chartes de Mircea permettrait peut-être d'identifier le scribe.

⁹ Voir ici-même, p. 32—33.

¹⁰ NANDRIȘ transcrit *Vă zakonea*, mais nous avons constaté sur l'original le redoublement de la lettre *n*. Faute d'avoir eu avec nous l'édition du texte d'Aldea, nous n'avons pu le collationner sur place.

¹¹ Cette déchirure a pu emporter les noms des cinq boyards invoqués comme témoins dans le corps du document. Mais nous sommes circonspect là-dessus, car en diplomatique roumaine les témoins cités ne signent pas toujours expressément : leurs noms étaient une garantie que l'on pouvait recourir à leur témoignage verbal si besoin s'en faisait sentir. A l'époque ancienne, peu de gens en effet savaient signer leur nom, même s'ils étaient voévodes de Valachie ou de Moldavie !

¹² Nous faisons reposer notre affirmation sur l'examen direct de l'original.

¹³ Mais comme les deux signatures sont de la même plume, nous supposons qu'elles ont pu être tracées en grandes majuscules (avec quelques minuscules et abréviations) par Aldea lui-même.

¹⁴ Si le nom du fondateur éponyme (le moine plus ou moins mythique saint Kutlumus) prévaut, l'appellation de monastère du Christ Sauveur se rencontre aussi (cf. P. LEMERLE, *op. cit.*, p. 291, index ; s.v. Koutlounousi). Mais les documents roumains donnent de règle le vocable de la Transfiguration, „Preobraženije”. Voir là-dessus, P. LEMERLE, *op. cit.*, p. 1.

¹⁴ bis Ici-même, p. 31.

¹⁵ Ce mot a été pris par NANDRIȘ, *op. cit.*, p. cit., dans sa traduction du document pour un nom propre : Cambanarit. La traduction de PANAITESCU et MIOC, *loc. cit.*, enregistre „le monastère de... Saint-Nicolas, qui est à Kutlumus, à la tour” („la turn”). Pour illustrer la difficulté qu'oppose à l'entendement l'expression renfermant le mot *Kambanaria*, nous retiendrons encore le fait qu'un bon slavisant roumain, I. R. MIRCEA, *Catalogul documentelor Tării Românești 1369—1600...*, Bucarest, 1947, p. 4, no. 17 mentionne „le monastère Saint-Nicolas dit le Clocher de Kutlumus” ! *Kambanaria* est une slavisation du grec *καμπανάριον* „clocher” ; en bulgare on rencontre *kambanaria* avec le même sens (le terme a échappé au dépouillement auquel s'est livrée dernièrement Lucia DJAMO-DIACONIȚA, *Limba documentelor slavo-române emise în Țara Românească în sec. XIV și XV*, Bucarest, 1971). C'est le même vocable que „campanile”, la tour des cloches (le terme a pénétré de l'italien en français, où il n'est pas attesté avant 1586 : O. BLOCH et W. von WARTBURG, *Dictionnaire étymologique de la langue française*, Paris, 1975, p. 103 : mais *campane* 'cloche' l'est depuis le XIVe s.).

¹⁶ Les traductions roumaines sont sur ce point déroutantes. Elles semblent entendre que le monastère de Saint-Nicolas était situé dans la tour même de Kutlumus. Mais déjà P. LEMERLE a eu l'intuition d'un problème car il parle, *op. cit.*, p. 14, note 68, du „pareklision de Saint-Nicolas qui se trouve à Kutlumus, près du grand clocher”. Sur les significations diverses de la préposition slave *na* voir Lucia DJAMO-DIACONIȚA dans l'ouvrage collectif publié sous la responsabilité de P. OLTEANU, *Slava veche și slavona românească*, Bucarest, 1975, p. 158—159. Peut-être faut-il retrouver ici une influence du roumain où la préposition „împotriva” 'contre' prend aussi l'acception de 'en face de', vis-à-vis de'. Selon H. HOLM BIELFELDT, *Altslawische Grammatik. Einführung in die slawischen Sprachen*, Halle, 1961, p. 181 la préposition *na* + accusatif

répond à la question *whin* (=quo?). Ceci nous autorise à traduire le passage incriminé par „le monastère Saint-Nicolas, à Kutlumuș, lequel est situé du côté du campanile“.

¹⁷ P. LEMERLE, *op. cit.*, p. 99—102, no. 25. Pour l'emplacement du kellion voir p. 100, ligne 11 du document.

¹⁸ Voir, *op. cit.*, p. 102, l'apparat critique de la ligne 21.

¹⁹ P. LEMERLE, *op. cit.*, p. 105—106, no. 27.

²⁰ D'après les souvenirs que nous a laissés notre pérégrination à Kutlumuș en août 1978.

²¹ Ici-même, p. 36.

²² Ici-même, p. 24.

²³ G. CIORAN, *op. cit.*, p. 102 situe le parekklesion de Saint-Nicolas près du grand clocher qui se trouve dans la partie nord-ouest (sic!) du monastère de Kutlumuș. Sans doute s'est-il fourvoyé dans l'appréciation des points cardinaux. Mais selon les indications qui nous ont été fournies par les moines de Kutlumuș il n'existe aucune chapelle dédiée à saint Nicolas dans l'enceinte de leur couvent.

²⁴ P. LEMERLE, *op. cit.*, p. 147—149, no. 40 (voir aussi p. 14) (cf. également le document no. 41, p. 149—150).

²⁵ P. Ș. NĂSTUREL, *Relațiile...*, p. 752 et *Aperçu critique...*, p. 97, note 14.

²⁶ P. LEMERLE, *op. cit.*, p. 14. Sur l'œuvre de Mircea à Kutlumuș, ici-même, p. 33.

²⁷ P. P. PANAITESCU, *Mircea cel Bătrîn*, Bucarest, 1944, passim; N. STOICESCU, apud C. C. GIURESCU, *Histoire chronologique de la Roumanie*, Bucarest, 1976, p. 77—79.

²⁸ P. SCHREINER, *Die byzantinischen Kleinchroniken. 2. Teil: Historischer Kommentar*, Vienne, 1977, p. 352—353. Sur le long blocus de Constantinople institué par Bayazet 1er, voir D. NĂSTASE, *Une chronique byzantine perdue et sa version slavo-roumaine (La chronique de Tismana, 1411—1413)*, dans *Cyrrillomethodianum*, IV, 1977, p. 134—144 notamment.

²⁹ Des exemples ici-même, passim.

³⁰ Supra, p. 33.

³¹ Voir les dossiers athonites en général ou les histoires de chaque couvent.

³² Gr. NANDRIȘ, *op. cit.*, loc. cit. ou P. P. PANAITESCU et D. MIOC, *vol. cit.*, loc. cit. Dinu C. GIURESCU, *Țara Românească în secolele XIV și XV*, Bucarest, 1973, p. 424 montre que l'interdiction faite ici aux membres de la famille des donateurs se rattache à l'application du droit de préemption, abrogé en l'espèce par la donation faite aux moines, sous peine d'encourir expressément la malédiction de Dieu.

³³ N. STOICESCU, *Sfatul domnesc și marii dregători din Țara Românească și Moldova (sec. XIV—XVII)*, Bucarest, 1968, p. 27—29 disserte avec mesure autour du terme de *jupan* (qu'il rapproche de son emploi chez les Serbes). Il nous semble que les boyards sans fonctions figurant au conseil princier, tel Aldea, peuvent se comparer institutionnellement aux pairs de France. Ils pouvaient être descendants d'anciens voévodes de l'époque qui précéda l'unification de la Valachie sous un voévode unique appelé 'grand voévode'. Certains d'entre eux s'apparentaient à la maison princière. Un frère cadet du voévode Mircea l'Ancien s'appelait même le *jupan* Staico: v. P. P. PANAITESCU, *Mircea cel Bătrîn...*, p. 53 (l'acte dans P. P. PANAITESCU et D. MIOC, *op. cit.*, p. 73—74, no 34). Sa haute naissance donc permettait à Aldea d'imiter son voévode et de prélever sur ses biens un village au profit de Kutlumuș. Les boyards Craiovescu agiront de même en 1500.

³⁴ Parmi les *familiales* (en roumain les boyards dits 'de la maison' du prince) certains étant de hauts dignitaires ou même des personnages apparentés au voévode: N. STOICESCU, *Staful domnesc...*, p. 38—39, qui estime toutefois qu'à l'origine — donc au XIVe siècle — c'étaient des officiers princiers d'un rang plus ou moins élevé. Une étude à ce sujet fait encore défaut: elle devra s'inspirer de celle de Jean VERPEAUX.

³⁵ Voir notre discussion ici-même, p. 285 pour un cas analogue au profit du monastère de Saint-Paul.

³⁶ L'acte porte *Kata nedealja*. Certains traducteurs entendent *chaque dimanche* (Gr. NANDRIȘ par ex., suivi par G. CIORAN, *op. cit.*, p. 102); d'autres

préférent *chaque semaine* (P. P. PANAITESCU et D. MIOC). Il nous semble plus logique de croire que le boyard Aldea aura choisi pour la commémoration de son prince, de lui-même et de sa famille le plus grand jour de la semaine. Mais le fait est que le terme slave a les deux acceptions (voir par exemple V. OLTEANU, *op. cit.*, p. 428). Et il en est de même aujourd'hui encore en serbo-croate et en bulgare.

³⁷ Autrement dit, bien des contemporains d'Aldea auront tenu à figurer dans les diptyques de Kutlumuș, eux et les leurs, en échange d'aumônes plus ou moins grasses à ses caloyers. Sur ce point, nul ne doutera du zèle des moines venus de Valachie. En 1398 il est fort possible que certains de ces Roumains avaient connu Chariton et avaient été envoyés à l'Athos par Vladislav. On vit souvent vieux à la Sainte-Montagne ! Et il ne s'était guère écoulé qu'une trentaine d'années.

III. UNE PRINCESSE ROUMAINE, ÉPOUSE D'UN FONDATEUR SERBE DE KASTAMONITOU ?

Outre les témoignages concrets relevés par nous quant aux rapports des Pays roumains avec le monastère de Kastamonitou, qu'on nous permette de signaler une indication, très vague encore, mais qui, si elle s'avérait fondée, aurait sans doute un certain retentissement.

A titre d'*hypothèse* donc nous devons relever le fait que le grand čelnic (général en chef de l'armée serbe) Radić, grand bienfaiteur et ktitor de ce couvent, comme l'a montré tout dernièrement N. Oikonomidès, aurait eu pour femme une certaine *χώρα Δόμνα* 'Αννα¹. *Δόμνα* rappelle d'emblée la *Doamnă* (du latin *domina*) des Roumains, titre désignant aussi bien la compagne du prince que sa fille. Dame Anna Doamna était-elle une princesse roumaine (valaque) prise en mariage par un haut dignitaire serbe ?

Des souverains serbes et bulgares eurent pour épouses des princesses roumaines². Des descendantes de la Maison royale de Serbie, comme aussi de grands seigneurs serbes redorèrent, dans les rangs de la noblesse valaque ou moldave, le blason déchu de leurs familles³. Dans ces conditions, Radić qui fut le chef des armées du despote Etienne Lazarević (1384—1427), puis de son successeur Georges Brankovitch (1427—1456) aurait fort bien pu se marier à une princesse du sang roumain. On ne sait rien d'autre de cette „Ana Doamna“, sinon qu'elle était déjà morte en 1433⁴. Or le prince Etienne Lazarević eut d'excellents rapports avec le grand voévode valaque Mircea l'Ancien. Le despote serbe, tout comme le prince roumain, était l'allié de Sigismond de Luxembourg, roi de Hongrie, qui lui accorda la place forte de Belgrad et le banat de Mačva. Même si Etienne avait combattu contre les Valaques de Mircea en tant que vassal du sultan Bajazet 1er Ilderim, Sigismond sut les réconcilier et, en 1406, Etienne confirma divers domaines en Serbie au monastère roumain de Tismana⁵. Dans ces conditions, il existait au début du XVe siècle un climat favorable à d'étroits rapports roumano-serbes et un mariage entre une fille du puissant voévode roumain et l'un des plus hauts dignitaires de la Serbie d'Etienne semble avoir été possible. S'il en fut bien ainsi, et si Doamna Ana a

réellement été la fille de Mircea⁶, elle fut, aux côtés de son époux, fondatrice du monastère de Kastamonitou. Nous tenons à le répéter, c'est là une hypothèse. L'avenir la confirmera ou il la démentira.

¹ N. OIKONOMIDES, *Actes de Kastamonitou*, Paris, 1978, p. 5—8 (sur Radić). Sur „Doamna Ana”: *ibid.*, p. 7, note 33; OIKONOMIDES fait observer qu'il s'agit d'une notice ajoutée à la traduction d'un acte slave de 1433 faite en grec au XIXe siècle. Mais le mot Δόμνα ne saurait avoir été inventé et il devait figurer dans l'original. La première mention que nous en connaissons se trouve sur le reliquaire offert aux Météores vers 1447—1456 par Vladislav II de Valachie et son épouse Neacșa: l'inscription indiquant les noms des donateurs est grecque et la princesse y est appelée Νῤῥάξα Ντόμνα: voir la photographie publiée par M. BEZA, *op. cit.*, p. 75 (et ici-même, p. 74). Au XVIIe s. Hélène, l'épouse de Mathieu Basarab, est titrée dans une inscription grecque de Lavra βοεβδόμνα (un hapax?): MILLET-PARGOIRE-PETIT, *op. cit.*, p. 117, no. 355, mais dans la notice de l'évangélaire offert par le même Mathieu et son épouse, elle est appelée Ντόμνα.

² Le kral serbe Etienne Uroš épousa la princesse valaque Ana. Le tsar des Bulgares Ivan Alexandre prit pour femme la princesse Théodora, qu'il répudia pour une juive qui, baptisée, choisit le même nom. Le tsar de Vidin Stracimir était marié à la princesse de Valachie Ana.

³ Les exemples les plus célèbres sont ceux des épouses serbes des princes Neagoe de Valachie et Pierre Rareș de Moldavie. Les boyards Craiovescu d'Olténie, épousèrent des Serbes, etc....

⁴ N. OIKONOMIDES, *op. cit.*, p. 7, note 33 déjà citée.

⁵ Sur les relations entre Etienne Lazarević et Mircea, voir P. P. PANAITESCU, *Mircea cel Bătrîn*, Bucarest, 1944, p. 305—307. Cf. encore Anca IANCU, *Știri despre Români în izvoare istoriografice sirbești (secolele XV—XVIII)*, dans le volume (aux soins de E. STĂNESCU), „Studii istorice sud-est europene”, I, Bucarest, 1974, p. 17—18; P. SCHREINER, *Chronica Byzantina Breviora*, II, Vienne, 1977, p. 393—400.

⁶ On ne connaît jusqu'ici à Mircea que des fils, pour la plupart des bâtards, qui se disputèrent le trône: P. P. PANAITESCU, *op. cit.*, p. 53—58. On notera que le nom d'Ana a été souvent porté dans la famille princière de Valachie.

IV. LA BANNIERE D'ÉTIENNE LE GRAND (1500)

La bannière à l'image de saint Georges que le prince de Moldavie Etienne le Grand offrit à son monastère de Zographou en l'an 1500 constitue non seulement une très belle oeuvre d'art¹, mais représente encore un document de l'état d'esprit du donateur, comme nous allons le montrer.

Saint Georges y est brodé en fils d'or, d'argent et de soie sur fond rouge, il trône en vainqueur et foule aux pieds un dragon tricéphale, tout en essayant de ses doigts le fil de son glaive dégainé. Deux anges descendent des cieux pour le couronner et lui remettre qui une épée, qui un bouclier. Tout autour de l'étendard court une longue invocation en langue slavonne, dont voici la traduction française: „Ô, toi qui as enduré les souffrances et es porteur de la victoire, grand (saint) Georges, toi qui dans les malheurs et les adversités es prompt à être présent et à être un chaleureux allié, toi qui pour les affligés est une joie indicible, reçois de nous encore cette prière, celle de ton humble serviteur, le prince Jean Etienne, voévode, par la grâce

de Dieu prince du pays de Moldavie. Garde-le sain et sauf en ce siècle et dans celui à venir par les prières de ceux qui t'honorent, afin que nous te glorifions à jamais. Amen. Fait en l'an 7008 (= 1500) et de son règne en la 43e année².

Prière simple et émouvante, qui semble jaillir du cœur d'un guerrier. Et c'est bien l'oraison de quelqu'un qui a déjà eu recours à l'intercession de saint Georges³. D'ailleurs la tradition moldave et athonite montre le prince invoquant tantôt ce martyr, tantôt un autre saint militaire, saint Procope, auxquels il dressa des autels⁴.

Ici, l'image brodée avec tout le talent caractéristique de l'art moldave de l'époque, représente saint Georges en vainqueur : il foule aux pieds le dragon à trois têtes⁵ qui lui sert d'hypopodium et les anges déposent sur son chef la couronne de la victoire. Mais il est manifeste que sa lutte n'a pas pris fin : le glorieux martyr reçoit en effet des mêmes anges, c'est-à-dire du Ciel, une épée et un bouclier, tandis que d'un geste tout martial il montre son glaive dont il éprouve le tranchant. Qu'est-ce à dire ? surtout si l'on tient compte de la prière et du contexte historique du tournant du siècle ? Tout simplement que le voévode roumain attribue ses victoires passées à la protection du saint⁶. Et le dragon aux trois têtes, détail inaccoutumé, ne symbolise pas seulement l'Ennemi, le démon, mais il fait allusion au Turc, au Hongrois et au Polonais, les trois ennemis majeurs du prince moldave depuis son intronisation en 1457, ennemis que sa valeur a obligés tant de fois à reculer. Mais la lutte se poursuit, avec les Turcs notamment, et elle peut reprendre à tout instant avec les autres voisins de la Moldavie⁷. Sous les traits de saint Georges, c'est moralement Etienne le Grand qui se prépare à affronter de nouvelles épreuves. Il demande donc au martyr du Christ de le garder sain et sauf — *неверждам* — car maintenant il est vieux et souffre, en outre, cruellement, de la blessure reçue à la cheville en 1462 devant Kilia, blessure qui le torturera sa vie durant et qui bientôt le fera descendre au tombeau le 2 juillet 1504, après 47 ans et 3 mois de règne, ainsi que le proclamait la voile qui recouvre sa dernière demeure au monastère de Putna⁸.

On peut, on doit à notre avis, considérer la belle bannière offerte à Zographou comme un manifeste spirituel et politique. Elle est une prière, mais elle est aussi, que l'on me passe cette expression moderne, une affiche de propagande⁹. Et je ne puis m'empêcher de croire que c'est bien ainsi que l'a considérée Gabriel Millet en 1917 quand il la fit retirer de Zographou par l'armée française de Salonique pour être remise officiellement à la Roumanie aux heures tragiques où l'invasion austro-allemande était arrivée aux portes de la Moldavie et que l'armée russe en pleine décomposition trahissait sur le champ de bataille la petite alliée de la France. Le grand savant aura pressenti dans cette broderie le palladium qui galvaniserait les paysans roumains dans leur lutte à mort contre l'Ennemi tricéphale venu des Carpathes, du Danube et des steppes pontiques, tout comme du temps d'Etienne le Grand...¹⁰.

A en croire l'historiographie roumaine, Etienne aurait encore offert à Zographou une autre bannière¹. Il nous faut nous inscrire en faux contre cette affirmation. Un simple coup d'oeil sur des reproductions de cette broderie représentant d'un côté saint Georges et de l'autre le baptême du Christ prouve que l'on a à faire stylistiquement à une pièce russe². Les caractères de l'inscription dont cet étendard est muni sont absolument inusités dans l'art roumain, qu'il soit valaque ou moldave, alors qu'ils sont caractéristiques des épigraphes russes. Le catalogue des donations roumaines au Mont Athos peut sans regret s'alléger d'une unité : il n'en demeure pas moins étonnamment riche.

¹ Bibliographie : cf. Maria Ana MUSICESCU, *La broderie médiévale roumaine*, Bucarest, 1969, p. 39 (no. 21) et photographie 41. Y ajouter encore P. V. NASTUREL, *Steagul, stema română, însemnele domnești, trofee*, Bucarest, 1903, p. 1—9 et pl. en couleur en regard de la p. 5 (avec indications bibliographiques plus anciennes) ; N. IORGA, *Steagul lui Ștefan cel Mare*, „Calendarul Regina Maria”, 1918, Iași, 1918, p. 117—119 et phot. p. 118 ; V. VĂTAȘIANU, *Istoria artei feudale în Țările române*, I, Bucarest, 1959, p. 933—934 et fig. 898, p. 935.

² Le texte slave et sa traduction roumaine figurent chez P. V. NASTUREL, *op. cit.*, p. 4 (d'après le grand slaviste roumain Ion BOGDAN) ; dans le *Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare*, Bucarest, 1958, p. 302—303 et fig. 311 ; St. NICOLAESCUI, *Din daniile lui Ștefan cel Mare făcute mănăstirii Zografu de la Sfintul Munte Athos*, Bucarest, 1938, (inaccessible). P. V. NASTUREL, *op. cit.*, p. 3, a bien établi, contre T. BURADA, la lecture exacte de la date de cette bannière.

³ L'inscription dit bien „reçois de nous encore cette prière“ (H CE MOAENIE).

⁴ S'il est curieux de ne pas rencontrer d'église (conservée du moins jusqu'à nos jours) placée sous le vocable de saint Démètre, en revanche appartiennent à saint Georges l'église conventuelle de Voroneț (1438) et celle de la cour princière de Hîrlău (1492), à saint Procope, celle de Milișăuți (1487, détruite pendant la première guerre mondiale) et l'on adjointra à cette catégorie celle de Războieni (1496) dédiée à saint Michel, et celle de Scînteia, consacrée au même archange et à saint Gabriel et que la tradition moldave assigne à Etienne le Grand. Sur les traditions athonites : Etienne envoya à Zographou une icône miraculeuse de saint Georges à la suite de l'apparition du saint à la veille de la bataille de Vaslui avec les Turcs (1475) (v. T. BODOGAE, *op. cit.*, p. 216, avec bibliographie) et ici-même, p. ... Selon une légende moldave, rapportée par P. V. NASTUREL, *op. cit.*, p. 8—9 (d'après Al. PENCOVICI, qui nous demeure inaccessible) Etienne, repoussé par les Tatars devant Cetatea Albă aurait gagné le monastère de Dobrovăț où saint Georges lui serait apparu, lui promettant de l'aider à anéantir ses ennemis à condition qu'il bâtirait un monastère à Dieu au Mont Athos depuis les fondations : ce monastère serait précisément Zographou.

⁵ Je ne connais pas d'autres images du démon sous la forme d'un dragon à trois têtes. A noter que la bannière s'apparente iconographiquement à un saint militaire de l'église princière d'Arges (XIVe s.) : Maria Ana MUSICESCU et Gr. IONESCU, *Biserica Domnească din Curtea de Argeș*, Bucarest, 1976, planche (non numérotée) représentant saint Procope (selon les traces de l'inscription l'accompagnant) et planche (en couleur) représentant saint Georges couronné par deux anges. La question mériterait une étude fouillée qui sort du cadre de notre travail.

⁶ Les chroniques moldaves du temps mentionnent elles aussi l'aide céleste dont bénéficia le prince roumain.

⁷ Voir là-dessus par ex. : N. IORGA, *Histoire des Roumains et de la romanité orientale*, IV, Bucarest, 1937, p. 147—301 ; Ș. PAPACOSTEA, *Ștefan cel Mare, Fürst der Moldau 1457—1504*, Bucarest, 1975, 74 p.

⁸ *Repertoriul monumentelor...*, p. 310 et fig. 217. (Il est fort probable que ce voile qui de par sa forme enveloppait le sarcophage d'Etienne, aura été-

exécuté dans un de ses vêtements d'apparat : Corina NICOLESCU, *Istoria costumului de curte în Țările române. Secolele XIV—XVIII*, Bucarest, 1970, p. 187 et 276 y voit un drap d'or florentin). On se demandera si l'on ne peut pas serrer de plus près la chronologie de la bannière en question : en effet, son inscription précise qu'elle fut exécutée en la 43e année du règne d'Etienne. Or ce dernier étant monté sur le trône de son pays le 14 avril 1457, il appert que la 43e année de son règne couvre l'espace délimité par le 14 avril 1499—13 avril 1500. L'année de la donation étant obligatoirement 1500, étant donné que l'année commençait en Moldavie au 1er janvier et non au 1er septembre comme dans les autres pays orthodoxes, Valachie comprise, il ne nous reste rigoureusement plus que l'intervalle allant du 1er janvier au 13 avril 1500. Il est du domaine des possibilités que la commande princière fût achevée par les brodeurs un peu avant cette date, afin que l'on eût le temps de l'offrir au monastère pour la fête même de son saint patron, qui tombe le 23 avril.

⁹ Le premier à avoir cherché à déterminer une ligne idéologique dans l'art roumain, et plus particulièrement moldave, est Sorin ULEA : la lecture de ses travaux a été le ferment qui a fait éclore à notre esprit l'interprétation que nous donnons de la bannière de Zographou. Voir notamment S. ULEA, *L'origine et la signification idéologique de la peinture extérieure moldave*, „Revue roumaine d'histoire”, II/1, 1963, p. 29—71. De son côté, D. NÂSTASE, *Ideea imperială în Țările române. Geneza și evoluția ei în raport cu vechea artă românească (Secolele XIV—XVII)*, Athènes, 1972, 39 p. et, du même, *L'héritage impérial byzantin dans l'art et l'histoire des pays roumains*, (Milan, 1976), 105 p. a dégagé d'autres aspects du problème. Enfin, tout dernièrement, Madame Carmen-Laura DUMITRESCU, *Pictura murală din Țara Românească în veacul al XVI-lea*, Bucarest, 1978, 122 p. reconnaît (p. 7) être tributaire de la méthode de S. ULEA pour approfondir le sens du phénomène artistique valaque. On trouvera encore ici-même, passim d'autres interprétations de cas qui se sont proposés à notre curiosité.

¹⁰ Un représentant du général Sarraïl remit en 1917 cette bannière — prise pour un étendard — au consul de Roumanie à Salonique (cf. *Repertoriul...* p. 302). Il est curieux que dans son livre désormais classique sur la broderie byzantine (en collaboration avec Madame des YLOUSES), Gabriel MILLET ne s'occupe pas de cette précieuse pièce. Bien qu'ayant visité la Roumanie, Pauline JOHNSTONE, *The Byzantine tradition in church embroidery*, Londres, 1967, ne semble point avoir vu ladite bannière. Elle est conservée au Musée Militaire de Bucarest (mais elle a été fâcheusement transposée sur une soie tirant sur le violet, la soie originale rouge étant usée et effilochée). Dans l'historiographie roumaine il existe toute une littérature polémique sur le caractère de cet objet : drapeau d'Etienne le Grand offert à Zographou pour remercier saint Georges de lui avoir octroyé la victoire ? ou bannière d'église ? L'absence des armoiries moldaves (entrevue par P. V. NÂSTUREL, *op. cit.*, p. 7) et sa petitesse (100 × 90 cm) plaident pour une bannière d'église. Son iconographie — le patron même de Zographou auquel il fut offert dès le principe — le confirme à souhait. En dernière analyse, vu que ce voile n'est brodé que d'un côté et est de proportions assez réduites, nous nous demandons s'il n'aura pas d'abord servi de podéa à l'icône même de saint Georges offerte antérieurement par le voévode moldave (ici-même, p...). Sur les podéai : A. FROLOW, *La „podéa”, un tissu décoratif de l'Eglise byzantine*, „Byzantion”, XII/2, 1938, p. 461—504. L'art roumain aussi connaît la podéa : v. ici-même, p. 463—467.

¹¹ Voir par exemple le *Repertoriul...*, p. 332 et photo d'une face (saint Georges à cheval) p. 333 (ajouter à la bibliographie P. V. NÂSTUREL, *op. cit.*, p. 1—7 et figure 1 (en couleur) : l'autre face (Baptême du Christ) est reproduite dans l'article déjà cité de St. NICOLAESCU. Le *Repertoriul...*, p. 332 remarque que ce „drapeau d'Etienne le Grand” (voir le titre de la notice) est „sans date” et „attribué à l'époque d'Etienne le Grand”. Nous consignerons ici un souvenir assez curieux. Il y a de cela peut-être vingt ans, sinon plus, comme nous nous premenions à Bucarest à deux pas de l'ex palais royal, sur le trottoir de l'Hôtel Athénée Palace, nous fûmes étonné d'apercevoir à l'intérieur d'une petite boutique une jeune ouvrière qui brodait une copie du „second drapeau” d'Etienne le Grand, en s'aidant de l'image en couleur reproduite dans l'ouvrage de notre aïeul. A quelque temps de là, le Musée militaire, épuré et restructuré, ayant

rouvert ses portes sur la colline de Dealul Spirii, nous admirâmes d'abord le „drapeau“ d'Etienne le Grand, autrefois à Zographou, et contemplâmes, amusé, la copie qui venait d'être exécutée de l'autre „drapeau“. Elle s'y trouve certainement toujours, pieuse tromperie ad usum populi...

¹² A titre comparatif je citerai par exemple une broderie russe représentant le Miracle de Chonia (XVe—XVIIe s.): T. V. NIKOLAJEVA, *Collection of early Russian art in Zagorsk Museum, Leningrad* (1968), p. 114 et planche en regard, ou encore le voile funéraire d'Alexandre Nevski (du XVIIe s.), *ibid.*, p. 161 et planche fragmentaire. Pareillement, le grand épitaphios russe conservé au monastère de Dragomirna (Roumanie), un don du tsar Féodor Ivanovitch de l'an 1598 (cf. I. MICLEA et R. FLORESCU, *Dragomirna*, Bucarest, 1976, p. 29; indication du donateur et de la date: photos — avec erreurs d'attribution — chez I. D. ȘTEFĂNESCU, *Autels, tissus et broderies liturgiques*, „Analecta“, II, Bucarest, 1944, p. 123 et fig. 53, 54 et 56. Dans ce travail de ȘTEFĂNESCU: la pl. 55, représente en fait l'épitaphios (XVIIe s.) de l'église saint Georges, à Moscou). Au monastère de Rilo (Bulgarie) est conservé un petit voile liturgique brodé d'or et d'argent, sur soie, et représentant deux archanges du Seigneur agitant leurs rhipidia au-dessus de l'Enfant-Jésus reposant sur la patène et sous l'astérisque liturgique, tandis qu'un chérubin encense au-dessus de Lui: la forme des lettres de son inscription atteste indubitablement que c'est là une oeuvre russe et non bulgare: (une reproduction dans le catalogue *Icones bulgares IXe—XIXe siècle. Musée du Petit Palais — 16 mars — 13 juin 1976*, (Paris, 1976), photo 210 (à la page précédente, rubrique 210, ce voile est erronément qualifié d'antimension !).

V. A PROPOS DE L'INSCRIPTION DE L'ARSANAS DE ZOGRAPHOU

L'inscription slave de la tour de l'arsanas de Zographou a été mal déchiffrée par un chercheur roumain. Feu Marcu Beza, à qui l'on en doit une excellente photographie¹, ne transcrit pas le texte original mais en donne la traduction suivante (en roumain): „L'orthodoxe et ami du Christ Jean Bogdan le voévode a construit cette tour au nom du saint martyr Nicolas en l'an 7025“².

Le „saint martyr Nicolas“? Voilà de quoi faire sourire du haut de l'empyrée l'illustre évêque de Myres en Lycie! En fait, il faut rectifier cette traduction et supprimer le mot martyr. La bévue vient de ce que la finale *мѢ* du mot *свѣтѣ*мѢ 'saint' en a été lue comme l'initiale du mot *мѢ(ч)ник* 'martyr'! Auquel cas le nom du saint se réduirait à une ligature ressemblant plus ou moins à un *Δ* slavon surmonté d'un *ѣ*. Or ce *ник* du soidisant *мѢ(ч)ник* est en réalité le début du nom de Nicolas. Donc la tour (*πύργος*, cf. *πύργος*) fut confiée à la sauvegarde de saint Nicolas, patron des marins³, et édiflée par le voévode moldave Bogdan III (2 juillet 1504—20 avril 1517) vers la fin de son règne, en 1517⁴.

¹ M. BEZA, *Urme românești...*, p. 36.

² M. BEZA, *Biblioteca mănăstirești la Muntele Athos*, „Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Literare“, 3e série, VII, p. 51 (11).

³ Rien de plus naturel, les moines accoutumant d'aller à la pêche pour approvisionner en poisson leur monastère, ce qui les exposait parfois aux périls de la mer. Voir le cas raconté dans la Vie de saint Niphon: V. Grecu, *Viața Sfântului Nifon. O redacțiune grecească*, Bucarest, 1944, p. 112 et 114.

⁴ Cf. T. BODOGAE, *Ajutoarele...*, p. 218. Sur l'arsanas de Zographou, voir ici-même, p. 209.

VI. UNE MENTION VALAQUE CONCERNANT LE MONASTÈRE D'ALYPIOU OU D'ALOPOU (Vers 1517)

Dans son édition des actes du monastère de Kutlumus, le Professeur Paul Lemerle a été amené à parler du monastère d'Alôpou ou d'Alypiou. C'est, montre-t-il, le kellion des Saints-Apôtres, appelé également Karpouza ou Karpouzadikion, surnom plaisant qui nous semble faire allusion à la culture des pastèques.

Le couvent d'Alôpou remonte, au moins, au XIe siècle. On dispute pour savoir s'il fut fondé par un membre de la famille byzantine Alôpos : le nom d'Alôpou est en effet la forme la plus ancienne sous laquelle ce monastère apparaît mentionné. Le changement de nom, Alypiou au lieu d'Alôpou, semble remonter à l'époque de l'higoumène Joseph (1312—1314). On attribue ce glissement à l'oubli de la signification et de l'origine du nom primitif, Alôpou s'effaçant devant „une forme de consonance voisine, mais compréhensible“. Le nom primitif dont l'étymon se rattache au nom du goupil, du rusé (ἀλεπού, ἀλωπου de ἀλώπηξ) devait déranger la sensibilité monastique qui aura préféré voir dans son fondateur un disciple se revendiquant de la piété due à un stylite du temps d'Héraclius, saint Alypius d'Andrinople (en Paphlagonie) : le récit par le Métaphraste de la Vie de cet ascète complaisait davantage aux moines de la Sainte-Montagne. Et, en effet, Kutlumus s'énorgueillissait de posséder le chef de ce stylite.

Un événement majeur dans l'histoire de ce monastère fut sa fusion avec celui de Kutlumus en 1423. A cette date, l'higoumène de Kutlumus assumait le titre d'higoumène d'Alypiou. Alypiou devenait le couvent principal et Kutlumus, sa dépendance¹.

Au XVe siècle les deux couvents tombèrent en décadence. Mais grâce à la générosité de princes valaques Kutlumus réussit à reprendre vie. Des moines étrangers — des Bulgares, selon M. Paul Lemerle, mais sans doute aussi des Roumains, compte tenu de l'aide financière des voévodes qui considéraient traditionnellement ce monastère comme la fondation de la Valachie — s'y établirent². En 1501 le patriarche Joachim Ier les releva de la malédiction qu'ils avaient involontairement encourue en s'appropriant Kutlumus et une partie des biens du monastère d'Alypiou qu'ils avaient rattachées à Kutlumus à peine relevé par eux de ses ruines. Certes, et le patriarche en convenait, ils n'avaient fait aucun tort à Alypiou, qu'ils avaient trouvé à l'état de ruines et non habité³.

Aussi — et là est la raison d'être de cet appendice — est-il intéressant de relever l'apparition fugitive du nom d'Alypiou dans une source roumaine. *La Vie du patriarche saint Niphon*, dont la traduction roumaine remonte au XVIIe siècle, narre comment le prince Neagoe de Valachie convoqua en 1517 le prôtos Gabriel et tous les higoumènes des monastères hagiotes pour venir participer à la consécration de son monastère d'Argeș, célébrée par le patriarche oecuménique en personne. „Et quand le prôtos Gabriel eut vu la lettre et la signature

du prince, lit-on dans ladite *Vita*, aussitôt il appela tous les higoumènes de tous les grands monastères : de Lavra, de Vatopédi, d'Iviron, de Chilandar, de Xéropotamou, de Karakallou, de l'église d'Alimpie, de Chariton Kutlumuș (*sic* !) qui est la Laure roumaine, de l'église de Philothéou, de Xénophon, de Zographou, qui est la Laure bulgare, d'Esphigménou, de Dochiariou, de la Laure russe, du Pantocrator, de Konstamonitou, de Saint-Paul et de Simopétra. Tous ces higoumènes vinrent chez l'hégémon Neagoe en Valachie⁴.

La mention d'Alypiou dans ce contexte ne laisse pas d'étonner, tant en est habitué à ne rencontrer que le seul nom de Kutlumuș. Mais le voisinage des deux noms — et encore Alypiou se trouve mentionné en premier — soulève le problème de savoir si l'on n'avait pas relevé aussi depuis 1501 le vieux couvent ruiné d'Alypiou et si, s'inspirant des pièces trouvées dans les archives, l'higoumène d'alors de Kutlumuș ne se paraît pas d'un double titre. Il est alors, en effet, hors de question de penser que le monastère d'Alypiou ait pu reprendre vie et indépendance aux côtés de Kutlumuș. Sans doute la mention d'Alypiou aussi dans le titre de l'higoumène de Kutlumuș avait-elle une utilité foncière, celle de lui assurer sans contestation possible dans la hiérarchie athonite la place d'honneur détenue autrefois par le couvent d'Alôpou ou d'Alypiou, ainsi que des droits légaux sur ce qu'il avait possédé.

⁴ Nos informations sur Alypiou sont empruntées à P. LEMERLE, *Actes de Kutlumuș*, Paris, 1945, pp. 1—25. Sur saint Alypius, honoré le 26 novembre : Fr. HALKIN, *Bibliographia Hagiographica Graeca*, 2e éd., I, Bruxelles, 1957, p. 20.

² Voir ici-même, p. 43—44.

³ P. LEMERLE, *op. cit.*, pp. 162—163.

⁴ Vie de saint Niphon (éd. Tit SIMEDREA), reprise dans l'anthologie de G. MIHAILĂ et D. ZAMFIRESCU, *Literatură română veche (1402—1647)*, I, (Bucarest, 1969), p. 95 („...de la biserica lui Alimpie, de la Haritenul Cotlomuș...“).

VII. LES PORTRAITS PRINCIPERS DE DOCHIARIOU

L'Album des peintures athonites publié par les soins de Gabriel Millet reproduit les portraits du fondateur de l'actuel katholikon de Dochiariou, le voévode Alexandre Lăpușneanu. Le prince moldave y est représenté en vêtements d'apparat, tenant l'image de l'église et accompagné de deux jeunes fils, Constantin, plus petit, et Pierre, plus grand. On y découvre également le portrait de son épouse Roxana et celui de leur fils aîné, Bogdan. Des inscriptions grecques qui précisent le nom de chacun de ces personnages, ont toutefois quelque chose qui intrigue, celles du moins concernant le voévode moldave et sa compagne : c'est que les planches de l'album Millet les concernant semblent accuser des retouches¹.

Ayant consulté à l'Ecole Pratique des Hautes Etudes (5e section) les photographies originales prises par Millet et aidé d'une loupe, j'ai pu

me livrer à quelques constatations. On lit autour de la tête de Lăpușneanu ce texte peint en majuscules avec quelques abréviations : (*à gauche*) Ἐν Χ(ριστῷ) τῷ θ(εῷ) εὐσεβῆς//καὶ πιστὸς αὐθεντῆς πᾶ//σης Μολδοβλαχίας (et, *à droite*) Ἰωάννου Ἀλεξάνδρου βοῖβοδα καὶ//κλήτωρ τῆς ἁγίας μονῆς ταύτης.

Une première retouche apparaît sur le nom du voévode : au-dessous de la finale *ou* de Ἰωάννου il avait été d'abord écrit *sc* Puis, au lieu de ἁγίας μονῆς ταύτης, une bévue avait fait mettre ἁγίος ταύτης... Ce qui est intéressant c'est de relever la forme Ἰωάννου Ἀλεξάνδρου au lieu du nominatif Ἰωάννης Ἀλέξανδρος.

Sans doute ce génitif est-il dû à la forme roumaine du nom même du prince, Alexandru. L'artiste — sans doute un Grec, à en juger d'après l'élégance des superpositions de lettres et l'emploi d'abréviations — savait que le fondateur de l'église qu'il décorait s'appelait Alexandru, forme qui avait à ses oreilles l'apparence d'un génitif. Et c'est ce qui l'a poussé à mettre aussi au même cas le nom-titre de Jean (Ἰωάννου).

Quant aux noms des jeunes princes, ils sont en partie effacés. Mais il ne faut pas être grand clerc pour les identifier : Κωνσταντίν est ici aussi la forme roumaine Constantin, au lieu du grec Κωνσταντίνος. La terminaison du nom de Π[ε]τρος est effacée mais semble bien avoir été un *o* entrecoupé à la partie inférieure par cette sorte de petit vibrillon qui est en paléographie un sigma. Pour Bogdan, nous assistons à un phénomène hybride, tout comme pour le nom de son père : Ἰωάννης//Πογδάνου//βοῖβοδα//καὶ κλήτωρ „Jean Bogdan voévode et fondateur“. Si le Ἰω princier est correctement rendu au nominatif, le nom de Bogdan l'est par le génitif Πογδάνου, mais on peut penser que cette terminaison représente un *u* bref en roumain. Nous avons alors affaire ici aussi avec une forme roumaine.

En ce qui concerne le portrait de la princesse, la célèbre Roxane, le peintre semble avoir d'abord écrit ἡ εὐσεβῆς pour le corriger ensuite par le superlatif accoutumé : ἡ εὐσεβεστά//τη κυρία//Ροξάν//δρα.

L'emploi de ces formes roumaines dans un contexte grec nous remémore le cas identique de l'épitrachilion d'Alexandre le Bon de Moldavie². Et il ne serait pas surprenant d'observer à l'avenir d'autres cas analogues où, sans relation avec la langue des inscriptions, des noms de princes valaques ou moldaves, peut-être aussi ceux de leurs boyards, sont reproduits sous leur forme roumaine.

¹ G. MILLET, *Monuments de l'Athos. I) Les peintures*, Paris, 1927, pl. 242/2 (Alexandre et ses fils Pierre et Constantin), pl. 243/1 (Bogdan), et pl. 243/2 (Roxana) (la fin de l'inscription est tronquée sur la planche dudit album). (Nous exprimons nos remerciements à Mademoiselle Suzy DUFRENNE qui nous a permis de consulter les photos MILLET de l'E. P. H. E.). Lors de notre courte visite d'une heure environ à Dochiariou (le 29 août 1978) nous avons constaté non sans regret que les portraits des fondateurs roumains, placés dans l'embrasure d'un fenêtré, étaient inaccessibles aux regards par suite d'une vitrine malencontreusement fixée au mur et renfermant les deux épitaphies de Dochiariou. L'impossibilité où nous nous trouvions de faire ôter cette vitrine nous a empêché d'examiner lesdits portraits. Juché sur l'une des stalles du côté nord de l'exonarthex, nous avons tout au plus perçu le S.O.S. désolant lancé par les fleurons des couronnes de ces personnages malmenés par les successeurs

modernes de ceux dont ils furent les grands bienfaiteurs... Sur les réalisations de la famille Lăpușneanu à Dochiariou, voir ici-même, p. 163—165.

² N. IORGA avait même pris partie un moment pour l'origine roumaine de cette belle broderie. Voir là-dessus : E. TURDEANU, *La broderie religieuse en Roumanie. Les étoles des XV et XVII siècles*, Buletinul Institutului Român din Sofia, Bucarest, 1941, p. 11—12. Nous fondant sur la photographie éditée par Maria-Ana MUSICESCU, *Date noi asupra epitrahilului lui Alexandru cel Bun*. „Studii și cercetări de istoria artei”, I, 1958, p. 75—113, nous avons constaté le bien-fondé de la leçon *Ἀλεξάνδρου*. Mais nous avons observé aussi de menues erreurs de lecture : Βοεβώνδα (et non Βοεβόδα), Μολδοβλαχίτζας (et non Μολδοβαχίτζας à 2 reprises).

VIII. LE MANUSCRIT 234 DU MONASTÈRE DU PANTOKRATOR

Nous dirons quelques mots seulement du manuscrit 234 de Pantokrator et de sa reliure en argent doré. Et c'est par cette dernière que nous commencerons. C'est à l'équipe conduite à la Sainte-Montagne par Franz Dölger pendant la deuxième guerre mondiale que nous devons une bonne photographie de la reliure de ce codex. Elle représente au droit la Crucifixion et au dos l'Annonciation : des inscriptions slaves très frustes et incorrectes précisent du reste cette iconographie¹. Les érudits allemands qui virent cet objet ont bien remarqué une inscription cyrillique gravée sur deux lignes à la partie inférieure du dos. Ils ont observé qu'elle était fautive², et c'est ce qui les a empêchés d'en indiquer la teneur. Un peu plus heureux qu'eux, nous pensons être parvenu à tirer au clair l'essentiel de ce petit texte slave, quoique le manque d'habileté de l'orfèvre qui le grava nous interdise encore d'en donner une transcription complète. Nous lisons : *†СІЕ КНИГ(А) УКОЕ(А) БЪРКАН КЕАНС/СИ КОМ(Н)С И СЪН ЕГ(О) РАДША И МАНА(?) И ДЪКШ...*

C'est-à-dire : „Le grand comis Bărcan a relié ce livre avec son fils Radul et Manea (?) et Diicul...”

Stylistiquement, cette reliure rappelle assez d'autres pièces d'orfèvrerie valaque du milieu du XVIe siècle. Or un grand comis Bărcan est attesté de 1560 à 1568, Bărcan de Târnava, dit aussi Bărcan de Merișani³. Sur ce point la lecture de son nom, comme celle aussi de celui porté par son fils Radul sont certaines. Ceci permet donc de dater des années 60 du XVIe siècle cette donation au Mont Athos. Seul l'examen de cette pièce sur place pourrait peut-être permettre de tirer au clair le déchiffrement des points qui nous sont restés encore obscures.

La maladresse de l'ouvrier qui exécuta la reliure rappelle le peu d'école de celui qui exécuta celle d'un évangélaire offert à Dionysiou⁴; mais l'atelier n'est pas le même⁵.

Le manuscrit protégé par ladite reliure mérite aussi quelques lignes de présentation. Selon sa description par Sp. Lampros, il s'agit d'un tétraévangélaire, avec un ménologe, la lettre d'Eusèbe à Karpianos, les actes des apôtres et les épîtres ; 50 homélies de Grégoire le Théologien ; 108 chapitres de Jean Damascène ; des textes de Psellos, de saint Athanase d'Alexandrie, de saint Basile, de Photius — et j'en

passé, sans compter les Basiliques. Avec les 547 feuillets qu'il compte, ce manuscrit sur parchemin, date (selon Lampros) du XIIIe siècle. Il nous semble superfétatoire de reproduire la totalité du sommaire, en partie d'une époque plus récente. Mais c'est encore à Lampros et à Dölger que nous devons l'indication que le codex se trouve dans l'église du monastère, où il passe pour être „l'évangélaire de Jean Kalyvite“⁶.

Notre identification de la reliure comme étant un travail valaque du XVIe siècle, offert par un grand boyard roumain vers 1560—1568, soulève maintenant des questions au sujet du manuscrit proprement dit. Fut-il envoyé lui aussi de Valachie ? ou bien seule la reliure y fut-elle exécutée ? il est difficile de répondre, surtout sans avoir procédé à un examen du manuscrit, qui peut renfermer des notices slaves et autres non signalées par Lampros. Mais une chose est certaine c'est que le codex n'a jamais appartenu à saint Jean Kalyvite, ascète constantinopolitain du Ve siècle, puisqu'il date du XIIe siècle !

La donation du grand comis Bărcan s'inscrit donc dans l'ensemble des donations roumaines faites à Pantokrator au XVIe siècle.

¹ Fr. DÖLGER, etc., *Mönchsland Athos*, Munich, 1943, p. 163, pl. 86.

² *Op. cit.*, p. 162 (voir aussi p. 293 la bibliographie de la note 106).

³ Sur ce boyard : N. STOICESCU, *Dicționar...*, p. 33.

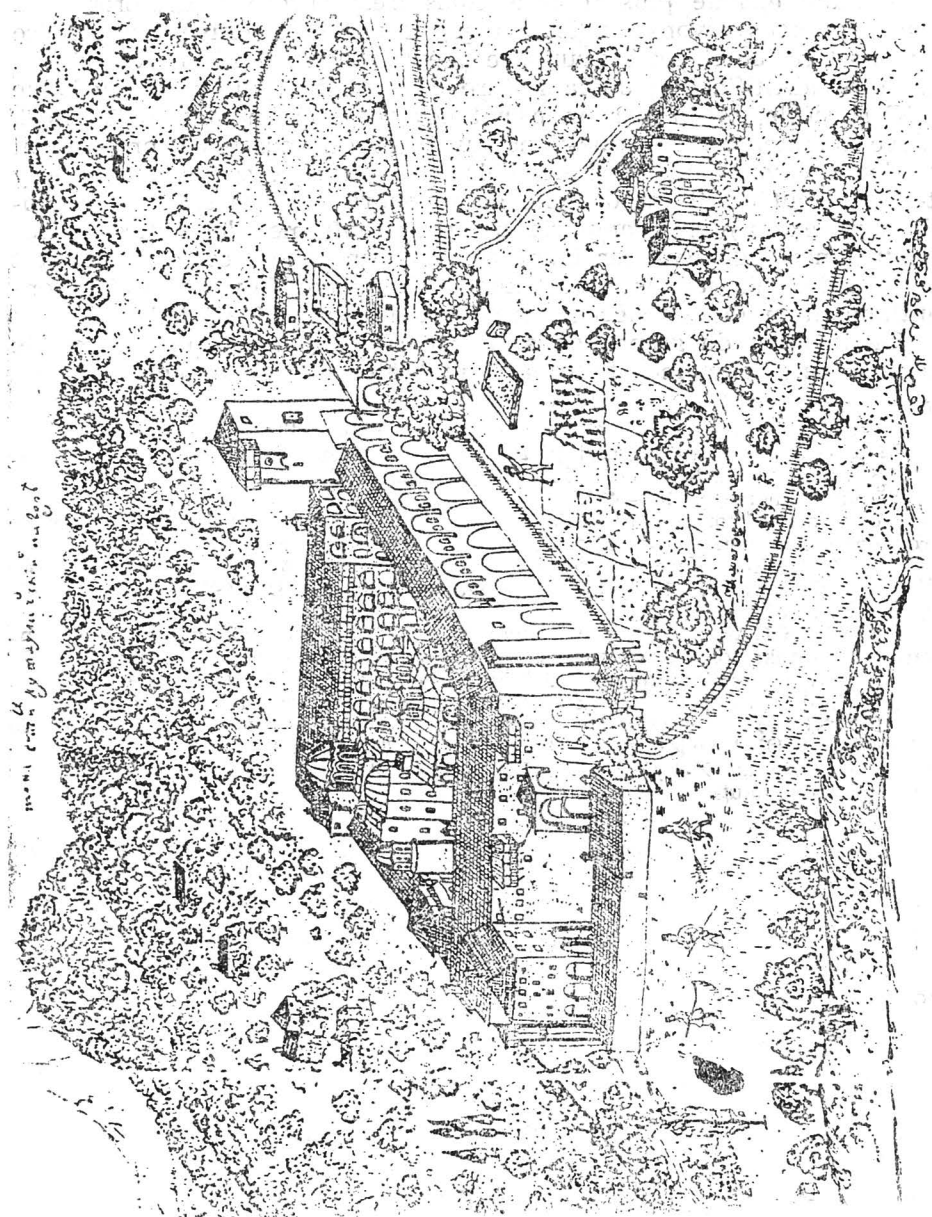
⁴ Voir ici-même, p. 480—484.

⁵ Il y aurait toute une étude à faire à ce propos. Les motifs floraux se retrouvent sur d'autres pièces d'orfèvrerie roumaine du temps.

⁶ Sp. LAMPROS, *Κατάλογος τῶν ἐν ταῖς βιβλιοθήκαις τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἐλληνικῶν κωδίκων* I, Cambridge, 1895, pp. 112—113 et 438 ; Fr. DÖLGER, *op. cit.*, p. 163 (légende de la planche 86).

⁷ T. BODOGAE, *Ajutoarele românești...*, p. 194 déclarait n'avoir pas rencontré à Pantokrator de manuscrit intéressant l'histoire roumano-athonite ; Fr. DÖLGER et ses collaborateurs dataient la reliure du XVIIIe siècle et Sp. LAMPROS, *op. cit.*, p. 113 la considérait comme une oeuvre d'art slave !

ADDENDUM : description du contenu de ce codex et reproduction de feuillets apud O! *Θησαυροὶ τοῦ Ἀ.* O. t. III, p. 283—284 (et pl. 242—257). La reliure est attribuée au XIIe/XIIIe s. ! La bibliographie, p. 282, ignore l'ouvrage de Dölger cité plus haut.

Le monastère de Kutlumuș et Saint-Nicolas : dessin d'après Barskij (1744)

ȘERBAN PAPACOSTEA

INFRUNTĂRI POLITICE ȘI SPIRITUALE ÎN SUD-ESTUL EUROPEI 1204—1241 (II) *

*Asaltul împotriva Cumaniei: Ordinul teutonic în Țara Birsei*⁶⁹. După 1212—1213, statul vlaho-bulgar și-a modificat radical politica externă și, într-o anumită măsură, pe cea internă, ca urmare a dublei presiuni exercitate asupra sa din sud și din nord; modificările geopolitice însemnate în curs de desfășurare la nordul Dunării, unde puterea cumană, dominantă pînă atunci, s-a destrămat rapid sub loviturile Ordinului teutonic, au înlăturat unul din factorii principali pe care se întemeiasă acțiunea militară a Asăneștilor.

În 1211, regele Ungariei Andrei II i-a instalat în Țara Birsei pe cavalerii teutoni, „*ultra silvas versus Cumanos*“, cu scopul declarat ca, prin acțiunea lor, „regatul să se întindă“. Pentru a le ușura misiunea pe care le-a încredințat-o la extremitatea sud-estică a regatului său, regele a acordat cavalerilor teutoni un șir de privilegii, între care și acela de a construi fortificații de lemn, „pentru întărirea regatului înspre Cumani“⁷⁰. Un an mai târziu, lărgind concesiile acordate detașamentului Ordinului teutonic instalat în Țara Birsei, regele reamintește și funcția esențială care le fusese atribuită, înfruntarea cumanilor, funcție pe care o și îndeplineau cu succes: „*eo quod ipsi in confinio illo tamquam novella plantatio sunt positi et assiduos Cumanorum patientes insultus se pro regno tanquam firmum propugnaculum de die in die morti opponere non*

---

* Prima parte a acestui studiu s-a tipărit în *AHAI*, XXVI/1, 1989, p. 217—233; numerotarea notelor urmează în continuare.

⁶⁹ Din vasta literatură referitoare la Ordinul teutonic în spațiul carpatic, semnalăm cîteva titluri care se încadrează în unghiul de vedere al lucrării de față: G. Rössler, *Der Deutsche Orden im Burzenland*, în „*Ostdeutsche Monatshefte*“, VII, 1926, p. 225—238; I. Ferent, *Cumanii și episcopia lor*, p. 63—64; W. Kuhn, *Ritterorden als Grenzfürher des Abendlandes gegen das östliche Heidentum*, în „*Ostdeutsche Wissenschaft*“, VI, 1959, p. 7—70. Pentru bibliografia problemei, v. H. Glassl, *Der Deutsche Orden im Burzenland und in Kumanien*, în „*Ungarn Jahrbuch*“, 3, 1971, p. 23—49.

⁷⁰ Fr. Zimmermann și C. Werner, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, I. Bd., 1191 bis 1342, Hermannstadt, 1892, p. 11. (UKB, I).

formidant"⁷¹. În 1222, cu prilejul reînnoirii privilegiului inițial, regele explică din nou sensul instalării ordinului în Țara Bîrsei, combaterea cumanilor : „insuper libera fora et tributa fororum eiusdem terrae eis totaliter indulsumus et ad munimen regni contra Cumanos castra et urbes lapideas construere eos perimisimus, ut et inimicis Christi resistere valeant et personae nostrae et heredibus nostris legitime nobis succedentibus ad coronam ad honorem pateant et munimen"⁷².

În 1231, așadar șase ani după izgonirea Ordinului teutonic, papa Grigore IX îl invita pe același Andrei II și pe fiul său Bela IV să restitue cavalerilor teritoriul confiscat, amintindu-le meritele cîștigate de ei în lupta împotriva cumanilor : apărarea regatului împotriva frecventelor lor incursiuni, înaintarea lor dincolo de „munții de zăpadă”, întărirea teritoriilor ocupate prin fortificațiile construite împotriva cumanilor, înfrîngerea acestora și convertirea unei părți a lor la creștinism. Așadar, Ordinul teutonic a fost instalat în Țara Bîrsei pentru a lupta împotriva cumanilor, iar misiunea care i-a fost încredințată a avut sens ofensiv, cuceritor. Expansiunea cavalerilor dincolo de Carpați pare a fi fost rapidă ; acțiunea lor a avut consecințe considerabile.

Împrejurările instalării Ordinului teutonic în Țara Bîrsei sînt necunoscute ; izvoarele, puține la număr, care privesc acest scurt, dar însemnat episod de istorie universală desfășurat în spațiul carpato-dunărean, nu cuprind nici un detaliu cu privire la negocierile prealabile emiterii privilegiului regal din 1211⁷³. Așezarea teutonilor în Țara Bîrsei a fost, evident, o manifestare a politicii regale ungare și a hotărîrii ei de a înlătura de la hotarul sud-estic al regatului primejdia cumană ; acesta este rostul atribuit explicit de regele Andrei II Ordinului teutonic. În același timp, însă, detașarea unui factor însemnat al cruciatei în colțul sud-estic al Transilvaniei a slujit și un interes al cruciatei înseși⁷⁵ ; ea presupunea asentimentul papalității și e neîndoielnic că Inocențiu III l-a dat.

⁷¹ UKB, I, p. 14.

⁷² UKB, I, p. 19.

⁷³ UKB, I, p. 51 și 52—53.

⁷⁴ Cercetătorii acestui moment din istoria Ordinului teutonic și-au concentrat atenția mai mult asupra ariei teritoriale a dominației sale și asupra sfîrșitului acestui episod decît asupra împrejurărilor, foarte obscure, ale instalării cavalerilor în Țara Bîrsei. Potrivit unuia dintre istoricii recentî ai Ordinului teutonic, singurul lucru sigur cu privire la hotărîrea de a-i aduce pe teutoni în sud-estul Transilvaniei e necesitatea pe care a resimțit-o regatul ungar de a bloca pentru invadatorii veniți din stepă trecătorile Carpaților ; M. Tummeler, *Der Deutsche Orden im Werden, Wachsen und Wirken, bis 1400*, Wien, 1955, p. 183.

⁷⁵ Cea mai pătrunzătoare interpretare a originii episodului teutonic din istoria noastră se datorează lui G. Rössler ; pentru istoricul german, inițiativa instalării cavalerilor teutoni în Țara Bîrsei a fost rodul colaborării dintre Inocențiu III și marele maestru al Ordinului, Hermann von Salza. Ea a izvorît din efortul papei de a asigura cruciatei un nou cadru, cu un nou fundament, mai larg și mai solid decît cele în care se desfășurase anterior. Dublul țel al cruciatei — eliberarea Ierusalimului și reunirea celor două biserici prin înlăturarea schismei — avea să fie realizat, în viziunea papei, prin Constantinopol ; rezistențele întîmpinate de Imperiul latin și ostilitatea populației grecești față de confesiunea latină, l-au determinat pe papă să-și extindă planul, străduindu-se „să înconjoare domeniul bisericii răsăritene prin puncte de reazem a puterii papale sau acce-

Chiar dacă tema cruciatei nu apare explicit formulată în primele acte care consemnează așezarea cavalerilor teutoni în sud-estul Transilvaniei, ea își croiește drum în textele papale următoare. O justificare în sens de cruciată a prezenței ordinului pe aceste meleaguri e implicită în termenul de „păgin“ aplicat cumanilor în actul emis la 19 aprilie 1218 de papa Honoriu III în favoarea Ordinului teutonic⁷⁶ și în formula de „inamici ai lui Christos“ din confirmarea din 1222 a donației originare a Țării Bîrsei⁷⁷. Dar, în actele papale din faza finală a activității Ordinului teutonic în regiunea Carpaților și în cele în care papalitatea a cerut regelui să restituie teritoriile confiscate de la cavaleri, rostul cruciat al misiunii e răspicat afirmat.

În răspunsul său afirmativ la cererea cavalerilor de a lua sub protecția scaunului papal Țara Bîrsei și teritoriile transcarpatice smulse cumanilor, papa Honoriu III amintește atît argumentele invocate de cavaleri — în primul rînd aflulxul mult mai mare de coloniști care avea să fie declanșat de statutul de teritoriu sub protecția papală —, cit și „folosul nu mic al Țării Sfinte“⁷⁸, formulă care revine și în alte acte papale⁷⁹. Într-unul din acestea — scrisoarea papei Honoriu III către Andrei II, din 12 iunie 1225 —, papa nu numai își întărește argumentul, dar îl prezintă ca provenit din propria sa inspirație. Pe de o parte Honorius III îi amintește regelui că darul său către Ordinul teutonic fusese menit să slujească Țării Sfinte, iar pe de alta îi arăta că prin casarea donației el a zădărnicit acest folos⁸⁰.

Așadar prin prezența Ordinului teutonic în Țara Bîrsei, un front al cruciatei s-a constituit în spațiul carpato-dunărean, cu misiunea de a-i combate pe cumanii păgini; mai mult decît atît, noul front era considerat de autoritatea supremă a creștinătății apusene, din inițiativa și sub controlul căreia se desfășura acțiunea cruciatei, a fi deosebit de util principalei direcții a acesteia, Palestina și Ierusalimul. Neîndoielnic, legătura între această direcție esențială a cruciatei și cea din cotul Carpaților nu putea fi directă, ea trecea prin Imperiul latin de Constantinopol, considerat și el un sector secundar al cruciatei și al țelului ei originar și fun-

---

sibile influenței ei“, de unde aveau să fie întreprinse ofensive în ariile vizate. În acest plan, Țării Bîrsei i-a revenit un rol deosebit, ca punct de reazem în lupta împotriva păgînilor și a bisericii orientale. Rolul regelui Ungariei în realizarea acestui plan ar fi fost, potrivit autorului, secundar; G. Rössler, *Der Deutsche Orden*, p. 228—229.

Pentru altă viziune a chestiunii instalării teutonilor în Țara Bîrsei, v. K. Horedt, *Uncle aspects ale colonizării germane din Transilvania în prima jumătate a secolului al XIII-lea*, în vol. *Sub semnul lui Clio. Omagiu acad. prof. Ștefan Pascu*, Cluj, 1974, p. 279—284.

⁷⁶ UKB, I, p. 17, 25.

⁷⁷ UKB, I, p. 19.

⁷⁸ „...atque ad utilitatem non modicam terrae sanctae...“; UKB, I, p. 29; cf. G. Rössler, *Der Deutsche Orden*, p. 229—230.

⁷⁹ UKB, I, p. 31.

⁸⁰ „...quatenus eadem [terra] colonis citius impleteretur, tuumque meritum eo altius surgeret, quo donum tuum terrae sanctae uberius proveniret; ...et ultra terram ipsam, quam cum multo personarum et rerum dispendio populaverant, eis et ipsi terrae sanctae pene penitus inutilem reddidisti“; UKB, I, p. 36—37; v. și p. 43.

damental. Afirmarea papei Honoriu III nu poate fi interpretată așadar decît în sensul că prin acțiunea lor în spațiul carpatic, cavalerii teutoni slujeau cauza Imperiului latin, a cărui trăinicie era la rîndul ei, în concepția papalității, esențială pentru realizarea cruciatei la Ierusalim. O asemenea funcție, cavalerii teutoni nu o puteau însă îndeplini decît în raport cu statul vlaho-bulgar, ale cărui mari succese în luptele cu bizantinii și cu latinii se datoraseră în mare măsură concursului militar permanent al cumanilor din nordul Dunării⁸¹.

Aduși în Țara Birsei pentru a lupta împotriva cumanilor, care pătrundeau frecvent în Transilvania⁸², cavalerii teutoni și-au îndeplinit cu succes misiunea, datorită nu în mică măsură fortificațiilor construite de ei și în fața cărora oamenii stepei erau neputincioși; curînd chiar, ei au trecut la contraofensivă, urmărindu-i pe cumani dincolo de munți, în teritoriile din care porneau incursiunile în Transilvania. Unsprezece ani după instalare, în 1222, succesul acțiunii militare a cavalerilor teutoni era atît de mare încît confirmarea privilegiilor lor de către regele Andrei II cuprindea ca orizonturi ale expansiunii lor răsăritene „hotarele brodnicilor” — greu de identificat — și Dunărea⁸³. Înfruntările repetate cu cumanii, înregistrate în actele regale și în cele papale, succesele tehnicii militare superioare a cavalerilor teutoni împotriva cavaleriei ușoare a cumanilor, au făcut posibilă rapida extindere a ariei controlate de Ordinul teutonic și perspectivele cu totul excepționale deschise de succesul lor.

Înaintarea cavalerilor teutoni peste Carpați a pus capăt dominației cumane în teritoriile învecinate cu Transilvania la miazăzi și răsărit, deschizînd în același timp drumul spre Dunărea inferioară și Marea Neagră, legătură care avea să rămînă timp de mai bine de două secole unul din obiectivele principale ale politicii externe a regatului ungar. *Cumania neagră*, teritoriul cel mai apusean din vastul spațiu dominat de cumani, înceta să mai existe ca entitate politică controlată de aceștia.

⁸¹ Merită observat faptul că în apelul dramatic adresat papei Inocențiu III după catastrofa de la Adrianopol, Henric I invocă mărturia cavalerilor templieri și ospitalieri, care se aflau împreună cu el, pentru a sublinia importanța decisivă a imperiului fundat de cruciați la Constantinopol pentru reușita cruciatei în Palestina: „sicut communis omnium Christianorum in Oriente degentium et praecipue venerabilium fratrum militiae Templi et Hospitalis utriusque qui nobiscum sunt, clamat assertio...”; P. L., CCXVII, col. 294.

⁸² UKB, I, p. 16.

⁸³ UKB, I, p. 19; v. obiecțiile formulate de M. Holban, *Despre aria de întindere a cavalerilor teutoni din Țara Birsei (1221—1223)*, în vol. *Din cronica relațiilor româno-ungare în secolele XIII—XIV*, București, 1981, p. 9—48, cu privire la autenticitatea diplomei din 1222 a lui Andrei II; dar autoarea admite totuși că „ospitalierii exercitau un fel de dominație, radiind din cetatea lor din Cruc-purg” asupra formațiilor românești de la sud și răsărit de Carpați; *ibidem*, p. 47. Argumente decisive în favoarea autenticității diplomei din 1222 la H. Zimmermann, *Der Deutsche Orden in Siebenbürgen*, în vol. *Im Bann des Mittelalters. Ausgewählte Beiträge zur Kirchen- und Rechtsgeschichte*, Sigmaringen, 1986, p. 162—183. Pentru ansamblul problemei expansiunii Ordinului teutonic în zona Carpaților răsăriteni și al consecințelor ei în această arie, v. V. Spinei, *Contribuții la istoria spațiului est-carpatic din secolul al XI-lea pînă la invazia mongolă din 1241*, în „Memoria Antiquitatis”, VI—VIII, 1974—1976, Piatra Neamț, 1981, p. 109—111.

Destrămarea Imperiului cuman, lovit în apus de cavalerii teutoni, vîrf de lance al papalității și al regatului ungar, a fost precipitată de lovitură nimicitoare suferită în răsărit, în aria hoardei dominante, *Cumania albă*, ca urmare a primei invazii mongole în Europa. Zdrobirea cumanilor, aliați cu rușii, la Kalka, de mongolii lui Djebe și Subutai (31 mai 1223), s-a repercutat asupra întregii arii de dominație cumană. În fuga lor spre apus, în căutare de adăpost în regatele creștine, supraviețuitorii marii înfrîngerii antrenează și o parte a hoardelor apusene. Prinsă într-o dublă strînsoare, de la apus și de la răsărit, varianta cumană a „imperiului stepelor” își trăiește sfîrșitul.

Evenimentele petrecute în răsărit și rapida dezintegrare a Imperiului cuman au înlesnit acțiunea Ordinului⁸⁴ teutonic în Cumania apuseană. Acum, sub efectul loviturilor cavalerilor teutoni, cumanii din aria de acțiune a regatului ungar încep să se convertească⁸⁵. Intrarea în dependență a unei părți a cumanilor, în cadrul unui proces de destrămare care cuprinsese ansamblul stăpînirii lor, părea să deschidă larg porțile Europei răsăritene forțelor politico-militare și influențelor spirituale care înregistraseră acest remarcabil succes : Ordinul teutonic, papalitatea și regatul ungar. De altmînteri, anii care separă victoria Ordinului teutonic asupra cumanilor de marea invazie tătară în spațiul carpatic au fost cei mai fecunzi în acțiuni și proiecte legate de expansiunea apuseană în Europa răsăriteană în evul mediu ; cruciata și misiunea de convertire găsesc acum, mai mult ca în trecut, un vast cîmp de acțiune în răsăritul continentului. Păgînii și creștinii „schismatici” din acest spațiu sînt cuprinși în vastul efort de cucerire teritorială și spirituală pornit din Apus în secolele precedente și ale cărui valuri băteau acum puternic în răsăritul continentului.

Pe cît de însemnat în perspectiva istoriei generale a Europei răsăritene și sud-estice, pe atît de scurt a fost episodul teutonic în spațiul carpato-dunărean. În 1225, așadar la numai patrusprezece ani de la așezarea cavalerilor teutoni în Țara Birsei, reactivînd un conflict care se manifestase și în anii precedenți, regele Andrei II a intrat în fruntea unei armate în teritoriile controlate de ei, le-a ocupat pozițiile fortificate și i-a izgonit, punînd astfel capăt prezenței și dominației Ordinului teutonic în zona Carpaților răsăriteni și sudici⁸⁶. Actul regelui Ungariei a prevenit constituirea unui stat propriu al Ordinului teutonic, sub autoritate papală, sau, mai degrabă, l-a anihilat în germene.

Un pas însemnat în procesul de desprindere de sub autoritatea regatului a fost respingerea de papa Honoriu, la 12 decembrie 1223, a încercării episcopului transilvan de a atrage teritoriul Ordinului teutonic sub jurisdicția sa și hotărîrea lui de a-l trece direct sub jurisdicția Romei⁸⁶. Dependența episcopală de Roma și de o instanță ecleziastică superioară celei a regatului însemna însă emanciparea de autoritatea acestuia într-un sector esențial al vieții publice. Dar tendința de desprindere din regat nu avea să se oprească la această limită ; un an mai tîrziu, la 30

⁸⁴ UKB, I, p. 51 și 53.

⁸⁵ UKB, I, p. 51.

⁸⁶ UKB, I, p. 24—25.

aprilie 1224, papa Honoriu III răspundea afirmativ la cererea cavalerilor teutoni de a lua Țara Bîrsei și teritoriile de „dincolo de munții de zăpadă” sub jurisdicția și „în proprietatea bisericii apostolice”⁸⁷. Hotărîrea papei însemna însă, cum s-a observat, constituirea unui stat al Ordinului⁸⁸, cu rosturi de cruciată și misiune catolică în imensele teritorii pe care păreau să le deschidă acțiunii sale destrămarea puterii cumane.

Încercarea Ordinului teutonic de a-și crea un stat propriu în spațiul carpato-dunărean, sub emblemă papală, a provocat reacția intransigentă a regalității ungare, care înțelegea să păstreze pentru sine beneficiul cuceririlor realizate de teutoni pe baza unui privilegiu regal și ciștigurile încă mult mai mari care puteau fi obținute în viitor, din această bază de acțiune. În iunie 1225, scrisoarea papei Honoriu III către Andrei II consemnează reprobator faptul împlinit al intrării oștii regale, condusă de rege însuși, în teritoriile Ordinului teutonic și confiscarea lor⁸⁹.

Înfruntarea dintre regele Andrei II și papa Honoriu III cu privire la drepturile teutonilor asupra teritoriului cuprins de ei în cursul șederii în Țara Bîrsei — înfruntare care a continuat și sub urmașii lor — a fost una din multiplele manifestări ale efortului papalității, ajunsă la maximum de putere și prestigiu, de afirmare a concepției teocratice, de a-și constitui un sistem de state direct dependente de ea. În cazul Ungariei, în raport cu momentul teutonic din istoria Țării Bîrsei și a Cumaniei, încercarea a sfîrșit printr-un eșec. Episodul teutonic s-a încheiat repede în spațiul carpato-dunărean, dar prin urmările sale a influențat puternic evoluția situației în teritoriile carpato-dunărene.

Înaintarea victorioasă a cavalerilor teutoni în teritoriul sud și est-carpatic a contribuit hotărîtor la anihilarea dominației cumane în această regiune. Oricare a fost mobilul inițial al transferării unui detașament al Ordinului teutonic în spațiul carpato-dunărean, rezultatul acestei inițiative a fost înlocuirea hegemoniei cumanilor nomazi printr-o formație statală de tip cruciat, căreia i-a urmat apoi o formulă de organizare politică dependentă de regatul ungar. Pentru statul vlaho-bulgar aceasta a însemnat dispariția unei forțe vecine protectoare și înlocuirea ei printr-o realitate politică potențial ostilă. Această nouă realitate, ea însăși segment al alteia mai largi, a constituit un factor de presiune permanentă asupra statului Asăneștilor. Prin contribuția la modificarea politicii acestuia, noua realitate creată în spațiul carpato-dunărean a asumat un rol însemnat în consolidarea și supraviețuirea Imperiului latin de Constantinopol și astfel, în viziunea papalității, în sprijinirea „cruciatei în Țara Sfîntă”.

⁸⁷ UKB, I, p. 29.

⁸⁸ F. Schuster, *Die Ursache der Vertreibung des Deutschen Ordens aus dem Burzenlande*, în „Siebenbürgische Vierteljahrschrift”, 61, 1938, p. 47—51; H. Petri, *Zur Entstehung der Stadt Câmpulung*, în „Süddeutsches Archiv”, 14, 1971, p. 52—53; v. și N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istaria românilor*, I—II, București, 1901, p. X—XI.

⁸⁹ UKB, I, p. 36—38.

*Amenințarea din Nord și încadrarea statului Asăneștilor în alianța puterilor catolice (1213—1230)*⁹⁰. Începînd cu al doilea deceniu al secolului XIII, presiunea regatului ungar asupra statului vlaho-bulgar a sporit considerabil și s-a exercitat pe un front mult mai larg decît pînă atunci. La vechea zonă de contact și competiție pe cursul Dunării, între Belgrad și Branicevo, și pe valea Moravei, s-a adăugat acum teritoriul Cumaniei apusene, cuprins treptat în aria de expansiune a Ordinului teutonic și apoi a regatului ungar; un aliat permanent al statului Asăneștilor a fost astfel înlocuit în cîmpia munteană și în sud-vestul Moldovei printr-o forță care îi era ostilă.

Aproape concomitent cu începuturile activității Ordinului teutonic împotriva cumanilor e înregistrată prima operație militară a regatului ungar în direcția Vidinului, prin Oltenia. La o dată situată între 1211 și 1213, o oaste transilvană, în alcătuirea căreia se aflau sași, români, secui și pecenegi, a înaintat, sub conducerea comitelui Ioachim, în direcția Vidinului, în sprijinul țarului Boril, convertit la alianța cu puterile catolice sau pregătit să o primească. Boril se afla în fața unei opoziții politice puternice, declanșată fără îndoială de noile tendințe ale politicii sale externe și interne totodată. Răsculații controlau Vidinul și erau sprijiniți de cumani. Comitele Ioachim, susținut poate și de o altă oaste regală venită de-a lungul Dunării, a avut de înfrînt mai întîi trupele cumane sosite „din Cumania“, sub conducerea a trei căpetenii cumane, în ajutorul cetății amenințate, iar apoi a luat cu asalt Vidinul, pe care „l-a restituit în mîinile lui Boril Asan“ („Burul Ascenus“)⁹¹.

Realități însemnate ale istoriei regiunii sînt aduse la lumină de informațiile cuprinse în diploma regală care consemnează faptele de arme ale comitelui Ioachim; iată cîteva dintre ele.

Cu expediția comitelui Ioachim, Oltenia apare pentru prima oară în orizontul politicii regale ungare, după ce, la sfîrșitul secolului anterior, expansiunea regatului atinsese linia Carpaților meridionali în regiunea Sibiului⁹². La rîndul său, Vidinul, centrul sud-dunărean cel mai însemnat pe segmentul oltean al fluviului, apare din nou, după rolul ce-i fusese atribuit în vremea cînd se aflase sub dominația bizantină, ca obiectiv al

⁹⁰ În lipsa unor lucrări speciale cu privire la politica sud-est-europeană a Ungariei sub ultimii arpadieni în secolul XIII, v. B. Homan, *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, II, passim.

⁹¹ Textul diplomei regale din 23 iunie 1250 la I. Kukuljević, *Regesta documentorum regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae saec. XIII*, în „Starine“, 27, 1895, p. 28—29; traducerea română în *DIR, C, Transilvania, I (1075—1250)*, București, 1951, p. 338—341. Anul probabil al expediției e 1213; v. P. Nikov, *Istoriia na Vidinskoto kniazestvo*, p. 10. Pentru trecerea oștii comitelui Ioachim prin Oltenia, v. P. P. Panaitescu, *Introducere la istoria culturii românești*, București, 1969, p. 258—259. Actul dezvăluie existența, la această dată, a unui comandament regal cuprinzînd sudul Transilvaniei, în care fuseseră încorporate și unitățile militare ale românilor și pecenegilor din regiune; frontul era întregit, la cotul Carpaților, de cavalerii teutoni. Pe acest larg front, care a forțat trecătorile, s-a exercitat în anii următori presiunea asupra cumanilor și a aliaților lor.

⁹² Stăpînirea regatului se extinsese în sud-estul Transilvaniei spre trecătoarea Oltului și țara Oltului încă de la sfîrșitul secolului XII; v. *Geschichte der Deutschen auf dem Gebiete Rumäniens*, I, Bukarest, 1979, p. 28—29.

unei operații militare a regatului; e de fapt începutul unui șir îndelungat de acțiuni similare întreprinse de trupele regatului ungar pentru controlul direct sau indirect asupra Vidinului, șir care avea să se prelungească pînă la declinul puterii și prăbușirea regatului ungar sub turci.

Transformarea Vidinului într-un obiectiv de durată al politicii balcanice a regatului ungar a contribuit la rolul deosebit pe care l-a asumat orașul în cadrul celui de-al doilea țarat, acela anume de centru al unei formații cu tendințe autonomiste, care avea să evolueze pînă la constituirea sa și a porțiunii de țară pe care o domina într-un stat deosebit. Acest rol al Vidinului își are explicația în însemnătatea sa strategică — punct de apărare pe Dunăre, la capătul unei însemnate căi de comunicație terestră — și comercială. Controlul direct sau indirect pe care l-a exercitat cu intermitențe asupra acestui centru oferea regatului ungar o legătură mai lesnicioasă cu regiunea Sofia, așadar cu drumul care ducea la Filipopol, Adrianopol și Constantinopol: lupta pentru Vidin a fost, în politica regatului ungar, manifestarea tendinței sale de expansiune în sud-estul european în direcția Constantinopolului.

Presiunea exercitată din nou asupra statului Asăneștilor de Ungaria, direct pe linia Dunării, în regiunea Belgrad-Vidin, indirect, prin Ordinul teutonic în teritoriile transcarpatice, a fost așadar unul din factorii importanți ai modificării cursului politicii acestuia sub Boril⁹³. Prins între cele două fronturi ale cruciatei, potrivit cu amenințarea din 1205 a papei Inocențiu III, țarul a fost silit să se adapteze realităților și să cedeze; e posibil că în realizarea acestui rezultat rolul principal să fi revenit nu victoriilor, însemnate și ele, ale cruciaților din Constantinopol, ci regatului ungar al lui Andrei II. Anterioritatea păcii încheiate de regele Ungariei cu Boril față de pacea celui din urmă cu împăratul Henric e unul din argumentele care pledează în favoarea acestei interpretări; rolul din ce în ce mai important atribuit în anii și deceniile următoare de papalitate regatului ungar în efortul de salvare a Imperiului latin și de înlăturare a adversităților care îi amenințau existența, e alt indiciu al acestui raport în influența exercitată de cele două puteri catolice asupra orientării politicii statului vlaho-bulgar în această etapă a evoluției sale. În 1214, cel mai târziu, Boril a încheiat pace și alianță cu cruciații din Constantinopol⁹⁴, eveniment care a succedat înțelegerii sale cu Ungaria. Un sistem de alianțe matrimoniale cu latinii din Constantinopol și cu regatul ungar a consolidat noua direcție politică adoptată de țar, care s-a asociat apoi acțiunilor militare ale noilor săi aliați. Cu încetarea ostilităților statului vlaho-bulgar față de Imperiul latin și cu încadrarea sa în alianța puterilor catolice, influența cruciatei și a papalității în Europa sud-estică atinge punctul culminant.

⁹³ Potrivit lui B. Homan, *Geschichte*, II, p. 12—13, înainte de a se împăca cu Boril, Andrei II l-a combătut pe țar, în cooperare cu împăratul Henric al Constantinopolului, în timpul ultimelor sale campanii împotriva statului vlaho-bulgar.

⁹⁴ Pentru data acestui eveniment, v. G. Čankova-Petkova, *Bългария при Асеневи* (Bulgaria în timpul Asăneștilor), Sofia, 1978, p. 98—99.

Poziția statului vlaho-bulgar în raporturile cu cele două puteri catolice e încă insuficient lămurită⁹⁵; sigur e însă că presiunea ungară asupra Bulgariei avea să rămână în tot cursul secolului XIII un factor important al relațiilor internaționale în sud-estul Europei. Forța de constrângere a acestei presiuni se constată și din faptul că Ioan Asan II, care l-a înlăturat prin luptă pe Boril și părea chemat să se identifice cu reacția forțelor tradiționaliste, a continuat timp de cel puțin zece ani politica predecesorului său. Mai mult încă, legătura țarului cu regatul ungar s-a consolidat în prima etapă a domniei lui Ioan Asan II prin căsătoria acestuia cu fiica regelui Andrei II, care i-a adus cu titlul de zestre mult râvnita regiune Sirmium⁹⁶. În primăvara anului 1221, noul împărat al Constantinopolului, Robert de Courtenay, venind din Ungaria, a trecut prin Bulgaria spre Constantinopol pentru a-și lua în primire imperiul⁹⁷. Faptul îlustrează apartenența lui Ioan Asan II la frontul catolic care domina încă, la această dată, sud-estul Europei.

Raporturile de cooperare între Andrei II și Ioan Asan II s-au prelungit pînă spre sfîrșitul deceniului al treilea cînd au cedat locul unui antagonism puternic. Geneza acestui antagonism e departe de a fi satisfăcătoare lămurită; sigur e însă că ea s-a aflat în legătură cu noua fază a luptei pentru succesiune la conducerea Imperiului latin deschisă de moartea împăratului Robert de Courtenay (circa ianuarie 1228) și, într-un sens mai larg, a luptei pentru controlul și chiar moștenirea acestuia. Începînd de acum și tot mai insistent în anii următori, Ioan Asan II dă curs ambiției sale de a se institui protector al Imperiului latin și, cînd acest țel a eșuat, de a prelua direct controlul asupra acestuia. Folosind prilejul vacanței la tron la Constantinopol, Ioan Asan II a propus baronilor latini căsătoria fiicei sale Elena cu moștenitorul tronului, Balduin II, propunere a cărei perfectare i-ar fi asigurat o poziție importantă între factorii de decizie ai imperiului⁹⁸.

⁹⁵ Mai tîrziu, cînd Ioan Asan II a părăsit Unirea cu Roma, intrînd în conflict atît cu Imperiul latin cît și cu Ungaria, papa Grigore IX a întreprins investigații pentru a stabili căreia din cele două puteri catolice îi revenea „de drept” stăpînirea asupra statului vlaho-bulgar pe care l-a condamnat la dispariție; v. mai jos, p. 41.

⁹⁶ P. Nikov, *Istoriia na Vidinskoto kniajestva*, p. 10; neîndoindu-se în același timp a fost pusă la cale și căsătoria fiicei lui Ioan Asan II cu fiul lui Andrei II, viitorul rege Bela IV; acesta avea însă să repudieze cîțiva ani mai tîrziu căsătoria care îi fusese impusă. Continuarea politicii lui Boril sub Ioan Asan II, în primul deceniu al domniei, e subliniată și de A. D. Vasileva, *Les relations*, p. 76—77.

⁹⁷ Căsătoria fiicei lui Andrei II cu Ioan Asan II fusese probabil contractată încă din 1219; cf. Hurmuzaki, I, p. 66—68; cf. C. I. Jirecek, *Geschichte der Bulgaren*, Prag, 1876, p. 247. Perfectarea căsătoriei a avut loc în 1221, cu prilejul trecerii lui Robert de Courtenay prin Ungaria și Bulgaria spre Constantinopol. O dată cu fiica sa, Andrei II i-a cedat lui Ioan Asan II, cu titlu de dotă, regiunea Belgrad—Branicovo. Cu acest preț, Ioan Asan II a confirmat alianța cu Ungaria și Imperiul latin; A. D. Vasileva, *Les relations*, p. 78—79.

⁹⁸ J. Longnon, *L'Empire latin de Constantinople*, p. 170.

*Lupta pentru dominație la Constantinopol și evoluția situației la Duna de Jos (1230-1241)*⁹⁹. Declinul rapid al Imperiului latin după moartea lui Henric I și, îndeosebi, în deceniul 1221-1230, în urma loviturilor primite din partea statului epirot în expansiune spre răsărit, a modificat considerabil datele raporturilor internaționale în sud-estul Europei, cu însemnate repercusiuni și în nordul Peninsulei Balcanice și la Duna de Jos.

Înaintarea masivă a statului epirot în teritoriile stăpinite de latini în Macedonia și Tracia, cucerirea Tesalonicului de succesorul lui Mihai Angelos, Teodor, proclamat împărat în 1224, părea să deschidă calea restaurației grecești la Constantinopol de către noua putere în ascensiune. Perspectiva nu putea lăsa indiferente celelalte două puteri care aspirau la dominație asupra Strîmtorilor: statul Asăneștilor — eliberat de amenințarea din sud — și Imperiul din Niceea. Concurența celor trei puteri care aspirau să preia succesiunea la Constantinopol — dintre care două aveau să fie eliminate din concurență în decurs de un deceniu după încununarea imperială a lui Teodor la Tesalonic — și lupta dintre aceste forțe și cele sprijinitoare ale cruciatei au dominat relațiile internaționale în sud-estul Europei de-a lungul îndelungatei agonii a Imperiului latin. Lupta împotriva latinilor din Constantinopol și alianțele pe care le-a prilejuit, realizate sub semnul reacției anticatolice și al unității ortodoxe, au intensificat coloratura ideologic-confesională a confruntărilor din Peninsula Balcanică în secolul XIII.

Amenințarea din direcția Epirului i-a determinat pe baronii latini să accepte, într-o primă etapă, oferta lui Ioan Asan II, care încerca să se insinueze cu mijloace pașnice la conducerea imperiului constantinopolitan. Încercarea lui Ioan Asan II de a-și realiza țelurile de politică externă în cooperare cu Constantinopolul latin, a cărui protecție tindea să o asume, l-a adus în conflict cu împăratul Teodor, care se pregătea să restaureze în avantajul său Imperiul bizantin¹⁰⁰. Dar la Klokotniza, unde oastea sa a fost zdrobită de cea a lui Ioan Asan II (9 martie 1230), noul împărat, luat prizonier, și-a văzut spulberate veleitățile imperiale. Preluând cea mai mare parte a teritoriilor acestuia, țarul controla acum un vast complex de stăpîniri teritoriale care se întindeau de la Adriatică, la Egee și Marea Neagră¹⁰¹; el a devenit în același timp suzeranul fratelui lui Teodor, Manuel Comnenul, despot al Tesalonicului și stăpin peste ceea ce putuse salva din stăpînirea fratelui său. Tot cu sprijinul țaru-

⁹⁹ Cu privire la evenimentele legate de această fază a luptei pentru controlul Constantinopolului și pentru negocierile dintre Imperiul de Niceea, Ioan Asan II și papalitate, v. A. Meliarakes, *Ἱστορία τοῦ Βασιλεῖος τῆς Νικαίας καὶ τοῦ Δεσποτάτου τῆς Ἰπείρου* (1204—1261), Atena, Leipzig, 1898, p. 256—320; D. M. Nicol, *The fourth crusade and the Greek and Latin Empires (1204—1261)*, in *The Cambridge Medieval History*, IV, 1. *The Byzantine Empire*, Cambridge, 1966, p. 275—329; G. Cankova-Petkova, *Griechisch-bulgarische Bündnisse in den Jahren 1235 und 1246*, în „ByzBulg.“ III, 1969, p. 49—79; I. Tarnanidis, *Byzantine-bulgarian ecclesiastical relations during the reigns of Ioannis Vatatzis and Ivan Asen II, up to the year 1235*, în „Cyrillomethodianum“, III, 1975, p. 28—52.

¹⁰⁰ G. Cankova-Petkova, *Griechisch-Bulgarische Bündnisse*, p. 51—62; aceeași, *Bulgaria pri Assenevci*, p. 114.

¹⁰¹ *Ibidem*.

lui a fost instalat la conducere în Serbia, Vladislav, în locul fratelui său Ștefan Radoslav¹⁰².

Întemeiat pe marea sa victorie și pe excepționalul spor de putere și prestigiu pe care aceasta i l-a adus, o dată cu vastele teritorii smulse statului epirot, Ioan Asan II manifestă la rindul său veleități imperiale exprimate categoric în titlul de „țar al bulgarilor și grecilor“ adoptat după Klokotnitza. El revendică acum tutela asupra Imperiului latin, iar încuscrirea proiectată cu familia imperială constantinopolitană i-ar fi îngăduit să-și consolideze influența la Constantinopol.

Inscripția în care țarul a înregistrat victoria de la Klokotnitza amintește nu numai marea extindere a puterii sale pe seama statului epirot, dar și dependența latinilor din Constantinopol de puterea lui¹⁰³. Din situația de forță prinsă în cleștele puterilor catolice din Constantinopol și din Ungaria, statul Asăneștilor a devenit fulgerător cea mai mare putere din sud-estul european și, prin forța lucrurilor, a amenințat din nou existența Imperiului latin.

Paradoxal însă, victoria de la Klokotnitza în loc să-l apropie l-a îndepărtat pe Ioan Asan II de țelul său¹⁰⁴. Încă înainte de 1230, Apusul catolic se hotărâse să dea un alt protector moștenitorului încă minor al Imperiului latin, în persoana lui Jean de Brienne, soluție mai în spiritul cruciatei în problema deschisă de moartea lui Robert de Courtenay. Potrivit convențiilor, noul împărat avea să guverneze imperiul până la moarte; lui avea să-i succedă Balduin II, care urma să se căsătorească cu fiica lui Jean de Brienne¹⁰⁵.

Hotărîrea cuprindea în germene conflictul cu Ioan Asan II, nu numai pentru că proiectul său de a deveni factor hotărîtor la Constantinopol era astfel spulberat, dar mai ales pentru că reînvierea puterii latine la Strîmtori — preconizată odată cu alegerea lui Jean de Brienne — avea să atragă inevitabil o gravă contestație teritorială cu statul Asăneștilor în Tracia și Macedonia. Deși smulse direct statului epirot, teritoriile contestate aparținuseră anterior Imperiului latin și nu puteau să nu fie revendicate de acesta. Această întorsătură a evenimentelor părea destinată să readucă raporturile dintre Imperiul latin și statul Asăneștilor la stadiul în care se aflaseră pe vremea lui Ioniță. În situația creată de aceste împrejurări s-a redeschis și conflictul dintre regatul ungar și statul Asăneștilor, înfruntare care a provocat noi însemnate modificări în spațiul carpato-dunărean.

¹⁰² *Ibidem*, p. 116—117.

¹⁰³ Dependența „frîncilor“ din Constantinopol de puterea sa și îngrădirea teritorială a Imperiului latin e categoric afirmată de Ioan Asan II în cuprinsul inscripției din biserica *Cei patruzeci de mucenici* din Tirnovo, închinată victoriei sale împotriva Epirului; v. textul inscripției la G. Čankova-Petkova, *Bălgaria pri Asănevi* p. 116.

¹⁰⁴ I. Tarnanidis, *Byzantine-bulgarian ecclesiastical relations*, p. 32.

¹⁰⁵ Negocierile dintre Jean de Brienne și baronii latini au început în ultimele luni ale anului 1228 și s-au încheiat în 1229; v. textul învoielii în Hurmuzaki, I, p. 109—110; alte ediții, indicate de J. Longnon, *L'Empire latin de Constantinople*, p. 170. Pentru cronologia negocierilor între baronii latini și Ioan Asan II și pentru sensul lor, v. A. D. Vasileva, *Les relations*, p. 81—83.

Cronologia evenimentelor e imprecisă, succesiunea lor și interacțiunea dintre inițiativele regatului ungar, în contextul cruciatei, și cele ale lui Ioan Asan II nu pot fi riguros determinate, pe baza informației disponibile; în schimb, direcțiile generale ale conflictului se pot urmări cu relativă claritate.

Pentru a sprijini cruciata la Constantinopol și vastul ei program de recuperare teritorială în Europa și Asia Mică¹⁰⁶, înscris în acordul dintre Jean de Brienne și baronii latini, papa Grigore IX a făcut apel și la Ungaria, a cărei cooperare era decisivă pentru reușita operației. Sosirea noului împărat la Constantinopol și noile acțiuni ale Ungariei în spațiul carpato-dunărean au deschis un scurt interval de inițiativă a cruciatei în sud-estul european.

În primăvara anului 1231, Grigore IX ia hotărârea de a îndruma spre Imperiul latin, acum „încolțit de adversarii săi“, pe cruciații din Ungaria care se angajaseră să lupte în Țara Sfântă. Potrivit recomandării papale, aceștia urmau să-l asiste pe noul împărat în efortul său de apărare a imperiului și de restaurare a pozițiilor sale¹⁰⁷. Deși adversarii care amenințau să sugrume imperiul nu sînt nominalizați de papă, e neîndoielnic, cum s-a observat, că el „îi desemna cu totul evident pe bulgari“¹⁰⁸. Semnalul transmis de papă cercurilor conducătoare ale Ungariei a fost receptat și executat cu zel de acestea.

Nici împrejurările imediate și nici momentul acțiunii ungare nu ne sînt cunoscute. Opțiunea cercetătorilor în ceea ce privește anul declanșării ostilităților și al ofensivei regatului ungar împotriva lui Ioan Asan II oscilează între 1230, 1231 și 1232¹⁰⁹. Anul 1230 pare prea timpuriu dacă se ține seama de coordonarea între acțiunea ungară și cea a latinilor din Constantinopol. Pare mult mai probabil ca atacul ungar să se fi produs în următorii doi ani, poate în două etape: una care a adus Belgradul și Branicevo sub control ungar¹¹⁰; a doua, în urma căreia, după

¹⁰⁶ „Et sciendum est quod in voluntate regia erit capere quod maluerit, pro heredibus, sive vel totam terram que ultra brachium, sicut tenent vel unquam tenuerunt greci et latini, vel totam terram quam tenent Comiano usque ad pertinentias de Dimos et de Adrianopoli, et totum ducatum de Filipopoli, quisque eum teneat, et totam terram de Slave, et illam que fuit de Straces, excepto illo, quod Assanus inde tenet, et excepto regno Thessalonicensi“; Hurmuzaki, I, p. 109 (data corectă e 1229). Punerea în aplicare a unui astfel de program făcea inevitabil conflictul cu Ioan Asan II, chiar dacă convenția prevedea respectarea teritoriilor stăpînite de țar dincolo de frontierele amintite.

¹⁰⁷ Hurmuzaki, I, p. 119.

¹⁰⁸ V. Gjuzelev, *Das Papsttum und Bulgarien im Mittelalter (9.—14 Jhr.)*, în BHR, V, 1957, I, p. 46.

¹⁰⁹ În 1230 situează începutul acțiunii ungare C. Auner, *Episcopia catolică a Severinului*, în „Revista catolică“, II, 1913, p. 47; idem, *Episcopia Milcoviei*, *ibidem*, I, 1912, p. 548 și B. Homan, *Geschichte des ungarischen Mittelalters*, II, p. 34; pentru anul 1231, cel mai probabil, optează P. Nikov, *Istoriia na Vidinsko kniajestva*, p. 10—11; în 1232 fixează atacul Al. Tăutu, *Le conflit*, p. 393.

¹¹⁰ V. scrisoarea papei Grigore IX către episcopul de Cenad, din 21 martie 1232, prin care îi fixează termen de aducere la supunere față de practicile bisericilor romane a episcopilor de Belgrad și Branicevo, dependenți și înainte de această dată de Roma, în cadrul legăturii stabilite de Asănești cu papalitatea; acești „episcopi bulgarorum“ urmau să fie asimilați acum și sub raportul ritualului; *Acta Honorii III (1216—1227) et Gregorii IX (1227—1241)*, ed. Al. L. Tăutu,

un atac nereușit împotriva Vidinului, s-a constituit Banatul de Severin, în 1232 sau la începutul anului 1233¹¹¹.

Ordinul papal din 21 martie 1232 către episcopul de Cenad de a aduce sub ascultarea Romei pe episcopii de Belgrad și Branicevo¹¹² — în caz de refuz de supunere din partea titularilor în funcție ai celor două scaune episcopale acestea urmau să fie supuse episcopiei de Sirmium — presupunea un context politic modificat în aceste regiuni, iar modificarea a fost urmarea unei acțiuni politico-militare care a schimbat datele situației politice a regiunii. Modificarea a fost situată cu drept cuvânt între data îndemnului papal la cruciată în sprijinul Imperiului latin și data scrisorii papale care dispunea revizuirea diecezelor Belgrad și Branicevo, așadar între 9 mai 1231 și 21 martie 1232¹¹³. Potrivit unuia din exegeții recentii ai evenimentului, acest din urmă act a fost în același timp indiciul și urmarea „desfacerii de fapt a Unirii Bulgariei cu biserica romană”¹¹⁴.

În acest scurt interval, concomitent sau în succesiune, regatul ungar a întreprins și alte acțiuni militare și politice tinzând să extindă și să consolideze pozițiile sale spre sud, în direcția statului Asăneștilor. Un atac împotriva Vidinului, atestat de o diplomă regală din 1235, dar care a avut loc câțiva ani mai devreme, s-a încheiat printr-un eșec¹¹⁵. Dar dacă regatul ungar a eșuat în această încercare de a-și asigura un punct de control militar la Vidin, în schimb el a fost în măsură să-și consolideze considerabil pozițiile nord-dunărene. În 1233 apare menționat un ban de Severin, indiciu cert al existenței unei structuri militare pe porțiunea olteană a Dunării¹¹⁶, instituită în același interval 1231-1232, în contextul noii faze a înfruntării cu Bulgaria. În numai câțiva ani după aceasta un șir de acte papale relevă intensă activitate misionară a călugărilor dominicani în Oltenia, „Țara Severinului”, indiciu nou al cuprinderii acesteia în aria de influență a regatului ungar¹¹⁷.

În aceeași vreme, mai exact în 1233, e atestat și titlul nou de „rex Bulgarie” și „rex Cumanie” în titulatura regelui Ungariei¹¹⁸, semn nu

---

Vaticano, 1950, p. 231. Tot în favoarea anilor 1231 sau 1232 pledează și data apelului adresat de papa Grigore IX ierarhiei ecleziastice superioare din Ungaria în favoarea ajutorării Imperiului latin de Constantinopol, în cooperare cu Jean de Brienne (9 mai 1231).

¹¹¹ Șt. Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, București, 1965, p. 19—20. Actul care consemnează prima dată instituția banatului de Severin e din 10 august 1233; Hurmuzaki, I, p. 126.

¹¹² V. nota 110.

¹¹³ „Im Herbst 1231 und Frühjahr 1232, fiel der ungarische Thronfolger, der künftige Bela IV. (1235—1270), mit einem Heer in das nord-westliche bulgarische Territorium ein”; V. Gjuzelev, *Das Papsttum*, p. 46.

¹¹⁴ „Die faktische Lösung der Union Bulgariens mit der römischen Kirche durch Ivan Assen II. erfolgte hauptsächlich aus politischen Gründen, die mit dem illoyalen und offen feindseligen Verhalten des Papstums, des lateinischen Kaiserreichs und Ungarn in Zusammenhang standen”; *ibidem*, p. 46—47.

¹¹⁵ Hurmuzaki, I, p. 133—137.

¹¹⁶ *Ibidem*, p. 126.

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 153—155.

¹¹⁸ *Ibidem*, p. 127, 133, 143; autenticitatea documentului care cuprinde titlul de „rex Bulgarie” a fost contestată, nu însă cu argumente decisive, după opinia noastră.

numai al noii faze a ostilităților bulgaro-ungare dar și al unor realități politice modificate, îndeosebi în teritoriile sud și est carpatice cuprinse sub denumirea de Cumania, în aria de dominație a regatului ungar după anihilarea puterii cumane. În lumina acestor constatări nu poate apărea ca rod al întimplării nici faptul că în 1231-1234 Ordinul teutonic își revendică din nou drepturile în Țara Birsei și Cumania și că, solicitată de cavalerii înșiși papalitatea redeschide acest dosar printr-un șir de intervenții pe lângă regele Ungariei, zadarnice de altminteri¹¹⁹. Încă și mai concludentă în această privință este reorganizarea vieții bisericești a românilor dinlăuntrul Cumaniei, contestarea legitimității episcopilor lor și hotărîrea papală de a supune ierarhia ecleziastică românească episcopului catolic al provinciei. Măsura, asemănătoare ca direcție și semnificație cu decizia din 1232 privitoare la episcopii de Belgrad și Branicevo, a fost consecința situației politice modificate și în Cumania în urma războiului dintre regatul ungar și statul Asăneștilor. Ea tindea să suprima o veche stare de lucruri, potrivit modelului aplicat în teritoriile dependente de regatul ungar după 1204¹²⁰.

Politica bisericească a regalității ungare în teritoriile supuse controlului ei și subordonarea episcopiilor recent intrate în dependența sa față de ierarhia catolică din regat și de Roma au avut un corespondent în politica bisericească a lui Ioan Asan II în vastul imperiu pe care îl controla. Noua politică bisericească a fost urmarea desprinderii sale progresive din obediența romană și a apropierii sale de Niceea, care a acceptat în cele din urmă să recunoască Patriarhia din Tirnovo, consfințind pe această cale independența statului vlaho-bulgar¹²¹.

Cea mai semnificativă dintre măsurile lui Ioan Asan II premergătoare rupturii deschise de Roma și care o prevesteau îndeaproape a fost înlocuirea în teritoriile recent cucerite a ierarhilor bisericești favorabili catolicismului sau chiar direct numiți de patriarhia din Constantinopol, așadar „latinofroni“, prin ierarhi dependenți de biserica din Tirnovo¹²². Cunoscută printr-un izvor hagiografic, măsura era nu numai o manifestare de „suveranitate“ — revendicarea dreptului de a numi ierarhia ecleziastică — dar și o înfruntare a concepției și politicii papalității. Înfăptuit la o dată imposibil de determinat cu precizie, dar

¹¹⁹ UKB, I, p. 52, 53, 55—57, 58—60.

¹²⁰ Vom reveni asupra politicii regatului ungar în raport cu ierarhia bisericească răsăriteană din hotarele sale în alt capitol al lucrării anunțate la începutul acestui studiu.

¹²¹ Pentru „restaurarea“ patriarhiei bulgare, în acord cu Niceea, v. G. Cankova-Petkova, *Bulgaria pri Assenevți*, p. 121—123 (cu bibliografia chestiunii); v. și C. Andreescu, *Reacțiuni ortodoxe în contra catolicizării regiunilor carpato-dunărene în prima jumătate a secolului al XIII-lea*, în BOR, 56, 1938, p. 770—779.

¹²² Adaosul la traducerea greacă, din secolul XVII, a vieții sf. Paraschiva explică în acest fel — „δια το λατινοφρονειν“ — înlăturarea unor episcopi din aceste regiuni; G. Cankova-Petkova, *Griechisch-bulgarische Bündnisse*, p. 57. Se pune, firește, întrebarea dacă măsura nu s-a aplicat întregului complex de teritorii stăpînite de Ioan Asan II, inclusiv baza teritorială originară a statului vlaho-bulgar.

în limitele intervalului 1232—1234, actul s-a încadrat în reacția anticatolică generală a lumii ortodoxe balcanice în acești ani ¹²³.

Un moment important în pregătirea acestei reacții a fost sosirea unui reprezentant al Patriarhiei de Niceea în Peninsula Balcanică, cu misiunea de a restaura unitatea lumii ortodoxe și de a constitui un front anticatolic, preluu al marilor operații militare preconizate de Ioan Vatatzes împotriva latinilor din Constantinopol ¹²⁴. Contactele inițiate de exarhul Christophor cu prelații bulgari și încercarea sa de a-l determina pe Ioan Asan II în 1233 să restabilească legăturile cu Patriarhia greacă, prin trimiterea unui candidat la scaunul metropolitan din Tîrnovo, spre a fi consacrat de patriarhul Germanos II, ilustrează măsura efortului desfășurat de Imperiul din Niceea pentru a netezi calea acțiunii militare pe care o pregătea ¹²⁵. Încercarea era prematură deoarece Ioan Asan II revendica pentru biserica sa independența, întruchipată într-o patriarhie autonomă, revendicare pe care Niceea nu era dispusă să o satisfacă ¹²⁶. Totuși, faptul că negocieri se purtau în această privință — și ele aveau curînd să fie încununate de succes — e indiciul stadiului avansat al evoluției lui Ioan Asan II spre restaurarea ortodoxiei și spre ruptura deschisă de Roma ¹²⁷. Această tendință avea de altminteri să provoace în sinul bisericii din Tîrnovo puternice tensiuni, care însă nu ne sînt decît vag cunoscute.

Alianța încheiată de Ioan Asan II și Ioan Vatatzes în a doua jumătate a anului 1234 sau în primele luni ale anului 1235 a fost urmarea eșecului celor doi parteneri de a-și asigura controlul la Constantinopol prin negocieri cu cruciații sau cu papa. Papalitatea s-a opus tot atît de ferm tentativei lui Ioan Vatatzes de a obține, în schimbul unirii cu Roma, cedarea Constantinopolului ¹²⁸, pe cît de categoric dejucașe încercarea lui Ioan Asan II de a se insinua la conducerea Imperiului latin prin intermediul legăturii matrimoniale între fiica sa și Balduin II. Candidați succesiv repudiați de lumea catolică de la moștenirea Imperiu-

¹²³ Acțiunea poate fi pusă în legătură cu evenimentele petrecute în Epir în 1232. Într-adevăr, în primăvara acestui an a fost brusc întreruptă misiunea încredințată, din toamna anului 1231, de despotul Manuel mitropolitului Gheorghe Bardanes, aceea anume de a întreprinde negocieri cu papalitatea în vederea unirii bisericii sale cu Roma. Între timp, căpetenia epirotă și-a schimbat orientarea politică, propunînd autorităților din Niceea alianță și oferindu-le supunere ecleziastică; cf. M. Roncaglia, *Les frères mineurs et l'église orthodoxe au XIII-e siècle (1231—1274)*, Le Caire, 1954, p. 23—25. Un indiciu direct cu privire la izgonirea clerului latin nu ne-a parvenit decît din Tracia, ulterior însă — circa 1234 — evenimentelor menționate din Epir; v. scrisoarea din 27 mai 1244 a papei Inocențiu IV către un ierarh, în favoarea episcopului de Apros, care „...Grecis et Blacis occupantibus episcopatum ipsius per novem ferre annos in multe paupertatis angustia, exilium, sicut asserit, sit perpessus...”; *Les registres d'Innocent IV*, ed. E. Berger, t. I, Paris, 1984, p. 123 (nr. 725).

¹²⁴ I. Tarnanidis, *Byzantine-bulgarian ecclesiastical relations*, p. 33, 42—46.

¹²⁵ *Ibidem*, p. 42 și urm.; autorul trage însă concluzia greșită că Ioan Asan II era în 1233 deja reconciliat cu biserica din Niceea; mai corect în această privință G. Cankova-Petkova, *Griechisch-bulgarische Bündnisse*, p. 57—58.

¹²⁶ *Ibidem*, p. 58.

¹²⁷ *Ibidem*.

¹²⁸ Pentru negocierile dintre emisarii papali și Ioan Vatatzes, v. M. Roncaglia, *Les frères mineurs*, p. 23—84.

lui latin, cei doi suverani nu au mai avut altă soluție decât să-și coordoneze ostilitatea comună față de cruciați și de confesiunea lor; după negocieri prelungite și eșecuri repetate, țarul din Tîrnovo și basileul din Niceea au reușit să depășească piedicile considerabile care se opuseseră pînă atunci reconcilierii lor.

Evident, reconcilierea a impus ambelor părți renunțări dificile. Ioan Asan II a fost silit să abandoneze aspirația sa de a domina Constantinopolul și tot ceea ce era legat, în proiectele sale, de acest obiectiv, concesie gravă dar absolut necesară pentru a menține, cu concurs bizantin, marile cîștiguri teritoriale obținute după 1230 și pentru a-și consolida stăpînirea prin recunoașterea independenței din partea Niceei, într-o vreme cînd ruptura de Roma era fie consumată, fie pe cale de a se desăvîrși. De partea sa, Ioan Vatatzes a renunțat la obiectiile sale anterioare cu privire la autonomia bisericii din Tîrnovo, derogare majoră de la programul imperial tradițional al Bizanțului, întrucît confirma independența statului creat de răscoala Asăneștilor¹²⁹.

Cu prețul acestor concesii s-a realizat „alianța ortodoxă”¹³⁰. Încheierea alianței, consacrată potrivit tradiției medievale printr-o înscrisire, a precipitat operațiile militare pe scară mare¹³¹.

Alianța „ortodoxă” încheiată între Ioan Asan II și Vatatzes a readus primejdia sub zidurile Constantinopolului. În cele din urmă, acțiunile terestre și navale ale coaliției antilatine au putut fi dejucate, împăratul Jean de Brienne și flota venețiană dovedindu-se capabili să reziste asaltului celor doi suverani „schismatici” coalizați, în cursul anului 1235. Dar forțele locale ale latinilor nu erau suficiente pentru a face față unei presiuni prelungite a țarului de Tîrnovo și a basileului din Niceea, legați

¹²⁹ Pentru opoziția unor ierarhi greci la recunoașterea independenței bisericii din Tîrnovo, v. G. Cankova-Petkova, *Griechisch-bulgarische Bündnisse*, p. 57—58.

¹³⁰ Prin „alianța ortodoxă” se înțelege cooperarea statelor balcanice de tradiție religioasă bizantină împotriva fie a puterilor catolice și a efortului de dominație spirituală a papalității, prin intermediul acestora, fie, din secolul XIV, împotriva turcilor; dar chiar și în această a doua variantă, alianța ortodoxă nu era decât o alternativă la cea dintîi, întrucît ea prevedea coalizarea puterilor ortodoxe pentru a face față primejdiei otomane, fără apel la ajutorul Apusului și fără concesia indispensabilă obținerii acestuia. „Alianța ortodoxă” presupunea o concesie fundamentală din partea Bizanțului: recunoașterea independenței ecleziastice și implicit și politice a celorlalte state ortodoxe.

¹³¹ „Anno Domini MCCXXXIV. Frater Jordanus Ordinis Praedicatorum magister, missus ad praedicandum Sarracenis, obiit in Portu Maris. Illo tempore, duo principes Grecorum Vastachius et Duxanus, pacem invicem facientes, contra Imperium constantinopolitanum bellaverunt”; în continuare e relatat apelul la Apus pentru ajutor; *Cronica mănăstirii Sfîntul Petru din Senon*, la P. Kiant, *Exuviae sacrae constantinopolitanae*, II, Geneviae, 1878, p. 249. Anul 1235: „Imperator del Zagora Joanni Vatacio, qui se in Acolino colligeret, scribit, ut secum parentelam faciat, et Latinos a parte Orientali invadat et ipse idem faciat a parte Occidua; et ob hoc Joannes imperator Constantinopolitanus et Theophilus Zeno pro Venetis Potestas nuncios Duci mittunt, qui potentiam Grecorum exponunt, et celere subsidium ad communes expensas implorent...”; Andreas Danduli *Chronicon venetum*, în L. Muratori, *Rerum Italicarum Scriptores*, vol. XII, Mediolani, 1728, col. 349.

acum printr-o afinitate spirituală regăsită¹³². Și, din nou, papalitatea a făcut apel la regele Ungariei¹³³. Scurt timp după lansarea apelului, papa l-a somat pe Ioan Asan II să se desfacă din alianța cu Niceea, amenințându-l în caz contrar cu excomunicarea.

Despresurarea Constantinopolului, asediat în comun de Ioan Vatatzes și Ioan Asan II, nu însemna și eliminarea primejdiei care amenința existența Imperiului latin. Înlăturarea acestei primejdii presupunea fie desfacerea „alianței ortodoxe” și aducerea membrilor ei în obediența Romei, fie anihilarea lor. În aceste direcții s-a desfășurat politica papalității și a forțelor politice pe care le controla.

Cele două direcții ale politicii papale s-au manifestat clar încă din cursul anului 1236, pentru a deveni mai evidente în anii următori. Încă de la începutul anului, papa Grigore IX îndreaptă apeluri în diverse părți ale Europei pentru a declanșa un nou flux de cruciați în direcția Constantinopolului. La 16 ianuarie 1236, papa trimitea un emisar în Franța „pro negotio Imperii Constantinopolitani”, cu misiunea de a-i determina pe cruciați să-și îndeplinească aici angajamentul de cruciată, adăugînd că Veneția se arată dispusă să acorde „tuturor transport gratuit”¹³⁴. Cîteva zile înainte, papa recomanda ierarhiei ecleziastice a Ungariei să îndrume spre Constantinopol pe cei care asumaseră angajamentul cruciatei¹³⁵. În cursul aceluiași an însă, în speranța de a-l recîștiga pe Ioan Asan II, Grigore IX comunică arhiepiscopilor de Caloceia și Strigoniu că l-a „sfătuit” pe țar să se desprindă din alianța cu excomunicatul Ioan Vatatzes și să înceteze atacurile împotriva latinilor, cerîndu-le, în cazul în care acesta nu se va supune, să-l excomunicе „pe el și pe toți sprijinitorii săi”¹³⁶. Cum situația Imperiului latin nu s-a ameliorat în lunile următoare, la sfîrșitul anului 1236 noi chemări la cruciată erau îndreptate în diverse regiuni ale Europei, cu justificarea, devenită loc comun în apelurile papale ale acestei vremi, că salvarea Imperiului Latin de Constantinopol e o etapă însemnată a realizării obiectivului suprem al cruciatei și că, dimpotrivă, pierderea Constantinopolului ar constitui o lovitură fatală și pentru speranța de recîștigare a Ierusalimului¹³⁷.

Fapt semnificativ, în aceste din urmă apeluri, expediate la începutul lui decembrie 1236, inamicul vizat e doar Ioan Vatatzes; omisiunea lui Ioan Asan II din aceste texte e unul din indiciile evoluției

¹³² V. scrisoarea papei Grigore IX către regele Bela IV al Ungariei: „Nam sicut pro certo didicimus, Vatadius et Assanus schismatici, nuper inter se iniquitatis inito federe, terram carissimam in Christo filii nostri..., imperatoris Constantinopolitani illustris, cum maxima Grecorum multitudine hostiliter invadentes et capientes Gallipolim... et deinde in forti manu Constantinopolim obsidentes eam credebantur capere...”. Urmează relatarea victoriei terestre și navale a latinilor; Hurmuzaki, I, p. 139—140.

¹³³ *Ibidem*, p. 139—140.

¹³⁴ *Les registres de Grégoire IX*, t. II (1235—1239), ed. L. Auvray, Paris, 1907, col. 232—233, nr. 2909.

¹³⁵ *Ibidem*, col. 233, nr. 2911.

¹³⁶ *Ibidem*, col. 391, nr. 3156 (actul e din 23 mai 1236).

¹³⁷ *Ibidem*, col. 512, nr. 3393 și 3396.

acestui, ca efect al presiunii și amenințărilor papale. Tendința aceasta avea să se accentueze în cursul anului următor.

Moartea lui Jean de Brienne în martie 1237 și perspectivele noi pe care le deschidea l-au determinat pe Ioan Asan II să întreprindă o nouă încercare de a obține un rol important în conducerea Imperiului latin, cu concursul papalității¹³⁸. Răspunzând unei inițiative a lui Ioan Asan II, Grigore IX îi trimite un legat apostolic pentru a discuta cu el probleme legate de situația Imperiului latin („... ad tractandum cum eo de statu Imperii et civitatis Constantinopolitane...“). Pentru a crea o atmosferă favorabilă legatului său, papa nu uită să-i amintească lui Ioan Asan II că cruciații se pregătesc în număr mare să pornească în sprijinul Imperiului latin. Ca dovadă a reintegrării de către el a frontului catolic și a revenirii la obediența romană, papa îi cere să acorde sprijin împăratului constantinopolitan, Balduin II, care urma să pornească din Occident, unde se afla, pentru a-și lua în stăpânire imperiul¹³⁹. Consecvent cu politica de asociere a Ungariei la realizarea programului său sud-estic și conștient, pe temeiul experienței de până atunci, că presiunea regatului ungar îndeplinea o funcție moderatoare asupra statului Asăneștilor și că, la nevoie, putea deveni din nou un instrument eficient de percuție, papa l-a informat pe Bela IV despre misiunea legaților trimiși la Ioan Asan și Ioan Vatatzes, care de altminteri aveau să treacă prin regatul ungar spre destinația lor¹⁴⁰. Cum însă rezultatul acestor tratative era incert, Grigore IX a continuat în cursul anului 1237 să pregătească ajutoarele cruciate pentru Constantinopolul latin a cărui situație nu a încetat să rămână foarte precară¹⁴¹.

Iluzia readucerii lui Ioan Asan II în obediența Romei nu a durat decât puțin timp, astfel încât de la sfârșitul lunii ianuarie 1238, papa, informat neîndoielnic despre noua întorsătură a evenimentelor în sud-estul Europei — reînnoirea alianței dintre Ioan Asan și Ioan Vatatzes — a fost silit să reia acțiunea de salvare a Imperiului latin, nu cu mijloacele diplomației ci cu cele ale armatelor. Și din nou, pentru a înlătura amenințarea care apăsa din nord, dinspre statul Asăneștilor, asupra Constantinopolului, papalitatea a făcut apel la regatul ungar. Mai mult decât oricând, acum, în noua criză a Imperiului latin, Roma a considerat indispensabilă intrarea în acțiune a regatului ungar, iar acesta, în persoana titularului demnității regale în acea vreme, Bela IV, a înțeles să convertească în avantaje teritoriale și politice excepționale nevoia de ajutor, stringent resimțită de papalitate. Niciind corelația între

¹³⁸ Pentru conjunctura politică creată de dispariția lui Jean de Brienne, v. G. Cankova-Petkova, *Griechisch-bulgarische Bündnisse*, p. 62 și V. Gjuzelev, *Das Papsttum und Bulgarien*, p. 48.

¹³⁹ Scrisoarea papei adresată „nobili viro Assano domino Blachorum et Bulgarorum“, în Hurmuzaki, I, p. 159—160. La aceeași dată, Grigore IX se adresa și lui Ioan Vatatzes cerându-i să înceteze ostilitățile împotriva Imperiului latin, în sprijinul cărui — vestea papa — s-a pregătit „un număr infinit de cruciați“; *Les registres de Grégoire IX*, t. II, col. 659—660, nr. 3693.

¹⁴⁰ Hurmuzaki, I, p. 161—163.

¹⁴¹ *Les registres de Grégoire IX*, t. II, col. 805, 807, nr. 3944, col. 839—840, nr. 4012, col. 852, nr. 4025, 4026.

politica răsăriteană a papalității și interesele regatului ungar, legate de expansiunea sa în Peninsula Balcanică, nu au apărut mai evident decât în împrejurările declanșate de reeditarea „alianței ortodoxe” la sfârșitul anului 1237 și la începutul anului 1238.

Cererile formulate de Bela IV papei Grigore IX pentru a pune în mișcare forța militară a regatului său împotriva lui Ioan Asan II exprimă atît situația excelentă pe care i-o crease celui dintîi evoluția evenimentelor cît și hotărîrea sa de a trage integral foloase din ele.

Silită să renunțe la prudența manifestată pînă în această vreme față de statul Asăneștilor, pentru a-l menține sau readuce în orbita ei, papalitatea a ridicat acum zăgazul pe care îl opusese pînă atunci în calea aspirațiilor regatului ungar de cucerire în direcția Bulgariei. Declarîndu-l „schismatic” și protector de „eretici” pe Ioan Asan II, papa proclama, la 27 ianuarie 1238 cruciata împotriva lui, investindu-l cu această misiune pe Bela IV¹⁴². Acceptînd fără modificări esențiale condițiile acestuia, papa aplică formula „injustei posesii” — e vorba de cea deținută de „schismatici” și „eretici” — lăsată să fie ocupată sau „dată în pradă” celor desemnați pentru a stîrpi răul, în cazul de față beneficiarul era regele Ungariei, autorizat de hotărîrea papală de a lua în stăpînire teritoriile lui Ioan Asan II împotriva căruia proclamă cruciata¹⁴³. Pentru a înlătura concurențele din calea aspirațiilor regatului ungar, evident tot la inițiativa lui Bela IV, papa solicită împăratului latin de Constantinopol să renunțe la eventualele sale pretenții asupra teritoriilor lui Ioan Asan II¹⁴⁴. Mai mult încă, întrucît Bela IV îi ceruse să-l investească cu calitatea de legat apostolic, cu dreptul de a institui o nouă organizare ecleziastică în teritoriile cucerite, papa se conformează revendicării, lăsîndu-i latitudinea de a desemna el însuși, din rîndurile clericilor superiori ai regatului său, un legat, care avea să fie împuternicit cu atribuțiile largi solicitate de rege¹⁴⁵. Prin hotărîrea papală din 1238, cruciata și legea ei și-au extins considerabil acțiune

¹⁴² „De quorum numerus perfidus est Assanus qui... receptat in terra sua hereticos et defensat, quibus tota terra ipsa infecta dicitur et repleta... Venerabilibus fratribus nostris... Strigoniensi et... Colocensi archiepiscopis... episcopo Perusino apostolicae sedis legato et universis episcopis per Ungariam constitutis nostris damus litteris in mandatis, ut contra dictum Assanum et terram suam predicent verbum crucis, illam cruce signatis... indulgentiam concedentes, que conceditur transeuntibus in subsidium terre sancte...”; Hurmuzaki, I, p. 167.

¹⁴³ „Nos enim de omnipotentis Dei misericordia et beatorum Petri et Pauli apostolorum ejus auctoritate confisi, tibi et universis vere penitentibus et confessis, qui tecum laborem istum in propriis personis subierint et expensis, plenam peccaminum veniam indulgemus ac terram eandem exponimus, prout statutum est in generali concilio, tibi et aliis catholicis occupandam”; Hurmuzaki, I, p. 168.

¹⁴⁴ Formal, papa îi cere lui Balduin II să-i comunice eventualele sale pretenții asupra „țării lui Asan”, pentru care acordase lui Bela IV dreptul de ocupare; în fapt, în condițiile date, solicitarea papală imperativă era o cerere de renunțare; Hurmuzaki, I, p. 168—169; în august 1238, Grigore IX se angaja de altminteri față de Bela IV să nu acorde nimănui altuia dreptul de a ocupa Bulgaria: „Bulgariae regnum alicui concedere non intendimus in tuum preiudicium occupandum”; Hurmuzaki, I, p. 177.

¹⁴⁵ *Ibidem*, p. 175.

nea în sud-estul Europei. Deosebit de gravă prin consecințele ei, profunde și durabile, a fost aplicarea principiului confiscării „bunurilor „schismaticilor“, asimilați cu „ereticii“; acest nou cadru legal avea să ofere pretextul și prilejul celei mai vaste acțiuni de depozedare și în general de contestare a drepturilor celor care continuau să se mențină în credința răsăriteană.

Amenințat de cruciata ungară, ale cărei forțe aveau să fie considerabil sporite de sosirea cruciaților din Apus, în frunte cu împăratul latin de Constantinopol, Ioan Asan II a cedat din nou; după noi asedii ale Constantinopolului, în cooperare cu Ioan Vatatzes (în 1239 și 1240), el sfârșește prin a se desprinde din alianța cu acesta și permite oștirilor cruciate să treacă prin țara sa¹⁴⁶. Constantinopolul latin câștiga astfel un nou răgaz.

Rolul Ungariei în evoluția situației balcanice în timpul lui Andrei II, impactul intervențiilor regatului ungar asupra politicii celui de-al doilea țarat, îndeosebi în legătură cu amenințarea pe care acesta o constituia pentru Imperiul latin de Constantinopol, a fost exact perceput de oamenii vremii. Mai bine de jumătate de secol după moartea regelui, în 1308, autorul anonim al unei *Descriptio* a Europei orientale destinată să îndeplinească funcția de îndreptar istoric-geografic pentru acțiunea de recuperare a Constantinopolului preconizată în acea vreme de puterile latine, subliniază, nu fără exagerare puternică, influența exercitată de regele Ungariei asupra imperiului bulgar; „Olim istud imperium (e vorba de Imperiul bulgar) ad imperium Constantinopolitanum pertinebat et adhuc pertinere deberet, si esset potens imperator. Postmodum autem rex Hungarie Andreas dictum imperium sibi subiecit et per longum tempus fuit sub dominio regis Ungariae, vacillante autem Ungaria, tartari preoccupaverunt dictum imperium et fecerunt eum sibi tributarium...“¹⁴⁷. Constatarea anonimului citat exprimă esențial, deși îngroșat, rolul rezervat Ungariei de papalitate începând cu Inocențiu III, ca factor de înfrinare a expansionismului țaratului Asăneștilor în direcția Constantinopolului. Această funcție nu s-a limitat la domnia lui Andrei II ci a caracterizat și politica succesurii său; marea invazie tătară din 1241 avea să îndepărteze, pentru scurt timp însă, atenția factorilor politici europeni de la această preocupare.

*Cruciata a patra și schisma răsăriteană*¹⁴⁸. Cucerirea Constantinopolului — centrul imperiului bizantin și al confesiunii care s-a dez-

¹⁴⁶ V. Gjuzelev, *Das Papstum und Bulgarien*, p. 49, 50.

¹⁴⁷ *Descriptio Europae Orientalis*, ed. G. Popa Lisseanu, în *Izvoarele istoriei românilor*, II, București, 1934, p. 27.

¹⁴⁸ Textele de bază pentru politica lui Inocențiu III față de Orientul ortodox sînt adunate în vol. *Acta Inocentii PP. III (1198—1216)*, ed. Th. Haluščynskij, Vaticano, 1944, și în volumele cuprinzînd actele următorilor papi, citate mai jos. Principalele lucrări privitoare la această temă vastă sînt: P. L'Huilier, *La nature des relations ecclésiastiques gréco-latines après la prise de Constantinople par les croisés*, în vol. *Akten des XI. Internationalen Byzantinistenkongresses*, München, 1958, p. 314—320; W. de Vries, *Innozenz III. und der christliche Osten*, în „Archivum Historiae Pontificiae“, 3, 1965, p. 87—126; A. J. Andrea, *Pope Innocent III*; R. L. Wolff, *The organization of the Latin Patriarchate of Constantinople*

voltat în cadrul său, ortodoxia răsăriteană sau în viziunea papalității și a întregului Apus latin, „schisma greacă“ — a oferit Romei un cadru aparent ideal pentru împlinirea unuia din obiectivele principale ale programului ei universal, reunirea celor două biserici sub egida sa.

Efortul de lichidare a schismei răsăritene și de restaurare a primatului Romei asupra bisericii bizantine și a celor derivate din ea a fost una din manifestările de căpetenie ale papalității reformatoare și unul din obiectivele esențiale ale programului ei unitar de guvernare a bisericii și societății. Paralel cu efortul ei sistematic de preluare a controlului societății apusene, mai întâi al bisericii, prin emanciparea ei de sub tutela puterii lumești („libertas ecclesiae“), și apoi al acesteia înseși, papalitatea a urmărit reîntegrarea bisericii răsăritene în unitatea restaurată a întregii creștinătăți. Un puternic impuls a cunoscut acest din urmă obiectiv politic în timpul și ca urmare a cruciatelor care, de la sfârșitul secolului XI, au dat curs forței de expansiune regăsite a Apusului catolic. Prin cruciate, influența lumii apusene s-a exercitat masiv și asupra Bizanțului, silit acum tot mai mult să-și redefiniească atitudinea față de această lume și de valorile ei, îndeosebi cele bisericești, în funcție de noul raport de forțe creat de expansiunea lumii occidentale în bazinul răsăritean al Mediteranei. Cruciată și unirea cu biserica răsăriteană au fost manifestări covârșitoare și îngemănate ale politicii orientale a Apusului latin inspirate și controlate de papalitate.

Încercările repetate ale papalității de a realiza unirea bisericească cu Bizanțul prin negocieri, în cursul secolului XII și în primii ani ai secolului XIII, în contextul presiunii crescânde exercitate de cruciată, s-au izbit de refuzul tenace al societății bizantine de a accepta primatul papal, cu toate condițiile implicite în această pretenție, și și-au încheiat cu un eșec. Cruciată, presupusă inițial a fi un factor de apropiere între cele două fragmente ale creștinătății, s-a dovedit în fapt un puternic stimulator al opoziției dintre ele, care a luat cu timpul dimensiunile unui antagonism total. Evenimentul capital petrecut în 1204 — cucerirea Constantinopolului de latini — nu a fost decât epilogul unei îndelungate etape a înstrăinării Apusului latin și a Răsăritului bizantin și, în același timp, punctul de pornire al fazei celei mai acute a acestei înstrăinări. Cucerirea din 1204 a fost manifestarea cea mai izbitoare a superiorității politice și militare a Apusului față de Bizanțul în declin rapid; ea a deschis de asemenea vremea celei mai puternice ofensive a lumii latine în Europa răsăriteană și sud-estică. Cucerirea Constantinopolului a oferit papalității un cadru nou, de forță, pentru politica sa de integrare a Răsăritului „schismatic“ în universalismul creștin, sub autoritatea sa supremă.

Evenimentul l-a surprins în scaunul papal pe Inocențiu III căruia i-a reverit misiunea de a defini politica Romei față de Răsăritul ortodox și de problema Unirii în noua fază deschisă de intrarea cuceritoare a latinilor în Constantinopol. Inocențiu III a fixat direcțiile generale

ale acestei politici, care avea să fie urmată, cu unele variații, și de succesorii săi.

Pentru Inocențiu III, adus de rapida succesiune a evenimentelor în Europa răsăriteană după 1204 în repetate rînduri în situația de a-și formula punctele de vedere și de a-și fixa atitudinea cu privire la Bizanț și la confesiunea răsăriteană, cucerirea Constantinopolului de cruciați a fost urmarea firească a păcatului „schisme”, așadar a ieșirii progresive a Imperiului de răsărit și a bisericii sale de sub obediența romană. Schisma, păcat major, a lipsit de legitimitate biserica și statul bizantin, iar urmarea firească a acestei situații a fost „translația” Imperiului constantinopolitan de la greci la latini, printr-o hotărîre a divinității¹⁴⁹.

Pe fundamentul considerațiilor teoretice cu privire la „translația” puterii în Imperiul de răsărit de la greci la latini, din pricina alunecării în păcatul schisme, s-a dezvoltat politica papei față de biserica răsăriteană și față de ansamblul de realități social-culturale pe care o reprezenta. Această politică nu a fost, în diversele ei manifestări concrete, produsul unui sistem dinainte elaborat; ea s-a constituit și s-a dezvoltat treptat, în procesul subordonării bisericii sau bisericilor răsăritene față de cea romană.

Deși nu a pornit ca un sistem, politica papei față de biserica răsăriteană s-a inspirat totuși dintr-o idee centrală; aceea anume a subordonării riguroase a creștinătății răsăritene față de Roma. Aplicarea consecventă a acestei idei dominante a dat o remarcabilă coerență politicii papalității în problema capitală a reunirii bisericilor, în timpul pontificatului lui Inocențiu III și al succesoriilor săi în scaunul papal în secolele XIII și XIV.

În viziunea lui Inocențiu III, trecerea Constantinopolului, centrul „schisme”, sub control latin trebuia să atragă de la sine și supunerea întregii biserici răsăritene față de Roma¹⁵⁰. După acest eveniment perseverarea în schismă nu mai avea nici un sens, atît la centru cît și la

¹⁴⁹ „Legimus in Daniele propheta, quod est Deus in coelo, qui revelat misteria, ipse mutat tempora et transfert regna. Hoc autem in regno Graecorum temporibus nostris videmus et gaudemus impleri, quoniam is qui dominatur in regno hominum et cui voluerit dabit illud. Constantinopolitanum imperium a superbis ad humiles, ab inobedientibus ad devotos, a scismaticis ad catholicos, a Graecis videlicet transtulit ad Latinos. Sane a Domino factum est istud et est mirabile in oculis nostris. Haec est profecto dexteræ Excelsi mutatio in qua dextera Domini fecit virtutem ut Sacrosanciam Romanam Ecclesiam exaltaret, dum filiam reducit ad matrem, partem ad totum et membrum ad caput...” scria la 13 noiembrie 1204 papa, într-o scrisoare adresată clerului latin din Constantinopol; *Acta Innocentii PP. III*, p. 277—278. Tema reapare des în corespondența lui Inocențiu III; în răspunsul la plîngerea lui Teodor Lascaris care denunța excesele comise de latini la Constantinopol, papa, fără a le contesta, atribuia vina principală pentru toate situațiile create de cucerirea Bizanțului schisme grecești: „Licet autem ipsi omnino inculpabiles non existant, per eos tamen Graecos iusto Dei iudicio credimus fuisse punitos, qui tunicam inconsutilem Jesu Christi scindere sunt moliti”; *ibidem*, p. 347.

¹⁵⁰ A. J. Andrea, *Pope Innocent III*, p. 423.

periferie ; aşadar actul intrării Bizanţului sub dominaţia latinilor însemna pentru papă implicit şi readucerea celei de a doua Rome în obedienţa celei dintîi, de sub autoritatea căreia se sustrăsese prin păcatul schimei.

Iluzia papei Inocenţiu III avea însă să aibă viaţă scurtă. Rezistenţa îndîrjită a grecilor din teritoriile ocupate de latini faţă de efortul de latinizare, constituirea unor centre de rezistenţă politică greceşti salvate din dezastrul imperiului şi care au revendicat legitimitatea bizantină, preluînd şi moştenirea bisericii constantinopolitane, au silit progresiv papalitatea să ia atitudine faţă de aceste manifestări neaşteptate şi să încerce să anihileze rezistenţa. În confruntarea cu această realitate şi pe temeiul negocierilor anterioare dintre Roma şi Bizanţ, s-au fixat trăsăturile esenţiale ale politicii lui Inocenţiu III faţă de biserica bizantină şi de celelalte biserici răsăritene.

Cum a înţeles Inocenţiu III reintegrarea bisericilor răsăritene sub autoritatea Romei ? E neîndoielnic că, în ciuda unor ezitări şi derogări în privinţa unor aspecte de ritual şi a altor concesii minore şi temporare, formula de reunificare a bisericilor, aşa cum o concepea papa, era aceea a subordonării totale, a latinizării bisericii răsăritene¹⁵¹.

Cel mai intransigent s-a afirmat politica papală în raporturile ei cu biserica răsăriteană pe planul dogmei în problema purcederii Sfîntului Duh şi din Fiul (*filioque*). Respingerea de greci a acestui punct esenţial din crezul roman a trecut „eroarea“ lor din sfera „schismei“ în cea a „ereziei“¹⁵². Cu trecerea timpului şi pe măsura intensificării rezistenţei antilatine, îndeosebi în urma răsturnărilor politice care aveau să reducă progresiv sfera influenţei apusene în Europa răsăriteană şi sud-estică, echivalenţa şi confuzia dintre cei doi termeni (schismă = erezie), doar implicită în gîndirea lui Inocenţiu III, avea să cîştige teren pentru a deveni în cele din urmă o formulă curentă¹⁵³.

Cu excepţională vigoare a tratat Inocenţiu III problema subordonării ierarhiei bisericii răsăritene faţă de Roma şi a promovării clerului latin în teritoriile supuse controlului cruciaţilor. În fruntea bisericii constantinopolitane şi deci a Imperiului latin a fost instituit un patriarh latin, chiar dacă, în faza iniţială, desemnarea sa a scăpat influenţei

¹⁵¹ *Ibidem*, p. 460—461, unde e formulat punctul de vedere cel mai întemeiat în această problemă : „To Innocent's mind it was absolutely necessary that the Greeks accept these Roman beliefs unconditionally. To this end he laboured greatly from 1205 to 1216. Through his own labors and those of his papal legates he sought to persuade and to compel, when persuasion failed, the Greeks to accept the «true beliefs» of the Roman See“. Potrivit aceluiaşi autor, concesiiile minore comise de papă grecilor în materie liturgică şi de ritual erau cu totul insuficiente pentru a asigura adeziunea acestora ; *ibidem*, p. 463.

¹⁵² V. expunerea largă a lui Inocenţiu în problema purcederii Sfîntului Duh în *Acta Innocentii PP. III*, p. 280—282, şi, mai sumar, la p. 415—416 ; cf. W. de Vries, *Innozenz III.*, p. 104.

¹⁵³ Confuzia deliberată între cele două noţiuni se întrevede încă din textele prin care papa Grigore IX l-a investit pe Bela IV cu misiune de cruciată împotriva lui Ioan Asan II, precum şi din alte texte contemporane ; identificarea schismei cu erezia avea să devină loc comun în secolul XIV.

papale¹⁵⁴. Încercarea clerului grec de a obține un patriarh propriu, grec, s-a lovit de un refuz categoric din partea bisericii apusene, ceea ce a determinat, la puțini ani după instalarea dominatoare a latinilor la Constantinopol, crearea unei patriarhii bizantine în exil, la Niceea, în 1208¹⁵⁵.

Patriarhul latin de Constantinopol era el însuși strict subordonat primatului roman, în virtutea doctrinei „deplinătății puterii“ („plenitudo potestatis“) papale, în raport cu care puterea celorlalți ierarhi eclesiastici nu avea decît caracter de „asociere“ și de delegație¹⁵⁶.

Atenție deosebită a consacrat Inocențiu III și problemei clerului bizantin în imperiul recent cucerit și raporturilor dintre acesta și clerul latin. Episcopilor greci li s-a cerut să înfăptuiască actul de recunoaștere a primatului Romei și deci a supremației romane. Clerul grec care nu recunoștea supremația Romei urma să fie expulzat¹⁵⁷. Pretutindeni ierarhia greacă a fost subordonată celei latine. În fruntea tuturor arhiepiscopilor și a celor mai multe episcopii au fost instalați ierarhi latini. Episcopi greci nu erau admiși decît în diocesele compact grecești¹⁵⁸. În diocesele unde coexistau latini și greci episcopul urma să fie latin, populației grecești acordindu-i-se cel mult dreptul la un vicar episcopal; cum, canonic, în chip tradițional, era interzisă o ierarhie paralelă în aceeași diocază, interdicție consacrată de conciliul Lateran IV, posibilitatea coexistenței unui episcop latin și a unui grec în aceleași centre era exclusă¹⁵⁹. Puținii episcopi greci, care au acceptat să funcționeze în aceste condiții sub autoritatea latină erau îndatorați să facă perioadice vizite la Roma, „ad limina apostolorum“¹⁶¹.

Cum refuzul clerului grec de a accepta noul statut pe care i-l rezerva dominația latină a devenit tot mai evident, tendința Romei a fost de a substitui progresiv ierarhia greacă, inclusiv, în măsura posibilului, preoții, prin clerici apuseni¹⁶². Cererea împăratului Balduin I de a se

¹⁵⁴ A. Carile, *Per una storia dell'Impero latino di Constantinopoli (1204—1261)*, Bologna, 1968, p. 218—224; pentru istoria patriarhiei latine, v. R. L. Wolff, *The organization of the Latin Patriarchate of Constantinople (1204—1261)*.

¹⁵⁵ W. de Vries, *Innozenz III.*, p. 89.

¹⁵⁶ *Ibidem*, p. 91—97.

¹⁵⁷ În martie 1210, Inocențiu III recomandă arhiepiscopului de Atena să încerce să obțină din partea episcopului grec de Corint, oraș cucerit de latini, să jure supunere față de Roma; în caz contrar, el urma să fie înlocuit cu un prelat latin, desemnat de papă; *Acta Innocentii PP. III*, p. 375—376. Actul ilustrează cât se poate de limpede practica subordonării forțate a ierarhiei eclesiastice bizantine față de curia romană și de clerul latin din teritoriile cucerite de cruciați. Pentru interdicția hirotonisirii preoților greci și latini de episcopi greci, v. *ibidem*, p. 271.

¹⁵⁸ Într-una din scrisorile adresate patriarhului Morosini, Inocențiu III dispune convocarea repetată a episcopilor greci pentru a-i determina la actul de supunere față de autoritățile eclesiastice latine; în cazul unui refuz repetat, episcopii greci urmau să fie înlocuiți cu episcopi latini (2 august 1206); *Acta Innocentii PP. III*, p. 318.

¹⁵⁹ *Ibidem*, p. 319.

¹⁶⁰ *Ibidem*, p. 483—484.

¹⁶¹ W. de Vries, *Innozenz III.*, p. 107.

¹⁶² Potrivit unuia din cercetătorii recentii ai gândirii și politicii lui Inocențiu III, intenția sa ar fi fost „to latinize the Greek church slowly through a process of careful substitution“; A. J. Andrea, *Pope Innocent III*, p. 471.

trimite din Apus „spre părțile constantinopolitane“ călugări și clerici de mir apuseni pentru a consolida în aceste regiuni marele câștig spiritual dobândit o dată cu instaurarea Imperiului latin a fost salutăată și sprijinită de papă¹⁶³. Realizarea acestui deziderat urma să accelereze procesul de latinizare a vieții spirituale în teritoriile supuse dominației cruciaților. Ordinul de instalare a clericilor latini în bisericile părăsite de greci nu era decât o altă față a aceleiași politici; formula deschidea larg poarta abuzurilor, expulzării forțate a ierarhilor greci, care urmau să fie înlocuiți cu ierarhi latini¹⁶⁴.

Nici viața monahală bizantină, atât de bogată, nu putea scăpa vigoare politice papale. Monahii greci urmau și ei să fie constrinși să facă act de supunere față de ierarhia catolică, acolo unde nu se supuneau de bunăvoie¹⁶⁵. În unele cazuri, care desigur nu au fost rare, deși documentația nu e suficient de abundentă pentru a permite concluzii certe în această privință, călugării greci erau izgoniți din mănăstiri, iar acestea erau preluate de ordinele călugărești apusene¹⁶⁶. Însăși protecția acordată de papă unora dintre mănăstirile grecești, de pildă acelorora de pe muntele Athos, urmarea neîndoiește aducerea lor în obediența Romei¹⁶⁷.

O oarecare înclinație spre concesie a manifestat Inocențiu III în problema ritualului bisericii răsăritene și a practicii ei liturgice. E evident însă că nici în această privință concesiiile nu erau înțelese de papă decât ca un provizorat, care avea să dureze atât timp cât era necesar pentru a se realiza adaptarea „grecilor“ la tradiția ritualului apusean. Concepția de ansamblu, cea care urma să se impună în cele din urmă, a rămas și în această privință foarte categoric întemeiată pe principiul înscris într-unul din textele juridice fundamentale ale bisericii romane: „a consuetudine romanae ecclesiae membris dissentire non licet“¹⁶⁸. De la această concepție de ansamblu, aplicată în biserica apuseană, au pornit derogările consimțite bisericii răsăritene în materie de ritual și liturghie, neîndoiește pentru a înlesni integrarea acesteia în obediența romană. În realitate, luările de poziție ale papei au oscilat în această privință între intransigență și concesie.

Solicitat de patriarhul latin de Constantinopol să-și fixeze atitudinea în problemele ritualului bizantin, Inocențiu III se arată ezitant și îndeamnă la prudență, rezervându-și un timp suplimentar de reflecție¹⁶⁹. Ezitarea lui Inocențiu III venea, în parte, din relativa noutate a problemei ritualului grec pentru curia romană. Până la cucerirea Con-

¹⁶³ *Acta Innocentii PP. III*, p. 303—304.

¹⁶⁴ A. J. Andrea, *Pope Innocent III*, p. 470.

¹⁶⁵ *Ibidem*, p. 452—457.

¹⁶⁶ Cazul unei mănăstiri din dioceza Tesalonic, ocupată de călugării cistercieni, *Acta Innocentii PP. III*, p. 452—453.

¹⁶⁷ *Ibidem*, p. 454—455; mănăstirile atonite au fost însă puse, ca și celelalte mănăstiri grecești de altminteri, sub autoritatea unui supervisor latin; A. J. Andrea, *Pope Innocent III*, p. 451—452.

¹⁶⁸ A. J. Andrea, *Pope Innocent III*, p. 469; în spiritul acestei intransigențe e și afirmația papei din 13 mai 1205: „translatō ergo imperio, necessarium est ut ritus sacerdotii transferatur...“; *Acta Innocentii PP. III*, p. 302.

¹⁶⁹ *Ibidem*, p. 319.

stantinopolului de latini, polemica dintre cele două biserici se concentrase asupra primatului Romei și a dogmelor fundamentale care le separau. Cu excepția greșității sud-italice, care se afla sub jurisdicția papalității de multă vreme, Roma nu cuprinsese încă arii din sfera de influență a bisericii bizantine și nu fusese deci pusă în situația de a rezolva problemele concrete legate de efectuarea serviciului bisericesc. Până în 1204, dialogul s-a desfășurat la nivelul superior, cu autoritățile supreme ale Imperiului bizantin, și s-a concentrat asupra marilor probleme care generaseră controversa și asupra manifestărilor lor pe planul dogmei. Abia dominația directă asupra unor întinse teritorii grecești, inclusiv asupra centrului imperiului cucerit, și contactul direct, la nivel local, al ierarhiei catolice cu realitățile practicii bisericești bizantine, au constrins papalitatea să reflecteze sistematic și să-și manifeste punctul de vedere cu privire la problemele ritualului bisericii răsăritene.

Sensul concesivității papale, de asigurare a tranziției spre formele ritualului roman, reiese din hotărîrea comunicată de Inocențiu III patriarhului Morosini de a-i tolera pe episcopii greci, evident cei care făcuseră act de închinare față de Roma și care depuseseră jurământul corporal, dar care refuzau să accepte ungerea lor, „potrivit obiceiului latinilor“. Dar papa adăuga în instrucția sa că toleranța pe care o manifesta în această privință se referea doar la episcopii aflați la data aceea în funcție și nu se extindea și asupra celor care aveau să fie consacrați în viitor.¹⁷⁰

Ezitare a manifestat Inocențiu III și pe plan liturgic, acceptînd în unele momente folosirea piinii *dospite*¹⁷¹. Și în privința formulei grecești a botezului, atitudinea lui Inocențiu III a înclinat spre toleranță.¹⁷² În cele din urmă, la conciliul de la Lateran IV, papa a reconfirmat relativă sa toleranță cu privire la „moravurile“ și „riturile“ grecilor, pe care se arăta dispus să le admită, „în măsura în care putem întru Domnul“¹⁷³.

Retezarea capului schismei, o dată cu instaurarea stăpînirii latine la Constantinopol și aducerea centrului rival sub autoritatea Romei, lipsea de sens, în viziunea papei, perpetuarea schismei nu numai în Imperiul bizantin dar și în întreaga lume răsăriteană a cărei civilizație și credință se dezvoltase sub autoritatea Bizanțului. Revenirea în sinul bisericii romane și a celorlalte biserici care urmau sistemul de credințe și rituri ale bisericii bizantine era, potrivit lui Inocențiu III, urmarea firească și necesară a reducerii sub ascultare a Constantinopolului. Cu deosebită claritate și spirit de coerență a exprimat acest punct de vedere Inocențiu III în scrisoarea adresată la 7 octombrie 1207 clericilor și laicilor din Rusia apuseană pe care îi invita să accepte supremația Romei în virtutea principiului unității și al conformării părții la regula acceptată de ansamblu. Pentru a forța hotărîrea lor, papa nu

¹⁷⁰ *Ibidem*, p. 341 și 352.

¹⁷¹ A. J. Andrea, *Pope Innocent III*, p. 477.

¹⁷² Sub papii următori și în secolul XIV problema botezului avea să înveneneze profund raporturile dintre cele două biserici.

¹⁷³ *Acta Innocentii PP. III*, p. 482.

uita să evoce soarta grecilor care din pricina „rebeliunii“ și „neascultării“ lor — se înțelege față de Roma — „fuseseră dați spre jaf și în pradă“¹⁷⁴.

Confiscarea bunurilor sau darea lor „în pradă“ erau una din pedepsele care îi loveau pe eretici pe temeiul canoanelor¹⁷⁵. Treptat, pe măsură ce încercarea de unire a eșuat la Bizanț și în restul lumii ortodoxe, papalitatea a tins să amalgameze schisma cu erezia și să-i aplice această regulă. Deținătorii „schismatici“ de stăpîniri — de la suverani la simpli feudali — erau considerați și declarați „injusti posesores“ și expuși deposedării — la nevoie cu mijloacele cruciatei —, după formula elaborată *post factum* de Inocențiu III și aplicată Imperiului de răsărit. Apartenența la confesiunea răsăriteană și menținerea în această confesiune devenea, în aria de putere a catolicismului, o incapacitate pentru stăpînirea pămîntului și a privilegiilor care decurgeau din ea. Această manifestare a politicii papalității în Europa răsăriteană avea să aibă consecințe profunde în istoria românească în secolele XIII—XIV.

Justificarea teoretică și formulele juridice elaborate de papalitate în vremea lui Inocențiu III și a succesorilor săi imediați au fost un auxiliar al efortului de a extinde supremația Romei asupra întregului Răsărit ortodox. Prin cadrul de forță creat în teritoriile asupra cărora se așternuse dominația lumii latine, prin amenințarea cu forța în ariile expuse acțiunii militare a puterilor catolice — papa Inocențiu III însuși a subliniat în repetate rînduri cît de favorabil cadru pentru acțiunea sa de convertire a rezultat din dominația directă a puterilor catolice asupra unor teritorii schismatice —, în sfîrșit prin străduința misionarilor în cazul regiunilor mai îndepărtate, Roma a încercat în această vreme să atragă ansamblul popoarelor de rit răsăritean și chiar ansamblul Europei răsăritene sub autoritatea sa.

AFFRONTMENTS POLITIQUES ET SPIRITUELS DANS LE SUD-EST DE L'EUROPE. 1204—1241

RÉSUMÉ

La présente étude, résultat partiel d'une série de recherches achevées grâce à une bourse accordée en 1981 par le *Deutscher Akademischer Austauschdienst*, se propose d'évaluer l'impact politique de la conquête de Constantinople par les Latins en 1204 sur la partie orientale du continent européen jusqu'au déferlement de la vague mongole en 1241.

Fruit de la suprématie économique et militaire du monde occidental, la conquête de Constantinople par les croisés ouvrit la voie à la plus vaste tentative

¹⁷⁴ „Ut autem ad presens de reliquis taceamus, cum Graecorum Imperium et ecclesia pene tota ad devotionem apostolicae sedis redierit et eius humiliter mandata suscipiat et oboediat iussioni, nonne absonum esse videtur, ut pars toti suo non congruat et singularitas a suo discrepet universo. Praeterea quis scit, an propter suam rebellionem et inoboedientiam dati fuerint in direptionem et praedam ut saltem daret eis veratio intellectum et quem in prosperis non cognoverant, recognoscerent in adversis“ (s.n.) ; *Acta Innocentii PP. III*, p. 335—336.

¹⁷⁵ H. Maisonneuve, *Études sur les origines de l'Inquisition*, Paris, 1942, p. 170—171.

que l'Occident fit au Moyen Âge pour réaliser l'unité du continent européen sous l'enseigne de la foi catholique, dans l'esprit d'intransigeance et d'intolérance qui caractérisa la papauté théocratique.

L'importance exceptionnelle de la mutation survenue sur les rives du Bosphore et les perspectives nouvelles qu'elle ouvrait à la politique orientale de Rome ne tardèrent pas à se révéler dans toute leur ampleur à Innocent III. En effet, dans la vision stratégique que les événements de 1204 inspirèrent au pape, l'Empire latin devait assumer un rôle essentiel aussi bien dans la relance de la croisade en Terre Sainte que dans la réalisation de son projet de réduire à l'obédience romaine l'ensemble de l'Europe orientale. Constatation qui explique largement les soins particuliers qu'Innocent III et ses successeurs immédiats vouèrent à l'Empire issu de la quatrième croisade dont la fragilité ne tarda pas à se révéler au grand jour.

Menacé de mort dès sa naissance par les Valaques et les Bulgares confédérés et par leurs alliés les Coumans, redoutables guerriers qui nomadisaient au nord du Danube, l'Empire latin fut sauvé grâce à la double pression que la croisade de renfort dirigée par Rome vers l'Orient au cours des années suivantes exerça sur cette coalition de forces hostiles : en effet, tandis que de nouveaux contingents de croisés arrivaient à Constantinople, un autre détachement de la Croisade, l'*Ordre des chevaliers teutoniques* était installé dans le Sud-est de la Transylvanie (1211) avec pour mission de prendre à revers les Coumans de la plaine danubienne. Pris en tenailles par les croisés de Constantinople et par ceux des Carpatés orientales et, après l'éviction de ceux-ci (1225) par le royaume hongrois qui prit leur relève, l'État des Asénides se vit finalement obligé de s'incliner devant la supériorité de ses adversaires et de s'intégrer dans l'alliance des forces catholiques (1212—1213), option à laquelle il resta fidèle pendant les dernières années du règne du tsar Boril et pendant la plus longue partie de celui de son successeur Jean Asen II. D'ailleurs la force de contrainte continua à s'exercer sur l'État valaco-bulgare même après la «défection» de Jean Asen II qui, vers 1234—1235 se mit d'accord avec le basileus de Nicée pour jeter les bases d'une «alliance orthodoxe», opposée aux forces de la croisade. Renversement des alliances qui cependant ne devait pas représenter le dernier mot du tsar lequel oscilla jusqu'à la fin de ses jours entre les deux directions fondamentales suivies par son État, l'alliance catholique et l'alliance orthodoxe.

Mais la conséquence de loin la plus profonde de la prise de Constantinople par les Latins fut la nouvelle politique de Rome envers le «schisme» et ses adhérents d'Europe orientale. Condamné dans son centre même, à Constantinople, par un juste arrêt de la Providence, selon le point de vue d'Innocent III, le schisme devait être abjuré par les peuples qui l'avaient adopté dans le sillage spirituel de Byzance. Assimilé de plus en plus fréquemment à l'hérésie au cours du XIIIe siècle, le schisme devint l'objet de représailles extrêmement sévères, la papauté n'hésitant pas, le cas échéant, de proclamer la croisade contre les peuples et les États qui refusaient d'entrer dans le bercail gouverné par l'Église romaine. La croisade «déviate» à Constantinople en 1203—1204 engendra de nouvelles déviations en Europe orientale qui devaient peser lourdement sur les destinées de la région.

Les titres des huit subdivisions de l'ouvrage sont les suivantes : *Désagrégation et effondrement de l'Empire byzantin*; *L'Empire latin et le bloc valaco-bulgaro-couman (1204—1214)*; *Les Coumans problème de la Croisade*; *La défense de l'Empire latin dans le contexte de la Croisade*; *L'assaut de la Comanie*; *L'Ordre teutonique dans le Sud-est de la Transylvanie (Țara Bîrsei)*; *La menace du Nord et l'adhésion de l'État des Asénides à l'alliance des puissances catholiques (1213—1214)*; *La rivalité des puissances à Constantinople et l'évolution de la situation au Bas-Danube (1230—1240)*; *La quatrième Croisade et le schisme oriental*.

D. SUCIU

ALEXANDRU STERCA ȘULUȚIU ȘI MIȘCAREA NAȚIONALĂ ROMÂNEASCĂ (III)*

Din Viena, mitropolitul Șuluțiu a trimis scrisori episcopilor subordonați, îndemnându-i să vegheze și să acționeze pentru respectarea drepturilor naționale românești în diocesele lor. În ianuarie 1862, Vasile Erdelyi îl asigura că, atunci când împrejurările au fost favorabile, el și clericii lui au acționat în sensul dorit și de aceea la reorganizarea comitatului toți românii calificați au devenit funcționari. Clericii orădeni vor continua să militeze pentru drepturi politice și în viitor, deși împrejurările și condițiile în care acționau ei erau mai dificile decât în Ardeal. Dar Erdelyi îi împărtășea că experiența i-a dovedit că nu întotdeauna luptele și eforturile energice desfășurate pe acest teren au fost încoronate cu rezultatul așteptat și credea că și Șuluțiu a ajuns la această concluzie. În pofida greutăților, era necesar să se acționeze în continuare pentru ca scopul să fie atins și să fie asigurat progresul general al națiunii, care era înzestrată cu toate virtuțile civile. Într-adevăr, dacă episcopul orădean era sincer în devotamentul către interesele fundamentale ale națiunii sale, el avea de ce să fie sceptic și să susțină, pe bună dreptate, că dorința nu putea deveni *oricând* realitate. El ceruse, încă în 1850, o țară românească autonomă, formată din toți românii Imperiului și condusă de un guvern național cu sediul la Blaj, emisese multe circulare pentru folosirea limbii române în administrație, dar contextul politic dur din ultimul deceniu îi dezamăgise pe toți românii.

În 1862, Șuluțiu recurge iarăși la Erdelyi pentru a anihila împreună consecințele neplăcute și penibile ce s-ar fi putut ivi în urma gestului necugetat și trădător al unor nobili români din Maramureș, care în 31 iulie au cerut Ministerului de Justiție ca protocoalele cărților funduare (*Grundbuch*-ul) să fie elaborate în limba maghiară. Acest gest nesăbuit contravenea tuturor instrucțiunilor imperiale din ultimii ani, care dispuseseră ca în comitatele locuite de majorități nemaghiare să se folosească limba lor, potrivit egalei îndreptățiri politice. Fapta nobililor maramureșeni era rușinoasă și atentă la amintirea glorioasă a străbunilor care, conduși de un mare Bogdan, au întemeiat un stat românesc

---

* Primele două părți ale acestui studiu s-au tipărit în *AI/1*, XXV/2, 1988, p. 75—90 și XXVI/1, 1989, p. 285—301; numerotarea notelor urmează în continuare.

puternic și plin de viață. Gestul reprobabil adeverea, din păcate, pericolul ivirii trădării interne și întărea cuvintele profetului „perirea ta dintre tine, oh Israile”. Șuluțiu propunea înaintarea unei petiții către Împărat sau Minister, pentru respectarea dispoziției din 21 iunie 1862, care prevedea că, în comitatele Ungariei în care existau majorități nemaghiare, protocoalele să fie redactate în limbile lor naționale. Dreptul acesta era valabil pentru toți românii din Imperiu și trebuia respectat pretutindeni, inclusiv în Maramureș. Adresa nobililor maramureșeni trebuia înfierată ca nelegiuită și declarată nulă. O petiție asemănătoare urma să fie trimisă la *Reichsrath*-ul din Viena, unde se puteau apăra deopotrivă interesele națiunii române din Ungaria și Transilvania⁵⁹.

Destituirea lui Mikó a provocat nemulțumirea maghiarilor din Transilvania și îndeosebi a celor din Cluj, unde era sediul Guberniului. Ungurii clujeni au refuzat să-l întâmpine pe Creneville și au rămas acasă când guvernatorul a intrat în oraș, unde a fost întâmpinat însă cu căldură de români. Șuluțiu s-a întors de la Viena și s-a dus direct la Cluj pentru a-l primi pe conte. Mitropolitul îl considera foarte potrivit pentru aplicarea în viață a constituționalismului promulgat în Diploma din octombrie, dar recunoștea că misiunea lui era destul de grea. Românii însă îl vor sprijini fără rezerve, fiind convinși că instaurarea egalei îndreptățiri politice, religioase și de limbă, ca și autonomia, vor asigura liniștea și fericirea patriei. Șuluțiu își exprimă speranța că guvernatorul va fi sprijinit și de ceilalți locuitori ai Transilvaniei. Guvernatorul îl asigură că va aplica instrucțiunile imperiale și că Împăratul l-a trimis fiindcă era convins că numai un guvernator ce nu aparținea niciunei naționalități din Transilvania, care nu se înțelegeau și se certau între ele, putea să mențină dreptatea și egalitatea în țară. Șuluțiu i-a destăinuit lui Moldovan că a insistat pe lângă noul guvernator pentru respectarea tuturor intereselor românești în numirea funcționarilor din administrația locală și justiție, în reprezentarea lor la viitoarea dietă etc.⁶⁰.

Abia întors acasă, Șuluțiu își exprimă o ușoară nemulțumire împotriva lui Șaguna, care nu a investit destulă încredere în el și în Delegație. Nemulțumirea a fost provocată de împrejurarea că Șaguna, după ce și-a exprimat rezervele față de miniștrii austrieci și față de principiile propuse de Nádasdy pentru compunerea unei liste de regaliști și funcționari români, a promis totuși că va trimite la Viena candidații de confesiunea lui, dar vorba n-a devenit faptă, deoarece Delegația a așteptat în van misiva din Sibiu aproape două săptămâni. În această situație, lista s-a făcut la Viena cu acordul lui Șaguna, pentru ca lucrurile să nu târăgâneze prea mult. Șuluțiu afirmă că a acționat la Viena nepărtinitor, atît în chestiunile politice cît și în cele religioase, fără să tragă oala la focul lui, și a căutat să risipească suspiciunile miniștrilor austrieci că Șaguna ar lucra în ascuns cu adversarii lor sau că nu toți românii sprijineau regimul. Șuluțiu l-a propus pe Moldovan consilier

⁵⁹ Arhivele Statului Alba Iulia, fond Mitropolia română unită, Cabinetul Mitropolitului, nr. 727/1861, f. 1; Ion Bratu, *Din inițiativa lui Alexandru Sterca Șuluțiu privind lupta pentru dreptul limbii române*, în „Crisia”, 1975, p. 131—134.

⁶⁰ T. V. Păcățian, *Cartea de aur*, vol. II, Sibiu, 1902, p. 694—696; Arh. Stat. Cluj-Napoca, fond D. Moldovan, nr. 310.

aulic, deși era ortodox, dar nu pentru că era căsătorit cu nepoata lui, ci fiindcă era talentat și devotat națiunii sale și de aceea se bucură că „Ost und West“ îl consideră cel mai potrivit candidat pentru acest post. Nu putea interveni mai departe, ca să nu încalce dreptul episcopului ortodox de a-și sprijini și a-și propune numai el credincioșii pentru posturi. Șaguna era în drept să procedeze astfel, dar nu putea să-l înlocuiască pe Moldovan cu un alt ortodox (Ioan Bran de Lemeni care va ajunge și el consilier dar nu aulic ci gubernial în 1863). Pentru a nu prejudicia armonia internă și a nu-l supăra pe Șaguna, care era necruțător și fanatic, dacă-i erau atacate interesele, Șuluțiu nu-l mai sprijinea pe Moldovan, dar îl sfătuia să ceară definitivarea numirii de la Schmerling și Nádasdy sau să-l roage pe episcop să nu-i pună piedici, deoarece avea mai mulți ani de slujbe și mai multe merite decât Bran. Dar, după două luni, Moldovan îi răspundea lui Șuluțiu că Șaguna ținea sincer la el și că îl sprijinea fără rezerve⁶¹.

În ianuarie 1862, Șuluțiu îi trimite prin Moldovan o scrisoare și o nouă listă cu propuneri imparțiale pentru regaliști și funcționari români cancelarului Nádasdy. Cancelarul este rugat să-l destituie pe Pogány György, comitele suprem al Albei de Jos, care îi teroriza pe intelectualii românilor arestându-i și chemându-i deseori la interogatorii. *Főispán*-ul, mare adversar al românilor, a nesocotit egala îndreptățire între românii și maghiarii din comitatul ce-l conducea ca un despot. Mitropolitul sublinia că reprezentarea proporțională a naționalităților nu avea nimic comun cu respectarea intereselor individuale ale unor proprietari mari și mijlocii sau ale industriașilor privați, ci trebuie să se bazeze pe proprietate, pe contribuția la impozite și la armată calculată după colectivitățile etnice; dar activitatea lui Pogány și a tuturor ungușorilor prejudicia și intenția Împăratului de a asigura reprezentarea Marcelui Principat al Transilvaniei la *Reichsrath*-ul central din Viena, care putea fi făcută doar de majoritățile românești din comitate și dietă. De aceea, Șuluțiu nu s-a sfiit să-l atenționeze pe cancelar că instrucțiunile Vienei pentru organizarea comitetelor comitatense erau vicioase și nu corespundeau nici intereselor regimului și nici celor românești.

El i-a scris și lui Moldovan că Nádasdy se va convinge că a greșit, dar probabil va fi prea târziu; românii au dovedit cu date statistice că li se cuveneau majoritățile în comitate și dietă, dar în primele au rămas în minoritate aproape peste tot. Confuziile provocate de instrucțiunile Vienei vor provoca dezordine și conflicte în țară și mitropolitul se teme că pînă la urmă regimul va fi silit să aleagă din trei soluții pe cea mai rea, și anume despotismul sau dictatura. Speriat de propriile sale expresii, Șuluțiu îi cerea uneori lui Moldovan să-i ardă scrisorile pentru a nu ajunge în mâinile străinilor. În schimb, pe baza unor experiențe mai vechi, ce datau din 1859 cînd Nádasdy fusese ministrul Justiției, Șuluțiu își exprima convingerea că acesta nu va renunța nici acum la aplicarea cu strictețe a instrucțiunii privind folosirea limbii române în unitățile administrative în care existau majorități absolute românești⁶².

⁶¹ Arh. Stat. Cluj-Napoca, fond D. Moldovan, nr. 309.

⁶² Ibidem, nr. 310, 311, 312.

În absența episcopului Șaguna plecat la Viena pentru a obține Mitropolia Ortodoxă Română independentă de Patriarhia sîrbă, Șuluțiu dirijează treburile curente ale Comitetului Național Român. Președintele Comitetului era îngrijorat de schimbarea tacticii politice a aristocrațiilor și nobililor unguri, prilejuită de apariția noilor instrucțiuni guvernamentale austriece privind organizarea comitetelor comitatense. Dacă știrbirea vechii autonomii i-a nemulțumit, acordarea majorității în aceste foruri era menită să-i favorizeze și le deschidea o porțiță pentru manevrele lor antiromânești sau chiar antischmerlinghiene. Șuluțiu știa că aristocrații unguri au ținut la Cluj două ședințe, în care au renunțat la boicotarea funcțiilor și comitetelor comitatense, în urma studierii mai profunde a instrucțiunilor Cancelariei. Tactica lor era ca în noile comitete să se protesteze împotriva abaterii Vienei de la „törvényes alap” (baza legală) din 1848 și să ceară Împăratului reconvocarea parlamentului din Pesta. În caz de nereușită, șefii unguri vor folosi dreptul vechi al congregațiilor marcale de a da instrucțiuni pentru conduita deputaților aleși în comitate, potrivit cărora aceștia să declare dieta Transilvaniei ilegală și incompetentă și să adreseze regelui cereri în spiritul programelor maghiare. În aceste cazuri, numărul deputaților români legați de dispozițiile comitatelor nu prejudicia interesele aristocrației ungurești. Pe de altă parte, ungurii susțineau o propagandă activă între români, pe care căutau să-i convingă că, deși și-au pus nădejdea în regimul austriac și au luptat împotriva lor și a uniunii Transilvaniei cu Ungaria, s-au înșelat și n-au obținut nimic, deoarece instrucțiunile Vienei nu numai că încălcau autonomia comitatelor, dar erau de-a dreptul injurioase pentru români și anume chiar mai jignitoare decît toate legile maghiare din 1848. Era păcat că românii nu au vrut să primească în 1848 beneficiile libertății de la unguri, fiindcă măsurile austriece nu le dădeau nimic.

Scopul major al ungurilor — considera Șuluțiu — era sau să împiedice convocarea dietei Transilvaniei sau să o amîne cît mai mult. Ei vor manevra în fiecare sat împotriva înscrierii pe listele electorale a tuturor cetățenilor îndreptățiți și se vor folosi de împrejurarea că unii proprietari, deși au cumpărat pămînt, nu și l-au trecut pe numele lor, ci figura pe numele vechilor proprietari înscrși în actele de contribuție iar alții, ca să scape de capitație, au trecut de formă impozitul pentru pămînt pe feciori sau pe alte rude. Multe moșii erau *de facto* împărțite între frați și rudenii, dar în cărțile funduare figura doar numele celui de la care ei moșteniseră pămîntul, aceștia nemaifiind, bineînțeles, în viață. În actele vieneze nu existau lămuriri referitoare la situațiile neclare și încurcate de care se puteau folosi maghiarii și comisiile de înregistrare a alegătorilor. Nu era exclus ca maghiarii să-i sperie pe români că, dacă nu înaintau reclamații, își pierdeau pămînturile, dar se pare că Șuluțiu se temea de un număr exagerat de reclamații din partea românilor care ar fi putut provoca amînarea dietei după voia și intriga ungurilor.

De aceea, mitropolitul convoacă ședința Comitetului Național Permanent la Sibiu pentru ziua de 6 aprilie 1862. Ioan Alexi (din motive de boală) și Ioan Rațiu (prea ocupat cu chestiunile juridice) îl anunță că nu pot veni iar cîțiva membri erau plecați cu Șaguna la Viena. Pre-

ședintele îi solicită pe cei prezenți la ședință să găsească pentru popor un îndreptar pe baza căruia să lucreze unitar în patrie, în vederea obținerii drepturilor politice și să convingă celelalte naționalități că românii nu le erau inamici, ci luptau doar împotriva acelor tendințe egoiste ale lor care urmăreau să-i subjuge și să le zădărnicească accesul la egalitatea politică. Oratorul menționează și atitudinea arogantă a patriciatului din Universitatea săsească, înfierînd îndeosebi intrigile ungurilor din comitate, care, dacă reușeau, ar fi făcut viața românilor mai rea și mai nesuferită, deși ei au luptat atît de mult în ultimii ani pentru una mai bună și mai prosperă pe plan politic. Ungurii sperau că dieta nu se va putea întruni decît după doi ani termen la care își vor aduce contribuția și reclamațiile alegătorilor care nu se vor vedea trecuți pe listele electorale întocmite doar după tabelele funduare. În comitate ungurii doreau să-l compromită pe Nádasdy, care nu dăduse nimic românilor pentru a-i atrage de partea lor. Exista pericolul ca românii să fie compromiși, mai ales că aproape peste tot constituiau minoritatea în comitate, care vor alege cu predilecție funcționari unguri sau cîțiva români renegați.

În această tristă situație, românilor nu le rămînea altceva de făcut decît să protesteze împotriva instrucțiunilor austriece și să se opună regimului, așa cum pînă atunci se opuseseră maghiarilor sprijinind Viena; dar — constata cu amărăciune Șuluțiu — tocmai acest lucru căutau să-l stoarcă „per indirectum” ungurii de la românii necăjiți. Șuluțiu invita pe membrii Comitetului să reflecteze liniștiți și cu sînge rece asupra situației complicate și primejdioase și să găsească soluții legale și folositoare pentru apărarea intereselor politice și civile specifice și, concomitent, românii să dovedească și celorlalte naționalități că nu erau mai puțin însuflețiți decît ele în apărarea legală a autonomiei și libertății constituționale a comitatelor, municipiilor și a patriei comune. Desigur, Șuluțiu era hotărît să dejoace manevrele politicienilor unguri, să asigure egalitatea politică româno-maghiară în Transilvania, dar se pare că intenționa să protesteze și să obțină modificarea instrucțiunilor lui Nádasdy privind organizarea comitatelor comitatense care l-au supărat și l-au cătrănit mult, ceea ce includea o oarecare opoziție și față de Viena. Mitropolitul nu dorea ca acest lucru să fie prea cunoscut sau să fie exploatat de adversari și, de fapt, ședința Comitetului Național Permanent din 6 aprilie 1862 și dezbaterile ei au fost trecute sub o relativă tăcere. După întoarcerea de la Sibiu, în Transilvania s-a răspîndit vestea morții lui Șuluțiu; la Alba Iulia i-au mîncat și pomana iar frații maghiari — zicea mitropolitul — au fost cuprinși de o mare bucurie. Șuluțiu îi explică lui Moldovan că, plecînd din Sibiu, s-a îmbolnăvit pe drum și a zăcut o jumătate de zi la Mediaș și apoi mai multe zile la Blaj, dar a reușit să scape⁶³.

Nemulțumirea lui Șuluțiu împotriva normelor prescrise pentru organizarea comitatelor răbufnește în toamna anului 1862, după un schimb

⁶³ Arh. Stat. Alba Iulia, Mitrop. Rom. Unită, Cab Mitrop., nr. 731/1861, f. 9—12; nr. 743/1861, f. 1—6; alte referințe în *Barîț și contemporanii săi*, vol. IV, București, 1978, p. 375—377; știrea falsă a morții lui Șuluțiu la Arh. Stat. Cluj-Napoca, f. D. Moldovan, nr. 313.

de opinii cu cancelarul Nádasdy. Dimitrie Moldovan considera însă că românii trebuiau să-i trimită adrese de mulțumire deoarece, în pofida unor restricții, era prima măsură legală care admitea reprezentarea românilor în comitate. Consilierul aulic român i-a scris și lui Șuluțiu cerându-i sprijin. Mitropolitul acceptă ideea, pentru că, într-adevăr, instrucțiunile Vienei deschideau și pentru români ușile congregațiilor marcale, dar nu renunță la necesitatea de a combate acele prevederi — care le nimiceau, *de facto*, egala îndreptățire politică în administrație — și de a cere măsuri mai constituționale și mai drepte atât pentru reprezentarea în comitate cât și în dietă. Șuluțiu credea că nici nu puteai să-i convingi pe români să trimită numai mulțumiri neînsoțite de protestele de rigoare. El a văzut cu ochii lui cum minoritatea română din comitetul comitatului Cetății de Baltă era loială tronului iar majoritatea maghiară complota împotriva lui și a regimului, folosindu-se tocmai de instrucțiunile acestuia din urmă; Pușcariu urma să-i descrie mai pe larg intrigile lor și el nu va renunța să convingă Viena că nu va reuși niciodată să-i paralizeze pe unguri decât dacă ridică clar națiunile nemaghiare la egalitatea perfectă și proporțională a drepturilor politice; cerbicia maghiarilor din Ungaria putea fi înfrinată, printre altele, și de o majoritate românească în dieta Transilvaniei.

Într-un Memoriu către Nádasdy, mitropolitul cerea guvernului să împartă proporția reprezentării naționalităților în administrație și în legislație după contribuțiile colective în bani și soldați și pe baza proprietății totale asupra pământului. Mitropolitul încerca astfel să deplaseze centrul greutatei în luarea deciziilor pe egala îndreptățire națională — promisă în Diplomă — și nu pe respectarea intereselor de clase, pe motiv că acestea din urmă ar fi înglobate în cele dinții. După părerea lui, guvernul trebuia să-i adopte cele trei criterii de bază, dacă dorea să devină un „tată” bun și drept și să facă pace și dreptate între naționalități; clasele și categoriile sociale, luate separat, nu pot cuprinde în sine interesele unei națiuni, ci doar acestea le includeau și puteau să le promoveze pe cele ale tuturor claselor și părților componente.

La obiecțiunea oficială, că impozitul plătit de marii proprietari neromâni precumpănea categoric pe acela al omologilor români, Șuluțiu a răspuns că națiunea română nu era vinovată dacă prin vicisitudinile trecutului și-a pierdut aristocrația bogată, care a trecut în castrele altor naționalități și confesiuni; de asemenea, nimeni nu era vinovat dacă providența divină a înmulțit atât de mult numărul românilor pe pământul Transilvaniei, încât a fost nevoie ca pământurile să fie împărțite în mai multe parcele mici și, în consecință, și această contribuție individuală să fie cu mult mai mică decât aceea a ungarilor și sașilor. Conta, însă, faptul că românii, ca națiune colectivă, plăteau statului o contribuție totală mai mare decât alte naționalități, de unde izvoră și dreptul ei la o reprezentare pe măsură. Ar fi fost prea dureros ca și după publicarea Diplomei românii să ducă pe umerii lor partea cea mai mare a greutăților publice dar să se aleagă cu partea cea mai mică a beneficiilor. Observînd că Nádasdy pune un accent deosebit pe contribuția la întărirea armatei, Șuluțiu îi dovedea că și din acest punct de vedere românilor li se cuvenea majoritatea funcțiilor și locurilor în comitate, în congre-

gațiile comitatense și în dietă. Guvernul știa căți recruți dădeau națiunile în fiecare an; numărul recruților să se înmulțească cu prețul de Maiestate plătit pentru răscumpărare, fixat la 1200 fl.v.a., și se va stabili astfel cheia după care să se împartă beneficiile patriei. Dacă românii ardeleni dau 3000 de recruți anual, înseamnă că ei contribuie anual cu 3.600.000 fl. (desigur, se calculau și sumele nesolvite, dar acoperite de efectuarea stagiului militar de către soldații cezaro-regali de origine română, evaluat la 1200 fl.v.a. pe individ). Ungurii și sașii dădeau anual numai 2000 de recruți, ceea ce însemna o sumă de 2.400.000 fl. În concluzie, valoarea contribuției în recruți români întrecea cu 1.200.000 pe cea a ungarilor și sașilor luați la un loc.

Șuluțiu se întreba dacă adresa aceasta îi va face plăcere lui Nádasdy, dar îl ruga pe Moldovan să se intereseze și să-l țină la curent. El și Șaguna s-au hotărât să ceară un nou Congres politic, pentru ca națiunea să acționeze pe baza unui consens general și în acest scop l-a vizitat în Cluj pe guvernatorul Ludovic Folliot de Crenville. Mitropolitul era îngrijorat că autoritățile primeau informații tendențioase despre români, care s-ar fi făcut „politic mari”, au adoptat o atitudine rezervată și circumspectă și nu se declarau în favoarea regimului⁶⁴.

Alexandru Sterca Șuluțiu era deosebit de gelos pentru autonomia Bisericii Române Unite și respingea cu indignare orice amestec din afară în afacerile ei interne, fie că era vorba de clerul catolic înalt austriac, fie de cel maghiar. Din această cauză, raporturile lui cu cardinalul Rauscher, cu episcopul Hajnald, uneori chiar cu Nunțul Apostolic de la Viena, erau destul de încordate. Pe de altă parte, din cauza încercării de a-l atrage în 1850 pe Șaguna și, prin el, pe toți românii ortodocși la Unire, o vreme relațiile lui cu Sibiul au suferit câteva eclipse, dar diferențele s-au ameliorat în focul luptelor politice comune, desfășurate umăr la umăr, după 1860. Clerul înalt din Viena a încercat, însă, să latinizeze Biserica Română Unită, să lățească pe această bază catolicis-

⁶⁴ Arh. Stat. Cluj-Napoca, f. D. Moldovan, nr. 318, 319/1862. Șuluțiu a prevăzut că românii vor protesta contra instrucțiunilor din 26 noiembrie și 12 decembrie 1861. Astfel reprezentanții români din comitetul comitatens al Turzii și-au exprimat într-o adresă către Împărat nemulțumirea pentru că 327 de proprietari foarte mari împreună cu alți proprietari mari aveau 34 deputați numiți din oficiu sau aleși în acest fel pe cînd 120 000 de oameni din popor, care luați în cumulo plăteau sau contribuiau cu de 3—4 ori mai mult la impozite și miliție și posedau cea mai mare parte a pămîntului comitatului erau „reprezentati” doar de 24. În schimb adunarea districtuală a Năsăudului care ca și cea a Făgărașului avea o majoritate netă românească îi mulțumea Împăratului pentru aceleași instrucțiuni punînd accent mai ales pe faptul că pentru prima dată se admitea reprezentarea țăranilor în comitele comitatense „deși nu în număr destoinic” deoarece cu excepția celor două unități administrative în toate celelalte națiunea română nu era reprezentată proporțional și nici egal îndreptățită politic. În general, românii respingeau legea din 1791 și cea din 1848, ambele maghiare, care reglementaseră congregațiile marcale, pe motiv că prima era depășită de spiritul timpului iar a doua pe lingă că era provizorie era ilegală deoarece nici ei nici Împăratul nu recunoșteau constituția maghiară din timpul revoluției luată în totalitatea ei. Năsăudeni! pledau pentru organizarea constituțională a Transilvaniei prin egala îndreptățire a națiunii române realizată de o dietă democratică: vezi „Foaia pentru minte, inimă și literatură”, XXV, 1862, nr. 36, 41. Dar în pofida eforturilor românești instrucțiunile Vienei rămîn neschimbate, tot așa cum și fîșspanul Pogány György stătea neclintit pe postul său cu toate protestele lui Șuluțiu.

mul, deoarece era îngrijorat de întărirea naționalismului românesc militant din Transilvania, care, în colaborare cu cel de peste Carpați, în anii când se făurea Unirea Principatelor, putea periclita integritatea Imperiului.

Viena considera că prin atragerea românilor din Imperiu spre catolicism se realiza o barieră la frontiera cu românii ortodocși; de aceea, cardinalul, episcopii și unii demnitari ai Nunțiului austriac interpretau ca o erezie, ca un act de indisciplină, încăpăținarea lui Șuluth de a respecta întocmai ritul oriental, dar de fapt era clar că ceea ce îi deranja cel mai mult era faptul că în aceste condiții apăreau piedici în calea consolidării pozițiilor catolicismului. Șuluth considera, dimpotrivă, că numai respectînd cu strictețe ritul oriental, reducînd Unirea strict la cele patru puncte consfințite de canoane, fără nici o altă adăugire sau inovație contrară dogmelor bisericilor orientale unite, aprobate de Vatican, se putea consolida și lărgi greco-catolicismul printre românii din Transilvania. El respingea acuzațiile că n-ar fi un bun catolic, arătînd că înainte de a ajunge episcop a convertit la Unire 5000 de suflete, după aceea alte cîteva sute cu parohii cu preoți cu tot, primejduindu-și de două ori viața în aceste împrejurări.

După cum am văzut, Șuluth dorea să folosească greco-catolicismul ca instrument de promovare a programelor naționale și pentru consolidarea poziției politice a tuturor românilor din Imperiu, pe cînd înaltul cler austriac și Nunțul doreau să se folosească de el pentru a consolida situația Imperiului și a dinastiei și a-i izola cît se putea de mult pe supușii români de frații lor din Principate. Împăratul însuși, deși fusese de acord cu înființarea Mitropoliei și a noilor episcopii unite, nu le-a acordat ajutorul material solicitat tot din motive politice, suspectînd clerul de simpatii daco-române. Nunțul apostolic de la Viena încerca, uneori, să sperie clerul înalt unit, să-l demobilizeze de pe terenul luptelor politice, atrăgîndu-i atenția că prin realizarea unui stat român unitar, cu o majoritate ortodoxă covârșitoare, s-ar periclita existența Bisericii Române Unite; se tindea, prin asemenea intimidări, să se anihileze rezistența la latinizarea greco-catolicilor și să se obțină coordonarea acțiunilor lor cu romano-catolicii. Dar Șuluth se încăpăținează să păstreze ritul oriental, căsătoria preoților, divorțul în caz de adulter, dreptul fundamental de Sinod mixt, format din clerici și mireni etc., refuzînd orice imixtiune, critică sau sfat extern. Cercurile catolice din Viena bănuiau că mitropolitul era sfătuit și sprijinit în problemele de dogmă de Timotei Cipariu. Ele au trimis numeroase pîri și acuzații la Roma, împotriva mitropolitului din Blaj, în urma cărora acesta este vizitat de o delegație canonică în 1858. Dar Vaticanul a aplanat conflictul și a menținut autonomia mitropoliei române unite recent înființată, apărînd dreptul ei de a folosi ritul oriental consfințit de canoane și pledînd pentru neamestecul statului și a bisericii romano-catolice austriece în afacerile ei interne.

Perioada de liniște nu a durat, însă, mult deoarece au început noi atacuri din partea episcopului romano-catolic de Alba Iulia, Hajnald. Acesta dorea ridicarea episcopiei lui la rangul de Arhiepiscopie și considera nefericită înființarea Arhiepiscopiei române unite de Alba Iulia. Hajnald manevra și el pentru latinizarea Bisericii Române Unite și pen-

tru subordonarea ei în fața bisericii catolice ungare, socotind că era profitabil ca românii să fie atrași spre catolicismul din Ungaria pentru a fi cit mai izolați și mai îndepărtați de ortodoxismul celor din Principatele Unite. Or Șuluțiu, prin devotamentul său față de ritul oriental, zădărnicea asemenea planuri iar activitatea sa politică lăsa de bănuț că mitropolitul și clerul lui lucrau în interesul naționalismului valah „dez-lănțuit” și dirijat de preoții români ortodocși. Hajnáld respingea acuzațiile de republicanism și de anarhism lansate împotriva ungarilor și arăta că aceștia nu puteau exista fără Austria și dinastia sa, pledind totodată pentru uniunea Transilvaniei cu Ungaria și recunoașterea legilor și constituției din 1848. Pe acest ultim teren va intra, în 1863, în conflict politic cu Împăratul (deși se respectau și se admirau reciproc) și Hajnáld își va da demisia, deoarece l-a jignit personal pe Monarh refuzînd să intre în dieta de la Sibiu; după dualism, va fi ridicat la demnitatea de arhiepiscop de Caloceia, avînd în subordine și episcopia latină de Alba Iulia, astfel că și în acest caz se adevărea vorba că stăpînii se certau și tot ei se împăcau.

În 1861, Hajnáld și alți unguri l-au pîrît pe Șuluțiu că a înjuriat doi Papi în cuvîntarea de la Alba Iulia iar la băi la Elopatak (Vilcele) a refuzat să intre în biserică catolică unde l-au invitat magnații care sărbătoreau ziua Sfîntului Ștefan, replicînd că nu sărbătorește această zi deoarece regele respectiv a invadat cu oștile sale Transilvania. Mitropolitul s-a dus demonstrativ la biserică ortodoxă română — de aci decurgînd o serie de acuzații și etichetări: eretic, simpatizant al schismaticilor, inclusiv cererea de a fi supus anchetei unei comisii de disciplină canonică. Vaticanul, la solicitarea lui Șuluțiu, a calmat spiritele, refuzînd să-i trimită un coepiscop de Făgăraș pentru a nu-i umbri prestigiul și autoritatea. În general, se consideră că lupta lui Șuluțiu pentru respectarea autonomiei și a egalei îndreptățiri religioase a Bisericii Române Unite cu toate celelalte biserici catolice și acatolice n-a rămas fără rezultat, deoarece Vaticanul a refuzat în 1867 cererea Arhiepiscopiei de Esztergom de a încadra sub tutela și în teritoriul ei Arhiepiscopia unită de Alba Iulia iar în 1870—1871 cardinalul Ungariei va fi nevoit să recunoască că nu era competent să se amestece în afacerile acestei biserici. Dar anii 1861—1864 au fost grei pentru Șuluțiu: pe lîngă conflictele cu clerul înalt romano-catolic, el a avut unele divergențe cu proprii săi episcopi, care au făcut presiuni asupra lui, sau a intrat în divergențe și cu Șaguna, astfel că la un moment dat a fost nevoit să suporte dogoarea pornită de la trei focuri⁶⁵.

În 1861—1862, Șuluțiu declanșează o adevărată ofensivă (eșuată) pentru obținerea unui Sinod mixt — dar care să dezbată numai probleme administrative legate de biserică — și lărgirea Capitlului mitropolitan (reușită). El îl atenționează pe Moldovan că a trimis la Viena un material extrem de important pentru autonomia și promovarea tuturor in-

⁶⁵ Studii competente privind aceste probleme la Ioan Filip, *Mitropolitul Alexandru S. Șuluțiu*, în „Buna Vestire”, VIII, 1—2, p. 15—51; XIV, 3—4, 1975, p. 114—122 și mai ales la I. Dumitriu Snagov, *Le Saint-Siège et la Roumanie moderne 1850—1866*, Pontifica Universitas Gregoriana, Miscellanea Historiae Pontificiae, 48, Roma, 1982, p. 56—57, 117—139, 177—189, 208—219.

tereselor bisericii orientale, fie ea ortodoxă fie unită, pe care ar fi păcat să nu-l citească amănunțit pentru a-i cunoaște astfel dreptele și fundamentalele postulate. De asemenea, mitropolitul îl liniștește pe ortodoxul Moldovan și îl informează că, împreună cu episcopii săi, se va înțelege în privința denumirii și a titlului bisericilor, după care se va adresa Cancelariei; speră că Șaguna, care va pleca la Viena, îi va da mai multe relații în legătură cu această chestiune delicată. De altfel, își asigură nepotul că atunci când a citit în „Pesti Naplo“ că Șaguna nu se va întoarce de la Viena pînă nu va primi Mitropolia, s-a bucurat sincer și i-a dorit ca Dumnezeu să-l ajute să nu aștepte prea mult și să se întoarcă acasă mitropolit. Guvernul Transilvaniei a nedreptățit biserica unită, numind consilier pentru fundațiile ecleziastice și școlare pe un romano-catolic din Alba Iulia, canonicul Kesery, fixîndu-i și o retribuție anuală de 262 fl. 50 cr. din fondul bobian. Dar Șuluțiu a trimis un protest la Cluj în care le-a scris „oarzăn“ că nu suporta ca biserica lui să fie considerată ca appendice a celei latine din Transilvania și nici să fie luată drept o orfană săracă ce ar avea nevoie de tutor latin. Biserica unită era autonomă și emancipată, iar din fondul bobian numai el și Capitulul puteau plăti retribuții, și aceasta doar la preoți greco-catolici, nu la romano-catolici. Dacă diferendul ajungea la Cancelarie, Moldovan era solicitat să-l sprijine, ca și în problema Sinodului și a lărgirii Capitulului despre care fusese trimisă o adresă și Guvernului. Șuluțiu respinge categoric ce-libatul latin și afirmă că în numirea canonicilor uniți singurul criteriu de selecție va fi valoarea.⁶⁶

Mitropolitul a intrat în conflict cu proprii săi episcopi, deoarece unii din ei acționau pentru întărirea colaborării cu romano-catolicii și de aceea a combătut circularele și broșurile episcopului de Oradea, Iosif Pop Szilagyî (Sălășeanul). Dealtfel, acesta încercase zadarnic să încalce și în anii trecuți disciplina ierarhică și autoritatea Blajului și să se canonizeze direct la Roma. Prelatul orădean nu-i acceptă însă dascăleala și-l încarcă, la rîndul său, cu acuzații grave. El subliniază, în 1864, importanța Unirii cu Roma a celei mai sănătoase părți din națiunea română, deoarece prin principiile, constituția, instituțiile și normele bisericii catolice s-ar fi aprins lumina culturii în sinul poporului. Chiar unii ortodocși, de exemplu sirbii și bucovinenii, au împrumutat normele catolice în organizarea învățămîntului, repurtînd, pe această cale, succese remarcabile. Secretarul episcopului Hakmann i-a scris că Guvernul german de la Cernăuți a introdus științele teologice ortodoxe în Bucovina după normele Institutelor catolice. Astfel, se explică — zicea el — faptul că în această provincie a apărut o intelectualitate română valoroasă și mai înaintată cu două secole decît cea din Moldova vecină și, de asemenea, era îndeobște cunoscut că Blajul a fost acela care a produs elita intelectuală respectată de toți românii. Szilagyî îi răspunde că n-avea motive să fie supărat pe circularul lui și pe Catehismul Unirii Bisericii tuturor românilor scris de el, deoarece acestea erau instrumente menite să mențină vie lumina culturii aprinsă de renumiții teologi formați la Roma și de antecesorii lui Șulu-

⁶⁶ Arh. Stat. Cluj-Napoca, f. D. Moldovan, nr. 310—311, 312, 313.

țiu pentru ca ea să nu se întunece niciodată. El pledează pentru o activitate comună, nu subordonată ci coordonată cu latinii și este împotriva oricărei asimilări cu ortodocșii și acatolicii, care ar însemna regres și nu progres. Plecînd de la premisa, că numai Biserica romană era singura Biserică a lui Hristos, Szilagyi este de acord cu păstrarea ritului oriental aprobat de Papă, dar insistă ca uniții și latinii să emuleze influența catolicismului în toată perfecțiunea și splendoarea lui, pentru ca biserica greco-catolică să nu stagneze ca cea ortodoxă, care ar fi moartă, lipsită de viață și rămasă acolo unde au lăsat-o coreligionarii care s-au despărțit de ea. În România, biserica ortodoxă nu avea autonomie și era guvernată de miniștri și mireni.

El nu a condamnat Sinoadele — cum îl acuza Șuluțiu — deoarece le aproba pe cele ținute pe baza așezămintelor catolice, dar le dezaproba pe cele croite după modelul calvinilor, cu participarea mirenilor, așa cum a fost cel protopopial din Lăpuș în 1862, prezidat de prelatul Ioan Dragomir și viceprezidat de un mirean, adunare pe care o califică „ferment puturos calvin”. Din cauza discuțiilor de la Lăpuș susținute de clerici și mireni, episcopul Ioan Alexi, criticat aspru, s-a îmbolnăvit și a murit în 1863. Punînd accent pe autoritatea și competențele episcopilor, Szilagyi respinge indicațiile lui Șuluțiu și declară că Oradea se menține cum a fost, fără înnoirile sau introducerile de instituții străine, operate în Ardeal. Mitropolitul era acuzat că a introdus diformitatea în Sfînta Unire, deși nu fusese competent să opereze transformări fără aprobarea episcopilor și a Romei. Cerea să se țină un Sinod provincial, în care să se hotărască, în consens cu Vaticanul, ce era de făcut pentru consolidarea Unirii. În zadar îi amintea Șuluțiu de *pactum unionis*, de hotărîrile Sinoadelor ardelenene „ex obscura illa aetate”, deoarece Bărnuțiu a susținut că acea unire a fost provocată doar de cauze politice și pentru ca românii să scape de persecuții. Însă după aproape două secole de la venirea Habsburgilor, catolicismul a devenit ființă și convingere, iar uniții nu stăteau în această privință mai jos decît latinii. Acela care vorbea de Unire doar din unghiul celor patru puncte era un idiot care dorea să împingă biserica greco-catolică înapoi cu 150 de ani și s-o reducă numai la politică după rețeta lui Bărnuțiu.⁶⁷

Szilagyi va rămîne credincios ideii colaborării cu latinii și va fi printre puținii prelați uniți prezenți la Congresul romano-catolic maghiar din 1870, dar se pare că totuși și-a schimbat unele opinii, obținînd de la Vatican acordul de principiu pentru ținerea unor Sinoade mixte investite cu anumite competențe limitate. El a sprijinit substanțial dezvoltarea învățămîntului. Autoritățile dualiste nu au admis convocarea Sinoadelor unite iar cel din 1868, care l-a ales pe Vancea, era restrîns la asigurarea succesiunii scaunului mitropolitan. Cu toate acestea, Sinodul emană cele 10 puncte, în care se insistă pentru acordarea unor competențe largi, inclusiv pentru mireni, dar cercurile ecleziastice latine le consideră exagerate, necanonice și le explică prin aversiunea clerului unit față de dualism și clerul romano-catolic maghiar.

⁶⁷ Idem f. Șuluțiu, nr. 182.

La 23 februarie 1862, Șuluțiu își anunță episcopii subordonați că Șaguna insistă ca biserica lui să nu mai fie numită *neunită*, ci *ortodoxă orientală*, pentru a o distinge și mai mult de cea greco-catolică sau unită. Miniștrii austrieci și-au declinat competența și au afirmat că titulatura trebuia stabilită de un Sinod al acestei biserici. Cancelaria aulică a Ungariei era pentru menținerea denumirii de *greco-neunită*, cum figura în legile țării, pînă cînd o viitoare dietă va regla definitiv problema pe cale constituțională. Șaguna era la Viena pentru a obține mitropolie și să ceară ca în actele oficiale biserica lui să figureze ca *biserică ortodoxă orientală*. În cancelaria aulică a Transilvaniei s-a discutat dacă, în cazul aprobării acestei titulaturi, pentru biserica cealaltă nu ar fi potrivit termenul de *biserică greco-catolică* sau *unită orientală*. Cancelaria aștepta un răspuns de la Blaj. Articolul VI din 1744, emis de dieta Transilvaniei, prevedea numirea de „greci ritus unita” pentru Biserică și „greci ritus uniti” pentru enoriașii săi.

Șuluțiu era pentru menținerea titlurilor vechi, dar ortodocșii puneau un accent deosebit pe numirea „ortodoxă orientală” și foloseau cuvîntul „orientală” în contra uniților și a Sfintei Uniri, pretinzînd că aceștia ar fi apuseni și că în calitatea lor de catolici ar fi latini și din aceste motive numai ei ar ține de adevărata biserică orientală. În consecință, mitropolitul pleda pentru ca să se ceară de la guvern aprobarea denumirii de biserică „greci ritus catolica sive unita orientalis” și aștepta răspunsuri grabnice de la Oradea, Lugoj și Gherla pentru a lămuri lucrurile⁶⁸. Era clar că prin cuvîntul „orientală” Șuluțiu dorea să sublinieze că și biserica unită era tot orientală sau răsăriteană și să o distingă astfel și mai mult de biserica apuseană romano-catolică. Dar dacă mitropolitul era preocupat de numirile bisericilor române, episcopii și capitlurile unite îl presau puternic pentru a zădărnici eforturile lui Șaguna de a obține mitropolia română ortodoxă.

Astfel, consistoriul greco-catolic de Oradea îi trimite lui Șuluțiu un *Memorand*, în care arată că Șaguna lucra numai în interesul ortodocșilor, împotriva lătirii Sfintei Uniri mîntuitoare pentru a-i atrage pe uniți la „grecismul cel străin”, care a ținut poporul în întuneric și l-a împiedecat să progreseze. Românii erau soi de roman, au luat creștinismul, lumina și civilizația de la Roma și doar mai tirziu au căzut sub întunericul Bizanțului și sub influența grecismului sau a sirbilor. Ginta latină, care domnea prin puterea sa intelectuală și morală, număra 100.000.000 de oameni și era catolică. Era însă o mare durere că fiica lui Traian de la Dunăre, națiunea română, cu 7.000.000 de suflete, era împărțită nu numai din punct de vedere teritorial, ci și religios și lipită în cea mai mare parte a ei de grecism, care nu și-a fericit niciodată adepții și i-a împiedecat să urce spre progres și civilizație. Se afirma că Șaguna urmărea să mențină această jalnică stare de lucruri, să lucreze pentru interesul grecismului și să stingă lumina unirii cu Roma, pe care o mai păstrau doar greco-catolicii.

⁶⁸ Arh. Stat. Alba Iulia, Mitrop. Rom. Unită, Cab. Mitrop. nr. 361/1862, f. 12—13.

Orădenii se temeau ca biserica să nu fie înghițită de slavism și considerau că înființarea altei mitropolii — forțată de Șaguna — ar cauza sciziune și discordie în națiune. Demnitatea mitropolitană se cuvenea de drept numai greco-catolicilor, care sub Teofil și Athanasie s-au întors definitiv la unirea spirituală cu mama Roma și acest lucru a fost sancționat și consfințit de Împărat și Papă fără a lua în considerație că în Transilvania exista un singur episcop și era nevoie de mai mulți dacă se solicita mitropolie. Consistoriul protesta și împotriva termenului de *biserică ortodoxă* prin care Șaguna ar fi urmărit să-i discrediteze că uniții n-ar fi și ei de rit ortodox sau oriental, ci heterodocși și considera că numai Biserica romană era *ortodoxă* (în sens de *adeverată*). De aceea, trebuia să se mențină pentru biserici numirile de *greco-catolică* și *greco-neunită*, ultima în sens de *neunită cu Roma*, spre deosebire de prima, de *rit oriental unită cu Roma*. Dar fără aprobarea Scaunului Apostolic biserica greco-catolică nu-și putea permite să schimbe denumirea și să-și zică pe lângă „catolică de rit grec” și „orientală”. Mitropolitul era solicitat să elaboreze la Blaj un protest împotriva mitropoliei ortodoxe, să-l semneze împreună cu canonicii, să-l trimită pentru semnături episcopilor sufragane și, după ce actul era retrimis la sediul Mitropoliei, să fie expediat la Împărat.⁶⁹

Alexandru Dobra, episcopul Lugojului, îi atrăgea atenția lui Șuluțiu că pericolul nu venea din denumirea ce o căuta Șaguna pentru biserica lui, ci din faptul că urmarea să obțină o mitropolie despărțită de sîrbi, ceea ce ar amenința nu numai lășirea Sfintei Uniri, ci și menținerea ei în sinul românilor. Dobra a fost solicitat să-l roage să intervină în secret pe lângă marii demnitari ai curții, care îi susțineau pe uniți, pentru ca aceștia să prevină existența a două mitropolii pentru români. El nu știa nimic despre demersurile lui Șuluțiu și după înmormîntarea lui Erdelyi a fost la Viena și la Strigoni, unde Nunțiul și primatul așteptau „cu dor” argumente de la Blaj pentru a pleda cauza mitropoliei de Alba Iulia în contra „mașinațiilor” ortodoxe. Pericolul bătea la ușă și responsabilitatea cea mai grea cădea pe umerii mitropolitului și ai episcopilor, mai ales că orădenii trăseseră semnalul de alarmă. Șuluțiu trebuia să scrie Nunțiului Apostolic și cardinalului primat al Ungariei încă înainte de elaborarea și semnarea protestului propus de orădeni și să-i roage să intervină la Împărat împotriva lui Șaguna, mai ales că Primatul a scris în 23 aprilie 1862 că o mitropolie ortodoxă română emancipată de Patriarhul sîrb ar periclita serios pozițiile uniților⁷⁰.

Deși presat de unii episcopi și de capitluri, Șuluțiu nu acceptă să acționeze împotriva înființării Mitropoliei Ortodoxe Române. În 9 mai 1862, el a scris lui Dobra că uniții n-aveau nici un temei sau drept să se opună în problema Mitropoliei iar acesta l-a înștiințat imediat pe colegul său de la Gherla, Ioan Alexi, despre atitudinea șefului ierarhic. În recursul trimis la Împărat, mitropolitul și, sub presiunea lui, episcopii și canonicii, n-au fost rău intenționați, n-au scris ca Mitropolia neunită să nu se înființeze, ci au cerut ca ea să nu primească titlul de *Alba Iulia*, care

⁶⁹ Ibidem, f. 3—5.

⁷⁰ Ibidem, f. 14—16.

se curvenea și se/acordase deja Mitropoliei unite. Mai mult decât atât, Șuluțiu n-a fost prea încântat de ideea recursului și l-a trimis cu inima îndoită și sub focul presiunilor ; dar recursul trebuia să rămână secret, pentru a nu stârni animozități între români și a nu aduce prejudicii cauzei naționale. Un canonic din Gherla, bigot și exaltat, s-a dus însă la Cluj și a răspândit vestea că tot clerul unit în frunte cu mitropolitul au protestat la Împărat și la Nuntiu împotriva înființării Mitropoliei ortodoxe. Din această cauză, Șuluțiu a primit mai multe scrisori, în care se afirma că știrea a supărat pe funcționarii români ortodocși din Guberniu, dar și pe intelectualii uniți care considerau că după ce românii n-au obținut un conducător național politic era dureros să împiedici ca fiecare confesiune română să aibă șeful său religios și să scape de supremație străină. Acești frunțași se temeau de consecințele urite ale acțiunii întreprinse de Blaj. În consecință, Șuluțiu, considerînd tendențioasă și calomnioasă vestea răspândită de canonic, îi cere lui Ioan Alexi să-l descopere și să-l pedepsească ca pe un răspînditor de minciuni și violator al secretelor și hotărîrilor consistoriale⁷¹.

Dimitrie Moldovan îi reproșează că a scris împotriva Mitropoliei Ortodoxe, dar Șuluțiu îi răspunde că a scris doar pentru neacceptarea titlaturii ei de *Alba Iulia*, și acest lucru l-a făcut cu durere în inimă și silit de motive grele și multe, pe care nu le putea conferi hirtiei. După istoric, doar uniții puteau purta acest titlu. În „Telegraful român” și „Ost und West”, au apărut, sub influența lui Șaguna, scrieri antiunite, care vorbeau de greșeala și apostazia înfăptuită la Alba Iulia de mitropolitul Athanasie Anghel ; Mitropolia ortodoxă fusese suprimată atunci cu forța, așa că acum regimul o putea restaura, deoarece ortodocșii nu cereau ceva nou. Șuluțiu susține însă că Mitropolia ortodoxă de Alba Iulia a încetat să existe legal din moment ce aproape toți românii din Transilvania au trecut la Unire (cu excepția Brașovului, Halmagiului și a altor zone mici). Șaguna trebuia să vină direct pe la el în problema Mitropoliei și nu să zăbovească în drum spre Viena la Alba Iulia la Hajnăld. Pentru a se disculpa, Șuluțiu îi trimite lui Moldovan trei copii ale unor corespondențe cu Șaguna și îi relatează unele întâmplări, cu rugămintea de a păstra o discreție totală și a nu împărtăși nimic episcopului ortodox ce se afla tocmai atunci la Viena. El afirma că, pînă vor fi popi și oameni pe lume, certurile în privința căsătoriilor mixte, a trecerilor de la o confesiune la alta nu vor înceta, dar lucrul principal era să subziste și să reziste oricum înțelegerea și colaborarea politică între români.

Șaguna i-a scris indignat și dramatizînd lucrurile despre trecerea notarului renegat Iacob Papp și, sub presiunea lui, a 44 de familii din Bucurdea la „apostazie”, deci de la legea strămoșească răsăriteană la cea greco-catolică. Episcopul ortodox cere repararea daunelor și pedepsirea vinovaților și mai ales a preotului unit Ioan Moldovan și a clericului unit Nicolae Giurca, sub presiunea cărora s-a efectuat această convertire. Desigur, între cei doi prelați controversa fundamentală consta în a dovedi care anume era religia strămoșească veridică, cea apuseană sau cea ori-

⁷¹ Ibidem, nr. 449/1862, f. 1—2.

entală, și în această privință fiecare trăgea spuza pe turta lui. Șuluțiu apăra voalat și moderat pe uniți și îl atenționează pe Șaguna că treceri de la o confesiune la alta s-au mai întâmplat și se vor mai întâmpla, dar lucrurile nu trebuiau dramatizate.

Mai grav era însă faptul că în 21 mai 1861 Șaguna i-a propus lui Șuluțiu o convenție și o înțelegere generală pentru rezolvarea tuturor diferendelor ivite în căsătoriile mixte, trecerile de la o confesiune la alta, proprietățile asupra bisericilor și a altor apartenențe parohiale de pe cuprinsul episcopiei ortodoxe și a întregului teritoriu al mitropoliei unite. Răspunsul lui Șuluțiu a întârziat foarte mult și a sosit abia la 22 februarie 1862. Șuluțiu se scuză și îi scrie că, deși în aparență era liber și egal-îndreptătit cu celelalte religii, poziția lui era mai grea chiar și decât a lui Șaguna. El mai are în arhiepiscopie episcopi, are un „vestitor” apostolic și un Papă, are frați care-l controlează și-i păzesc călcăiul și toți aceștia, luați împreună, îi țin dorința și conștiința în cătușă. În concluzie, a fost nevoit să se consulte cu episcopii lui înainte de a-i răspunde la scrisoarea din 21 mai 1861, ce purta nr. 420. Șuluțiu le-a cerut consensul și opinia în spiritul înțelegerii și convenției generale dar, durere, episcopii n-au fost de acord cu el și, bazați pe paragraful I al Diplomei din octombrie 1860 sau pe alte decrete regești emenate în favoarea catolicismului, au cerut să fie respectate și aplicate aceste prevederi pînă nu vor fi casate de rege sau de dieta țării. De aceea Șuluțiu nu putea face cu Șaguna o înțelegere generală fără consensul episcopilor, iar dacă s-ar înțelege doar pentru arhidieceza lui, Șaguna n-o putea aplica în Gherla și Lugoj. Mai mult decât atât, episcopii de aici i-ar aprinde paie în cap, ar stîrni contra lui limbi puternice și căutătoare de nod în papură.

Toate acestea erau foarte dureroase, atât pentru Șuluțiu cît și pentru Șaguna. Primul îi recunoaște sincer celui alt dreptul egalității perfecte a confesiunii ortodoxe cu biserica lui și cu celelalte confesiuni ardelenă, inclusiv dreptul de a revoca și înainte de dietă legile și instrucțiunile contrare.⁷² Pînă atunci, mitropolitul cere ca diferendele să fie rezolvate pe baza normativelor și decretelor împărătești (catolice). Șuluțiu, amărit că Șaguna n-a trecut pe la el ci a zăbovit pe la Hajnald și Kemény Ferenz în cvartir, îl asigură și pe Moldovan că în viitoarea dietă va dovedi că vrea egala îndreptățire a bisericii ortodoxe cu biserica lui și cu oricare alta din Imperiu și că nimeni nu va apăra mai tare acest drept ca el însuși. În același timp, își exprimă, în mai 1862, satisfacția că a citit în „Korunk” despre numirea lui și a baronului Reichenstein în posturile de consilieri aulici la Cancelaria Transilvaniei⁷³. La 24 decembrie 1864, împăratul a aprobat ca românii de religie greco-orientală din Transilvania și Ungaria să aibă o Mitropolie de sine stătătoare, egală în drepturi cu biserica sîrbilor. În concluzie, biserica episcopescă greco-orientală din Ardeal era ridicată la demnitatea mitropolitană iar Andrei Șaguna, episcopul de religie greco-orientală din Ardeal, a fost ridicat la rangul de mitropolit și arhiepiscop al românilor greco-răsăriteni din Ardeal și Ungaria. Guvernatorul Creneville și secretarul gubernial A. Kedves îl

⁷² Arh. Stat. Cluj-Napoca, f. D. Moldovan, nr. 314, 315, 318.

înștiințau oficial, la 15 martie 1865, pe Șuluțiu despre aceste transformări, „spre plăcută știință și mai departe împărtășire”⁷³.

După ce la 2 octombrie 1862 Guberniul comunică lui Șaguna că Împăratul i-a ordonat, prin Cămară, să ia măsuri pentru convocarea dietei Transilvaniei, unde problema fundamentală va consta în legiferarea națiunii române și a confesiunilor ei, cei doi prelați români cer la 2 decembrie 1862 aprobarea unui nou Congres național. Inițial în noiembrie într-un circular, în care Șaguna face cunoscută rezoluția imperială, emisă la Schönbrunn în 18 octombrie, se face referire la oportunitatea Congresului pentru ca acolo actul imperial să fie făcut cunoscut și publicat în mod solemn. Guberniul îl anunță pe Șaguna că Viena este de acord ca șefii bisericilor care fuseseră și președinții conferinței din 1861 să convoace 120—150 de persoane la noua Conferință, unde se va publica solemn rezoluția Împăratului și se va adopta o adresă către tron. Numirea delegaților, data și conducerea Adunării ce se va ține tot la Sibiu, este încredințată ambilor arhierei. Se recomandă ca timpul dezbaterilor să fie scurt, pentru ca funcționarii să nu lipsească prea mult în dauna serviciului public⁷⁴.

Șuluțiu și Șaguna ceruseră ca la viitoarea conferință să participe toți funcționarii superiori români, inclusiv 20 de clerici și 40 de laici din fiecare confesiune. În concluzie, ei ar fi dorit ca, în afară de demnitari, să fie prezenți încă 160 de fruntași români. Șuluțiu îi scrisese lui Șaguna la 19/31 ianuarie 1863 că guvernului nu-i convenea să aprobe un Congres național adevărat și numeros, dar, totuși, cu reprezentanța cerută de ei, conferința primea un caracter nu de Congres real ci de adunare națională. Pe agendele conferinței urmau să fie înscrise și alte chestiuni politice, care să garanteze viitorul națiunii și să uniformizeze cuvântările din adunările comitetelor comitatense, părerile exprimate în discuțiile private și atitudinile ce trebuiau adoptate în viitoarea dietă dacă se va ține. Ziarele române nu erau însă mulțumite doar de o adunare națională, ci ar fi preferat un Congres adevărat, care să poată exprima mai bine și mai convingător dorințele națiunii. Mitropolitul unit se temea că arhierilor li se vor aduce acuzații și vor fi făcuți responsabili pentru acel Congres octroiat, cerut de ei în 2 decembrie 1862. De aceea, Șuluțiu consideră că ar fi potrivit să se ceară un Congres la care să participe un delegat la 5000 de suflete, ceea ce ar însemna ca 1.100.000 de români din Transilvania (fără părțile anexate Ungariei) să fie reprezentați de 240 de persoane. Acest număr nu ar înspăimînta nici regimul, nici naționalitățile conlocuitoare și, în plus, ar asigura mai bine caracterul de Congres cerut de națiune⁷⁵.

Dar Conferința se va ține cu numărul de participanți aprobat de guvern. Șuluțiu a intenționat să mărească numărul românilor uniți folosindu-se de împrejurarea că în aprobarea din februarie 1863 nu erau spe-

⁷³ Arh. Stat. Alba Iulia, Mitrop. Rom. Unită, Cab. Mitrop., nr. 793/1865, f. 1.

⁷⁴ Păcățian, *op. cit.*, p. 729—731. Date despre pregătirea și desfășurarea Conferinței la S. Retegan, *Dieta românească a Transilvaniei (1863—1864)*, Cluj-Napoca, 1979, p. 55—56.

⁷⁵ Arh. Bibl. Mitrop. Rom. Ort. Sibiu, fond. Șaguna, nr. 1793.

cificați și funcționarii publici printre cei 120—150 de participanți. Funcționarii uniți erau convocați din oficiu și urmau să fie aleși cel puțin 75 greco-catolici (25 clerici, 50 laici). Dar, în privința aceasta, Șuluțiu n-a ghicit și nu a acționat în sensul dorințelor guvernului, după cum i-a spus, se pare, și Andrei Șaguna. Uniții trebuiau aleși în virtutea procedurii întrebuintate de Șuluțiu și în 1861. În circularul său din 7 martie 1863, mitropolitul convoca personal vicepreședintele gubernial, consilierii aulici, guberniali, școlari și financiari, secretarii de la aceleași instituții, protonotarii, asesorii Tablei regale și ai Tribunalului Transilvaniei, juzii regești și scăunali, directorii gimnaziilor din Blaj și Brașov. Poporul unit era invitat să aleagă pe cei 25 de clerici și 50 de mireni după schema : Comitatul Alba de Jos 3 preoți și 6 mireni, Hunedoara 2 la 3, Dăbâca 3 la 5, Cluj 2 la 4, Cetatea de Baltă 1 la 2, Solnocul Inferior 1 la 3, Turda 3 la 5, districtele Făgăraș 1 la 3, Năsăud 1 la 3, scaunele săsești Bistrița 1 la 2, Mediașul 1 la 2, Miercurea 1 la 1, Orăștie 1 la 2, Sebeșul 1 la 2, Sibiu 1 la 3, și din scaunele secuiești din fiecare 1 la 2. Șuluțiu i-a scris lui Barițiu că s-a străduit în zadar să-l convingă și pe Șaguna ca în circularul lui să permită poporului și clerului ortodox să-și aleagă singuri pe cei 75 de delegați de confesiunea lor, exceptându-i, desigur, pe funcționarii ce vor fi chemați separat și nominal. Prin această modalitate, adunarea ar fi primit, cit de cit, măcar o formă exterioară de Congres⁷⁶.

În perioada pregătirii Conferinței, s-au efectuat anumite modificări la Tabla regală, prin propunerea secretarului gubernial Demetriu Moga pentru postul de protonotar. Șuluțiu ar fi dorit ca nepotul său, Iosif Sterca Șuluțiu, să devină secretar gubernial din partea românilor ortodocși. El era jude primar la Cetatea de Baltă, dar dorea o slujbă de stat mai sigură decât cele comitatense, care nici nu se luau în considerare la pensie. Mitropolitul a aflat că a devenit liber și postul de vicepreședinte al Tablei regale ; cel care va avea această funcție va fi numit și președinte al Tribunalului Urbarial de Apel și era de dorit în fruntea lui un magistrat român naționalist și zelos pentru bieții țărani, pe care foștii domni de pământ urmăreau să-i sărăcească și să-i calicească de tot prin procesele urbariale. Șuluțiu, deși optimist și încrezător în regim, era cuprins câteodată de îndoieli care treceau apoi repede pentru a face loc, din nou, vechilor sentimente. El privea cu îngrijorare propunerile ce circulau prin gazetele maghiare și germane, cerind împăcarea regimului imperial cu Ungaria : era conștient că, în acest caz, românii își puteau lua adio de la dieta Transilvaniei. În lipsa unei legi sau a unei Diplome regale, care să garanteze națiunea și limba română, cu supremația ungarilor pe cap în comitetele comitatense și în condițiile împăcării, se ducea egala îndreptățire a românilor cu ungurii în comitatele Transilvaniei, ca și cu sașii în Fundul regesc. Ca de obicei, Șuluțiu se încredea cel mai mult în Dumnezeu, care-i va feri pe români de rele și le va face pe toate bune. Cerea iarăși arderea scrisorilor în care-și exprima neîncrederea față de Viena, deoarece, deși nu conțineau crime, nu trebuiau citite de dușmani pentru ca — după obiceiul lor — să nu prezinte sentimentele românilor ca duș-

⁷⁶ Păcățian, *op. cit.*, p. 732—734 ; Bariț și contemporanii săi, vol. IV, p. 379.

mănoase regimului. Mitropolitul se bucura că în comitatul Cetății de Bălta ungurii și românii s-au înțeles „cine-cinește“ în legătură cu alegerea funcționarilor și folosirea coordonată a limbilor⁷⁷.

Cancelarul aulic Nádasdy îl ceartă pe Șuluțiu și îi reproșează că, în circularul său din 7 martie, a dispus organizarea alegerilor delegaților uniți la viitoarea Conferință. Mitropolitul a răspuns că și în 1861 a procedat la fel și alegerile corespundeau mai bine dorințelor națiunii. Împăratul i-a imputernicit pe prelați să organizeze Conferința fără să le impună restricții. Gazetele române susțineau că, dacă nu se făceau alegeri, poporul avea să fie nemulțumit iar o conferință ai cărei delegați erau numiți doar de arhieriei nu se putea pronunța în numele națiunii. Șuluțiu a acționat și în interesul regimului, care dorea să cunoască cit mai bine postulatele românilor ce puteau fi exprimate într-un Congres ales de popor unde vor participa și funcționarii superiori convocați direct și de el. Mitropolitul considera că avea cugetul curat și nu s-a gândit că face greșeli și de aceea îi cerea lui Nádasdy să-l absolve în fața Împăratului de orice vină și imputare și să lase fapta, odată făcută, în vigoare. Circularul său circula peste tot și retragerea lui l-ar compromite și ar provoca vătămarea și supărarea poporului. Șuluțiu presupune că Nádasdy a fost influențat de ziarul săsesc (inamic al românilor) „Herrmanstädter Zeitung“, care a scris calomnios și tendențios despre circularul lui din martie. Răspunsul de la Viena n-a fost favorabil, alegerile au fost interzise și Șuluțiu, într-un nou circular, emanat la 7 aprilie 1863, îl declară caduc pe cel din 7 martie conform ordinelor mai înalte primite. La Sibiu vor veni doar cei chemați direct de el, prin convocator tipărit, cu care se vor legitima folosindu-l ca acreditiv.

Cu toate aceste fricțiuni, Șuluțiu nu încetează să fie adept loial al Împăratului și al cancelarului, militând în continuare pentru colaborarea cu regimul vienez. El îi scrie lui Barițiu că este încurajat și liniștit de răspunsul hotărât al Monarhului la adresa majorității maghiare din comitetul comitatens al Solnocului Interior, care-l invitasese să se situeze pe terenul „legal“ unguresc din 1848 și să accepte, printre altele, uniunea Transilvaniei cu Ungaria. Împăratul respinsese toate cererile și ordonase grăbirea pregătirilor pentru convocarea Dietei Transilvaniei. De aceea, Șuluțiu credea necesar ca în adresa către Împărat să se specifice că tot ce aveau și sperau să primească românii era de la regimul imperial, deoarece ei nu se puteau înțelege cu ungurii și cu sașii și să se accentueze devotamentul pentru integritatea Monarhiei, care să recunoască autonomia și constituția democratică a Transilvaniei. Autoritățile maghiare comitatense din Alba de Jos îi crează greutatea mitropolitului Șuluțiu. Administratorul Vasile Albinu îl anunță că la ordinul judeului cercual Apáthy Janos jandarmii, însoțiți de jurații satului, au percheziționat sediul domeniului recent cumpărat Șpring, în căutarea a 100 pînă la 200 de puști împreună cu muniția lor. Prin asemenea pîri și percheziții, se urmărea intimidarea și discreditarea mitropolitului, deoarece Albinu era om sărac și nimeni nu-l putea bănuși că ar putea avea 3000 fl. cu care să cumpere 200 de puști.

⁷⁷ Arh. Stat. Cluj-Napoca, f. D. Moldovan, nr. 320—321, 322.

Administratorul nu avea un rol însemnat în mișcarea națională, dar mitropolitul ar trebui să reflecteze că, deși mai existau frunțași însemnați, numai sediul domeniului său a fost supus percheziției. Șuluțiu era atenționat și rugat să ia măsurile de rigoare pentru ca asemenea lucruri să nu se mai repete și să nu provoace consecințe neplăcute pentru el sau pentru Mitropolie⁷⁸.

Barițiu a convenit cu Șuluțiu să elaboreze un program, un regulament pentru Conferință și un proiect de adresă către Împărat. Mitropolitul acceptă, cu puține modificări, proiectele lui Barițiu, care se asemănau mult cu cele elaborate de el însuși și îi scrie lui Șaguna că materialele pregătitoare erau necesare pentru ca ședințele să se desfășoare într-o modalitate și pe un ton parlamentar demn de o națiune cultă și civilizată. Era necesar ca proiectul de program să fie tipărit în ziarele naționale și în mai multe exemplare care să fie împărțite delegaților. Pentru ca Sibiuul să nu cheltuiască singur, Blajul va tipări materialele pentru uniți. Barițiu și Șuluțiu au trimis proiectele lui Șaguna iar acesta, la rîndul lui, l-a consultat pe consilierul gubernial Bologa, care le-a arătat și vicepreședintelui gubernial Ladislau Basiliu Pop. Înălții funcționari români îi scriu lui Șaguna că proiectele se potriveau mai mult pentru o dietă și depășeau atributele unei conferințe de 1—3 zile. Eventual, programul și regulamentul puteau servi de îndreptar președinților care vor conduce dezbaterile, astfel ca ele să corespundă chemării și regulilor generale ale adunărilor politice. Șaguna acceptă opinia clujenilor și îl invită și pe Șuluțiu să facă la fel. Episcopul ortodox îi atrage atenția — în 16/28 martie 1863 — că funcționarii superiori erau incluși în suma de 150 de indivizi și nu puteau fi chemați peste cifra de 75 alocată fiecărei confesiuni. El nu chema mai mult de 75 de delegați iar dacă Șuluțiu gîndea altfel, n-avea decît să ceară lămuriri de la Prezidiul gubernial. După cum am văzut, în pofida eforturilor întreprinse de Șuluțiu, pînă la urmă nici el n-a reușit să eludeze instrucțiunile guvernamentale și a fost constrîns să convoace tot 75 de delegați. În 2 și 9 aprilie 1863, Barițiu și Șuluțiu îi scriau lui Șaguna că acceptau și ei opiniile lui Pop și Bologa în privința desfășurării Conferinței. Șuluțiu prefera să rostească discursul de inaugurare iar Șaguna pe cel de închidere a dezbaterilor conferinței. Deși materialele lui Barițiu și Șuluțiu au fost respinse, totuși ei au ținut să tipărească, după terminarea Conferinței, proiectul de regulament care n-a fost folosit în timpul desfășurării dezbaterilor⁷⁹.

În discursul inaugural al Conferinței din 8/20 aprilie de la Sibiu, Șuluțiu invită la adoptarea unei atitudini înțelepte, la abordarea lucrurilor cu mult cumpăt și la sînge rece în vederea găsirii soluțiilor pentru înarticulară constituțională a națiunii și limbii române, reglementarea raporturilor cu celelalte naționalități, respectarea autonomiei Marelui Principat

⁷⁸ Idem, nr. 322; f. Șuluțiu, nr. 180; *Bariț și contemporanii săi*, vol. IV, p. 379; Arh. Stat. Alba Iulia, Mitrop. Rom. Unită, Cab. Mitrop., nr. 745/1863, f. 1—4.

⁷⁹ *Bariț și contemporanii săi*, vol. IV, p. 378—379; Arh. Bibl. Mitrop. Rom. Ort., f. Șaguna, nr. 2847—2850, 2872. Proiectul de regulament în „Foaia pentru minte, inimă și literatură”, XXVI, 1863, nr. 15.

al Transilvaniei și a integrității Imperiului, prevăzute amândouă în Diploma din octombrie. Glasurile vorbitorilor vor găsi ecou nu numai în sălile Conferinței, ci și în Transilvania, în Imperiul întreg și în Europa. În concepția lui, trebuiau dezbătute problemele legate de drepturile și beneficiile națiunii române și de progresul Transilvaniei și să se exprime credința față de Împărat și integritatea Monarhiei. Primele chestiuni s-au dezbătut foarte mult și românii nu se vor putea odihni pînă nu-și vor vedea garantată naționalitatea și limba, ceea ce ar fi în interesul patriei și al Monarhiei.

Mitropolitul stabilește un raport just între purtarea sarcinilor publice și beneficiile politice ce trebuiau să fie acordate națiunii române, care fusese atîta timp exploatată și desconsiderată, pusă la dispoziția și la bunul plac al principilor și al „națiunilor“ regnicolare. În pofida nemiloaselor prigoniri, românii n-au părăsit patria unde se odihnea cenușa străbunilor, răbdînd confiscarea bunurilor, mizeria și sclavia. Dieta urma să dezlege blestemul vechi printr-o lege nouă, recunoscută și de celelalte „națiuni“ surori, care să promulge dreptatea și egalitatea, constituționalitatea națiunii și limbi române coordonate cu ale lor proprii. Patria putea fi fericită doar prin armonie și colaborarea loială a tuturor locuitorilor ei. Mitropolitul face apel la măsurile promulgate în ultimii ani de Împărat în favoarea românilor, care erau mai mari și mai multe decît toate acelea pe care le-au primit sub neomenoasa și tirana asupra multiseculară a cîrmuirii, legislației și constituției numite „național-patriotice“, care a durat pînă în 1848⁶⁰.

În cadrul Conferinței, s-a adoptat un program compus de Gheorghe Domșa și Ioan Pușcariu, cu unele amendamente aduse de Barițiu, care prevedea: a) se constată că situația privilegiată a „națiunii“ maghiare s-a menținut și după Diplomă și Patentă; b) recunoașterea constituțională a națiunii române și a confesiunilor ei; c) introducerea limbii române în toate afacerile publice și în toate instituțiile de învățămînt; d) independența Transilvaniei, reîntregită cu Crasna, Zarandul, Chioarul, Solnocul de Mijloc, desprinse cu forța de Marele Principat al Transilvaniei și alipite, pe rînd, Ungariei; e) reprezentarea națiunii române în Dietă, după proporțiunea numerică; f) înființarea unui Tribunal suprem al Transilvaniei și altele legate de o Universitate paritetică, dotarea biseriilor și școlilor române din pămînturile și casele alodiale sau, la nevoie, din fondurile statului, bancă pentru țărani etc. Revendicările mai importante vor deveni, în scurt timp, propuneri regale pentru dieta de la Sibiu.

Conferința a rezolvat și alte probleme, și anume a reales secretariatul din 1861 și l-a completat, a aprobat raportul Comitetului Național Permanent pe perioada ianuarie 1861—aprilie 1863, a adoptat o adresă către Împărat, a ales delegația pentru Viena, a elaborat un vot de încredere pentru Nádasdy precum și o adresă de mulțumire către acesta și Creneville și a hotărît ca toate lucrările să fie tipărite. Barițiu s-a certat cu Șeguna în privința regulamentului, deoarece acesta i-a spus că regulamentul era el ca președinte. În problema redactării adresei s-a ales o

⁶⁰ Păcățian, *op. cit.*, p. 736–744.

comisie formată din 19 fruntași. Până la urmă s-a adoptat ca definitiv proiectul compus de Ioan Alduleanu. Barițiu va propune fără succes ca în adresă să se accentueze nu numai adoptarea Diplomei și Patentei și lege pentru egalitatea națională și confesională, ci acest lucru să fie condiționat de acordarea unor drepturi care mai lipsesc până la garantarea libertăților individuale și naționale specifice și îndeosebi a referințelor Marelui Principat al Transilvaniei față de Coroana Ungară. Barițiu viza, de fapt, obținerea unor asigurări în plus de la împărat împotriva reactivării uniunii dar ceilalți considerau că acestea erau incluse în actele imperiale fundamentale din 1860—1861.

Autorul propunerii pentru votul de încredere către Nádasdy este Șuluțiu, care considera că acesta avea merite deosebite către tron și popoare, mai ales datorită faptului că încă în timpul absolutismului a dispus ogaia îndreptățire a limbilor naționale la Ministerul Justiției și a mijlocit de la Împărat aprobarea Conferinței din aprilie 1863. De aceea, adresa către Nádasdy a fost redactată de Șuluțiu (și semnată de Barițiu) în limba română și germană. Secretarul aulic Gheorghe Anghel urma să înmîneze adresa după ce se va fi interesat dacă Șaguna și Delegația nu cumva au redactat-o mai sec și mai rece. În aceste cazuri, secretarul Anghel trebuia să spună lui Șaguna și Delegației că Șuluțiu a elaborat adresa, pe care a propus-o și Adunării, pentru a fi semnată și de episcopul ortodox și înaintată destinatarului. Delegația care a dus adresa și petiția către Împărat era condusă de Șaguna și formată din Dimitrie Moldovan, consilier aulic, Gheorghe Anghel, secretar aulic, Paul Dunca, consilier gubernial, Augustin Ladai, comite suprem al Albei Inferioare, Ioan Bran de Lemeni, căpitan suprem al Făgărașului, Ioan Maior, consilier școlar, Macedon Pop, prepozit, Ioan Popasu, protopop al Brașovului, Ioan Pușcariu și Vasile Buteanu, administratori comitatensi. Se poate ușor observa că, pe lângă cîțiva prelați, majoritatea delegaților erau funcționari de stat. La 4 mai 1863, Delegația a fost primită de Împărat. Șaguna a ținut un discurs și s-au dat asigurări reciproce privind respectarea integrității Imperiului și a doleanțelor juste ale națiunii române. La 6 mai, s-a organizat un banchet festiv la localul „Calul Alb” unde au participat membrii Delegației și unii miniștri austrieci. La întreținerea cheltuielilor Delegației a contribuit și Sterca Șuluțiu cu 100 de florini, după cum rezultă dintr-o adeverință semnată de N. Popeea⁸¹.

La 22 mai 1863 Gheorghe Anghel îi scria lui Șuluțiu că au fost *in corpore* la Nádasdy, unde Șaguna s-a referit la votul de încredere adoptat la Sibiu, dar fără să-i înmîneze o adresă scrisă. Aceasta însă îi sosise lui Nádasdy prin poștă direct de la Sibiu, din locul Adunării, încă înainte de audiența Delegației. Dar conținutul adresei, deși corespundea hotărîrilor

⁸¹ Despre lucrările, actele și hotărîrile Conferinței ca și despre primirea Delegației la Monarh și guvernul imperial vezi *Protocolul Congresului națiunii române din Ardeal, ce s-a ținut în Săbii la 20/8 prier 1863*, Sibiu, 1863; „Gazeta Transilvaniei”, XXVI, 1863, nr. 30, 31, 32, 34; George Bariț, *Părți alese din istoria Transilvaniei pe două sute de ani în urmă*, vol. III, Sibiu, 1991, p. 159—162; *Bariț și contemporanii săi*, vol. IV, p. 378—385; adeverința privind cei 100 de florini alocați de Șuluțiu la Arh. Stat. Alba Iulia, f. Mitrop. Rom. Unită, Cab. Mitrop. nr. 761/1863, f. 5.

Adunării, era lipsit de căldură și de sentimentele pe care dorea să i le arate Șuluțiu. Din această cauză, Anghel îi înmânează lui Nádasdy adresa acestuia și a lui Barițiu, explicându-i situația. Cancelarului i-a plăcut noua adresă, dar după câteva zile l-a chemat și i-a spus că, pentru înălțurarea neînțelegerilor care s-ar fi putut ivi, adresa venită prin poștă rămîne act al Adunării, iar cea trimisă de Șuluțiu și Barițiu li se restituie cu toate mulțumirile de rigoare pe care cancelarul i le va transmite în scris. În cursul audienței Delegației, Împăratul l-a însărcinat pe prepozitul Macedon Pop să transmită lui Șuluțiu mulțumirile sale pentru contribuția la desfășurarea și rezultatele Conferinței de la Sibiu.

În adresa către Nádasdy, Șuluțiu, și Barițiu omagiază credința lui în Monarh și iubirea față de dreptatea aplicată în practica de stat, deoarece justiția este fundamentul regatelor. Națiunea română admiră faptul că, în pofida greutăților de tot felul, Nádasdy aplica în practică intențiile Împăratului : ea știa că, după elaborarea Diplomei, cancelarul nu favoriza o națiune anume, ci le îmbrățișa cu aceeași iubire pe toate. Cînd a fost ministru de Justiție, a ordonat — încă înainte a Diplomei — ca toate jurisdicțiile din Coroana Ungariei să respecte dreptul și folosirea limbilor tuturor naționalităților neîndreptățite pînă atunci. Aceste dispoziții au fost folosite de națiunea română în lupta ei pentru respectarea limbii de către jurisdicții și tribunale. Tot prin el, națiunea a obținut aprobarea Conferinței din aprilie 1863⁸².

---

⁸² Arh. Stat. Alba Iulia, f. Mitrop. Rom. Unită, Cab. Mitrop., nr. 760/1863, f. 1—3, 9—12.

LETOPISEȚUL ȚĂRII MOLDOVEI PÎNĂ LA ARON VODĂ, OPERA LUI SIMION DASCĂLUL (II) *

4. Unitatea lingvistică și stilistică a întregului letopiseț

4.1. În prefețele unor ediții ale textului ⁴⁰, în diferite studii speciale ⁴¹ și în unele cursuri recente de istorie a limbii române literare ⁴² au fost reliefate numeroase particularități lingvistice și stilistice ale acestei prime cronică scrisă în limba română. Firește, a fost remarcat și studiat îndeosebi aspectul popular al limbii letopisețului.

După anul 1955, cînd apare ediția cronicii îngrijită de P. P. Panaitescu, în care așa-zisele interpolări ale lui Simion Dascălul și ale lui Misail Călugărul (precum și cele atribuite lui Axinte Uricariul, care nu interesează însă discuția de față) sînt separate de textul considerat a fi fost scris de Ureche, unii cercetători și-au limitat investigațiile lingvistice și stilistice la acest text „al lui Ureche”, ignorînd cu totul fragmentele scrise de Simion Dascălul și pe cele atribuite lui Misail Călugărul. De exemplu, la începutul studiului consacrat sinonimelor și antonimelor din lexiconul cronicii, D. Bejan afirmă: „Am folosit Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția P. P. Panaitescu,

---

* Prima parte a acestui studiu a apărut în *AI/1*, XXVI/1, 1989, p. 363—379 ; numero-tarea notelor urmează în continuare.

⁴⁰ Vezi, de exemplu, introducerea lui P. P. Panaitescu la ediția Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1955 (reedită în 1958), p. 27—31, capitolul *Limba și stilul lui Ureche*, și studiul introductiv al lui L. Onu la ediția selectivă Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, București, 1967, p. 45—54, capitolul *Valoarea cronicii sub raport lingvistic și literar*.

⁴¹ Vezi, de exemplu, Al. Rosetti, *art. cit.* la nota 22 ; Al. Andriescu, *Contribuția marilor cronicari moldoveni și munteni la dezvoltarea limbii literare*, în „*Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza” Iași*” (serie nouă), secțiunea III (științe sociale), tom. III, 1957, fasc. 1—2, p. 97—139, republicat în volumul *Stil și limbaj*, Iași, 1977, p. 9—69 ; D. Bejan, *Sinonime și serii sinonimice în lexiconul cronicii lui Grigore Ureche*, în „*Limbă și literatură*”, XXII, 1969, p. 121—128, și *Antonime în lexiconul cronicii lui Grigore Ureche*, în „*Studia Universitatis Babeș-Bolyai*”, Philologia, XV, 1970, fasc. I, p. 99—103 ; Eugen Negrici, *Narațiunea în cronicile lui Gr. Ureche și Miron Costin*, București, 1972, *passim*.

⁴² Vezi, de exemplu, Al. Rosetti, B. Cazacu și Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, ediția a II-a, București, 1971, p. 241—258.

București, 1958. Am cercetat numai textul considerat ca aparținând lui „Grigore Ureche”⁴³, iar Eugen Negrici, studiind narațiunea în cronică, a ales ca text de referință ediția selectivă alcătuită de L. Onu, publicată în anul 1967⁴⁴, din care lipsesc așa-zisele interpolări ale lui Simion Dascălul și ale lui Misail Călugărul. În felul acesta, D. Bejan și Eugen Negrici nu au putut vedea că unele particularități de limbă și stil aflate în textul considerat a fi fost scris de Ureche, pe care și-au întemeiat comentariile, se găsesc și în așa-zisele interpolări ale lui Simion Dascălul și Misail Călugărul, fiind deci dovezi ale unității lingvistice și stilistice a întregului letopiseș.

4.2. Estimat după ediția lui P. P. Panaitescu, textul cronicii considerat a fi fost scris de Ureche reprezintă aproximativ 140 de pagini dactilografiate standard, așa-zisele interpolări ale lui Simion Dascălul cca 16 pagini, iar așa-zisele interpolări ale lui Misail Călugărul cca 8 pagini. Așadar, textul din letopiseș redactat în mod sigur de Simion Dascălul și cel atribuit lui Misail Călugărul constituie eșantioane suficiente pentru a determina concordanțele sau neconcordanțele lor lingvistice și stilistice cu textul, mult mai întins, considerat a fi fost scris de Ureche.

După cum se știe, limba acestei cronică are o sintaxă relativ simplă, în care predomină parataxa. Cîteva tipuri de frază, nu prea dezvoltate, se repetă aproape în fiecare capitol, iar în construcția lor se întîlnesc, uneori foarte des, aceleași cuvinte, locuțiuni și expresii, părți de propoziție sau propoziții întregi. Particularitatea aceasta lingvistică și stilistică este comună însă și așa-ziselor interpolări ale lui Simion Dascălul și Misail Călugărul, fapt care demonstrează că *întregul text a fost redactat în limba română de o singură persoană*. Pentru a dovedi acest lucru, cităm în continuare o serie de concordanțe sintactice, stilistice și lexicale mai semnificative între așa-zisele interpolări ale lui Simion Dascălul și Misail Călugărul și textul considerat a fi fost scris în românește de Grigore Ureche. Atragem atenția îndeosebi asupra *modului identic în care sînt construite majoritatea frazelor respective*. Ca și în capitolul precedent, reproducem citatele după manuscrisul aflat la Muzeul Literaturii Române din Iași (sigla L) și după manuscrisul 169 de la BAR (sigla M), iar pentru comparație trimitem la ediția lui P. P. Panaitescu din anul 1958 (sigla P). Pentru cele trei texte comparate folosim următoarele sigle: SD (=textul așa-ziselor interpolări ale lui Simion Dascălul), MC (=textul așa-ziselor interpolări ale lui Misail Călugărul) și GU (=textul considerat a fi fost scris în românește de Grigore Ureche).

4.3. Concordanțe sintactice și stilistice :

— adjectivele pronominale nehotărîte *un* și *oarecarele*, corelate în construcții identice. În SD : „garecînd au fost *un* *Dispot* *oarecarele* lăcuind la Mulduva” (L, f. 126^v, cf. P, p. 176). În GU : „Și încă *un* *Vaseo* *oarecarele* de-ai noștri” (L, f. 81^v, cf. P, p. 140), „*oarecarele* *un* *Ivan* ce l-au poreclit Potcoavă” (L, f. 167^r, cf. P, p. 206), „*iată* și *un* *Kopișkii* *oarecarele*, fiind atunce nemerit la Bar” (L, f. 167^v, cf. P, p. 206) ;

⁴³ Vezi primele note ale articolelor lui D. Bejan citate la nota 41.

⁴⁴ Vezi Eugen Negrici, *op. cit.*, p. 7.

— locuțiunea adjectivală *pre-ndemînă* „potrivit, prielnic“, determinantă a substantivului *vreme*. În SD : „află vreme *pre-ndemînă* ca să lovască fără veste“ (L, f. 131^v, cf. P, p. 179). În GU : „ș-au aflat cum au vreme *pre-ndemînă* să-și margă la moșii“ (L, f. 118^v, cf. P, p. 170) ;

— condiționalul perfect alcătuit din imperfectul verbului auxiliar *a vrea* + infinitivul verbului de conjugat, în construcții similare. În SD : „vădzînd de la dînsul atîta pedeapsă și strîmbătate asupra lor, carele de-l vrea *Dumnedzău îndelung la domnie, nu vrea putea fi înir-alt ehip* ca să nu prime-nească legea și să nu să răsipască țara“ (L, f. 132^v, cf. P, p. 180). În GU : „Și atîta să călcasă legea creștinească, că de-l vrea *Dumnedzău cruța mult, pre toți li vrea duce din lumină în tunerec*“ (L, f. 115^v, cf. P, p. 167) ;

— gerunziul verbului *a înțelege*, cu funcțiune temporală și cu nuanță circumstanțială consecutivă. În SD : „*Înțelegînd* vinătorii acesta cuvînt, au sîrguit la Maramureș“ (L, f. 10^r, cf. P, p. 71), „*Înțelegînd* Laski aceste cuvinte, s-au înfîrtăit cu dîns“ (L, f. 128^v, cf. P, p. 177), „*Înțelegînd* Laski și Dispot de multe asuprele ce făcea Alexandru vodă boierilor lui, gîndiră că...” (L, f. 129^r, cf. P, p. 177), „*Înțelegînd* Albriht Laski și cu Dispot vodă cum Alexandru vodă le-au ieșit înainte [...], n-au cutedzat...” (L, f. 130^r, cf. P, p. 178), „scoțînd cuvînt în toate laturile cum Dispot au murit și *înțelegînd* cum Alexandru vodă oștile sale le-au răschirat, află vreme *pre-ndemînă*...” (L, f. 131^v, cf. P, p. 179), „...fără veste au trecut Nistrul. Unde, *înțelegînd* așe degrabă socotitorii lui Alexandru vodă [...], de sîrg s-au alergat...” (L, f. 132^r, cf. P, p. 179), „...*înțelegînd* acestea Alexandru vodă [...], au apucat pușciile...” (L, f. 132^r, cf. P, p. 179), „*Înțelegînd* Laski de atîtea asuprele și strîmbătăți ce face țării [...] gîndi ca să-l scoată din domnie“ (L, f. 134^r, cf. P, p. 180), „Într-aceea vreme, *înțelegînd* boierii cum Dumitrașco Vișnovețkii au venit la Nistru [...], s-au sfătuit cu toții...” (L, f. 135^r, cf. P, p. 181), „*Înțelegînd* că și Laski va să vie cu Vișnovețki asupra lui, s-au sfătuit...” (L, f. 136^r, cf. P, p. 182), „*Înțelegînd* porușnicii acestea cuvente [...], au sfătuit pre Laski...” (L, f. 137^r, cf. P, p. 182), „*Înțelegînd* de-aceasta boierii muldu-venești, [...] avură prilej...” (L, f. 138^v, cf. P, p. 183), „De care lucru *înțelegînd* Vișnovețkii aceasta veste, cu mare bucurie au purecs“ (L, f. 141^r, cf. P, p. 185), „Și de-acii *înțelegînd* Tomșe de venirea lui Laski, au prins pe...” (L, f. 144^v, cf. P, p. 187), „să temea de țărani, *înțelegînd* de dinșii să nu secuiască pădurea asupra lor“ (L, f. 145^v, cf. P, p. 188), „iară Pătrul Cazacul s-au rădicat din Țara Căzăcască cu puținii pribigi, *înțelegînd* că scaunul este deșert“ (M, f. 165^v, cf. P, p. 224). În MU : „*înțelegînd* Ștefan vodă cum că adevărat Radul vodă [...] îi vine asupra [...], au trecut Seretiul“ (M, f. 40^v, cf. P, p. 101). În GU : „*înțelegînd* acestea leșii depreună cu Alexandru vodă [...], nu s-au apucat de scaun“ (L, f. 12(22)^v, cf. P, p. 89), „*Înțelegînd* acestea Ștefan vodă, trimis-au la craiul leșesc...” (L, f. 42^r, cf. P, p. 110), „*Înțelegînd* Ștefan vodă cum crai să apropie cu oaste de margine, de iznoavă au pîfterit solia“ (L, f. 42^v, cf. P, p. 110), „*Înțelegînd* aceste Ștefan vodă den iscoadele ce purarea trimitea [...], de sîrg au trimis...” (L, f. 43^r, cf. P, p. 110), „Atunce, *înțelegînd* hatnaru l Tarnevskii de Pătru vodă, mult au stătut în gînduri“ (L, f. 94^v, cf. P, p. 151), „Ce turcul, după puțină vreme *înțelegînd* că leșii să rădică cu țarie mare asupra lui Pătru vodă [...], de oaste au învățat să să grijască“ (L, f. 97^r, cf. P, p. 153), „*Înțelegînd* ea de Pătru vodă, cu dragoste l-au priimit“ (L, f. 100^r, cf. P, p. 155), „și *înțelegînd* de-acesta sfat că vor să-l ucigă,

silit-au cu meștersug..." (L, f. 103^v, cf. P, p. 157), „**Înțelegînd** împăratul Sulimen de atîtea amestecături ce să fac în Țara Mulduveei [...], iată avu vreme și Pătru vodă..." (L, f. 108^r, cf. P, p. 160), „**Înțelegînd** de aceasta, cu toții au părăsit pre Alexandru vodă" (L, f. 109^r, cf. P, p. 161), „**Înțelegînd** aieste pribegii den Țara Leșască ce s-au lucrat la Mulduva, de sirg s-au adunat" (L, f. 118^r, cf. P, p. 170), „Aieste **Înțelegînd** starostii de la margini, au dat știre la crai" (L, f. 122^r, cf. P, p. 173), „**Înțelegînd** că Vișnovețki va să între în țară, datu-i-au știre" (L, f. 139^v, cf. P, p. 183), „**Înțelegînd** Tomșe de-aceasta, să sfătui cu boierii săi" (L, f. 147^r, cf. P, p. 189), „Selim împărat [...], **Înțelegînd** de Bogdan vodă că s-au împrietinit cu leșii [...], socoti să nu să cumva lepede despre dîns" (L, f. 153^r, cf. P, p. 195), „**Înțelegînd** acestea Ion vodă, cum au putut mai tare au sirguit" (L, f. 159^v, cf. P, p. 199), „**Înțelegînd** Ion vodă că turcii și tătarii de iznoavă s-au rădicat asupra lui, îndată au răpedzit..." (L, f. 160^v, cf. P, p. 200), „**Înțelegînd** craiul leșesc de Potcoavă Crețul cum s-au rădicat cu căzaccii [...], îndată au scris la..." (L, f. 169^v, cf. P, p. 207), „**Înțelegînd** hatmanul așe, aieste toate le-au trimis la..." (L, f. 170^r, cf. P, p. 208), „**Înțelegînd** de acestea împăratul, de sirg au trimis..." (L, f. 171^v, cf. P, p. 209), „**Înțelegînd** Pătru vodă că Crețul au părăsit scaunul și țara [...], au venit la leși" (L, f. 173^v, cf. P, p. 210), „**Înțelegînd** lancel vodă că l-au mazilit [...], gîndi că..." (L, f. 177^r, cf. P, p. 213), „**Înțelegînd** de-acia turcii că țara este deșartă de domn, cercară pre cine vor trimite" (L, f. 184^r, cf. P, p. 219), „**Înțelegînd** Ureche logofătul de venirea lui Aron vodă [...], nu cutedză să-l aștepte în țară" (M, f. 164^v, cf. P, p. 223);

— construcția gerunzială cu funcțiune temporală *nu multă vreme trecînd*. În SD : „...au pribegit den țară ș-au tras spre Rîm. Unde, **nu multă vreme trecînd**, au perit nepotul lui Dispot" (L, f. 126^v, cf. P, p. 176). În GU : „**Nu multă vreme trecînd**, ce într-același ceas și într-același an de iznoavă au intrat tătarii cu oaste mare în țară" (L, f. 83^v, cf. P, p. 142);

— construcția gerunzială cu funcțiune modală *dînd război vitejește despre (de) amîndouă (îmbe) părțile*. În MC : „Și **dînd război vitejește despre amîndouă părțile**, multă pagubă s-au făcut..." (M, f. 41^r, cf. P, p. 101). În GU : „Că **dînd război vitejește de îmbe părțile**, birui Pătru vodă" (L, f. 13(23)^v, cf. P, p. 90), „Și **dînd război vitejește de îmbe părțile**, s-au bătut acolo până în sară" (L, f. 30^v—31^r, cf. P, p. 98), „Și **dînd război vitejește de îmbe părțile** [...], pierdu Hroirot războiul" (L, f. 40^r, cf. P, p. 108), „Și **dînd război vitejește de îmbe părțile** [...], pierdu Mailat războiul" (L, f. 112^r, cf. P, p. 164), „Și **dînd război vitejește de îmbe părțile**, pierdură lăpușnenii războiul" (L, f. 176^r—176^v, cf. P, p. 212), „Și **dînd război vitejește de îmbe părțile**, mulți au picat" (L, f. 181^r, cf. P, p. 218), „Și **dînd război vitejește de îmbe părțile**, izbîndi Aron vodă" (L, f. 185^v, cf. P, p. 221). În GU construcția apare des și fără sintagma *de îmbe (amîndouă) părțile* : „...și **dînd război vitejește**, iarăși birui Ștefan vodă" (L, f. 6 (16)^r, cf. P, p. 81), „...și **dînd război vitejește**, i-au răsipit" (L, f. 18(28)^v, cf. P, p. 95), „...și **dînd război vitejește** [...], Radul vodă pierdu războiul" (L, f. 19(29)^v, cf. P, p. 96), „și nesocotit **dînd război vitejește**, au cădzut de-au picat de-ai noștri" (L, f. 83^r, cf. P, p. 142), „Și **dînd război vitejește**, mare moarte s-au făcut" (L, f. 92^v, cf. P, p. 149), „și **dînd război vitejește**, așe au strîns pre leși că..." (L, f. 96^v, cf. P, p. 152), „ce apoi mulduvenii, proaspeți și odihniți, **dînd război vitejește**, pre lesne i-au spart" (L,

f. 160^v, cf. *P*, p. 201), „Și dînd război vitejește [...], pierdu Pătru vodă războiul“ (*L*, f. 172^v, cf. *P*, p. 209) ;

— construcția gerunzială cu funcțiune modală *crușîndu-să pre altă dată*, determinantă a propoziției *s-au întors înapoi*. În *SD* : „...n-au cutedzat să între în țară, ce svătuindu-să *s-au întors înapoi, crușîndu-să pre altă dată*, ș-au rășchirat oastea toată“ (*L*, f. 130^r, cf. *P*, p. 178). În *GU* : „au apucat ce-au putut de la margine și *s-au întors înapoi, crușîndu-se pre altă dată*, să să gătedze mai bine“ (*L*, f. 168^r, cf. *P*, p. 207). În *GU*, cf. și : „Ce vădzînd că nu le-au slujit nărocul, s-au lăsat atunce, ca să să *gătedze mai bine pre altă dată*“ (*L*, f. 155^v, cf. *P*, p. 196) ;

— construcția gerunzială cu funcțiune modală *deșteptîndu-să ca din somn*. În *SD* : „Înțelegînd acestea Alexandru vodă, *deșteptîndu-să ca din somn*, un lucru așe degrabă...“ (*L*, f. 132^r, cf. *P*, p. 179). În *GU* : „Iară ungurii degrabă *deșteptîndu-se ca den somn*, simțînd că-i acopăr vrăjmașii, de sîrg s-au gătat...“ (*L*, f. 92^r, cf. *P*, p. 149). În *GU*, cf. și : „...de-l împresură cu oaste streină, ne-avînd de ce să apuca, *ca din somn deșteptat*, de sîrg...“ (*L*, f. 122^v, cf. *P*, p. 173) ;

— gerunziul cu funcțiune finală, în construcții similare. În *SD* : „Pentr-aceea, *gîndînd și scotînd de la inemă* ca să poci afla cu adevărat acesta lucru să fie deplin, adunat-am izvoade...“ (*L*, f. 3^r, cf. *P*, p. 65). În *GU* : „și *eugetînd întru inema sa* ca doară va putea ști ceva de domnu-său, au mers la păsări...“ (*L*, f. 100^v, cf. *P*, p. 155), „s-au slătuît depreună ca să prînză pre Pătru vodă să-l ucigă [...], *gîndînd și eugetînd întru inimile sale* că vor dobîndi cinste de la Ștefan vodă“ (*L*, f. 103^r—103^v, cf. *P*, p. 157) ;

— locuțiunea verbală *a da dos*, „a fugi“, însoțită, în mod pleonastic, de verbul *a fugi*. În *SD* : „părăsînd pre domnu-său pre Alexandru vodă, *au dat dos a fugi*“ (*L*, f. 132^v, cf. *P*, p. 179). În *GU* : „că bătîndu-să cu crijecii, întăi *au dat dos a fugi*“ (*L*, f. 5(15)^r, cf. *P*, p. 80), „lăsînd toate armele, și pușcile cu carele avea nedejde să-și amistiuiască capetele, *au dat dos a fugi*“ (*L*, f. 92^v, cf. *P*, p. 149), „lovîndu-i Tomșe fără veste, pierdu [Vișnovețki] războiul *ș-au dat dos a fugi*“ (*L*, f. 141^v—142^r, cf. *P*, p. 185), „deac-au dat mulduvenii că leșii *au dat dos a fugi*, s-au lăsat după dinșii a-i goni“ (*L*, f. 155^r, cf. *P*, p. 196). În *GU* apare des locuțiunea *a da dos* și neînsoțită de verbul *a fugi* : „și acieși pedestrîndu-să, au săgetatu-le caii, de le-au căutat *a da dos nemții*“ (*L*, f. 5(15)^r, cf. *P*, p. 80), „Ce vădzînd Radul vodă că nu-i va putea sta împrotivă [...], *au dat dos* cu oastea sa“ (*L*, f. 20(30)^v, cf. *P*, p. 97), „nu spune că s-au bătut trei dzile războiul, de-acie să fie *dat dos* Radul vodă“ (*L*, f. 20(30)^v, cf. *P*, p. 98), „Ce din năvală mare, pre lesne *dau dos*“ (*L*, f. 62^r, cf. *P*, p. 126), „și cei negata de cei gata n-au putut suferi, ce-*au dat dos*, și Alexandru vodă au fugit în gios“ (*L*, f. 122^v, cf. *P*, p. 173), „și acieși oastea lui Pătru vodă *au dat dosul*, și izbînda au rămas la căzaci“ (*L*, f. 171^r, cf. *P*, p. 208) ;

— locuțiunea verbală *a da laudă*, „a slăvi“, cu complementul indirect *lui Dumnedzău*. În *MC* : „acolo, în legea lor, *au dat laudă lui Dumnedzău* că au scăpat“ (*M*, f. 40^r, cf. *P*, p. 101), „au început a zidi besereca [...], *dînd laudă lui Dumnedzău* de biruință ce-au făcut“ (*M*, f. 41^v, cf. *P*, p. 102). În *GU* : „și de-acii s-au întors la scaunul său la Suceavă, *dînd laudă lui Dumnedzău*“ (*L*, f. 31^v, cf. *P*, p. 98), „dîndu-le cuvînt ca toți să dea *laudă lui Dumnedzău*“ (*L*, f. 50^r, cf. *P*, p. 115) ;

— locuțiunea verbală *a prinde de veste* „a afla“. În SD : „și gătindu-să în țară să între, au prins de veste Alexandru vodă cum Dispot vine cu caste“ (L, f. 129^v, cf. P, p. 178). În GU : „cărora prindzindu-le de veste Ștefan vodă, le-au ieșit înainte“ (L, f. 18(28)^r, cf. P, p. 95), „Ștefan vodă, deaca prinsă de veste, strinsă de sirg oștile“ (M, f. 56^r, cf. P, p. 116), „iară Alexandru vodă, prindzind de veste s-au gătit degrabă cu oaste“ (L, f. 109^v, cf. P, p. 161–162), „ca să încungiure cetatea, până nu prinde de veste Dispot vodă“ (L, f. 140^v, cf. P, p. 184), „Ce Tomșe, prindzind de veste, de sirg s-au gătat“ (L, f. 146^r–146^v, cf. P, p. 188), „Acolea au prins de veste că și strajea lui Ion vodă nu-î departe“ (L, f. 154^r, cf. P, p. 196), „Ce Crețul au prins de veste ș-au ieșit den tirg“ (L, f. 169^v, cf. P, p. 207), „Ce prindzind de veste oaste lui Pătru vodă, s-au pornit...“ (L, f. 174^v, cf. P, p. 211), „Ce Pătru vodă, prindzind de veste, le-au ieșit înainte“ (L, f. 178^v, cf. P, p. 215), „să mira Aron vodă cum va face să nu prindză de veste oastea și țara“ (L, f. 186^r, cf. P, p. 221) ;

— locuțiunea adverbială de mod *fără veste*, determinantă a verbului *a impresura*. În SD : „de sirg s-au alergat la domnu-său Alexandru vodă de i-au dat știre cum Dispot vodă îl impreseară fără veste“ (L, f. 132^r, cf. P, p. 179). În GU : „Așe, impresurându-i fără veste și multă mearte făcînd între dînșii...“ (L, f. 159^v, cf. P, p. 190) ;

— locuțiunea adverbială de mod *fără veste*, determinantă a verbului *a lovi*. În MC : „și lovindu-i noaptea fără veste, fură biruiți cazacii“ (M, f. 42^r, cf. P, p. 102). În SD : „află vreme pre-ndemînă ca să lovaseă fără veste de iznoavă asupra lui Alexandru vodă“ (L, f. 131^v, cf. P, p. 179), „deaca să vor înșira căzacii la pod, atunce să-i lovaseă fără veste de deoa părți“ (L, f. 141^r, cf. P, p. 185). În GU : „temindu-să să nu-i lovaseă Bogdan vodă fără veste cu caste tocmită“ (L, f. 12(22)^v, cf. P, p. 89), „și lovindu-i fără veste, i-au spăriat de-au plecat“ (L, f. 35^v, cf. P, p. 104), „i-au lovit fără veste, cînd ei nice o grije n-avea“ (L, f. 86^r, cf. P, p. 144), „Tomșe cu oastea sa cea tocmită fără veste i-au lovit“ (L, f. 141^v, cf. P, p. 185), „și fiind negata, lovindu-i Tomșe fără veste, pierdu...“ (L, f. 141^v, cf. P, p. 185), „să sirguiască să-i lovaseă fără veste“ (L, f. 159^v, cf. P, p. 199), „și mergea să lovaseă pre Ion vodă fără veste“ (L, f. 161^r, cf. P, p. 201), „strinsu-s-au căzacii și fără veste au lovit Tighinea“ (L, f. 179^v, cf. P, p. 215), „Pre-aceeași vreme fără veste au lovit căzacii Dașovul“ (L, f. 181^r, cf. P, p. 217) ;

— locuțiunea adverbială de mod *mai cu asupră*, determinantă a verbului *a întoarce* „a restitui ; a (se) despăgubi“. În SD : „adeverindu-să Dispot că, oarecît va cheltui pentru dîns, îi va întoarce mai cu asupră chelului“ (L, f. 128^v, cf. P, p. 177). În GU : „...ca să facă pace cu Bogdan vodă, știînd că Bogdan vodă va vrea să-și întoareă mai cu asupră de pre dînșii“ (L, f. 81^v, cf. P, p. 140). În GU, cf. și : „...nu suferi, ce gîndi strîmbătate sa ca să răscumpere mai cu asupră“ (L, f. 77^v, cf. P, p. 137) ;

— locuțiunea adverbială de timp *într-aceea vreme* „atunci“. În SD : „Într-aceea vreme, înțelegînd boierii cum Dumitrașco Vișnovetkii au venit la Nistru...“ (L, f. 136^r, cf. P, p. 181), „...scrie că s-au rădicat Ianăș craiul unguresc într-aceea vreme cu cîtăva caste...“ (L, f. 138^v, cf. P, p. 183), „Într-aceea vreme fiind Dispot vodă închis în cetatea Sucevei [...], de sirg s-au vîrtejît Tomșe...“ (L, f. 139^r, cf. P, p. 183), „Într-aceea vreme, cînd au perit Dispot vodă la Suceavă, iaia sosisă...“ (L, f. 144^r, cf. P, p. 187). În MC : „Într-aceea vreme, odihnînd Ștefan vodă la Vaslui, i-au venit olăcari de sirg...“

(M, f. 41^v—42^r, cf. P, p. 102). În GU : „Într-aceea vreme intră zavistie între Ștefan vodă și între Radul vodă“ (L, f. 19(29)^r, cf. P, p. 96), „Într-aceea vreme Mehmet împăratul turcesc, armînd...“ (L, f. 33^r, cf. P, p. 100), „Într-aceea vreme Sulimen împăratul turcesc gătindu-să să margă la Udriiu...“ (L, f. 108^r, cf. P, p. 160), „Într-aceea vreme, intrînd și pribegii cu Alexandru vodă în țară...“ (L, f. 119^r, cf. P, p. 170), „Într-aceea vreme, sfātuindu-să boierii țărîci depreună cu episcopii...“ (L, f. 135^r, cf. P, p. 180), „Într-aceea vreme, înțelegînd Tomșe hatmanul cum Vișnovețki au intrat în țară...“ (L, f. 137^v—138^r, cf. P, p. 182), „Într-aceea vreme Mircea vodă, domnul munte-nesc, înțelegînd de atîtea amestecături...“ (L, f. 146^r, cf. P, p. 188). „Într-aceea vreme înțelegînd împăratul turcesc de-atîtea amestecături ce să fac...“ (L, f. 146^v, cf. P, p. 189) ;

— locuțiunea adverbială de timp *într-aceea* „atunci“. În MC : „Într-aceea au sosit și Șendrea hatmanul...“ (M, f. 40^v, cf. P, p. 101). În GU : „Într-aceea și craiul leșesc, oblicînd că va să margă Măteiaș crai...“ (L, f. 17(27)^r, cf. P, p. 94), „Într-aceea Ștefan vodă, prîndzînd veste de la unguri cum...“ (L, f. 42^r, cf. P, p. 110), „Într-aceea Albriht craiul leșesc, fiind de inimă rea bolnav...“ (L, f. 45^v, cf. P, p. 112), „Într-aceea crai, după ce au făcut sfat pentru Pocutia...“ (L, f. 54^r, cf. P, p. 120), „Într-aceea auzîndu-să la crai această pradă ce-au prădat Pătru vodă...“ (L, f. 94^r, cf. P, p. 150), „Într-aceea Iauș craiul unguresc vâdzînd aceste mestecături...“ (L, f. 95^v, cf. P, p. 151), „Într-aceea multă gilceavă și hreamăt să audziia din lontru“ (L, f. 143^r, cf. P, p. 186), „Într-aceea slujitorii, vâdzînd năpasta și moartea căpitanului lor...“ (L, f. 143^v, cf. P, p. 186) ;

— conjuncția *unde*, cu sens completiv direct, temporal sau conclusiv, în construcții similare. În SD : „ducîndu-i veste bună cum Dispot au murit, ș-au vâdzut cu ochii săi unde l-au îngropat și cum este Laskii jelnic pentru moartea lui Dispot“ (L, f. 131^r, cf. P, p. 178), „...fără veste au trecut Nistrul. Unde, înțelegînd așe degrabă socotitorii lui Alexandru vodă ce era la marigine, de sirg au alergat...“ (L, f. 132^r, cf. P, p. 179), „Ș-au tocmît pușcile împotriva podului, ca să poată sprijeni pre Dispot. Unde, făcînd năvală mare pedestrașii lui Laski, au apucat pușcile și le-au întors spre oastea lui Alexandru vodă. Unde, impresurînd pre mulduuveni cu focul pușcilor și den sinețe cu plumbi ce pica ca ploaia, de multe rane n-au mai putut suferi...“ (L, f. 132^v, cf. P, p. 179), „...c-au bătut pre Alexandru vodă ș-au apucat scaunul. Unde, deaca s-au așezat la domnie, multe răutăți făcea...“ (L, f. 133^v, cf. P, p. 180), „Încă și alte daruri multe i-au făgăduit și i-au adevărit. Unde, vâdzînd Laski rugă-minte lui Dispot [...], au chemat pre toți...“ (L, f. 137^r, cf. P, p. 182), „...au purces ca să apere pre Dispot. Unde au venit Laski până la țarmurile Sire-tiului...“ (L, f. 137^v, cf. P, p. 182), „...așteptînd să-i iasă boierii înainte, să i să închine. Unde mai apoi cu mare înșălăciune s-au înșelat“ (L, f. 141^r, cf. P, p. 185). În GU : „s-au mai ispitit Ilieș vodă al treile rînd de-au mai intrat în țară cu oaste leșască. Unde i-au ieșit Ștefan vodă înainte la Podraga...“ (L, f. 6(16)^r, cf. P, p. 81), „...carii au făcut la strîmtoare mare moarte în leși, tîind cu coasele venele calior. Unde hatmanii leșești, vrînd să îmbărbăteze pre-ai săi, ș-au pus și ei capetele“ (L, f. 11(21)^v—12(22)^r, cf. P, p. 88), „...lă-sînd oaste fără nice o pază, la băuturi și prade. Unde avînd Ștefan vodă știre și prîndzînd limbă...“ (L, f. 16(26)^v, cf. P, p. 93), „...ce crai fără cale și fără știre au venit asupra lui. Unde și acolo s-au întors cu rușine...“ (L, f. 51^r, cf.

P, p. 117), „...de-au mǎrs cu oaste asupra lui Ștefan vodă, ca să-l puie la domnie. Unde apoi l-au bătut Ștefan vodă la Baie...” (L, f. 52^v, cf. P, p. 118), „Încă și despre crai de veri fi avînd ceva asupraea și nedireptate, ai voie să-ți întreb și cu craiul, la scaunul țării, unde să adună toți domnii de să sfătuiască...” (L, f. 75^r, cf. P, p. 135), „De care lucru de multe ori să timplă unde pierde omul nedejdea de frică” (L, f. 94^v–95^r, cf. P, p. 151), „și lăsîndu-să ca să poată ceva odehni deasupra mănăstirei în munte, vădzu unde ca un roi de tutindirile încungiurară mănăstire ca să-l poată prinde” (L, f. 99^r, cf. P, p. 154);

— numele predicativ *mai de folos și mai de cinste decît toți*. În SD : „anume Heraclu, carele era *mai de folos și mai de cinste decît toți*” (L, f. 126^v, cf. P, p. 176). În GU : „fost-au și Dragoș [...], carele să vedea și *mai de cinste și mai de folos decît toți*” (L, f. 1(11)^r, cf. P, p. 72);

— *atributele de cinste, de folos, de frunte*, determinante ale substantivului *om*. În SD : „...că oarecînd au fost un Dispot oarecarele lăcînd la Mulduva, *om de cinste și de folos foarte*” (L, f. 126^r, cf. P, p. 176). În MC : „...aducînd și pre mulți den boierii Țării Românești și alte capete, *oameni de frunte*, acolo au pus pre ai săi boieri și *oameni de cinste* de au vorovit ș-au tocmit...” (M, f. 41^r, cf. P, p. 101). În GU : „și de la Ștefan vodă încă au picat *om de frunte* Șandrea hatmanul” (L, f. 37^r, cf. P, p. 105), „Și într-acel război au perit *oameni de frunte*” (M, f. 26^v, cf. P, p. 86), „și Crețul încă va hălădui, vădzîndu-l crai așe un *om de folos*” (L, f. 173^r, cf. P, p. 210), „...ca un domn cum să cade, cu toate podoabele cîte trebuiesc unui *om de cinste*” (L, f. 182^r, cf. P, p. 219). Cf. și *cei de cinste, cei de frunte, boieri de frunte* : în SD : „carele într-o nemică n-au fost mai gios decît *cei de frunte*” (L, f. 126^r, cf. P, p. 176), în GU : „prîndzînd pre o samă de *boieri de frunte* de țară” (L, f. 77^r, cf. P, p. 136), „de capetele cele de *frunte* a leșilor ce s-au aflat periți” (L, f. 49^r, cf. P, p. 114), „iară din boieri și din *cei de cinste* sabia lui nu mai ieșia” (L, f. 156^v, cf. P, p. 197);

— *apozitia și (cea) dentăi și (cea) de-apoi*. În SD : „Și ce va fi pofta și cheltuiala lui, și *dentăi și de-apoi*, de tot să i-o întoarcă” (L, f. 137^r, cf. P, p. 182). În GU : „creștinește în țara sa s-au sfîrșit, după ce s-au împlut domniei lui de tot, *ș-a ceii dintăi și ceii de-apoi*, ai...” (L, f. 114^v–115^r, cf. P, p. 167), „iară deac-au împlut [...] a domniei sale, *ș-a ceii dintăi ș-a ceii de-apoi*, priimînd călugărie, au răpăusat” (L, f. 150^v, cf. P, p. 193);

— *complementele directe scaunul, țara, domnia, împărăția*, determinante ale verbului *a apuca*. În SD : „tot au fost izbînda la Dispot vodă, c-au bătut pre Alexandru vodă *ș-au apucat scaunul*” (L, f. 133^v, cf. P, p. 180), „și sîrguînd să *apuce scaunul*, au intrat în țară *ș-au apucat scaunul* la Ieși *ș-au domnit 2 luni*” (M, f. 165^v, cf. P, p. 224). În GU : „Iară Pătru cu agiutoriu unguresc *au apucat țara*” (L, f. 2(12)^v, cf. P, p. 74), „birui Ștefan vodă pre frate-său Ilieș vodă și-l goni din țară, și *apuce Ștefan vodă scaunul*” (L, f. 6(16)^r, cf. P, p. 81), „au scos pre Alexandru vodă din scaun, și iară *au apucat Bogdan vodă scaunul*” (L, f. 10(20)^r, cf. P, p. 87), „Ce Baiezit, omorînd pre frate-său, *au apucat împărăția*” (L, f. 65^v, cf. P, p. 128), „și mulți dentru dinșii să cerca să *apuce domnia*” (L, f. 87^r, cf. P, p. 145), „...ce s-au întors spre Suceavă *ș-au apucat scaunul și cetatea Sucevei*” (L, f. 123^r, cf. P, p. 174), „Mircea vodă [...] gîndi ca să să ispitească să *apuce țara*, să fie supt ascultarea sa” (L, f. 146^r, cf. P, p. 188), „De-acii căzacii s-au dus cu domnu-său la Ieși *ș-au*

apucat scaunul“ (L, f. 171^r, cf. P, p. 208), „iată căzácii veniia să apuce scaunul“ (L, f. 178^v, cf. P, p. 214–215);

– complementul indirect *de care lucru*. În SD : „De care lucru cu mare nevoință am silit să nu rămîie nemică neînsămnat“ (L, f. 3^v, cf. P, p. 65), „De care lucru să cunoaște că și până astăzi este țara giuătate...“ (L, f. 9^r, cf. P, p. 70), „De care lucru cu adevărat știind Alexandru vodă că Dispot au murit, n-au credzut (L, f. 132^r, cf. P, p. 179), „De care lucru, deaca s-au adunat la săim [...], au tocmît Laski ca să-l ducă la domnie“ (L, f. 134^r–134^v, cf. P, p. 180), „De care lucru încredințindu-să amîndoi [...], s-au rădicat...“ (L, f. 134^v, cf. P, p. 180), „De care lucru întrebînd Vișnovețkii sfat de Pisacenskii...“ (L, f. 136^v, cf. P, p. 182), „De care lucru întrebînd sfat de dișii...“ (L, f. 137^r, cf. P, p. 182), „De care lucru luînd Laski acesta sfat, au purces...“ (L, f. 137^v, cf. P, p. 182), „De care lucru înțelegînd Vișnovețkii aceasta veste, cu mare bucurie au purces...“ (L, f. 141^r, cf. P, p. 185). În GU : „De care lucru, de era mainte de-acel săbor ceva neîngăduință între aieste beserici, tot era și nedejde că...“ (L, f. 4(14)^v, cf. P, p. 79), „De care lucru, deaca s-au întors ai noștri acasă, mare mulțămîtă au avut...“ (L, f. 5(15)^r, cf. P, p. 80), „De care lucru de multe ori să lăuda Măteieș crai că...“ (L, f. 16(26)^r, cf. P, p. 93), „De care lucru cunoscînd Ștefan vodă că agiutoriul nu de-aiure i-au fost...“ (L, f. 18(28)^v, cf. P, p. 95), „De care lucru au pîrut bine lui Ștefan vodă...“ (L, f. 41^v, cf. P, p. 109), „De care lucru fiind înhîerbîntat Ștefan vodă de război, socotind...“ (L, f. 46^r, cf. P, p. 112), „De care lucru mult sfătuiră în săim, că mulți era...“ (L, f. 52^r, cf. P, p. 118), „De care lucru cu năroc simetîndu-să Baiezit, iară s-au vîrtejît...“ (L, f. 66^v, cf. P, p. 129), „De care lucru mulți spăimați den lăcuiitorii țării au început a gîndi cum...“ (L, f. 87^v, cf. P, p. 145), „De care lucru aprînzîndu-să de minie inema lui Pătru vodă de război...“ (L, f. 94^r, cf. P, p. 150), „De care lucru de multe ori să tîmplă unde pierde omul nedejde“ (L, f. 94^v–95^r, cf. P, p. 151), „De care lucru împăratul mai vîrtos socoti să-l scoată...“ (L, f. 97^v, cf. P, p. 153), „De care lucru vîdzînd împăratul rugămente lor, s-au milostivit...“ (L, f. 102^r, cf. P, p. 156), „De care lucru nime fără voia lui Dumnedzău nemică nu poate face“ (L, f. 103^v, cf. P, p. 157), „De care lucru cu toții mai cu de-adîns sfātuindu-să...“ (L, f. 134^v, cf. P, p. 180), „De care lucru ascultîndu-l Dispot vodă, datu-i-au lefecii lui nemții...“ (L, f. 140^r, cf. P, p. 184), „De care lucru mai cu de-adîns deac-au înțeles împăratul de aieste cuverte...“ (L, f. 152^r, cf. P, p. 194), „De care lucru, pre cît l-au cunoscut de rău, să-l cunoască mai mult spre folosul lor...“ (L, f. 158^r, cf. P, p. 198), „De care lucru, de nu-l vor prinde [...], pace cu împăratul nu va putea să stea“ (L, f. 169^r, cf. P, p. 207);

– complementul indirect *de tot agiutoriul*, determinant al verbelor *a goli* și *a slăbi*. În SD : „Iară Alexandru, vîdzîndu-să golit și părăsit de tot agiutoriul, au fugit în gios“ (L, f. 132^r, cf. P, p. 179). În GU : „Ce Alexandru vodă, audzînd și vîdzînd că-i golit de tot agiutoriul, s-au pogorît la Chilia“ (L, f. 123^v, cf. P, p. 174), „ce de iznoavă să lovască pre leși, că-i știa că-s slăbiți de tot agiutoriul“ (L, f. 12 (22)^v, cf. P, p. 89), „Înțelegînd acestea leșii depreună cu Alexandru vodă și vîdzîndu-să slăbiți de tot agiutoriul, macar că...“ (L, f. 12(22)^v, cf. P, p. 89);

– complementele circumstanțiale de loc *la domnie*, *la scaun*, *în scaun*, determinante ale verbului *a așeza*. În SD : „...după izbîndă cu năroc ce-au făcut de răsipi pre-acei tătari și să aședză la scaunul său, sfătuitu-s-au cu

boierii săi..." (L, f. 7^v, cf. P, p. 69), „Iară Laski au tras spre Suceava **s-au aședzat** pre Dispot **în scaun**" (L, f. 133^r, cf. P, p. 179), „...iară lui să-i întoarcă toată cheltuiala câtă au făcut până **l-au aședzat la domnie**" (L, f. 133^r, cf. P, p. 179), „Unde, deaca **s-au aședzat la domnie**, multe răutăți făcea" (L, f. 133^v, cf. P, p. 180), „...deac-au **aședzat** pre Dispot vodă **la domnie** cu multă cheltuială a sa, s-au dus înapoi" (L, f. 134^r, cf. P, p. 180), „Ce Dispot, deaca s-au vădzut **aședzat la domnie**, nemică de aiestea nu grijiia" (L, f. 134^r, cf. P, p. 180). În MC : „și daca s-au **aședzat la scaunul** său la Suceavă, a început a zidi..." (M, f. 42^v, cf. P, p. 103). În GU : „...ș-au apucat Hotinul și Neamțul, și Suceava, **s-au aședzat** pre Alexandru vodă **la scaun**" (L, f. 10(20)^r, cf. P, p. 87), „De-acia Alexandru vodă, cunoscînd că nu se va putea **aședza la scaun**, că..." (L, f. 12(22)^r, cf. P, p. 88), „Bogdan vodă vădzîndu-să curățit de vrăjmașii săi, **s-au aședzat la scaun**" (L, f. 12(22)^v, cf. P, p. 89), „și-n tot chipul să puie nevoință ca **să-i aședze la domnie**" (L, f. 50^v, cf. P, p. 118), „iară Bogdan vodă au trecut Nistrul în ceasta parte și **s-au aședzat la scaun**" (L, f. 81^r, cf. P, p. 140), „...pre urma lui fiiu-său Ștefan vodă, ce-i dzic cel Tinăr, **s-au aședzat la domnie**" (L, f. 85^r, cf. P, p. 143), „Și între multe mestecături **au aședzat la domnie** pre Radul vodă" (L, f. 87^r, cf. P, p. 145), „deaca **s-au aședzat** al doile rînd Pătru vodă **la domnie**..." (L, f. 110^v, cf. P, p. 163), „deaca **să aședzără** cu toții **la scaun**, nu uită Pătru vodă..." (L, f. 110^v, cf. P, p. 163), „deaca **s-au aședzat** al doilea rînd **la domnie**, venit-au hochim..." (L, f. 111^v, cf. P, p. 164), „deaca **s-au aședzat** Alexandru vodă **la domnie**, nu grijiia de alte..." (L, f. 120^r, cf. P, p. 171), „dusu-l-au și **l-au aședzat la domnie**" (L, f. 121^r, cf. P, p. 172), „și i-au venit steagul de la împărăție și **s-au aședzat la scaun**" (L, f. 124^v, cf. P, p. 175), „...dîndu-le știre că **s-au aședzat la scaun**" (L, f. 124^v, cf. P, p. 175), „...dîndu-le știre că **s-au aședzat la domnie**" (L, f. 124^v, cf. P, p. 175), „deac-au dobîndit scaunul său la Ieși și **s-au aședzat la domnie** al doile rînd..." (L, f. 147^r, cf. P, p. 190), „după izbîndă cu năroc ce goni pre vrăjmașii săi din țară, **să aședză la domnie**" (L, f. 156^r, cf. P, p. 197), „vădzînd că nu să va putea **aședza la domnie** [...], au părăsit scaunul și țara" (L, f. 172^v, cf. P, p. 209), „...au venit la Ieși și **s-au aședzat la scaun** al doile rînd" (L, f. 173^v, cf. P, p. 210), „deaca **s-au aședzat la domnie** al doile rînd" (L, f. 173^v, cf. P, p. 210), „după ce **s-au aședzat** al doile rînd ș-al treile rînd **la domnie**" (L, f. 174^v–175^r, cf. P, p. 211), „...bine nu **să aședză la scaun**, iată căzacii veniia" (L, f. 178^v, cf. P, p. 214), „deaca **să aședză** Pătru vodă **la domnie** ..." (L, f. 179^r, cf. P, p. 215), „după ce **s-au aședzat la domnie** Aron vodă..." (L, f. 184^v, cf. P, p. 220);

— complementele circumstanțiale de loc *la domnie*, *la scaun*, determinante ale verbului *a duce*. În SD : „...și slătuindu-să amîndoi, au tocmît Laski ca **să-l ducă la domnie** și să scoată pre Dispot" (L, f. 134^v, cf. P, p. 180). În GU : „...cînd năvăliia la dînsul și la țară și domnii cei streini **să-i ducă la domnie**" (L, f. 20(30)^r–20(30)^v, cf. P, p. 97), „...ca **să ducă** pre Pătru vodă **la scaun**" (L, f. 108^v, cf. P, p. 161), „...pentru pohta a o samă de mulduveni **să ducă** pre Alexandru vodă **la scaun**" (L, f. 10(20)^v, cf. P, p. 87), „...ca **să ducă la scaun** la Mulduva pre Pătru vodă" (L, f. 16(26)^r, cf. P, p. 93), „...smomind oamenii ca să i să închine și **să-l ducă la domnie**" (L, f. 150^r, cf. P, p. 192), „cu multe giuruințe l-au împlut Crețul, de-l **va duce la domnie la scaunul Mulduveei**" (L, f. 168^r, cf. P, p. 206);

— complementele circumstanțiale de loc *din domnie, din scaun*, determinante ale verbului *a scoate*. În SD : „...gîndi ca să-l *scoată din domnie*“ (L, f. 134^r, cf. P, p. 180). În GU : „sfătuiindu-să [...] ca să *scoată* pre Dispot *din domnie*“ (L, f. 135^r, cf. P, p. 180—181), „...și va să *scoată* pre Pătru vodă *den domnie*“ (L, f. 169^v, cf. P, p. 207), „s-au rădicat căzácii asupra lui și-l *scoaseră din scaun*“ (L, f. 171^v, cf. P, p. 209) ;

— complementul circumstanțial de loc *la scaunul său la Suceavă*, determinînd în mod obișnuit verbul *a se întoarce (înapoi)*. În MC : „Și de-acii *s-au întors la scaunul său la Suceavă*, cu mare pohvală și biruință“ (M, f. 42^r, cf. P, p. 103), cf. și : „daca s-au așezat *la scaunul său la Suceavă*, au început a zidi...“ (M, f. 42^v, cf. P, p. 103). În GU : „iară el *s-au întors la scaunul său la Suceavă*“ (L, f. 15(25)^v, cf. P, p. 92), „și cu mare laudă și izbîndă *s-au întors la scaunul său la Suceavă*“ (L, f. 18(28)^v, cf. P, p. 95), „și de-acii *s-au întors la scaunul său la Suceavă*“ (L, f. 31^v, cf. P, p. 98), „cu mare pofală și laudă *s-au întors la scaunul său la Suceavă*“ (L, f. 37^r, cf. P, p. 105), „deaca *s-au întors Ștefan vodă cu toată oastea sa, cu mare pofală, ca un biruitori, la scaunul său la Suceavă*, au zidit beserecă...“ (L, f. 37^v, cf. P, p. 106), „Iară Ștefan vodă [...] *s-au întors înapoi la scaunul său la Suceavă*, cu mare pofală și laudă, ca un biruitori, ș-au zidit beserecă...“ (L, f. 49^v, cf. P, p. 115), „deaca *s-au întors Ștefan vodă de la Pocutia la scaunul său la Suceavă*, fiind bolnav...“ (L, f. 54^r—54^v, cf. P, p. 120), „și cu pace *s-au întors înapoi la scaunul său la Suceavă*“ (L, f. 91^r, cf. P, p. 148), „el și oastea lui *s-au întors la scaunul său la Suceavă*“ (L, f. 93^v, cf. P, p. 150), cf. și : „Radul vodă [...] au dat dos cu oastea sa și *s-au dus la scaunul său la Dimboviță*“ (L, f. 20(30)^v, cf. P, p. 97), „și au fugit cu toată oastea sa *la scaunul său la Dimboviță*“ (L, f. 31^r, cf. P, p. 98), „deac-au sosit *la scaunul său la Suceavă*, au trimis la...“ (L, f. 31^r, cf. P, p. 98), „Și de-acii *au venit la scaunul său la Suceavă*, cu mare bucurie și cu biruință“ (L, f. 50^v, cf. P, p. 116) ;

— complementul circumstanțial de loc *la moșia sa (scaunul său) la Moldova*. În SD : „socotia cum ară putea face cumva să dobîndească domnia *la moșia sa la Mulduva*“ (L, f. 128^v, cf. P, p. 177). În GU : „avu vreme și Pătru vodă de-și cerșu la împăratul domnia *la moșia sa la Mulduva*“ (L, f. 108^v, cf. P, p. 161), „...mai apoi iarăși cum au dobîndit domnia *la scaunul său la Mulduva*“ (L, f. 111^r, cf. P, p. 164), „le-au arătat cumu-l pohtesc boierii și țara să-și margă *la moșia sa la Mulduva*“ (L, f. 167^v, cf. P, p. 206) ;

— complementele circumstanțiale de loc *în sat (tîrg, mănăstire) în (...)* și *la sat (tîrg, pod, strîmtoare, mănăstire, baltă) la (...)*. În MC : „și l-au dus de l-au îngropat *în sat în Dolhăști*“ (M, f. 40^v, cf. P, p. 101), „au început a zidi besereca [...] *în tîrg în Vashui*“ (M, f. 41^v, cf. P, p. 102). În SD : „ș-au ieșit înaintea lui Dispot la Jijie, *la sat la Verbie*“ (L, f. 132^v, cf. P, p. 179), „deaca *s-au adunat la săim la Pietricov cu Dumitrașco Vișnovețki*...“ (L, f. 134^r—134^v, cf. P, p. 180). În GU : „ș-au aflat pre Bogdan vodă *la sat la Răusenii*“ (L, f. 13(23)^r, cf. P, p. 89), „i-au ieșit înainte Pătru vodă pre Siret, *la sat la Doljești*“ (L, f. 14(24)^r, cf. P, p. 90), „ș-au ales loc de război *la strîmtoare la Valea Albă*“ (L, f. 36^r, cf. P, p. 103), „au zidit beserecă [...] *la sat la Badeuți*“ (L, f. 37^v, cf. P, p. 106), „au zidit beserecă [...] *în tîrg în Ieși*“ (L, f. 39^v—40^r, cf. P, p. 108), „siliia toț de să stringea *la tîrg la Roman*“ (L, f. 44^r, cf. P, p. 111), „s-au adunat într-un ocol *la sat la Cozmin*“ (L, f. 47^r, cf. P, p. 113), „ș-au zidit beserecă [...] *în tîrg în Suceavă*“ (L, f. 49^v, cf. P, p. 115), „și i-au

dat război la **tîrg la Botoșeni**" (M, f. 56^r, cf. P, p. 116), „i-au tăiat capul lui Pătru vodă înaintea solilor la **tîrg la Cihov**" (L, f. 52^v, cf. P, p. 118), „începu a prăda și a strica țara până la **tîrg la Botoșeni**" (M, f. 56^r, cf. P, p. 116), „ș-au zidit [...] beserecă în sat în **Băilești**" (M, f. 76^v, cf. P, p. 135), „s-au pristăvit [...] în **tîrg în Huși**" (L, f. 84^v, cf. P, p. 143), „și le-au tăiat capetele în **tîrg în Roman**" (L, f. 88^v, cf. P, p. 146), „cu mare cinste l-au îngropat în **mănăstire în Putna**" (L, f. 89^v, cf. P, p. 147), „strînsu-s-au vlădicii și boierii țării la sat la **Badeuși** de s-au svătuît" (L, f. 102^v, cf. P, p. 156), „Tomșe au ieșit înainte lui Vișnovețki la **pod la Vercicani**" (L, f. 140^v, cf. P, p. 184), „așteptînd Tomșe pre Vișnovețki cu oaste tocmită la **pod la Vercicani**" (L, f. 141^v, cf. P, p. 185), „cu cinste l-au îngropat în **mănăstire la Pobrata**" (L, f. 114^r, cf. P, p. 146), „au tăiat capul lui Vartic hatmanul în **tîrg în Huși**, și l-au dus de l-au îngropat în **mănăstire în Pobrata**" (L, f. 115^v, cf. P, p. 167), „Ion vodă [...] s-au lipit la **baltă la Cahul**, unde era oastea turcească" (L, f. 162^v, cf. P, p. 202), „și legînd tabără, s-au dus înapoi și s-au tras la un sat la **Roșeani** de s-au îngropat" (M, f. 147^r, cf. P, p. 203), „le-au ieșit înainte la sat la **Bogdănești**" (L, f. 178^v, cf. P, p. 215), „împreunatu-s-au Pătru vodă cu nepotu-său Mihnea vodă [...] la sat la **Munteni** pe Prut" (L, f. 180^r, cf. P, p. 216), „și acolo s-au aședzat la **tîrg la Podhaieț** și pre-aiurea" (L, f. 183^v, cf. P, p. 219);

— complementul circumstanțial de timp și până astăzi, determinant al verbului a trăi „a dura, a dăinui". În SD : „care sămă trăiește și până astăzi în Țara Mulduveii" (L, f. 6^v, cf. P, p. 68), „i-au trecut pespre Nistru la Crim, unde și până astăzi trăiește" (L, f. 7^r, cf. P, p. 69), „și i-au nemisit pre toți, unde și până astăzi trăiește" (L, f. 8^r, cf. P, p. 69), „să cunoaște că și până astăzi este țara giurămate..." (L, f. 9^r, cf. P, p. 70). În MC : „și pusără de au făcut pecete Țării Moldovei, de trăiește până în aceste vremi [...], de trăiește până astăzi, de să pune pre cărți..." (M, f. 14^v, cf. P, p. 72). În GU : „care obicei până astăzi trăiește" (L, f. 5^v, cf. P, p. 67), „ș-au zidit deasupra oaselor beserecă, unde trăiește și astăzi, într-o pomenire acelor suflete" (L, f. 35^v, cf. P, p. 104), „au zidit beserecă [...] la sat la Badeuși, unde trăiește și până astăzi" (L, f. 37^v, cf. P, p. 106), „ș-au zidit beserecă [...], carea trăiește și până astăzi" (L, f. 49^v, cf. P, p. 115), „mulți de-aceia au aședzat Ștefan vodă în țara sa, de și până astăzi trăiește limba rusască în Mulduva" (L, f. 50^v, cf. P, p. 116), „ș-au zidit [...] beserecă în sat în Băilești [...] și trăiește până astăzi" (M, f. 76^v, cf. P, p. 135), „ș-au zidit Gălata în deal, carea trăiește și până astăzi" (L, f. 179^v–180^r, cf. P, p. 215);

— complementul circumstanțial de timp nu după multă vreme. În SD : „Unde, nu după multă vreme, au murit și Dispot" (L, f. 126^v, cf. P, p. 176), „și împlînd trist, nu după multă vreme, într-una de dzile au ieșit Laski afară la gloate" (L, f. 130^v, cf. P, p. 178), „Iară el, nu după multă vreme, s-au dus înapoi" (L, f. 133^r, cf. P, p. 179), „...nu după multă vreme s-au rădicat Vișnovețkii cu oastea căzăcească..." (L, f. 134^v, cf. P, p. 180). În GU : „De-acii, nu după multă vreme, de iznoavă au venit Ilieș vodă cu oaste" (L, f. 6(16)^r, cf. P, p. 81), „După aceea de iznoavă, nu după multă vreme, s-au mai ispitit Ilieș vodă..." (L, f. 6(16)^r, cf. P, p. 81), „Pătru vodă, deaca s-au aședzat la domnie la scaun al doile rînd, nu după multă vreme, ce într-același an..." (L, f. 173^v–174^r, cf. P, p. 210), „și de-acia fece mănăstirea Gălata în vale, și nu după multă vreme s-au răsipit" (L, f. 174^v, cf. P, p. 211);

— complementul circumstanțial de timp *după multă (puțină) vreme*. În SD : „Mai apoi, **după multă vreme**, prepuindu-și Alexandru vodă pre Dispot...” (L, f. 129^r—129^v, cf. P, p. 177). În GU : „mai apoi, **după multă vreme**, cum scrie mai sus...” (L, f. 8^r—8^v, cf. P, p. 69), „De-acia, **după puțină vreme**, au încetat și vrajba...” (L, f. 17(27)^v, cf. P, p. 9), „Ce turcul, **după puțină vreme**, înțelegînd că leșii să rădică...” (L, f. 97^r, cf. P, p. 153);

— complementul circumstanțial de timp cu nuanță modală *într-aceea laudă*. În MC : „...și **într-aceea laudă** și bucurie de izbîndă cu năroc ce-au biruit pre turci [...] au început a zidi besereca...” (M, f. 41^v, cf. P, p. 102). În GU : „Iară deaca să întoarse Pătru vodă de la Țara Ungurească, **într-aceea laudă** au sfîrșit mănăstirea Pobrata” (L, f. 113^v, cf. P, p. 165);

— complementele circumstanțiale de mod cu *(mare) nevoie*, cu *toată nevoie*, determinante ale verbului *a (se) sili* „a se strădui”. În SD : „De care lucru cu **mare nevoie** am silit să nu rămlie nemică neînsămnat” (L, f. 3^v, cf. P, p. 9), „de-acolo și eu **am silit cu nevoie** de-am izvodit” (L, f. 126^r, cf. P, p. 176), „carele, deaca i-au luat sama, **cu toată nevoie** au silit ca să-l ducă la domnie” (L, f. 128^v, cf. P, p. 117). În GU : „**cu toată nevoie** au silit ș-au luat fata lui să-i fie împărăteasă” (L, f. 68^v, cf. P, p. 130), „vrînd Ștefan vodă să astupe vinele frățîne-său de lucrure ce făcuse, **cu nevoie** siliia” (L, f. 116^v, cf. P, p. 168), „Mai apoi **cu toată nevoie** au silit să-i spargă, și nu i-au putut” (L, f. 155^v, cf. P, p. 196), „**ce cu toată nevoie** au silit ș-au zidit Gălata în deal” (L, f. 179^r, cf. P, p. 215);

— complementul circumstanțial de mod cu *mare laudă (pohvală, cinste, bucurie)* și *biruință (izbîndă)*. În SD : „De-acolo s-au întors Laslău crai îndărăpt eu **mare laudă și biruință**” (L, f. 7^r, cf. P, p. 69). În MC : „adus-au [...] sfintele moștii a marelui micenic Ioan Novii și le-au pus [...], **cu mare cinste și pohvală**” (M, f. 17^r, cf. P, p. 76), „Și de-acii s-au întors la scaunul său la Suceavă, **cu mare pohvală și biruință** de la singur Dumnedzău...” (M, f. 42^r—42^v, cf. P, p. 103). În GU : „...și **cu mare laudă și izbîndă** s-au întors la scaunul său” (L, f. 18(28)^v, cf. P, p. 95), „după război cu năroc ce-au făcut, **cu mare pofală și laudă** s-au întors la scaunul său la Suceavă” (L, f. 37^r, cf. P, p. 105), „deaca s-au întors Ștefan vodă cu toată oastea sa, **cu mare pofală, ca un biruitori**, la scaunul său la Suceavă” (L, f. 37^v, cf. P, p. 106), „s-au întors înapoi la scaunul său la Suceavă, **cu mare pofală și laudă, ca un biruitori**” (L, f. 49^v, cf. P, p. 115), „și de-acii au venit la scaunul său la Suceavă **cu mare bucurie și cu biruință**” (L, f. 50^v, cf. P, p. 116), „și după multe războaie cu năroc ce-au făcut, **cu mare laudă** au murit” (L, f. 54^v, cf. P, p. 120), „iară Ștefan vodă s-au întors **cu mare laudă** și au dat învățătură...” (L, f. 86^v, cf. P, p. 144), „și de-acii **cu mare laudă** s-au dus la scaunul său la Suceavă” (L, f. 113^r, cf. P, p. 165);

— complementul circumstanțial de mod cu *adevărat*. În SD : „...ca să poci **cu adevărat** acesta lucru să fie deplin” (L, f. 3^r, cf. P, p. 65), „vrînd **cu adevărat** ca să poci dovedi acest lucru” (L, f. 125^v, cf. P, p. 175), „vor crede **cu adevărat** că sînt nepot lui Dispot” (L, f. 127^v, cf. P, p. 176), „deaca ș-au arătat deresele cele de domnie, l-au credzut **cu adevărat** că este nepot lui Dispot” (L, f. 128^v, cf. P, p. 177), „Credzînd Alexandru vodă **cu adevărat** aceste cuvinte c-au murit Dispot...” (L, f. 131^r, cf. P, p. 178), „De care lucru **cu adevărat** știind Alexandru vodă că Dispot au murit, n-au credzut...” (L, f. 132^r, cf. P, p. 179), „Iară cui va trebui să știe mai **cu adevărat**, acolo să

citească și va afla“ (L, f. 156^r, cf. P, p. 197). În GU : „Iară letopisețul cest mulduvenesc arată cu adevărat cum au mers...” (L, f. 113^r, cf. P, p. 165), „Cu adevărat era fecior lui Ștefan vodă...” (L, f. 113^v, cf. P, p. 166), „iară cu adevărat nu să știe [...] a cui fecior este“ (L, f. 153^r, cf. P, p. 195) ;

— complementul circumstanțial de scop în (întru) lauda lui Dumnedzău. În MC : „...ș-au descălecat tîrgul Ieșii și în lauda lui Dumnedzău au început a zidi besereca...” (M, f. 42^r, cf. P, p. 103), „și dacă s-au așezat la scaunul său la Succavă, în lauda lui Dumnedzău au început a zidi o înfrîmșătată mănăstire...” (M, f. 42^v, cf. P, p. 103). În GU : „...domnind Alexandru vodă țara, întru lauda lui Dumnedzău au zidit mănăstire Slatina“ (L, f. 120^r, cf. P, p. 171) ;

— propoziția principală coordonată adversativă *Ce nemică n-au (nu i-au, nu le-au) folosit (nu le-au stricat, n-au cunoscut)*. În SD : „...carele venia într-agiutori lui Dispot vodă cu 14 000 de oameni. Ce nemică nu i-au folosit, că cumu-și sînt leșii...” (L, f. 6(16)^v, cf. P, p. 187), „...pre multe locure le făcea năvală țaranii, cu îmblăcu și cu coase. Ce nemică nu le-au stricat, ce întregi au hălăduit în țara sa“ (L, f. 145^v, cf. P, p. 188). În GU : „...și sau lovit al cincile rînd cu Ștefan vodă[...] Ce nemică n-au folosit, că nărocul lui cel prost...” (L, f. 6(16)^v, cf. P, p. 82), „...au trimis sol pre Ștefan Telețni, ca să-i poată împăca. Ce nemică n-au folosit, că Bogdan vodă...” (L, f. 79^v, cf. P, p. 139), „...cu toți s-au rădicat asupra lui [...] Ce nemică n-au folosit, că celui fricos...” (L, f. 88^r, cf. P, p. 146), „...îmbla la mijlocul lor să-i împăce. Ce nemică n-au folosit, că nu i-au putut împăca“ (L, f. 95^v, cf. P, p. 151), „...ș-au ieșit înaintea lui Pătru vodă la Galaț. Ce nemică n-au folosit, că părăsindu-l ai săi...” (M, f. 102^v, cf. P, p. 162), „...de-și cerea robii săi [...] Ce nemică n-au folosit, că nice cu o ispravă s-au întors solii“ (L, f. 111^r, cf. P, p. 164), „...să să întoarcă asupra lui Dispot. Ce nemică n-au folosit, că Dispot, deaca s-au bătut...” (L, f. 123^r—123^v, cf. P, p. 174), „...ca să poată dintru dînsul cunoaște ceva ce-i voia să facă. Ce nemică n-au cunoscut, că crai, cumu-ș îmbla ce...” (L, f. 42^r—42^v, cf. P, p. 110), „...să poată cunoaște cită sumă de oaste va fi de cea turcească. Ce nemică n-au cunoscut, că oastea era pre vâi...” (L, f. 162^v, cf. P, p. 202), „...cu toate puștile au început a bate într-înșii. Ce nemică nu le strica, că să șențuisă bine“ (L, f. 164^v cf. P, p. 203) ;

— propoziția atributivă (*ca*) *să fie deplin*. În SD : „...ca să poci cu adevărat acesta lucru să fie deplin“ (L, f. 3^r, cf. P, p. 65). În GU : „...ce numai ca să-l supuie, să fie supt ascultarea lui, ca să-i fie cuvîntul deplin“ (L, f. 16(26)^r, cf. P, p. 93), „...și de-abie l-au slobodzit, pentru dzisa împăratului ca să fie deplin“ (L, f. 106^r, cf. P, p. 159), „Și împlînd Pătru vodă dzisa împăratului ca să fie deplin, alta pentru că și el avea...” (L, f. 112^v, cf. P, p. 165) ;

— propoziția atributivă *ce-au gonit*, determinantă a substantivului *goană*, în construcții similare. În SD : „Și după multă goană ce-au gonit pre țătarii, i-au trecut prespre Nistru...” (L, f. 7^r, cf. P, p. 68). În GU : „...au dat pre o fiară ce să cheamă buoăr. Și după multă goană ce o au gonit prin munți cu dulăii, o au scos...” (L, f. 4^v, cf. P, p. 66), „Dispot vodă, după goana ce-au gonit pre Alexandru vodă până la Huși, s-au întors înapoi...” (L, f. 124^r, cf. P, p. 174), cf. și : „audzîndu-să la crai această pradă ce-au prădat Pătru vodă, au trimis crai pre...” (L, f. 94^r, cf. P, p. 150), „...după sfatul ce sfătuisă întăi boierii mulduvenești și ucisesse pre cei nemți...” (L, f. 140^v, cf. P, p. 184). Pe plan stilistic, în propozițiile citate avem trei exemple de

parigmenon sau „figura per pleonasmon“ : *goană ce-au gonit, pradă ce-au prădat, sfat ce sfătuisă*. Asemenea cazuri de exprimare pleonastică se întâlnesc relativ des în textul letopisețului, în diverse tipuri de propoziții. De exemplu, în SD : „...credzînd Alexandru vodă cu adevărat aceste cuvinte c-au murit Dispot, cu mare dar au dăruit pre vestitoriul acela“ (L, f. 131^r, cf. P, p. 178), „Unde mai apoi cu mare înșălăciune s-au înșelat“ (L, f. 141^r, cf. P, p. 185). În GU : „și de-acii pre Birtoc [...] bine l-au dăruit Ștefan vodă cu mare daruri“ (L, f. 45^v, cf. P, p. 112), „și cu daruri seumpe i-au dăruit pri-nși“ (L, f. 49^v, cf. P, p. 115), „mai apoi, cu multe daruri dăruit și cu mare dobîndă, [...] s-au întors...“ (L, f. 93^v, cf. P, p. 150), „și cu multe daruri capetele cine era i-au dăruit“ (L, f. 158^v, cf. P, p. 198), „și cumu-i năvala cu groază a o sprijeni, așe și goana cu primejde a-i goni“ (L, f. 62^r, cf. P, p. 126), „i-au prins și cu grele munci i-au muncit“ (L, f. 110^r, cf. P, p. 163), „...ne-avînd nice o vină, cu rea moarte l-au omorît“ (L, f. 110^r, cf. P, p. 163) ;

— propozițiile atributive *ce-au făcut, ce făcuse, ce-au biruit, ce izbîndi, ce-au bătut, ce goni*, determinante ale substantivei *război* sau *izbîndă*, cu atributul cu (*fără*) *năroc*. În SD : „Laslău craiul unguresc, după izbîndă cu năroc ce-au făcut de răsipi pre-acei tătari și să aședză la scaunul său, sfătuitu-s-au...“ (L, f. 7^v, cf. P, p. 69). În MC : „și într-aceea laudă și bucurie de izbîndă cu năroc ce-au biruit pre turci și pre munteni, au început a zidi...“ (M, f. 40^v, cf. P, p. 102). În GU : „Deaca să întoarsă Ștefan vodă de la acel război cu năroc ce izbîndi pre cei tătari...“ (L, f. 18(28)^v, cf. P, p. 95), „au trimis la craiul leșesc soli, vestindu-i de război cu năroc ce-au făcut împotriva Radului vodă“ (L, f. 31^v, cf. P, p. 98), „Iară Ștefan vodă, după război cu năroc ce-au făcut, cu mare pofală și laudă s-au întors...“ (L, f. 37^r, cf. P, p. 105), „Iară Ștefan vodă, după izbîndă cu năroc ce-au făcut la acest război, s-au întors...“ (L, f. 49^r—49^v, cf. P, p. 115), „și să vedea că, după acel război fără năroc ce făcuse leșii cu Ștefan vodă, va fi perirea lor“ (L, f. 50^r, cf. P, p. 115), „...și, după multe războaie cu năroc ce-au făcut, cu mare laudă au murit...“ (L, f. 54^v, cf. P, p. 120), „După izbîndă cu năroc ce făcuse Bogdan vodă în Țara Leșască, iată-i veni...“ (L, f. 80^v, cf. P, p. 139), „Ștefan vodă Tomșe, după izbîndă cu năroc ce-au bătut pre Dumitrașco Vișnovetki, de iznoavă s-au întors...“ (L, f. 143^r, cf. P, p. 186), „Ion vodă, după izbîndă cu năroc ce goni pre vrăjmașii săi din țară, să aședză la domnie“ (L, f. 156^r, cf. P, p. 197) ;

— propoziția atributivă *carele n-au fost mai gios decît (...)*. În SD : „...un Dispot oarecarele [...], carele într-o nemică n-au fost mai gios decît cei de frunte“ (L, f. 126^r, cf. P, p. 176). În GU : „...au stătut împărat fiiu-său Amurat împărat [...], carele n-au fost mai gios decît alții de vitejie“ (L, f. 65^r, cf. P, p. 128), „...cu multă jale și plîngere, ca după un părinte al său, carele n-au fost mai gios decît alții, ce-au lătit...“ (L, f. 114^r—114^v, cf. P, p. 166) ;

— propoziția completivă directă *că nemică nu folosește (nu poate folosi)*. În SD : „Vădzînd Dispot vodă că despre Vișnovetki nemică nu folosește, au trimis iarăși...“ (L, f. 137^r, cf. P, p. 182). În GU : „...vădzînd că nemică nu poate folosi, socoti că are vreme...“ (L, f. 79^v, cf. P, p. 139), „Vădzînd omul hatmanului că nu folosește nemică, dusu-s-au...“ (L, f. 170^r, cf. P, p. 208) ;

— propoziția completivă indirectă *ce vor face*, determinantă a verbului *a se sfătui*. În SD : „după izbîndă cu năroc ce-au făcut de răsipi pre-acei

tătari [...], **sfătuitu-s-au** cu boierii săi **ce vor face** cu acei tâlhari..." (L, f. 7^v, cf. P, p. 69). În GU : „strinsu-s-au vlădicii și boierii țării [...] de **s-au svătuit** cu toții **ce vor face** de-acea nevoie..." (L, f. 102^r, cf. P, p. 156), „ce întâi **s-au sfătuit** cu taină **ce vor face** ca să să poată curăți..." (L, f. 117^r, cf. P, p. 169), „Într-aceea vreme, **sfătuindu-să** boierii țării depreună cu episcopii **ce vor face** cu acel răsipitori de lege..." (L, f. 134^v, cf. P, p. 180), „Înțelegînd Tomșe de-aceasta, să **sfătui** cu boierii săi **ce vor face** și aflară..." (L, f. 147^r, cf. P, p. 189) ;

— propoziția temporală cu nuanță circumstanțială consecutivă *deaca i-au luat sama*, subordonată propoziției cu *dragoste l-au priimit*. În SD : „Căruia **deaca i-au luat sama** țesăriul nemțesc, **cu dragoste l-au priimit**" (L, f. 128^r—128^v, cf. P, p. 177). În GU : „au dat pre nește pascari, carii, **deaca i-au luat sama, cu dragoste l-au priimit**" (L, f. 99^v, cf. P, p. 154). Propoziția *deaca i-au (le-au) luat sama* apare și în alte construcții ; în SD : „Carele, **deaca i-au luat sama**, cu toată nevoița au silit ca să-l ducă la domnie" (L, f. 128^v, cf. P, p. 177) ; în GU : „carele toate, **deaca le-au luat sama**, le-au socotit că sînt adevărate" (L, f. 111^v, cf. P, p. 64). În GU apare des, în diferite construcții, și propoziția cu *dragoste l-au (i-au) priimit (il priimiră)* : „...și i-au închinat darurile, și iarăși **cu dragoste le-au priimit**" (L, f. 42^v, cf. P, p. 110), „de bucurie mare **cu dragoste i-au priimit** și-au dăruit toți banii..." (M, f. 76^r, cf. P, p. 135), „Înțelegînd ea de Pătru vodă, **cu dragoste l-au priimit** la casa sa" (L, f. 100^r, cf. P, p. 155), „carele, **deaca l-au vădzut, cu dragoste l-au priimit** și l-au ospătat" (L, f. 101^r, cf. P, p. 155), „pre carii i-au iertat împăratul și **cu dragoste i-au priimit**, ca pre nește robi ai săi" (L, f. 102^v, cf. P, p. 156), „i-au iertat pre toți și **cu dragoste i-au priimit** și le-au grăit lor..." (L, f. 109^r, cf. P, p. 161), „Și **cu dragoste îl priimiră** boierii..." (L, f. 119^v, cf. P, p. 171). Tot în GU, cf. și : „pre soli **cu bucurie i-au priimit**" (L, f. 42^v, cf. P, p. 110), „și deac-au vădzut galbenii, **cu bucurie l-au priimit** și l-au dus la otacul lor" (L, f. 99^v, cf. P, p. 154), „s-au milostivit împăratul și l-au iertat, și **cu bucurie l-au priimit**" (L, f. 105^r, cf. P, p. 158), „...pre care **cu mare bucurie l-au priimit** împăratul Sulimen" (L, f. 106^v, cf. P, p. 159) ;

— propoziția temporală cu nuanță circumstanțială consecutivă *deac-au înțeles*. În SD : „Iară Iațco prisăcariul, **deac-au înțeles** de descălecarea morășenilor, îndată s-au dus..." (L, f. 10^r, cf. P, p. 71), „Scrie cronicariul [...] că, **deac-au înțeles** Dispot vodă de venirea lui Vișnovețki [...], s-au sfătuit..." (L, f. 136^r, cf. P, p. 181). În GU : „Leșii, **deac-au înțeles** de dînsul, au vrut să treacă..." (L, f. 10(20)^v, cf. P, p. 87). „Ce Alexandru vodă, **deac-au înțeles**, au trimis împotivă..." (L, f. 150^r, cf. P, p. 192), „De care lucru mai cu de-ads **deac-au înțeles** împăratul de nește cuvente ca acestea, au socotit..." (L, f. 152^v, cf. P, p. 194), „Iară Bogdan vodă, **deac-au înțeles** de venirea lui Ion vodă, îndată au trimis..." (L, f. 153^v, cf. P, p. 195), „Iară Ion vodă, **deac-au înțeles**, cu toată oastea sa s-au pornit..." (L, f. 161^v, cf. P, p. 201), „...Aron vodă, **deac-au înțeles** de-aceasta, au dat știre..." (L, f. 185^v, cf. P, p. 220) ;

— propoziția circumstanțială de mod *cum s-au și timplat*. În SD : „deaca să vor înșira căzacii la pod, atunce să-i lovască fără veste de doao părți, **cum s-au și timplat**" (L, f. 141^r, cf. P, p. 185). În GU : „...ce pentru să-l aibă prieten la nevoie, și la treabă ca aceea de-i va veni asupră, **cum s-au și timplat**..." (L, f. 31^v—32^r, cf. P, p. 98—99), „...de-i prorocia toț că va fi svîrșitul lor rău și amar, **cum s-au și timplat**" (L, f. 45^r, cf. P, p. 112), „...știind

că Bogdan vodă va vrea să-i întoarcă mai cu asupră de pre dînșii, **cum s-au și tîmplat**“ (L, f. 81^v, cf. P, p. 140), „...că ei vor sili să să curățească de Ștefan vodă, **cum s-au și tîmplat**“ (L, f. 119^r, cf. P, p. 170), „...cu glas mare strigară că lingă dînsul vor peri, **cum s-au și tîmplat**“ (L, f. 158^r, cf. P, 198), „ce este că să face obiceiie carele nu vor mai ieși [...], **cum s-au și tîmplat**“ (L, f. 182^r, cf. P, p. 218) ;

— propoziția circumstanțială de mod *cum să va pomeni (s-au pomenit) mai gios (sus)*. În SD : „au ieșit înainte lui Vișnovei ki la Sireti, **cum să va pomeni mai gios**“ (L, f. 139^v, cf. P, p. 183). În GU : „Acest Ștefan vodă au avut 2 feciori, **cum s-au pomenit mai sus**“ (L, f. 2(12)^v, cf. P, p. 74), „După aceea, **cum s-au pomenit mai sus**, s-au împăcat Ilieș cu frate-său Ștefan vodă“ (L, f. 7(17)^v, cf. P, p. 83), „...aiest Bogdan vodă au venit cu oaste asupra lui Alexandru vodă, **cum s-au pomenit mai sus**“ (L, f. 10(20)^r, cf. P, p. 86), „...încă au mărs într-agiutori împăratului, **cum s-au pomenit mai sus**“ (L, f. 38^v, cf. P, p. 106), „Acest Pătru vodă, **cum s-au pomenit mai sus** că l-au gonit...“ (L, f. 52^v, cf. P, p. 118), „Unde apoi l-au bătut Ștefan vodă la Baie, **cum s-au pomenit mai sus**“ (L, f. 52^v, cf. P, p. 118), „unde și moartea i s-au tîmplat, **cum s-au pomenit și mai sus**“ (L, f. 53^r, cf. P, p. 118), „vădzind, **cum s-au pomenit mai sus**, vrajba între greci...“ (L, f. 65^r—65^v, cf. P, p. 128), „...avînd mai de demult avuția sa scoasă la Ciceu [...], **cum s-au pomenit mai sus**“ (L, f. 106^v, cf. P, p. 159), „cu rea moarte l-au omorît, **cum s-au pomenit mai sus**“ (L, f. 110^r, cf. P, p. 163), „l-au omorît la Țuțora, **cum s-au pomenit mai sus**“ (L, f. 119^r, cf. P, p. 170), „îndată au rădicat la domnie pre Jolde, **cum s-au pomenit mai sus**“ (L, f. 119^r, cf. P, p. 170), „Mai apoi, **cum s-au pomenit mai sus**, l-au trimis la împărăție“ (L, f. 142^r, cf. P, p. 185) ;

— expresia *a-și scoate (a apuca) nume de domnie* „a se declara pretendent la tron“. În SD : „de unde s-au ijderit și în ce chip **ș-au seos nume de domnie**“ (L, f. 125^r, cf. P, p. 175), „de unde s-au ijderit și cum **ș-au seos nume de domnie**“ (L, f. 125^v, cf. P, p. 175), „Dispot **au apucat nume de domnie** ș-au trecut la Țara Nemțască“ (L, f. 128^r, cf. P, p. 177). În GU : „...acesta Potcoavă **ș-au seos nume de domnie**“ (L, f. 167^r, cf. P, p. 206) ;

— expresia *a-și pune capul* „a se primejdui de moarte ; a fi ucis“. În SD : „...n-au făcut pace cu solii lui Dispot, ce s-au pornit spre țară, unde mai apoi **ș-au pus și capul**“ (M, f. 125^r, cf. P, 182). În GU : „...vrînd să îmbărbătedze pre-ai săi, **ș-au pus și ei capetele**“ (L, f. 12(22)^r, cf. P, p. 88), „...și pentru numele lui, și pentru cinste, **capul își va pune**“ (L, f. 58^r, cf. P, p. 123), „...nește căzaci cu un domnișor au venit la Nistru, și toți **ș-au pus capetele**“ (L, f. 175^r, cf. P, p. 211) ;

— frază aproape identică. În MC : „...multă pagubă s-au făcut, și cu vrerea lui Dumnedzău, fu izbînda la Ștefan vodă, că pierdură muntenii războiul“ (M, f. 41^r, cf. P, p. 101). În GU : „Și cu vrerea lui Dumnedzău, pierdură leșii războiul și fu izbînda la Ștefan vodă, și multă oaste leșască perit-au...“ (M, f. 56^r, cf. P, p. 116—117) ;

— comentariu în formulări aproape identice. În SD : „...ea să nu ne dzică cronicarii altor limbi e-am murit și noi cu seriitorii cei din ceput, sau că doară sintem neînvățați“ (L, f. 3^r, cf. P, p. 65). În GU : „...pentru ea să nu le dzică vecinii lor de prin pregiur e-au fost adurmiți sau neînvățați și nestrăbătuți cu istoria“ (L, f. 2(12)^r, cf. P, p. 73), „...că, socotind ca să nu

pieie numele cel vitejesc a tătine său, **ca să nu dzică megieșii e-au murit și el cu tată-său, sculatu-s-au....**" (L, f. 77^v, cf. P, p. 137).

4.4. Faptul că letopisețul abundă în clișee sintactice și stilistice este ilustrat și de următoarele două exemple de construcții identice repetate, care numai în mod întâmplător nu apar și în pasajele scrise în mod sigur de Simion Dascălul sau în cele atribuite lui Misail Călugărul. Deci, în GU: „**De năroe era Ștefan vodă cu frate-său cu Ilieș, că bine nu să eurăția de dîns, atunce și sosia de iznoavă...**" (L, f. 6(16)^r, cf. P, p. 81), „**De năroe era Pătru vodă de-a pășirea nevoi despre vrăjmașii săi, că bine de una nu să eurăția, alta-i sosia**" (L, f. 103^v, cf. P, p. 157), „**De năroe era Pătru vodă cu căzácii, cum să timpără pururea omului de n-are odihnă, că bine de unii nu să mîntuia, alții venia asupra lui**" (L, f. 174^v, cf. P, p. 211), „**De năroe era Pătru vodă cu căzácii, că în domnia dentăi nu mai avea odihnă de dînșii, acmu a doao domnie bine nu să aședză la scaun, iată căzácii venia...**" (L, f. 178^v, cf. P, p. 214);

— „**cu pace s-au întors înapoi, fără de nice o smintcală**" (L, f. 14(24)^v, cf. P, p. 91), „**și cu pace s-au întors înapoi, fără de nice o smintcală**" (L, f. 17(27)^v, cf. P, p. 94), „**prădînd și ardînd țara, s-au întors înapoi cu mare dobîndă, fără de nice o smintcală**" (L, f. 50^v, cf. P, p. 116), „**și de-acii s-au întors înapoi, fără de nice o smintcală**" (M, f. 78^r, cf. P, p. 137), „**și cu mare izbîndă s-au întors la scaunul său, fără de nice o smintcală**" (L, f. 80^v, cf. P, p. 139), „**și de-acia s-au întors Ștefan vodă înapoi, fără de nice o smintcală**" (L, f. 89^v, cf. P, p. 147), „**și cu mare izbîndă s-au întors înapoi, fără de nice o smintcală**" (L, f. 94^r, cf. P, p. 150), „**și multă pradă făcînd, s-au întors înapoi, fără de nice o smintcală**" (L, f. 112^r, cf. P, p. 165), „**și multă pagubă făcînd, s-au întors pre la Bistrița, fără [de] nice o smintcală**" (L, f. 112^v–113^r, cf. P, p. 165), „**mai apoi s-au întors înapoi, fără de nice o smintcală**" (L, f. 175^r, cf. P, p. 211), „**și robînd ce le-au plăcut, s-au întors întregi înapoi, fără de nice o smintcală**" (L, f. 181^v, cf. P, p. 217). Clișeul pleonastic *a se întoarce înapoi* apare des și în SD: „**....întoreîndu-să înapoi, vîdzînd locure desfătate, au luat pre cîmpi într-o parte**" (L, f. 9^v, cf. P, p. 70), „**....n-au cutedzat să între în țară, ce svătuîndu-să s-au întors înapoi**" (L, f. 130^r, cf. P, p. 178), „**....să facă pace pre cuvîntul lui Dispot și să să întoarecă înapoi**" (L, f. 136^v, cf. P, p. 182), „**Cînd au trimis Ștefan vodă Tomșe la Laski voievoda Siraski să să întoarecă înapoi**" (L, f. 144^r, cf. P, p. 187), „**....nice au ce îmbla sau ce căuta la Suceavă, ce să să întoarecă înapoi**" (L, f. 145^r, cf. P, p. 188), „**carii, deaca s-au întors înapoi, pre multe...**" (L, f. 145^v, cf. P, p. 188). Cf. și MC: „**și plăcîndu-le tuturor, s-au întors înapoi iarăși în Maramurăș...**" (M, f. 6^r, cf. P, p. 67).

4.5. Dintre numeroasele cuvinte comune textului considerat a fi fost scris de Ureche și așa-ziselor interpolări ale lui Simion Dascălul care pot constitui probe ale unității lingvistice a acestor texte, cităm în continuare doar cîteva, mai semnificative:

— vb. IV *a (se) adeveri*, „a (se) încredința, a asigura; a promite“. În SD: „**....au silit ca să-l ducă la domnie, adeverîndu-să Dispot că oare cît va cheltui pentru dîns îi va întoarce**" (L, f. 128^v, cf. P, p. 177), „**încă și alte daruri multe i-au făgăduit și i-au adeverit**" (L, f. 137^r, cf. P, p. 182). În GU: „**....pre Pătru aflîndu-l, și adeverîndu-l că-i din osul lui Ștefan vodă, cu toții**

l-au rădicat domn“ (L, f. 90^v, cf. P, p. 148), „Și încă ș-alte făgăduințe mai multe **i-au adevărit** că-i va da“ (L, f. 143^v, cf. P, p. 186);

— s.f. *adeverință* „încredințare“. În SD : „Vădzind aiestea cuvente Vișnovețkii și **adeverința** boierilor de țară, au întreat sfat...“ (L, f. 135^r, cf. P, p. 181), „Ce Pisacenski [...] vădzind atîta **adeverință** de la boierii de țară, i-au dzis...“ (L, f. 135^v, cf. P, p. 181). În GU : „Vădzind Pătru vodă atîta **adeverință** de la împăratul, fu bucuros foarte...“ (L, f. 106^r, cf. P, p. 159), „...luînd **adeverință** de la Tomșe, au deschis celatea“ (L, f. 143^v, cf. P, p. 186);

— adj. *deșert* „vacant, neocupat“. În SD : „iară Pătrul Cazacul s-au rădicat den Țara Căzăcească cu puținei pribegi, înțelegînd că scaunul este **deșert**, și sirguînd să apuce scaunul...“ (M, f. 165^v, cf. P, p. 224). În GU : „Ce Vișnovețki nu venia ca la un război, ce ca la o domnie **deșartă** de stăpîn“ (L, f. 141^v, cf. P, p. 184), „...înțelegînd de-acia turcii că țara este **deșartă** de domn, cercară pre cine vor trimite...“ (L, f. 184^r, cf. P, p. 219);

— vb. III *a împinge* „a disloca, a înlătura“. În SD : „Și **împingînd** pre unguri din ocinele sale, n-au mai putut suferi...“ (L, f. 6^r, cf. P, p. 68). În GU : „deac-au venit Ștefan vodă cu agiutorii muntenesc **ș-au împins** pre Ilieș vodă din țară...“ (L, f. 7(17)^r, cf. P, p. 82), „...au venit cu oaste **ș-au împins** pre Roman vodă din țară“ (L, f. 8(18)^v, cf. P, p. 84), „s-au învîrtejit la război de-au dat înemă acelor pieitori **ș-au împens** pre oastea lui Bogdan vodă“ (L, f. 12(22)^r, cf. P, p. 88), „...și pre oamenii lui Bogdan vodă cei-lăsasă să apere Pocutiia **ii împinsă** ră înapoi“ (L, f. 77^r, cf. P, p. 136);

— vb. IV *a (se) lăți* „a (se) extinde“, corelat cu vb. IV *a (se) înmulți*. În SD : „Mai apoi plodindu-să, și **înmulțindu-să** și **lăîndu-să**, s-au tîns de-au trecut și pespre munți“ (L, f. 6^r, cf. P, p. 63). În GU : „au aflat cap și începătura moșilor, de unde au izvorît și **s-au înmulțit** și **s-au lăît**“ (L, f. 1^v, cf. P, p. 63), „...și din oameni puțini, atîta **s-au lăît** și **s-au înmulțit**, cu 2 părți de pămînt cuprîndînd...“ (L, f. 63^v, cf. P, p. 127);

— adj. *întreg* „nevătămat, teafăr“. În SD : „pre multe locure le făcea năvală țărani, cu îmbălăcii și cu coase. Ce nemică nu le-au stricat, **întregi** au hălăduit în țara sa“ (L, f. 145^v, cf. P, p. 188). În GU : „Mai apoi s-au dus leșii **întregi** cătră craiul său“ (L, f. 82^r, cf. P, p. 140), „mitropolitul Teofan n-au vrut fi ieșit **întreg**, de n-ară fi fugit pren munți“ (L, f. 156^r, cf. P, p. 197), „și robînd ce le-au plăcut, s-au întors **întregi** înapoi“ (L, f. 181^v, cf. P, p. 217), „...de s-au tras în țara lor, puțini **întregi**, ce mai toți răniți și pedestri“ (L, f. 182^r, cf. P, p. 218);

— vb. IV *a suferi* „a suporta“, în construcția clișeu *n-au mai putut suferi*. În SD : „Și împingînd pre unguri din ocinele sale, **n-au mai putut suferi**, ce singur Laslău craiul...“ (L, f. 6^r, cf. P, p. 68), „de multe rane **n-au mai putut suferi** mulduvenii, părăsînd pre domnu-său“ (L, f. 132^v, cf. P, p. 179). În GU : „Ce fiînd în calea răutăților [...], **n-au mai putut suferi**, ce s-au răsipit“ (L, f. 5^v, cf. P, p. 68), „mulduvenii mai cu multe rane încrunțați, **n-au mai putut suferi**, ce le-au dat cale...“ (L, f. 95^r, cf. P, p. 151), „Petrecînd aceste nevoi rele [...], **n-au mai putut suferi** fărădelegile și răutățile lui“ (L, f. 117^r, cf. P, p. 169), „au ieșit den curte, că **n-au mai putut suferi**, că și...“ (L, f. 174^r, cf. P, p. 211);

— vb. III *a trage* „a se îndrepta spre..., a merge la...“. În SD : „...de frica lui, cu toată averea lui au pribegit den țară **ș-au tras** spre Rim“ (L,

f. 126^v, cf. *P*, p. 176), „Laski [...], luînd pre Dispot cu sine, **au trasspre hranița rumânească**“ (*L*, f. 129^r, cf. *P*, p. 178). În *GU*: „De-acii și la Cetatea Albă **au tras**, și multă năvală făcînd...” (*L*, f. 15(25)^v, cf. *P*, p. 92), „...și agiutori luînd de la alții, au purces în ai 6 975 **ș-au tras** la Mulduva“ (*L*, f. 16(26)^r, cf. *P*, p. 93), „...și de-acolea bulucîndu-să **au tras** spre Cernăuți“ (*L*, f. 47^r, cf. *P*, p. 113), „cu multă nevoie străcurîndu-se, **au tras** la Sneatin“ (*L*, f. 48^r, cf. *P*, p. 114), „ardzînd și prădînd țara, **au tras** la Liov“ (*L*, f. 80^r, cf. *P*, p. 139), „ș-au trecut Nistrul fără veste **ș-au tras** cătră Prut“ (*L*, f. 86^r, cf. *P*, p. 144).

4.6. Comună textului considerat a fi fost scris de Ureche și așa-ziselor interpolări ale lui Simion Dascălul este și forma în care sînt redactate titlurile capitolelor letopisefului. Remarcăm faptul că, în așa-zisele interpolări ale lui Simion Dascălul, ca și în restul cronicii, au titluri nu numai capitolele consacrate unor domnii, ci și unele subdiviziuni ale acestora, paragrafe în care sînt relatate diverse episoade ori sînt menționate diferite evenimente mai importante. Întregul letopisef are deci, și sub acest aspect, deplină unitate, fapt care constituie o nouă dovadă că el a fost redactat de o singură persoană. Majoritatea titlurilor cronicii încep fie cu prepozițiile *de* și *pentru*, fie cu adverbul *cînd*. De exemplu, în *SD*: „**De** ijderănia muldovenilor de unde sînt ei...” (*L*, f. 5^v–6^r, cf. *P*, p. 68), „**De** descălecarea Maramureșului“ (*L*, f. 7^r, cf. *P*, p. 69), „**Pentru** acest Dispot vodă de unde s-au ijdărit...” (*L*, f. 125^r, cf. *P*, p. 175), „**Cînd** au otrăvit Alexandru vodă pre Dispot“ (*L*, f. 129^r, cf. *P*, p. 177), „**Cînd** au purces Dispot și cu Laski întăi spre Mulduva cu oaste“ (*L*, f. 129^v, cf. *P*, p. 178), „**Cînd** au venit veste la Alexandru vodă că au murit Dispot“ (*L*, f. 130^r, cf. *P*, p. 178), „**Cînd** au mers al doile rînd Laski și cu Dispot cu oaste ...“ (*L*, f. 131^v, cf. *P*, p. 179), „**Pentru** izvodul amînduror cronicarilor leșești și de tocmala lor“ (*L*, f. 133^r, cf. *P*, p. 179), „**Cînd** s-au sfătuit Laski șă scoată pre Dispot vodă den domnie“ (*L*, f. 134^r, cf. *P*, p. 180), „**Cînd** au trimis Dispot vodă la Vișnovețkii pentru pace“ (*L*, f. 136^r, cf. *P*, p. 181), „**Cînd** au trimis Dispot vodă să facă pace cu Laski“ (*L*, f. 136^v, cf. *P*, p. 182), „**Cînd** au perit nemții lui Dispot vodă“ (*L*, f. 138^v, cf. *P*, p. 183), „**Cînd** au trimis Ștefan vodă Tomșe la Laski...” (*L*, f. 144^r, cf. *P*, p. 187), „**De** domnia lui Pătru vodă Cazacul“ (cf. *P*, p. 224). În *GU*: „**Pentru** limba muldovenească“ (*L*, f. 4^v, cf. *P*, p. 67), „**De** răsipirea țării dintăi“ (*L*, f. 5^v, cf. *P*, p. 67), „**De** descălecarea Țării Mulduveei al doile rînd...” (*L*, f. 8^r, cf. *P*, p. 69), „**De** însămnarea ailor“ (*L*, f. 1(11)^v, cf. *P*, p. 73), „**De** domnia feciorilor lui Ștefan vodă cel dintăi și de Iuga vodă“ (*L*, f. 2(12)^v, cf. *P*, p. 74), „**De** domnia lui Alexandru vodă cel Bătrîn și Bun“ (*L*, f. 3(13)^r, cf. *P*, p. 75), „**Pentru** pace aședzată ce-au făcut Alexandru vodă cu craiul leșesc“ (*L*, f. 5(15)^r, cf. *P*, p. 80), „**De** domnia lui Ilieș vodă ș-a lui...” (*L*, f. 5(15)^v, cf. *P*, p. 80), „**De** domnia lui Roman vodă, feciorul lui Ilieș vodă“ (*L*, f. 8(18)^v, cf. *P*, p. 84), „**De** domnia lui Pătru vodă, carele au dat cetatea Chilia ungurilor“ (*L*, f. 8(18)^v, cf. *P*, p. 84), „**Cînd** s-au strîns țara la Direptate ș-au rădicat domn pre Ștefan vodă“ (*L*, f. 14(24)^r, cf. *P*, p. 91), „**Cînd** au prădat Ștefan vodă Țara Săcuiască“ (*L*, f. 14(24)^v, cf. *P*, p. 91), „**Cînd** au luat Ștefan vodă de la păgîni Chilia și Cetatea Albă“ (*L*, f. 15(25)^r, cf. *P*, p. 92), „**De** prădarea săcuilor“ (*L*, f. 17(27)^v, cf. *P*, p. 94), „**Cînd** s-au împăcat Ștefan vodă cu Măteies craiul

unguresc“ (L, f. 17(27)^v, cf. P, p. 94), „Cînd au svințit Ștefan vodă mănăstirea Putna“ (L, f. 18(28)^v, cf. P, p. 95), „Cînd au intrat zavistie între Ștefan vādă și între Radul vodă...“ (L, f. 19(29)^r, cf. P, p. 96), „Cînd au luat Ștefan vodă cetatea Teleajinului...“ (L, f. 32^v, cf. P, p. 99), „Cînd au luat Baiezit împăratul turcesc Chilia și Cetatea Albă...“ (L, f. 38^r, cf. P, p. 106), „Cînd au luat Ștefan vodă Pocutia de la leși“ (L, f. 53^v, cf. P, p. 119), „De moartea lui Ștefan vodă cel Bun...“ (L, f. 54^r, cf. P, p. 120), și așa mai departe.

4.7. Unii cercetători ar putea obiecta că concordanțele lingvistice și stilistice menționate mai sus, ca și cele semnalate în capitolul precedent, pot fi întîmplătoare sau se pot datora faptului că Simion Dascălul, care ar fi copiat cronica scrisă în românește de Ureche, și-a însușit din limba și stilul acesteia clișeele aflate și în așa-zisele interpolări ale sale. La fel s-ar explica și concordanțele lingvistice și stilistice dintre așa-zisele interpolări ale lui Misail Călugărul și restul cronicii, pe care acesta a copiat-o după ce fusese deja „interpolată“ de Simion Dascălul. Asemenea explicații date unui număr atît de mare de elemente sintactice și lexicale mai semnificative comune celor trei texte considerate distincte în corpul letopisețului nu sînt însă posibile. În primul rînd, prezența, atît în așa-zisele interpolări ale lui Simion Dascălul cît și în textul cronicii considerat a fi fost scris de Ureche, a elementelor sintactice, stilistice și lexicale menționate, dintre care unele au un caracter cu totul particular, nu poate fi întîmplătoare. Am citat, în fiecare caz, cît mai multe exemple din textul considerat a fi fost scris de Ureche, pentru a evidenția nu numai frecvența (uneori deosebit de mare) în acest text a elementelor sintactice și lexicale aflate și în așa-zisele interpolări ale lui Simion Dascălul și Misail Călugărul, ci și faptul că frazele în care apar ele în cele trei texte comparate sînt adeseori identice. Cu cîteva excepții, clișeele respective și, mai ales, construcțiile specifice în care apar ele în întregul letopiseț nu erau comune limbii române literare a epocii, ci au o structură deosebită, definesc în mod pregnant un anumit stil individual. Pe de altă parte, nu este posibil ca un copist, cum se presupune că a fost Simion Dascălul, să-și fi însușit din textul pe care îl transcria un număr atît de mare de particularități sintactice și lexicale, spre a le aglomera apoi în cele cîteva pagini ale așa-ziselor interpolări ale sale, după cum nu este posibil, decît în eventualitatea unei rescrieri integrale a textului, ca un copist să introducă sistematic în textul pe care îl transcrie atît de multe particularități ale limbii sale. Căci particularitățile sintactice și stilistice ale unui text sînt mult mai rezistente la eventuala tendință de modificare manifestată de un copist, decît cele fonetice, lexicale sau chiar morfologice. Singura explicație posibilă a prezenței numeroaselor particularități sintactice și lexicale menționate, atît în textul cronicii considerat a fi fost scris de Ureche cît și în așa-zisele interpolări ale lui Simion Dascălul și ale lui Misail Călugărul, adică în întregul text reprezentat de ramurile *L* și *M* ale actualei steme a manuscriselor acestui letopiseț, rămîne deci cea care rezultă cu toată evidența din demonstrația făcută mai sus, și anume : *întregul letopiseț a fost redactat în limba română de Simion Dascălul*, așa cum afirmă el în ultima frază a prefeței : „am izvodit din toate izvoadele într-un loc și am făcut unul desăvîrșit“.

5. Concluzii.

5.1. Unitatea lingvistică și stilistică a întregului letopiseț, pe care am demonstrat-o în capitolele precedente, dovedește în mod implicit și faptul că cele două izvoare principale folosite de Simion Dascălul la elaborarea versiunii cunoscute a cronicii („letopisețul cel lătesc” sau „leșesc”, adică cronica lui Ureche, și „letopisețul nostru”, o cronică internă) nu puteau fi scrise în limba română.

Problema limbii (română, sau slavonă ?) în care era (putea fi) redactat „letopisețul nostru”, atît în versiunea lui mai scurtă, comentată și folosită de Ureche, cît și în versiunea adusă pînă la domnia lui Vasile Lupu, folosită de Simion Dascălul, este de multă vreme discutată de numeroși cercetători ⁴⁵. Firește, rezultatele cercetării noastre, care exclud posibilitatea ca acest letopiseț să fi fost scris în românește, întăresc afirmația cercetătorilor care l-au considerat redactat în slavonește (Giorge Pascu, I. C. Chițimia și alții), potrivit tradiției istoriografiei moldovenești. Este mai greu de știut dacă una (și care anume ?) dintre cele două versiuni ale letopisețului intern (prima, pînă la Petru Șchiopul, folosită de Ureche, a doua, pînă la Vasile Lupu, de a cărei existență noi nu ne îndoiim, folosită de Simion Dascălul) era într-adevăr alcătuită de Eustratie logofătul, cum s-a presupus. Acest lucru are însă puțină importanță în demonstrația noastră.

Înainte de a discuta problema limbii în care a putut fi redactată cronica lui Grigore Ureche, considerăm necesar să ne comunicăm părerea (rezultată din aceeași analiză lingvistică și stilistică făcută în capitolele precedente) că partea din letopiseț intitulată *Povestea și tocmala altor țări ce sînt preں pregiur, cum nu să cade să nu pomenim, fiindu-ne vecini de-aproape* (L, f. 55^v–75^v, cf. P, p. 121–135), intercalată între sfîrșitul domniei lui Ștefan cel Mare și începutul domniei lui Bogdan cel Orb, în care se dau numeroase relații despre „Țara Leșască”, „împărăția tătărăscă”, „împărăția turcilor”, „Țara Ungurească de jos și Ardealiul de sus”, extrase îndeosebi din surse în limba latină, nu se afla în cronica lui Ureche, ci a fost introdusă în cuprinsul letopisețului de către Simion Dascălul.

Cu variate argumente, cercetătorii Al. Lambrior, Ilie Minea, I. Șiadbei și alții ⁴⁶ au încercat să demonstreze că cronica lui Ureche a fost scrisă în limba latină, iar Simion Dascălul a tradus-o și a interpolat-o. Părerea aceasta este motivată, pe de o parte, de aceeași constatare a unității lingvistice și stilistice a versiunii cunoscute a letopisețului, iar pe de altă parte de faptul că în cronică este citat des „letopisețul lătesc” (cum am văzut în capitolele al doilea și al treilea ale studiului de față). Argumentele lingvistice cu care Ilie Minea, I. Șiadbei și, recent, Traian Diaconescu au susținut această opinie nu sînt însă convingătoare. Așa-zisele „latinisme” observate de cercetătorii menționați în construcția unor propoziții sau fraze și presupusele calcuri după cuvinte sau expresii latinești sînt de fapt particularități ale limbii române literare a epocii, în unele cazuri de proveniență populară. Construcții și calcuri identice sau asemănătoare se întîlnesc, de exemplu, în scrierile lui Dosoftei, în traducerea cronografului lui Kigalas atribuită lui Pătrașcu Dano-

⁴⁵ Vezi istoricul amănunțit al chestiunii la D. Velciu, *op. cit.*, p. 272–294.

⁴⁶ Vezi D. Velciu, *op. cit.*, p. 193–194. Cf. și Traian Diaconescu, *Elemente sintactice latine în cronica lui Grigore Ureche*, în *ALIL*, XX, 1969, p. 35–47.

vici, în traducerea anonimă a *Istoriilor* lui Herodot și în alte texte românești contemporane.

Demonstrînd că principalul izvor extern al letopisețului alcătuit de Ureche este cronica polonă a lui Ioachim Bielski și considerînd versiunea pe care o cunoaștem a acestui letopiseț drept textul redactat de Ureche, P. P. Panaitescu a crezut, în mod firesc, că numele proprii cu fonetism polon, unele prenume în forma lor polonă (*Ian* „Ioan“, *Micolai* „Nicolae“, *Mihal* „Mihai“, *Zofia* „Sofia“ și altele), o serie de sintagme „traduse cuvînt cu cuvînt din polonă“ (?), unele cuvinte polone traduse „cu cuvîntul slav din limba română, care are aceeași origină și sună la fel“ (*cneaz*, *găti*, *goni*, *harț*, *jălui*, *povodnic* și altele), unele cuvinte polone care „s-au păstrat întregi în textul moldovenesc“ (*caștelan*, *comornic* „casier“, *podcomori* „cămăraș“, *podscarb* „vistiernic“, *seim*, *șafariul* „garderobierul regelui“, *voevoda Braslowski*, *voevoda Kiowski*, *voevoda Ruski* și altele), precum și unele greșeli de traducere a textului polon (de exemplu, *Grotowie dwa* — „doi frați Grotov“; *pod Chocimiem zamkiem* — „la Hotin supt cetate“; *Wielkanoc* — „Rusalii“) dovedesc faptul că „*Bielski a fost întrebuințat direct*“ în versiunea pe care o avem a letopisețului și, prin urmare, „*nu mai rămîne nici o îndoială că letopisețul leșesc este însă cronica acestuia*“⁴⁷.

Prin demonstrația prezentată rezumativ mai sus Panaitescu a dovedit că cronica lui Bielski nu a putut fi folosită în letopisețul nostru „prin mijlocirea unui text scris în latinește“⁴⁸. Într-adevăr, este greu de presupus că, trecute printr-o versiune latină, informațiile provenite în letopisețul nostru din cronica lui Bielski puteau să mai conserve alt de numeroase și de semnificative elemente lingvistice specific slave. Particularitățile lingvistice respective, de proveniență polonă, puteau fi însă conservate în întregime și transmise versiunii cunoscute a letopisețului nostru de *un text slavon* în care fuseseră folosite informațiile provenite din cronica lui Bielski. De vreme ce unitatea lingvistică și stilistică a textului pe care îl avem demonstrează faptul că întregul letopiseț a fost redactat în limba română de Simion Dascălul, care nu a cunoscut însă cronica lui Bielski, *un asemenea text slavon cu informații din Bielski impletite cu cele oferite de letopisețul intern nu putea fi decît cronica lui Grigore Ureche*. Așadar, ambele izvoare principale (cronica lui Ureche și „letopisețul nostru“) folosite de Simion Dascălul la elaborarea versiunii cunoscute a letopisețului erau scrise în slavonește. Dacă, pentru motivele arătate, cronica lui Ureche nu a putut fi scrisă în limba română, ca putea fi însă scrisă în slavonă, limba de cultură bine cunoscută de intelectualitatea românească a epocii, căci autorul ei nu se putea adresa atunci în latinește contemporanilor săi români, pentru care a scris opera. *Istoriografia românească în limba națională ia naștere deci în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, prin versiunea Letopisețului Țării Moldovei alcătuită de Simion Dascălul*.

5.2. Unitatea lingvistică și stilistică a versiunii cunoscute a letopisețului demonstrează, în mod implicit, și faptul că nu există un interpolator

⁴⁷ Vezi P. P. Panaitescu, *Influența polonă...*, p. 45, Sublinierile sînt ale autorului.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 40.

Misail Călugărul ⁴⁰. Așa-zisele interpolări ale acestuia reprezintă de fapt fragmente din textul alcătuit de Simion Dascălul, pe care copistul primului manuscris (astăzi necunoscut) al ramurii *L* (=lacunară) din ștema manuscriselor cronicii le-a eliminat sau le-a comprimat. În manuscrisele așa-numitei ramuri *M* (=Misail) avem deci textul cel mai complet (firește, cu intervenții mai mari sau mai mici datorate diverșilor copiști) al letopisețului redactat de Simion Dascălul. Acest lucru rezultă în mod clar din comparația unor așa-zise interpolări ale lui Misail Călugărul cu pasajele corespunzătoare din manuscrisele ramurii *L*, în care textul inițial al fragmentelor respective este comprimat, prin reproducerea selectivă a câtorva fraze sau prin rezumarea unor relatări. Când a separat așa-zisele interpolări ale lui Misail, în ediția cronicii întocmită de el, P. P. Panaitescu nu a observat ori nu a acordat importanța cuvenită faptului că, în câteva locuri, unele fragmente din textele atribuite lui Misail se află și în textul considerat a fi fost scris de Ureche. De exemplu :

I

Într-o așa-zisă interpolare a lui Misail : „**Făcut-au 2 sfinte mănăstiri mari în Moldova, Bistrița și Moldovița, și le-au îndzăstrat cu multe sate, cu vecini, și cu hăleșteie, și cu veșminte scumpe în Iontru, și cu odoară. Și deaca să vădzu luminat în cinstea domnii, în 2 ai a domnii lui, fiind mai întreg și mai cuminte decât cei trecuți înaintea domnii lui, și mult trăgînd și rîvnind spre folosul sufletului său, adus-au cu mare cheltuiala sa den țară păgînă sfintele moștii a marelui mîcenie Ioan Novii și le-au pus într-a sa svîntă cetate ce este în orașul Sucevii, cu mare cinste și pohvală, de-a ferirea domnii sale și paza scaunului său. Ce veri cerea la cărțile beserecii viața lui, carele mîcereua și gîoi în săptămîna Rusaliilor îl slăvește toată țara noastră, în Suceava, unde dzeac moștiile la mitropolie**“ (*M*, f. 17^r—17^v, cf. *P*, p. 75—76).

În textul considerat a fi fost scris de Ureche, din versiunea lacunară a cronicii : „**Și au zidit 2 mănăstiri mari în Mulduva, în 2 ai a domniei lui. Ș-au adus și moștiile sfîntului mîcenie Ioan Novii. Ce veri cerea la cărțile beserieci viața lui, carele mîcereui și gîoi în săptămîna Rusaliilor îl slăvește toată țara noastră, în Suceavă, unde-i dzeac moștiile la mitropolie**“ (*L*, f. 3(13)^v, cf. *P*, p. 75—78).

II

În altă așa-zisă interpolare a lui Misail : „**Mărgînd Ștefan vodă pre apa Birladului în sus, atunceia plăciadu-i locul între Birlad și între apa Vasluiului, și într-aceea laudă și bucurie de izbîndă cu năroc ce-au biruit pre turci și pre munteni, au început a zidi besereca sveti Ioan Preditice în tîrg în Vaslui, dînd laudă lui Dumnedzău de biruință ce-au făcut, și pre urmă case domnești, cum să cunosc și până într-acește vremi. Și odihnindu-să Ștefan vodă acolo cu oștile sale și rîvnind cu nevoință a să zidi besereca și alte lucruri ce arată că au făcut mai pre urmă, și întorcîndu-să agiutorii craiului leșăse acasă**

⁴⁰ Pentru istoricul discuțiilor și pentru cele mai noi ipoteze și clarificări privitoare la identitatea acestui presupus interpolator al letopisețului, vezi D. Velciu, *op. cit.*, p. 256—257, și Ștefan S. Gorovei, *O colaborare culturală în veacul XVIII și implicațiile ei*, în *AIIAI*, XXIV/2, 1987, p. 341—347.

cu multă dobindă, au trimis Ștefan vodă solii săi de au dus 36 de steaguri, arătînd vitejia ce-au făcut, și i-au mulțămît de agiutori. Într-aceea vreme odihnind Ștefan vodă la Vaslui, i-au venit olăcări de sirg de la Soroca, cum Lobodă și Nalivaico, hatmanii căzăcești, au intrat în țară și pradă. De-acii Ștefan vodă, neputînd suferi pre neprietini a-i lăsarea să strice țara, ce îndată, cu ai săi cu cîți era, i-au căutat a merge, unde s-au și timpinat cu acea oaste căzăcească pe Răut, la Grumădzești, fiind cazacii în pradă rășchirați. Și lovindu-i noaptea fără veste, fură biruiți cazacii. Atuncea și Lobodă, hatmanul căzăcesc, fu prins de oastea lui Ștefan vodă. Și gonindu-i spre Nistru, Nalivaico hatmanul și cu o samă de cazaci au dat să treacă Nistrul, și mulți s-au înecat, și un polcovnic al său vestit, Jora, acolo s-au înecat, și alții mulți. Și astăzi este de pomenit acel loc de-i dzic Vadul Jorăi. De-acolo s-au întors Ștefan vodă și-au descălecat tîrgul Iașii, și în lauda lui Dumnedzău au început a zidi besereca marelui mîcenic și ciudotvoret Necolai. Și de-acii s-au întors la scaunul său la Suceavă, cu mare pohvală și biruință de la singur Dumnedzău de sus, ieșindu-i înainte mitropolitul cu toți preuții, aducînd svînta evanghelie și cinstita eruce în mînule sale, ca înaintea unui împărat și biruitor de limbi păgîne, de l-au blagoslovit. Atuncea mare bucurie au fost tuturor domnilor și erailor de pren pregiur de biruință ce-au făcut Ștefan vodă. Și dacă s-au așezat la scaunul său la Suceavă, în lauda lui Dumnedzău a început a zidi o înfrîmșățată mănăstire...“ (M, f. 42^r—42^v, cf. P, p. 102—103).

În textul considerat a fi fost scris de Ureche, din versiunea lacunară a cronicii: „Și într-aceea laudă și bucurie au zidit beserecă în tîrg în Vaslui, dînd laudă lui Dumnedzău de biruință ce-au făcut. Și de-acii s-au întors la scaunul său la Suceavă, cu mare pohvală și biruință singur de la Dumnedzău de sus, ieșindu-i înainte mitropolitul și cu toți preuții, aducînd svînta evanghelie și cinstita eruce în mînule sale, ca înaintea unui împărat și biruitor de limbi păgîne, de l-au blagoslovit. Atuncea mare bucurie au fost tuturor domnilor și erailor de pren pregiur de biruință ce-au făcut Ștefan vodă. Mai apoi, întorcîndu-se agiutoriul erailui leșese acasă cu multă dobindă, au trimis Ștefan vodă solii săi de i-au dus 36 de steagure, arătînd vitejia ce-au făcut, și i-au mulțămît de agiutori“ (L, f. 33^v—34^r, cf. P, p. 102).

Lectura paralelă a fragmentelor citate mai sus arată în mod limpede că textul ramurii *L* a manuscriselor cronicii a rezultat prin comprimarea (uneori cu greșeli!) a expunerii din manuscrisele ramurii *M*. Este mai greu de văzut cum s-ar putea ca textul din *M* să reprezinte o amplificare a celui din *L*. Căci, admițînd că presupusul interpolator Misail ar fi adăugat unele informații textului din ramura lacunară, el nu putea să reproducă (să reia) aidoma, în locuri disparate din pasajele pe care le redacta, sintagme sau fraze întregi din textul compact pe care îl avea în față (il copia).

După cum se știe, cea mai mare așa-zisă interpolare a lui Misail se află în capitolul privind la domnia lui Alexandru cel Bun, văzut ca „dătător de legi și datini“, în care sînt menționate dregătoriale țării instituite de acest domnitor, cu atribuțiile fiecăreia dintre ele. O atenție deosebită este acordată aici funcției de *logofăt al treilea*, fapt care a determinat pe Gh. Cardaș să presupună că „interpolatorul“ nu putea fi un călugăr, ci „o persoană de la curtea domnească, bine informată asupra atribuțiilor fiecărui rang boieresc. Autorul

va fi fost desigur un *treți logofăt*, cunoscător de aproape al acestor probleme⁵⁰, pe care D. Velciu înclină, cu prudență, să-l identifice în persoana lui Pătrașcu Danovici, fost logofăt al treilea, căruia i s-a atribuit traducerea din grecește a cronografului lui Kigalas⁵¹. Concluziile studiului nostru prezentate mai sus ne determină să credem că pasajul în care i se atribuie lui Alexandru cel Bun întemeierea administrației Moldovei, considerat a fi interpolare a lui Misail, se putea găsi în însăși cronică lui Ureche, de unde putea fi reprodus în versiunea cunoscută a letopisețului de către Simion Dascălul. O atenție deosebită putea să acorde funcției de logofăt al treilea și Grigore Ureche, care în anul 1628, deci în jurul vârstei sale de 40 de ani, este atestat cu rangul de *treți logofăt* la curtea lui Miron Barnovschii. Dar Simion Dascălul putea, eventual, să reproducă pasajul respectiv și din versiunea „letopisețului nostru” folosită de el. În eventualitatea că acest letopiseț conținea textul în discuție și că el fusese redactat de Eustratie logofătul, o atenție deosebită putea să acorde și Eustratie funcției de logofăt al treilea, căci și el este atestat cu rangul de *treți logofăt*, în anul 1631, la curtea lui Moise Movilă.

Faptul că Miron Costin, cu totul neinformată, a considerat pe Misail Călugărul drept interpolator al cronicii lui Ureche se datorește, foarte probabil, confuziei cu vreun *Misail* care va fi semnat una dintre primele copii ale letopisețului alcătuit de Simion Dascălul.

5.3. Dacă în versiunea pe care o cunoaștem letopisețul reprezintă *textul redactat în limba română de Simion Dascălul*, se înțelege de la sine că această cronică trebuie publicată sub numele lui. Căci o cronică nu este doar o colecție de informații cu caracter istoric adunate din diverse surse, ci, în primul rând, o operă literară, care exprimă concepția și stilul celui care a elaborat-o. Din raportarea letopisețului la cronică lui Bielski, principalul său izvor extern, făcută de P. P. Panaitescu, rezultă că Simion Dascălul a reprodus în opera alcătuită de el o mare parte din informația aflată în cronică lui Grigore Ureche, așa cum, de altfel, afirmă Simion însuși în prefață și în numeroase locuri din cuprinsul lucrării. Multe informații a reprodus Simion Dascălul și din „letopisețul nostru” (sau „cest moldovenesc”), cum de asemenea afirmă el în prefață și în cuprinsul lucrării. În lipsa acestor două principale surse ale sale, noi nu mai putem ști însă *cum a preluat* Simion Dascălul informațiile respective: a tradus fragmente întregi din aceste texte? le-a rezumat? a luat doar știrile, pe care le-a încorporat în relatarea sa? Cunoșcând modul în care a folosit el, în așa-zisele interpolări ale sale, informația suplimentară privitoare la domnia lui Despot preluată din cronică lui Guagnin în traducerea poloneză a lui Paszkowski, putem crede că Simion Dascălul a procedat la fel în întregul letopiseț, adică a imprimat o pronunțată notă personală relatării știrilor preluate din izvoare. Această notă personală imprimată sintezei făcute, în românește, de Simion Dascălul este dovedită, după cum am văzut, de unitatea lingvistică și stilistică a întregului letopiseț. Foarte probabil, și atitudinea moralizatoare față de faptele nedemne sau abuzurile unor domnitori ori față de necredința și actele de trădare ale unor boieri, care străbate întregul letopiseț, îi aparține tot lui Simion Dascălul.

⁵⁰ Vezi Gh. Cardaș, *Odiseea celui mai vechi manuscris al cronicii lui Grigore Ureche*, în *MO*, XXII, 1970, nr. 5—8, p. 569. Sublinierile autorului.

⁵¹ Vezi D. Velciu, *op. cit.*, p. 264—267. Cf. și Ștefan S. Gorovei, *art. cit.*, p. 344—345.

Eventuala observație că letopisețul ar trebui totuși publicat, așa cum a procedat C. C. Giurescu, sub numele lui Grigore Ureche și Simion Dascălul, deoarece Simion a avut drept principal izvor cronica lui Ureche, ar fi lipsită de temei, pentru simplul motiv că paternitatea oricărei opere de acest gen nu poate fi atribuită și autorilor surselor ei de informație. Căci, procedind astfel, ar trebui, în mod paradoxal, să atribuim paternitatea cronicii și autorului necunoscut al „letopisețului nostru”, precum și autorilor izvoarelor externe folosite de Simion Dascălul. C. C. Giurescu a publicat cronica sub ambele nume, pentru că el credea că textul pe care îl avem a fost scris în mare parte (și în *românește*) de Ureche, iar așa-zisele interpolări (numeroase) ale lui Simion Dascălul, chiar dacă ar putea fi în intrigime determinate, nu se mai pot înlătura din contextul letopisețului. Nepotrivit ni se pare și modul în care a fost menționat Simion Dascălul ca autor al letopisețului de către Constantin Giurescu. Considerind și el cronica lui Ureche și „letopisețul nostru”, folosite ca izvoare de Simion Dascălul, drept *texte scrise în românește*, C. Giurescu i-a menționat pe foaia de titlu a ediției alcătuite de el și și pe autorii acestor izvoare. Acum însă, când este dovedit faptul că întregul text pe care îl avem a fost redactat în limba română de Simion Dascălul, cronica trebuie publicată numai sub numele său, căci el nu este (nu mai poate fi considerat) nici copist și interpolator al cronicii lui Ureche, nici compilator al unor cronici românești mai vechi (Ureche și „letopisețul nostru”), ci autorul unic al letopisețului, în forma pe care o cunoaștem.

5.4. Deoarece, cum am văzut mai sus, în manuscrisele așa-numitei ramuri *M* avem textul cel mai complet al letopisețului alcătuit de Simion Dascălul, o ediție corespunzătoare a acestei cronici trebuie întemeiată pe un manuscris al ramurii *M*, corelat cu cel mai vechi manuscris cunoscut al ramurii *L*, aflat la Muzeul Literaturii Române din Iași. În felul acesta, textul stabilit ar reprezenta mai aproape de adevăr limba lui Simion Dascălul, care, firește, reflecta în mare măsură graiul moldovenesc (sau alt grai românesc de tip nordic). Căci în ediția lui P. P. Pănaiteșcu, întemeiată pe manuscrisele ramurii *A*, copiate în Țara Românească, textul cronicii considerat a fi fost scris de Grigore Ureche și cel al așa-ziselor interpolări ale lui Simion Dascălul prezintă, în mod nepotrivit, numeroase particularități fonetice muntenești (de exemplu, fricativele *j* și *z*, în locul africatelor *ȝ* și *dz*, *coprinde*, *umbla*, *umple*, și altele).

Cu prilejul alcătuirii unei noi ediții a letopisețului, sub numele lui Simion Dascălul, adevăratul autor al textului pe care îl cunoaștem, va trebui refăcută și stema manuscriselor cronicii. Căci faptul dovedit că Simion este însuși autorul textului, nu un copist și interpolator, și că prezumtivul interpolator Misail a fost, probabil, vreun copist al unuia dintre primele manuscrise ale versiunii complete a letopisețului alcătuit de Simion Dascălul impune revizuirea relației stabilite până acum între manuscrisele cronicii.

5.5. Datele privitoare la viața lui Simion Dascălul sînt, deocamdată, extrem de puține și, aproape toate, incerte⁵². El provenea, probabil, din pătura mijlocie a societății. Era însă un om învățat : cunoștea limbile slavonă,

⁵² Vezi aceste date adunate și comentate la D. Velciu, *op. cit.*, p. 217–222.

latină, polonă și maghiară, cum atestă variatele izvoare folosite de el la alcătuirea letopisețului, precum și unele elemente semnificative ale limbii sale. Faptul că-și zicea ori i se spunea „dascălul” nu presupune în mod neapărat că va fi fost cîntăreț la o biserică sau învățător (profesor) la o școală de sat ori într-o casă boierească; termenul *dascăl* desemna atunci și calitatea de „om învățat”. Nu știm care a fost ocupația lui.

S-a făcut de multă vreme afirmația că Simion Dascălul ar fi fost originar din Transilvania sau că, plecat acolo din Moldova (eventual, pentru studii), ar fi trăit timp mai îndelungat printre ardeleni. Elementele lingvistice care pot proba acest lucru apar însă mai ales în partea din letopiseț considerată a fi fost scrisă în românește de Grigore Ureche. Ca atare, cercetătorii care au studiat limba cronicii nu au acordat importanța cuvenită elementelor respective, a căror prezență într-un text scris de un moldovean, chiar și în secolul al XVII-lea, era mai greu de explicat. Acum însă, după ce am constatat că întregul letopiseț a fost redactat în limba română de Simion Dascălul, particularitățile lingvistice ardelenesti aflate în acest text, ca și unele semne ale cunoașterii nemijlocite a Ardealului de către autor, pot constitui dovezi că el va fi fost originar din Transilvania sau că va fi petrecut mai mult timp acolo.

De exemplu:

— substantivul *op*, în expresia (*a fi op* (*să...*) „a trebui (să...), a fi nevoie (să...)”, apare de două ori în textul cronicii: „Deci cumu-i voia domnului *op să* [scris: *wncⱭ*] le caută să le placă tuturor” (L, f. 5^v, cf. P, p. 67; în M, f. 6^v, scris: *wncⱭ*), „cum să tîmplă, den pom bun roadă bună *op să* [scris: *wncⱭ*] iasă” (L, f. 55^r, cf. P, p. 120; în M, f. 59^v: „*op să* [scris: *wncⱭ*] iese”). Cuvîntul *op*, cu acest sens, nu mai apare în alte texte moldovenești, nici în secolul al XVII-lea, nici mai tîrziu. Aproape toate sursele care atestă acest cuvînt citate în *Dicționarul limbii române (DLR)* sînt de proveniență ardelenescă (vezi *op*⁵³). Singurul izvor „moldovenesc” citat între ele este letopisețul lui Simion Dascălul, în ediția lui C. Giurescu. Copiștii moldoveni și cei munteni ai cronicii nu au înțeles acest cuvînt ardelenesc folosit de Simion Dascălul și, în consecință, ori l-au transcris cu variate greșeli, cum se vede și în exemplele citate, ori l-au eliminat⁵⁴. Un exemplu de neînțelegere a cuvîntului este și dublarea lui *op să* cu *le caută* „trebuie”, din primul citat de mai sus, datorată probabil unuia dintre primii copiști ai textului;

— specific greiurilor ardelenesti este și sensul de „nobil, boier” al substantivului *domn*, care apare de cîteva ori în întregul letopiseț, în capitole în care Simion Dascălul se referă la realități din Transilvania sau din Ungaria. De exemplu, în capitolul intitulat *Pentru Țara Ungurească de gios și Ardealul de sus...*: „Încă și despre crai de veri fi avînd ceva asupreală și nedireptate, ai voie să-ți întreb și cu craiul, la scaunul țării, unde să adună toți domnii de să sfătuiască de trebele țării” (L, f. 75^r, cf. P, p. 135); în capitolul intitulat *Al doile război ce-au făcut Pătru vodă cu sâcuil la Țara Ungurească*: „trimis-au Ioanăș craiul unguresc solii săi la Pătru vodă de l-au pohtit că să-i fie într-ajutori împotriva a o samă de domni ungurești, carii nu vrea să i să plece” (L, f. 91^v, cf. P, p. 149), „și sculindu-să mulți domni din Ardeali, și

⁵³ Vezi *Letopisețul Țării Moldovei [...], întocmit după Grigorie Ureche vornicul, Istratle logofătul și alții de Simion Dascălul*, ediția alcătuită de C. Giurescu, București, 1916, p. 8 și 90, aparatul critic.

alții carii era gata să moară pentru moșiile sale..." (L, f. 92^r, cf. P, p. 149), „au dat dosul a fugi, și mulți din domni au picat la apa Birseei" (L, f. 92^v, cf. P, p. 149); în capitolul intitulat *Cînd au pribegit Pătru vodă de multe nevoi în Țara Ungurească*: „Și de-acii pascării l-au dus la casa unui boierin ungurese carele au fost avînd un prieteșug mare cu Pătru vodă. Ce pre domnul nu l-au aflat acasă, numai pre giupîneasa lui " (L, f. 100^r, cf. P, p. 155);

— în capitolul intitulat *Cînd au trimis Pătru vodă din Ciceu carte pre ascuns la Suleiman împăratul turcesc...* apare cuvîntul de proveniență maghiară *notceagoș* „un znume rang în ierarhia nobilimii maghiare", cunoscut numai în Transilvania: „Ce ungurii nice într-un chip n-au vrut să-l lase, dîndu-i vină că, fiind scaunul la Mulduva, multă asupreală au avut de cătr-îns. Și încă adăogea de-l făcea *notceagoș*, dzicînd că are moșii și ocine împreună cu dinșii" (L, f. 105^v, cf. P, p. 159).

5.6. Pentru că Simion Dascălul a introdus în cronică, după „letopisețul unguresc", cunoscuta „basnă" privitoare la „ijderenia" moldovenilor, marii boieri, prin reprezentanții lor cărturari (Miron Costin și alții), l-au pedepsit aspru, calificîndu-l drept om prost și reînvățat și acuzîndu-l că și-ar fi însușit de fapt cronică lui Grigore Ureche. Stigmatizat astfel de contemporani, el a rămas în conștiința posterității un exemplu de calomniator al neamului său și un uzurpator al cronicii lui Ureche. De la Miron Costin pînă la ultimii exegeți ai acestei cronici, care au condamnat, chiar și acum, cu aceeași nemăsurată pasiune „vinovăția" lui Simion Dascălul, blamul la adresa lui a fost în continuă creștere și nuanțare stilistică⁵⁴. Imaginea aceasta întunecată a lui Simion Dascălul, care a împiedicat chiar și pe unii cercetători cu bogată experiență filologică să afle calea adevărului în problema controversată a paternității letopisețului, se dovedește însă a fi cu totul neîntemeiată. După cum rezultă din cercetarea mai atentă a letopisețului pe care l-a alcătuit, Simion a fost un cărturar patriot, înzestrat, într-adevăr, cu mai puțin spirit critic și avînd, probabil, mai puțină cultură, dar pătruns de importanța deosebită a operei pe care o înfăptuia cu responsabilitate și în mod cinstit. Nedreptatea de peste trei veacuri făcută celui care ne-a dat prima cronică scrisă în limba română se cere neîntîrziat reparată, căci locul lui Simion Dascălul în istoriografia națională, în istoria literaturii române și în istoria limbii române literare este cel pe care tradiția (nu întotdeauna transmițătoare a adevărului !) și cercetarea necorespunzătoare a acestei cronici l-au situat pe Grigore Ureche.

⁵⁴ Vezi, de exemplu, calificativele defăimătoare la adresa lui Simion Dascălul aglomerate de L. Onu, în *Critica textuală...*, p. 155—160 și 313—315, și de D. Velciu, *op. cit.*, p. 242—255.

VENIAMIN CIOBANU

CAUZE POLITICE ȘI IMPLICAȚII JURIDICE ALE STABILIRII RAPORTURILOR ROMÂNNO-POLONE LA SFÎRȘITUL SECOLULUI XIV (1387—1396)

Cele mai afectate de constituirea uniunii personale polono-lituaniene, în anul 1386, au fost regatul maghiar și Ordinul Teuton. Căci, ea a oferit atât feudalității polone, cât și celei lituaniene, mijloace sporite, capabile să le asigure succesul în două direcții majore ale politicii lor externe: lupta împotriva teutonilor, principalii pretendenți la hegemonia politică și militară în zona sudică a Mării Baltice, și a regatului ungar ce pretindea să preia integral și exclusiv controlul tuturor teritoriilor ce tocmai se sustrasera, la sfârșitul secolului XIV, dominației tătare, între care o importanță aparte o dețineau gurile Dunării. Or, manifestarea acută pe plan politic a acestei rivalități dintre Polonia și Ungaria a constituit-o refuzul cercurilor conducătoare poloneze de a mai menține uniunea personală a Coroanei lor cu cea ungară, preferînd-o pe cea cu Lituania, iar pe plan militar-teritorial, recucerirea integrală și definitivă a cnezatului de Halici, în anul 1387.

O dinamică asemănătoare a cunoscut, însă, și granița răsăriteană a Moldovei care, în perioada cuprinsă între anii 1386 și 1392, a atins țărmul Mării Negre. În acele împrejurări, reintegrarea Haliciului (Rusiei Roșii) în granițele Coroanei polone și stabilirea frontierelor nemijlocite cu Moldova oferea celei din urmă atât de necesarul punct de sprijin în eforturile sale de contracarare a tendințelor expansioniste ale feudalității maghiare. De aceea, Petru I a intrat, la scurt timp după consumarea evenimentului amintit, în raporturi de vasalitate-suzeranitate cu Coroana polonă, reprezentată de regina Jadwiga și regele Wladyslaw Jagiello, consacrate juridic prin actul de omagiu, datat 26 septembrie 1387¹.

---

¹ Pe baza unui izvor, necunoscut altor cercetători ai problemei, Constantin Rezachevici a ajuns la concluzia că, de fapt, omagiul a fost depus, formal, la 14 septembrie 1387, „cu aproape două săptămîni înainte de redactarea amintitelor acte de consemnare a acestuia”; tot el presupune că tratativele în acest scop au fost purtate de Petru I cu regele polon încă în cursul anului 1386, deoarece „e greu de crezut și împotriva practicilor vremii, că Petru I ar fi luat contact cu Vladislav Jagello doar în septembrie 1387, în zilele cînd a depus omagiu, cum se interpretează în mod curent” (cf. idem, *Mircea cel Bătrîn și Moldova*, în *RdI*, 8, 1986, p. 748).

Actul din 26 septembrie 1387 nu era, însă, expresia unei constrîngerii exercitate de feudalitatea polonă asupra Moldovei. Din contra, așa cum s-a demonstrat, deja, în istoriografia română, el a fost rezultatul unei aprecieri lucidă a avantajelor și dezavantajelor pe care le oferea — în circumstanțele politice interne și externe în care se afla atunci Moldova — subordonarea vasalică față de Coroana polonă. Prin urmare, ea a fost acceptată, în primul rînd, pentru faptul că, spre deosebire de feudalitatea maghiară, cea polonă nu urmărea o expansiune teritorială sistematică în sud-estul Europei. Și nici nu s-ar fi putut angaja, cu sorți de izbîndă, în această direcție, de vreme ce capacitatea ofensivă a regatului era, în cea mai mare parte, și avea să fie, încă, multă vreme, absorbită de lupta pentru hegemonia în zona Mării Baltice, mai întii cu Ordinul Teuton, iar după subordonarea acestuia, cu Moscova. Prin urmare, nu exista pericolul deschiderii în acest fel a căii către instaurarea unei dominații efective a regatului polon în spațiul est-carpatic. În schimb, ea oferea „o acoperire eficientă împotriva pretențiilor ungare de suzeranitate, acestea din urmă legate de un program de expansiune teritorială spre gurile Dunării și de dominație efectivă”².

În ceea ce privește motivația demersului polonez, istoricii români, care s-au ocupat special de această problemă, au ajuns la una și aceeași concluzie, mai mult sau mai puțin nuanțată. Astfel, P. P. Panaitescu a fost de părere că „singurul profit pe care Polonia îl avea din această suzeranitate” l-a constituit asigurarea, în acest mod, a căii comerciale către Marea Neagră³. Concluzia sa a fost preluată și susținută de Constantin Racoviță, pentru care „primul interes înțeles și aprobat de Coroană [Polonia — *n.ns.*] era negoțul spre tătari și Moldova”⁴. Mai nuanțată este, însă, părerea istoricului Șerban Papacostea, potrivit căreia „alianța moldo-polonă și întregirea teritorială a Moldovei spre gurile Dunării și spre mare, proces larg sincron, au avut însemnate consecințe de ordin comercial, dacă nu chiar au fost determinate de considerente comerciale” (*s.ns.*)⁵. Tot considerente de natură economică au stat, după părerea sa, și la baza întregii acțiuni politice și militare desfășurate de Ungaria în perioadele următoare, vizînd readucerea Moldovei sub controlul său exclusiv sau, cel puțin, instaurarea stăpînirii sale asupra Chilie, plasată la gurile Dunării. Ca urmare, „necesitatea de a menține fluxul continuu prin această arteră [Dunărea — *n.ns.*] a dat naștere problemei Chilie în politica regatului ungar ca și a Țării Românești în secolul al XV-lea”⁶.

² Șerban Papacostea, *De la Colomeea la Codrul Cosminului. Poziția internațională a Moldovei la sfîrșitul secolului al XV-lea*, în *Rsl*, XVII, 1970, p. 525.

³ P. P. Panaitescu, *La route commerciale de Pologne à la Mer Noire au Moyen Age*, în *RIR*, III, 1933, p. 183.

⁴ Constantin Racoviță, *Inceputurile suzeranității polone asupra Moldovei (1387—1432)*, în *RIR*, X, 1940, p. 183.

⁵ Șerban Papacostea, *Inceputurile politicii comerciale a Țării Românești și Moldovei (secolele XIV—XVI)*. *Drum și stat*, în *SMIM*, X, 1983, p. 37—38.

⁶ *Ibidem*, p. 39.

Fără îndoială, evidențierea rolului deosebit de important al factorului economic constituie o contribuție *efectivă* la cunoașterea împrejurărilor și cauzelor care aveau să contribuie nu numai la agravarea rivalității polone-ungare în această zonă a sud-estului european, ci, mai ales, la crearea, în timp, a unui nou sistem în raporturile internaționale ale țărilor române: cel al *suzeranității colective*. Pentru înțelegerea acestuia din urmă, numai motivația de natură economică este, totuși, insuficientă. De aceea, ea trebuie întregită cu cea de natură politică și strategică-militară. Angajându-se în acțiunea de cucerire a Rusiei haliciene, Cazimir IV nu a urmărit, desigur, numai redresarea situației economice a regatului său, ci și crearea condițiilor de natură politică și strategică-militară capabile să înlesnească și să asigure succesul operei de consolidare internă și externă a statului său. Iată pentru ce Polonia a sprijinit eforturile lui Lațcu de a crea o ierarhie ecleziastică catolică în Moldova, independentă de Ungaria, deoarece cercurile conducătoare ale regatului vedeau în aceasta posibilitatea deschiderii căilor de acces a influențelor politice poloneze și, apoi, a consolidării lor în Moldova. Iar atunci când a apărut pericolul ca acele planuri să fie zădărnice, feudalitatea polonă nu a ezitat să întreprindă expediția din Moldova a cărei datare a rămas, încă, un subiect de discuție în istoriografia română și polonă, deși ultimele cercetări au plasat-o în anul 1368. Dacă această dată va putea fi acreditată — ceea ce, date fiind argumentele, ce mi se par indubitabile, aduse în sprijinul ei, este absolut posibil — atunci apare pe deplin credibilă presupunerea că atacul lituanian asupra Mazoviei din luna iunie 1368, care a fost „aproape cu totul surprinzător pentru Polonia“, a putut constitui „o *diversiune*, un răspuns la angajarea Poloniei în Moldova care, în nici un caz, nu corespundea intereselor Lituaniei“ (s.ns.)⁷. De ce anume nu corespundea intereselor lituaniene, cred că nu mai este necesar de demonstrat, mai ales dacă reamintesc că înfringerea drastică a armatelor poloneze în Moldova i-a determinat pe lituanieni să întreprindă o a doua expediție, de data aceasta la începutul toamnei anului 1368, și încă în Rusia Roșie. Or, Cazimir cel Mare a realizat pericolul ce se putea crea pentru regatul său dintr-o *eventuală* și *posibilă* colaborare moldo-lituaniană și faptul acesta justifică, o dată în plus, deplasarea regelui polon la Buda, în luna ianuarie 1369, pentru a se înțelege cu Ludovic al Ungariei, înfrînt și el în Țara Românească, asupra măsurilor ce trebuiau luate pentru limitarea efectelor gravelor lor înscutec militare înregistrate în spațiul extracarpatic. Se poate, deci, emite ipoteza că cercurile conducătoare poloneze, care au patronat stabilirea raporturilor de suzeranitate-vasalitate cu Moldova în luna septembrie 1387, în conștiința cărora evenimentele din anul 1368, sau de la o dată mai veche sau mai timpurie, erau, desigur, încă prezente, *au putut* avea în vedere, inconvenientele pe care le-ar fi antrenat rămînerea Moldovei în afara sferei de influență a Coroanei și asupra *consolidării uniunii personale polono-*

⁷ Kazimierz Myslinski, *Dzieje kariery politycznej w sredniowiecznej Polsce. Dymitr z Goraŭa 1340-1400*, Wydawnictwo Lubelskie, Lublin, 1981, p. 104.

lituaniene. Într-un atare caz, s-ar fi avut în vedere posibilitatea ca adversarii din Lituania ai amintitei uniuni, *de abia constituite*, să se alieze cu moldovenii, pentru a o desface. De altfel, o astfel de posibilitate era sugerată și de tradiția alianțelor moldo-lituaniene, a căror eficacitate fusese probată încă de Bogdan I care s-a folosit de colaborarea lor în lupta încununată de succes împotriva feudalității maghiare. În replică, se presupune că Bogdan I ar fi participat alături de lituanieni la luptele purtate contra tătarilor în anii 1362—1363. Și de acea dată, alianța moldo-lituaniană a dat rezultate strălucite, de vreme ce, în urma victoriei obținute de marele cneaz al Lituaniei, Olgierd, la Sinie Vody, în anul 1363, hotarele marelui cnezat lituanian s-au extins spre sud, incluzând Kievul și cea mai mare parte a Ucrainei. Și de această dată, înșiși moldovenii au fost beneficiari ai alianței cu lituanienii, deoarece, „concomitent cu extinderea statului lituanian în regiunile de la est de Nistru s-a produs și o lărgire a hotarelor Moldovei spre sud-est”⁹. Deci, în anul 1387 legăturile moldo-lituaniene erau, deja, tradiționale, o tradiție care, ca și evenimentele la care am făcut referire, nu putea fi ignorată de cercurile conducătoare poloneze. Prin urmare, actul din 16 septembrie 1387 a putut să fi fost determinat și de acest obiectiv, alături de cel al asigurării unei contraponderi eficace la politica expansionistă a feudalității ungare. Întrucît, legîndu-l pe domnul moldav prin obligația vasalică de a-l ajuta pe rege, *în orice împrejurare și prin toate mijloacele*, se lua o *măsură de precauție* în sensul menționat mai înainte.

În sfîrșit, Rusia Roșie nu reprezenta, desigur, numai coridorul care putea asigura Poloniei accesul caravelor sale comerciale în porturile Mării Negre, iar Ungariei legăturile cu comerțul oriental din Lwów, ci avea, pentru ambele state, și o importanță strategică deosebită. Deoarece, ea constituia, în același timp, și un avanpost în lupta contra tătarilor, la a cărui consolidare, *în cazul de față, în favoarea Poloniei*, ce trebuia să fie beneficiara principală a victoriei definitive împotriva acestora, Moldova putea contribui în mod eficient.

Așadar, instaurarea suzeranității Poloniei asupra Moldovei a fost determinată, *cel puțin în egală măsură*, atît de necesități economice, cît și de natură politică și militară-strategică. Pentru că, dacă Polonia avea să devină, în urma acestui act, „o putere pontică”⁹, interesele sale nu erau numai de factură economică; întrucît, ar fi greu de explicat și consecvența cu care cercurile conducătoare poloneze au urmărit menținerea sau readucerea Moldovei sub suzeranitatea Coroanei, chiar și după diminuarea drastică a importanței acestei țări pentru comerțul maritim polonez, în urma pierderii, pe seama otomanilor, a Chilie și a Cetății Albe, în anul 1484. Apoi, confirmarea de către domnii moldavi a privilegiilor comerciale atribuite negustorilor poloni, sau celor din Transilvania și Ungaria, nu a fost, în perioada următoare, întotdeauna

⁹ Constantin Cihodaru, *Formarea hotarului dintre Moldova și Tara Românească în secolul al XV-lea*, în vol. „Stat, societate, națiune. Interpretări istorice”, Cluj-Napoca, 1982, p. 82.

⁹ Șerban Papacostea, *Relațiile internaționale în răsăritul și în sud-estul Europei în secolele XIV—XV*, în *RdI*, 3, 1983, 200.

urmarea actelor lor de omagiu către unul din suveranii celor două state. Din contra, au existat cazuri cînd astfel de acte au fost emise în timp ce omagiul de vasalitate era depus fie Coroanei ungare, fie celei polone. Prin urmare, dacă nu se ia în considerare și acest element, la fel de dificilă ar fi înțelegerea eforturilor feudalității maghiare de a integra Moldova în sistemul său politic, prin intermediul aceluiași raporturi feudalo-vasalice; o rivalitate ce avea să constituie, pînă la sfîrșitul secolului XV, „constantă dominantă”¹⁰ a situației internaționale a statului moldav. Iar dacă Moldova a putut prelua, prin intermediul Chiliei, controlul asupra gurilor Dunării și să afecteze, astfel, deosebit de sensibil, interesele comerciale ale Ungariei, ce urmărea menținerea la o cotă cît mai înaltă a rentabilității drumului comercial care lega Europa centrală de Marea Neagră prin Ungaria, Transilvania și Țara Românească, succesul s-a datorat, fără îndoială, suportului pe care i-l oferea „alianța polonă”¹¹; o alianță care nu putea îmbrăca în epocă decît haina *suzeranității* Poloniei ce dispunea de mijloace politice și militare cu ajutorul cărora Moldova putea să descurajeze orice inițiativă de agresiune din partea Ungariei. De data aceasta, era, însă, vorba de o *suzeranitate protectoare*, deoarece, în schimbul avantajelor ce decurgeau din vasalitatea Moldovei, ea îi acorda *protecția* împotriva pericolului maghiar.

Actul din 26 septembrie 1387 avea să aibă, însă, implicații politice directe și pe un plan mai larg. Amenințat, în egală măsură, de planurile de dominație efectivă trădate de Sigismund de Luxemburg, încă în perioada anterioară încoronării sale din anul 1387, Mircea cel Bătrîn a stabilit, se pare, de timpurii contacte cu vecinul său de la nord, Petru I. Dacă acestea s-au concretizat sau nu într-o alianță politică și militară anterioară anului 1389, este mai greu de precizat, din lipsa unor informații corespunzătoare. În schimb, se poate admite că au fost trecute în revistă, cu acel prilej, toate mijloacele susceptibile să contribuie la îmbunătățirea situației politice internaționale a țărilor lor. Necesitatea aflării lor era, chiar, *mai acută* pentru domnul Țării Românești, deoarece, spre deosebire de omologul său moldav, el se afla într-o situație mai dificilă, de vreme ce, concomitent cu posibilitatea unei agresiuni maghiare, se profila și iminența uneia din partea otomanilor. Cum propriile lor forțe au fost, fără îndoială, apreciate, ca insuficiente pentru a asigura o rezistență mai îndelungată, apelul lui Mircea la o terță putere se impunea ca singura soluție posibilă și eficientă. Or, în împrejurările internaționale de atunci, doar statul polono-lituanian, recent constituit, ca atare, era direct interesat în limpezirea situației politice din spațiul extracarpatic, într-un sens cît mai convenabil propriilor sale obiective de aici. Cu atît mai mult, cu cît, deși, formal, nu exista o *stare de război* între Polonia și Ungaria, conflictul armat putea fi declanșat, oricînd ar fi fost posibil, de Sigismund de Luxemburg, ca replică la ocuparea de către polonezi a Rusiei Roșii. Într-o postură identică se află, însă, și Mircea cel Bătrîn. Ca și Wladyslaw și Jadwiga, profitase

¹⁰ Idem, *De la Colomeea la Codrul Cosminului*, p. 525.

¹¹ Idem, *Relațiile internaționale*, p. 907.

și el de grava criză politică internă cu care era confruntat regatul ungar și a reintrat în stăpînirea feodelor ardelen. Iar dacă nu a întîmpinat atunci nici o rezistență, din motivul menționat, nu însemna, totuși, că Sigismund se resemnase cu faptul împlinit.

Pentru domnul român, problema reglementării raporturilor cu Ungaria nu era o problemă *de-sine-stătătoare*, ci era subordonată uneia mai grave, și anume celei a preîntîmpinării invaziei otomane. Dată fiind puterea de șoc a forței otomane, singura cale ce putea fi luată în considerare, ca soluție optimă de lichidare a diferendelor cu Ungaria, era cea diplomatică ce trebuia să ducă, în cele din urmă, la implicarea *directă și totală* a regatului ungar în lupta antiotomană. Căci, în afară de Țara Românească, doar Ungaria mai era capabilă să se pună în fruntea unor coaliții balcanice îndreptate împotriva Imperiului turco-osman. De altfel, Baiazid I apreciasse cum se cuvine valoarea aportului Țării Românești la „eforturile vizînd respingerea noii puteri care se dezvoltă în sud-estul Europei”¹². De aceea, la scurt timp după lupta de la Kossovopolie, din luna august 1389, a ordonat întreprinderea unei incursiuni pe țărmurile dunărene ale Țării Românești, cu „obiectivul politico-economic bine precizat de a intimida Țara Românească și a o determina astfel să adopte o poziție de neintervenție la sud de Dunăre”¹³.

Atacul otoman intervenise, însă, în împrejurările în care raporturile lui Mircea cu Sigismund de Luxemburg erau marcate de o evidentă deteriorare. Or, tocmai acest fapt l-a determinat pe domnul muntean să întreprindă două acțiuni de politică externă menite, pe de o parte, să-i ofere răgazul pentru a-și consolida sistemul defensiv de la Dunăre, iar pe de alta, să-l „intimideze”, el, de această dată, pe Sigismund de Luxemburg. În prima categorie se înscrie adoptarea unei poziții de „așteptare activă”¹⁴, iar în cea de a doua, întreprinderea demersurilor diplomatice în vederea încheierii unei alianțe defensive cu Polonia ce trebuia să-i ofere și posibilități sporite de ripostă în cazul unei agresiuni armate a Ungariei. Transpunerea în practică a celui din urmă obiectiv a fost hotărît facilitată de *natura* raporturilor cu Polonia, consfințită de actul din 26 septembrie 1387, semnat de Petru I al Moldovei.

Prima etapă a realizării acestui obiectiv a constituit-o tratatul încheiat la Radom, mediat de Petru I, la 10 decembrie 1389. Că acest tratat trebuia să servească unui scop bine determinat, dar limitat în spațiu și timp, este ilustrat de faptul că cei doi parteneri, adică Mircea cel Bătrîn și Wladyslaw Jagiello, nu se angajau să se sprijine reciproc decît în cazul unei agresiuni ungare. De aceea, Mircea cel Bătrîn era obligat să-l asiste pe aliatul său atît în „contra atacului și a incursiunii vrăjmășești a *regelui Ungariei*”, cît și a „*vasalilor lui și al oricărui dintre*

¹² Tahsin Gemil, *Mircea l'Ancien face à la politique imperiale de Bajezid I-er*, în *RRH*, 1—2, 1986, p. 5.

¹³ *Ibidem*.

¹⁴ *Ibidem*, p. 6.

supuși lui“ (s.ns.)¹⁵, iar regele polon, împotriva aceluiași Sigismund de Luxemburg „și împotriva oricărui supuși ai acestuia“ (s.ns.)¹⁶.

Și, poate, nu ar fi lipsită totalmente de fundament presupunerea că, dacă Mircea cel Bătrîn nu a extins prevederile tratatului și împotriva turcilor, a făcut-o nu numai pentru că urmărea să creeze un nou raport de forțe în spațiul carpato-danubian, în defavoarea Ungariei lui Sigismund de Luxemburg, ci și pentru că ar fi putut să fi sesizat, deja, încă de pe atunci, lipsa oricărei motivații pentru Coroana polonă de a se angaja într-un conflict cu otomanii. Din contra, o *neutralitate binevoitoare* față de imperiul în plină ascensiune corespundea cel mai bine obiectivelor sale politice în Europa est-centrală: *neutralizarea concurenței ungare și privarea Ordinului Teuton de colaborarea regelui ungar*, nevoit să-și concentreze forțele pe frontul dunărean. La rândul său, Wladyslaw Jagiello a trebuit să *nu ia* în considerare ideea unei colaborări cu domnul muntean împotriva teutonilor care, din motive lesne de înțeles, nu numai că nu s-ar fi ridicat la cota de eficacitate dorită, ci ar fi diminuat-o substanțial pe cea a alianței defensive împotriva Ungariei.

În această primă fază a raporturilor munteano-polone, pericolul unei agresiuni ungare părea mai mare decât cel al uneia otomane, fapt ce ar putea fi sugerat de ratificarea, în timpul prevăzut, a tratatului de la Radom de către Mircea, adică la 20 ianuarie 1390¹⁷. Totuși, două luni mai târziu, se înregistra o inițiativă diplomatică, cu totul, insolită în peisajul raporturilor politice dintre Țara Românească și Polonia. Întrunite la Suceava, „pentru unirea și legătura prieteniei nevătămate celei ce a fost pînă acum între prezișii domnii noștri și care [...] va fi și în viitor, spre împlinirea norocită a acelorași uniri“¹⁸, cele două delegații, cea munteană și cea polonă, însărcinate cu această misiune, au ajuns, însă, în urma unor amănunțite dezbateri, la concluzia că cele două acte ce trebuiau reconfirmate, adică cel de la Radom, din 10 decembrie 1389, și cel al lui Mircea, din 20 ianuarie 1390, nu erau suficient de cuprinzătoare, pentru a răspunde, fără greș, obiectivului amintit. De aceea, au găsit de cuviință să introducă două noi clauze care, potrivit convingerii lor, „vor întări mai tare unirea în condițiunile sale“¹⁹. Este vorba de obligația regelui polon de a nu declanșa nici un conflict cu Ungaria, fără informarea și aprobarea prealabilă a domnului român, precum și de obligația aceluia de a recunoaște ca valabile și pentru el „alte armistiții de pace sau concordii“²⁰ pe care le-ar fi încheiat Mircea cu Sigismund de Luxemburg, dacă în ele ar fi fost inclus și Wladyslaw Jagiello. Mai mult chiar, se stipulau și măsuri punitive, deși nu se specifica nici una în mod expres, pentru cazul în care una din părțile

¹⁵ Ion Ionașcu, Petre Bărbulescu, Gheorghe Gheorghe, *Relațiile internaționale ale României în documente (1368-1900)*, București, 1971, p. 84.

¹⁶ *Ibidem*.

¹⁷ Textul, în *DRH*, D, I, p. 122—123.

¹⁸ Ion Ionașcu, ș. a., *op. cit.*, p. 85-86.

¹⁹ *Ibidem*, p. 86.

²⁰ *Ibidem*.

contractante ar fi derogat, „în orice mod“, de la „condițiile unirii“ (s.ns.)²¹.

Care a putut fi mobilul acestei modificări de optică în domeniul condițiilor de aplicare a tratatului defensiv? S-a admis, îndeobște, că demersul în discuție a aparținut domnului muntean și „deschidea perspectiva unor negocieri“²² între el și Sigismund de Luxemburg, menite să ducă la colaborarea celor doi împotriva pericolului otoman ce începuse a se manifesta cu toată gravitatea și pentru Ungaria. El fusese posibil ca urmare a faptului că, „între timp, intervenise o anumită apropiere“ între Mircea cel Bătrîn și Sigismund de Luxemburg, ca urmare a „dezvoltării conștiinței față de pericolul comun — extinderea puterii otomane“²³. Ideea, împărtășită, după cum se știe, și de alți istorici români, a fost acceptată și de subsemnatul²⁴. Extinzând analiza faptelor cunoscute, cred, însă, în posibilitatea ca tentativa domnului muntean să fi fost sugerată, în orice caz, *sprijinită*, de Petru I, dar nu în exclusivitate din dorința de „a întări poziția aliatului său de același neam din Țara Românească în cadrul alianței acestuia cu regele Poloniei“²⁵. Dacă ipoteza poate fi acceptată, atunci domnul moldav a avut în vedere, în egală măsură, propriile sale interese, dacă nu, cumva, ponderea acestora a fost cea mai mare. Căci, obligându-l pe Wladyslaw Jagiello să nu declanșeze un conflict cu Ungaria, fără aprobarea prealabilă a lui Mircea și a sfatului țării, el pune la adăpost Moldova de pericolul de a fi fost antrenată într-un război, în împrejurări și în condiții ce ar fi putut să-i fie defavorabile, de vreme ce, în *termenii* și în *spiritul* actului omagial, redactat la 26 septembrie 1387, confirmat de cel al boierilor, de la aceeași dată, el se obliga să acorde regelui „supunere credincioasă, cu tot poporul nostru, în orice trebuință ar avea“ (s.ns.)²⁶. Or, cum o confruntare armată declanșată de Wladyslaw Jagiello putea fi determinată, îndeosebi, de rațiuni de natură dinastică, cred că nu ar trebui ocolită întrebarea dacă crearea unei noi uniuni personale, prin extinderea celei polono-lituaniene și asupra Ungariei, ar fi fost văzută cu ochi buni de cei doi conducători politici români, date fiind propriile lor obiective de consolidare a poziției internaționale a țărilor lor. Dar, indiferent de cel sau cei cărora li se poate atribui paternitatea inițiativei în discuție, este cert că ea a fost fundamentată pe aprecierea judicioasă a conjuncturii politice interne și internaționale în care se afla, în acel timp, statul polono-lituanian. Căci, după cum se știe, tocmai atunci Wladyslaw Jagiello era confruntat cu puternica opoziție a lui Vitold ce dorea să păstreze pentru sine demnitatea de mare duce al Lituaniei. În plus, nu se ajunsese, încă,

²¹ *Ibidem*.

²² Dinu C. Giurescu, *Politica externă a Țării Românești sub Mircea cel Bătrîn*, în vol. *Pagini din trecutul diplomației românești*, București, 1966, p. 61.

²³ Tahsin Gëmil, *op. cit.*, p. 6.

²⁴ Cf. Veniamin Ciobanu, *Țările române și Polonia. Secolele XIV-XVI*, București, 1985, p. 19-20.

²⁵ Constantin Rezechevici, *op. cit.*, p. 751.

²⁶ Mihai Costăchescu, *Documente moldovenești înainte de Ștefan cel Mare*, vol. II, Iași, 1932, p. 600.

la un consens în ceea ce privește sfera în care trebuia să se realizeze în practica politică uniunea polono-lituaniană. Dacă se adaugă la acestea faptul că lituanienii aveau interese directe în răsărit, precum și intrigile teutonilor, care vroiau să profite de acele tulburări, se poate conchide că, fie Petru I, fie Mircea, fie amîndoi au putut avea convingerea că existau toate șansele ca Wladyslaw Jagiello să poată fi constrîns să accepte noile condiții de alianță. În acest caz, el trebuia determinat să le ratifice în cel mai scurt timp, înainte de a se produce o ameliorare a situației partenerului vizat, ceea ce ar explica precizarea datei la care trebuia ratificat noul tratat, adică „în sărbătoarea fericitului Ioan Botezătorul ce urmează acum”²⁷.

Prin urmare, dacă în perspectiva acestei ipoteze se poate admite că plenipotențiarilor munteni au putut acționa, dacă nu conform *indicațiilor exprese* ale domnului lor, atunci, cel puțin, pe baza unui consens cu acesta, în schimb, este puțin probabil că regele polon ar fi putut încredința reprezentanților săi un astfel de mandat. De altfel, rezerva celor din urmă se poate desluși din precizarea, potrivit căreia ratificarea trebuia precedată de o „dezbatere specială” a articolelor în discuție de către cei doi monarhi²⁸. Desigur, nu se avea în vedere o întîlnire personală a lor, pentru că așa ceva nu era posibil în împrejurările de atunci, ci de analizarea actului în cancelariile respective. De aceea, deși nu există indicii clare, se poate, totuși, presupune că contactele dintre părțile implicate, în care trebuie inclusă, în mod firesc, și Moldova, au continuat, dar ele au adus cîștig de cauză regelui polon. Opoziția acestuia va fi fost categorică, fiind determinată nu numai de poziția *net inferioară* în care a fost adus de noile clauze față de partenerul său de alianță, dar și alimentată, probabil, și de perspectiva concilierii sale cu Vitold, ceea ce s-a realizat, de altfel, în anul 1392. Apoi, dată fiind situația care se crease la granița sud-estică a regatului ungar, datorită conturării, din ce în ce mai precise, a pericolului unei invazii otomane, motiv din care întrecăga atenție a lui Sigismund de Luxemburg începea a fi absorbită în acele părți, Wladislaw Jagiello nu voia, desigur, să accepte niște condiții care l-ar fi lipsit, totalmente, de posibilitatea de a profita de acele împrejurări și de a rezolva în favoarea sa disputa dinastică cu cumnatul său regal de la Buda. Ca urmare, este posibil să fi exercitat, chiar, presiuni directe asupra lui Mircea să renunțe la ele. Silit și el, în cele din urmă, tocmai în perspectiva reglementării situației politice interne din statul polono-lituanian și a sporirii cîștind a pericolului otoman, a trebuit să accepte ca, în noua confirmare a tratatului, să nu mai fie incluse clauzele incriminate. Dar, în cazul de față, a fost vorba de o *victorie diplomatică* a regelui polon, sugerată nu numai de faptul că reconfirmarea tratatului de la Radom s-a făcut la Lwów, la 6 iulie 1391, și nu la Suceava, cum s-a propus la 17 martie 1390²⁹, ci și prin angajamentul, de neînteles, altfel, de vreme ce se

²⁷ Ion Ionașcu, ș. a., *op. cit.*, p. 86.

²⁸ *Ibidem*.

²⁹ *Ibidem*.

admite că domnul român era un partener egal în drepturi al regelui polon, de a reprimă orice încercare ce ar fi putut fi făcută de unii dintre supușii săi de a leza interesele Coroanei polone, desigur în raporturile celor două părți contractante cu Ungaria. Mai mult chiar, domnul promitea să-l asocieze la acea acțiune pe însuși regele polon³⁰. O concesie care, de asemenea, nu și-ar fi putut găsi locul într-un act de genul celui analizat, dacă nu s-ar admite că era vorba de măsuri de precauție luate de cercurile conducătoare poloneze menite, fără îndoială, să împiedice dezvoltarea în Țara Românească a unei fracțiuni proungare.

Concesiile făcute de domnul român trebuiau să aibă, înainte de toate, pentru dînsul, o finalitate practică imediată. Căci, asigurîndu-l, în acest scop, pe partenerul său că nu avea să întreprindă, și nici nu avea să permită altora să o facă, vreo acțiune în colaborare cu regele ungar, ostilă Poloniei, el putea desfășura politica sa de apropiere față de Sigismund de Luxemburg, fără teama de a trezi suspiciuni deosebite la Cracovia și a risca, astfel, o reacție violentă din partea cercurilor conducătoare poloneze.

Dar, dacă acestea au putut admite, și în lipsa unor posibilități practice de a o împiedica, apropierea lui Mircea cel Bătrîn de Sigismund de Luxemburg care, oricum, nu amenința, *nemijlocit* și *atunci*, securitatea statului polono-lituanian, de vreme ce viza angajarea celor doi în lupta împotriva expansiunii otomane, în schimb erau foarte atente să nu se producă o defecțiune asemănătoare și în cazul Moldovei. Cum, apropierea politică dintre cei doi monarhi devenise evidentă la începutul anului 1392, iar tendințele feudalității maghiare de a aduce sub obediența Coroanei Sfintului Ștefan zona est-carpatică rămăseseră constante, în pofida conflictului, în plină desfășurare, cu Imperiul otoman, ce devenea tot mai violent, cercurile conducătoare ale regatului polon au luat în considerare necesitatea revizuirii *naturii* raporturilor dintre Coroană și Moldova. Alianța fondată în anul 1387, sub forma *suzeranității protectoare*, nu a mai fost considerată ca suficient de eficace, în împrejurările de atunci, pentru asigurarea intereselor politico-strategico-economice ale statului polono-lituanian la gurile Dunării. De aceea, era necesară instituirea unui *control real* asupra Moldovei, adică *subordonarea ei politică*, ce se putea realiza, atunci, doar pe calea renunțării la *alianță*, deci la *suzeranitatea protectoare*, și înlocuirea ei cu o *suzeranitate restrictivă*, concretizată prin aplicarea strictă în *practica politică* a raporturilor dintre Polonia și Moldova a relațiilor de suzeranitate-vasalitate, circumscrise, pînă atunci, doar domeniului *interpretării juridice*. Rezultatul urma să fie restrîngerea drastică a libertății de mișcare *pe plan extern* a domnului moldav, implicarea lui *directă și necondiționată* în politica externă poloneză, ancorată în direcția combaterii pericolului ungaro-teutonic, configurat de planul unei împărțiri a Poloniei între regele Sigismund de Luxemburg și Ordinul Teuton, făurit în anul 1392. Acest pericol a grăbit, fără îndoială, degradarea *naturii* raporturilor polono-moldave fiind, totodată, favorizată

³⁰ DRH, D 1, p. 126.

de un alt eveniment ce a avut loc în același an, 1392, adică înțelegerea intervenită între Wladyslaw Jagiello și Vitold în problema raporturilor polono-lituaniene. În schimbul recunoașterii de către rege a individualității Lituaniei în cadrul uniunii sale cu Polonia, pusă sub conducerea lui Vitold, cel dintîi era recunoscut ca suzeran al Marelui Ducat, salvîndu-se, astfel, pe plan politico-juridic, uniunea polono-lituaniană.

Expresia reconsiderării, în sensul amintit, a atitudinii Poloniei față de Moldova o constituie actul de omagiu redactat de noul domn al Moldovei, Roman I, fratele și succesorul lui Petru I, la Suceava, la 5 ianuarie 1393. Deoarece, spre deosebire de actul similar din 26 septembrie 1387, acesta conținea o clauză nouă ce stipula obligația domnului moldav *de a nu mai căuta și dobîndi un alt suzeran*, pentru el și țara sa, în afară de regele și Coroana polonă³¹, termen prin care era desemnat, fără îndoială, Sigismund de Luxemburg. Întrucît, în împrejurările internaționale de atunci, doar acesta se putea constitui în suzeran al Moldovei.

Noua formă a suzeranității nu mai corespundea, însă, obiectivelor și intereselor imediate și de perspectivă care determinaseră pe predecesorul lui Roman I să caute alianța Poloniei, în anul 1387. Din contra, *din protectoare* împotriva amenințării ungare, Polonia devenise, ea însăși, *un pericol real* pentru viitorul politic al statului moldav. Acesta a putut fi, deci, motivul care l-a determinat pe Roman I să adere la coaliția maghiaro-podoliană care urmărea realizarea planurilor de separare a Podoliei din uniunea polono-lituaniană, făurit de cneazul lituanian Teodor Koriatovici și feudalitatea ucraineană de aici. Deoarece, în cazul unei victorii a coaliției, s-ar fi creat o nouă forță politico-militară, cu ajutorul căreia s-ar fi putut contrabalansa nu numai pericolul polon, ci, chiar, și cel maghiar. Acțiunea s-a terminat, însă, cu un eșec total, în pofida unor succese inițiale; odată cu ea, s-a prăbușit și întregul plan și a luat sfîrșit, chiar, și domnia lui Roman I care a decedat în anul 1394.

Criza dinastică, declanșată cu acel prilej, în Moldova, a înlesnit procesul de subordonare politică, a țării față de Coroana polonă. Căci, neputîndu-se opune cu propriile forțe celor ce voiau să-i înlătore de la domnie pe urmașii lui Roman I, Ștefan, acceptat, probabil, de boierimea moldavă în calitate de *regent* al fiilor minori ai fostului domn, a trebuit să ceară sprijinul lui Wladyslaw Jagiello pe care l-a plătit, însă, cu prețul unei și mai accentuate dependențe față de acesta, consfințită de actul omagial redactat la Suceava, la 6 ianuarie 1395.

Astfel, pentru prima dată, un act de acest gen conținea, de la început, precizarea că Roman își datora domnia lui Wladyslaw Jagiello iar obligațiile pe care și le asuma față de regele și Coroana polonă decurgeau tocmai din această împrejurare. Or, amintitele obligații erau mult mai stricte și mai bine precizate, decît fuseseră chiar cele ale predecesorului său imediat. Căci, dacă angajamentul lui Roman I fusese

³¹ Mihai Costăchescu, *op. cit.*, p. 608-609.

formulat în termeni generali, promitînd să-l ajute *efectiv* pe suzeran contra *tuturor dușmanilor*, cu excepția Prusiei, Lituaniei și a ținuturilor „de dincolo de Cracovia care, din cauza depărtării, nu sînt plăcute poporului nostru”³², Ștefan I nu a mai putut să facă nici o rezervă în acest domeniu. Din contra, printre dușmanii Coroanei polone, împotriva cărora era obligat să lupte, a fost inserat în actul de omagiu și „*voievodul Basarabiei*” (s.ns.)³³. Mai există încă alte două elemente ce evidențiază grava deteriorare a *naturii* raporturilor moldo-polone, determinată și de spectrul invaziei ungare în Moldova, care a silit cercurile conducătoare ale acestei țări să nu facă nici o opoziție presiunilor polone. În primul rînd, actul din 6 ianuarie 1395 a fost urmat de un angajament scris al boierilor prin care garantau că Ștefan avea să răspundă cu promptitudine oricăror cereri ale regelui polon. Mai mult chiar, ei renunțau, în numele domnului și al țării, la toate pretențiile asupra teritoriilor amanetate de Wladyslaw Jagiello lui Petru I, deși împrumutul financiar, în schimbul căruia o făcuse, nu fusese rambursat. Totodată, reprezentanții boierilor îl asigurau pe rege că vorbeau în numele întregii clase boierești moldave, deci, nu numai în al celor ce participau în mod efectiv la conducerea țării, deoarece și ceilalți aveau să confirme și să întărească omagiul, prin propriul lor jurămint, atunci cînd suzeranul avea să dorească acest lucru³⁴. În sfîrșit, o altă *premieră absolută* în acest domeniu o constituie garanția dată de boieri că domnul nu avea să se abată de la obligațiile asumate, iar în caz contrar, ei se angajau să se alieze cu suzeranul *împotriva* acestuia³⁵. Cu alte cuvinte, se garanta nu atît supunerea domnului, ca persoană, ci *supunerea și credința țării, în persoana juridică a clasei boierești*, singurul element de *stabilitate și continuitate* în raporturile politice internaționale ale țării, în condițiile în care sistemul de succesiune la domnie nu o putea garanta. În cazul de față, o asemenea măsură de precauție s-a putut impune cu atît mai mult, cu cît Ștefan era, cum se presupune, considerat doar ca un *regent* al moștenitorilor legali ai tronului.

Consolidarea poziției Poloniei în Moldova se producea, însă, în condițiile în care Baiazid I se pregătea să lanseze o mare ofensivă, ale cărei obiective majore vizau eliminarea definitivă a Ungariei din Balcani și instaurarea controlului asupra zonei de la nordul Dunării de Jos. Prin urmare, după cazul Rusiei Roșii, acceptarea unui nou fapt împlinit în fața căruia îl pusese Polonia, de această dată în Moldova, însemna pentru Sigismund de Luxemburg să expună Ungaria pericolului unui atac conjugat polono-moldav — participarea moldavă fiind de prevăzut, tocmai datorită noilor elemente introduse în omagiul de vasalitate al domnului față de rege și Coroana polonă — cu consecințe

³² *Ibidem*, p. 608.

³³ *Ibidem*, p. 613.

³⁴ *Ibidem*, p. 610-611.

³⁵ *Ibidem*, p. 614-615.

lesne de prevăzut, în condițiile în care principalele sale forțe urmau a fi angajate pe frontul dunărean. În plus, nu ar fi fost exclus ca între Polonia și Imperiul otoman să fi existat o anumite înțelegere, mai mult sau mai puțin concretă, ce ar fi putut viza, dacă nu coordonarea unor acțiuni comune antiungare, cel puțin ar fi înlesnit întreprinderea lor separată, cu obiective de-sine-stătătoare. Ca urmare, singura soluție ce i se impunea regelui maghiar era readucerea, înainte de a fi fost prea târziu, a Moldovei sub controlul Coroanei maghiare, ale cărei drepturi nu înceta să le revendice³⁶. Expediția întreprinsă în acest scop, în lunile ianuarie-februarie 1395, s-a încheiat, însă, cu înfrângerea oștilor sale de către moldoveni.

Unul din efectele *immediate* ale înfringerii din Moldova l-a constituit încheierea tratatului de la Brașov cu Mircea cel Bătrîn, la 7 martie 1395. Terenul în această direcție fusese pregătit prin tratativele anterioare, demarate, probabil, încă în anul 1390, oricum, accelerate în anul 1394, cînd regele maghiar i-a trimis domnului român o solie specială, purtătoare a unor scrisori³⁷, poate chiar autografe, ale lui Sigismund. Dată fiind situația gravă de la Dunăre, în legătură cu care va fi fost informat, în detaliu, și de voievodul de atunci al Transilvaniei care a avut, după cum reiese din documentul invocat, un rol important în acele negocieri³⁸, este cert că obiectul tratativelor l-a constituit, așa cum s-a și remarcat, proiectul de cruciadă antiotomană, făurit de monarhul ungar. Că la acea dată sporirea presiunii otomane asupra liniei Dunării constituia problema cea mai urgentă, asupra rezolvării grabnice a căreia trebuia să se concentreze întreaga, sau, măcar, cea mai mare parte a forțelor ofensive și defensive ale celor două state direct amenințate, o dovedește și lipsa din actul de la Brașov a oricărui indiciu că alianța ar mai fi putut fi îndreptată și împotriva altui sau altor adversari³⁹. Cu toate că proaspăta și destul de severa înfrîngere înregistrată în Moldova îl îndreptătea pe Sigismund de Luxemburg să solicite colaborarea munteană și în cazul unei extinderi a conflictului cu Moldova, în spatele căreia, dacă nu, chiar, alături de ea, s-ar fi aflat Polonia. Aceasta ar fi însemnat, însă, dispersarea forțelor și, mai ales, posibilitatea ca regele ungar să acorde prioritate frontului estic, ceea ce ar fi dezavantajat Țara Românească, pentru care nu exista, atunci, o amenințare *directă* dinspre nord-est. În orice caz, absența amintită sugerează un alt argument, potrivit căruia tratativele fuseseră definitivitate și, poate, și actul redactat încă înainte de începerea expediției ungare în Moldova, semnarea lui fiind, inițial, amînată din pricina acesteia, dar urgentată, apoi, tocmai de rezultatele ei nefavorabile pentru unguri.

Deci, la data încheierii actului, domnia Țării Românești era deținută, *de jure* și *de facto*, de Mircea cel Bătrîn. O realitate demonstrată,

³⁶ DRH, D 1, p. 130—131, 132, 136.

³⁷ Loc. cit., p. 129.

³⁸ Loc. cit.

³⁹ Loc. cit., p. 140-142.

deja, în istoriografia românească, cu argumente din domeniul dreptului internațional al vremii, oferite chiar de documentul în discuție, cele mai importante referindu-se la titlurile purtate de voievodul român la acea dată. S-a mai remarcat, de asemenea, că, în cazul în care domn ar fi fost nu Mircea, ci Vlad I, atunci, cu siguranță, că Sigismund ar fi încheiat un astfel de tratat cu cel din urmă, așa cum a procedat în anul următor⁴⁰. Tocmai acest gest demonstrează, o dată în plus, că monarhul ungar nu și-ar fi făcut nici un scrupul, de vreme ce nu *persoana* celui ce domnea îl interesa, ci, doar, *măsura* în care cel ce deținea frințele puterii îi putea oferi *sprijinul direct și eficient* în realizarea propriilor sale obiective politice la Dunărea de Jos. De altfel, atunci când politica otomană a lui Mircea i s-a părut că i le afectează, el nu a ezitat să se manifeste ca un dușman declarat, e drept, doar pe plan diplomatic, pentru că nu avea mijloace să o facă și pe plan militar, silindu-l pe domnul român să se apropie din nou de Polonia. Apoi, potrivit concluziilor unor cercetări recente, la data în discuție nici nu avusese, încă, loc bătălia de la Rovine, campania lui Baiazid în Țara Românească producându-se, de fapt, în vara sau toamna anului 1395, și nu în toamna anului precedent⁴¹. Deci, dacă campania lui Baiazid I împotriva Țării Românești a avut loc la data presupusă recent, expediția lui Sigismund de Luxemburg, din lunile ianuarie-februarie 1395, împotriva Moldovei a constituit nu numai expresia rivalității ungaro-polone în legătură cu această țară, ci a urmărit, în același timp, și consolidarea frontului dunărean, prin scoaterea Moldovei de sub controlul polon și diminuarea corespunzătoare a pericolozității unei eventuale înțelegeri polono-otomane îndreptată împotriva Ungariei. În sfârșit, nu poate fi evitată o întrebare: ar fi fost, oare, Sigismund de Luxemburg atît de neprevăzător, încît să atace Moldova, avînd în flanc pe un adversar al politicii sale care ar fi deschis calea trupelor otomane către granițele Transilvaniei, o acțiune la care ar fi participat el însuși cu propriile sale forțe? Or, judecînd în perspectivă istorică, o astfel de posibilitate era exclusă, cum la fel de improbabil ar fi fost ca Sigismund, *înfrînt în Moldova*, să nu se fi grăbit să și-l apropie pe Vlad I, *dacă acesta ar fi domnit efectiv*.

Prin urmare, cel împotriva căruia se angajase Ștefan I să-l sprijine, *direct și necondiționat*, pe Wladyslaw Jagiello, prin actul de omagiu din 6 ianuarie 1395, desemnat cu termenul de „voievodul Basarabiei“, era Mircea cel Bătrîn și nu Vlad I⁴². Căci, la data la care se redacta actul în discuție, raporturile Poloniei cu Țara Românească a lui Mircea cel Bătrîn se deterioraseră în mod evident. Pe lângă apropierea celui din urmă de Sigismund de Luxemburg, la această stare de încordare a putut contribui, cred, și tentativa domnului muntean, înregistrată de actul din 17 martie 1390, analizat în rîndurile anterioare, de a-și asigura o poziție de *preeminență* în raporturile munteano-ungaro-moldo-polone, cu restrîngerea considerabilă a posibilităților de acțiune ale Coroanei

⁴⁰ Viorica Pervain, *Din relațiile Țării Românești cu Ungaria la sfîrșitul veacului al XIV-lea*, în *AIAC*, XVIII, 1975, p. 17.

⁴¹ Tahsin Gemil, *op. cit.*, p. 14-17.

polone. Reglementarea acestei probleme, subînțeleasă în termenii actului din 6 iulie, nu a pus capăt crizei ci, deși paradoxal, la prima vedere, a lăsat cîmp liber de manifestare a intereselor ce deveneau tot mai divergente ale celor doi contractanți, în proporție directă cu agravarea pericolului otoman, pentru Țara Românească, și modificarea situației politice din Moldova, pentru Polonia. Ca urmare, în aceeași măsură se opera și reorientarea externă a celor doi conducători: Mircea către Sigismund de Luxemburg, iar Wladyslaw Jagiello către Baiazid I, fără a se putea preciza, totuși, în ce măsură și pînă la ce punct a putut fi realizată aceasta din urmă. Demersurile regelui polon au putut fi, totuși, justificate și de faptul că, devenit stăpîn pe situația internă din Ungaria, în urma victoriilor obținute împotriva adversarilor săi, în vara anului 1394, Sigismund de Luxemburg avea posibilitatea să facă tentativa de a-și regla conturile cu fostul său cumnat regal de la Cracovia care, în fond, nu erau altele decît cele ce grevau raporturile feudalității ungare cu cea polonă, de vreme ce armistițiul, pe care tocmai îl confirmase în același an, nu era decît un *intermezzo* al rivalității polono-ungare. Cum într-o astfel de acțiune putea fi antrenat și Mircea, orice măsură de precauție împotriva lui era bine venită.

Nu cred, totuși, că s-ar justifica întrebarea dacă Mircea cel Bătrîn a cunoscut sau nu conținutul actului din 6 ianuarie 1395. Se poate, însă, presupune că nu-i erau necunoscute evenimentele din Moldova care evoluau într-o direcție defavorabilă, dacă nu unor interese imediate, cu siguranță a unora de *perspectivă*. De aceea, nu cred că s-ar putea face vreo legătură *nemișlocită* între omagiul lui Ștefan I și tratatul său de alianță cu Sigismund de Luxemburg. O comparare a celor două acte se impune, totuși. Căci, dacă primul consfințea, *din punct de vedere juridic*, consolidarea *suzeranității restrictive* a Poloniei asupra Moldovei, cel de al doilea consacra raporturi cel puțin *cu un alt conținut*, adică de *colaborare*, în vederea atingerii unui obiectiv comun, și anume *conjurarea pericolului otoman*, la fel de grav, prin *efectele sale specifice*, intereselor fiecăruia dintre cei doi parteneri. Dar, deși actul, ca atare, nu conținea nici un element expres al vasalității domnului față de Coroana ungară, faptul că era subscris de către Mircea „*sub credința și jurămîntul nostru și al boierilor noștri făcut de mai înainte, așa cum se cuvine*” (s. ns.)⁴³, includea „faptul vasalității”⁴⁴. Și nici nu se putea altfel, dacă se are în vedere, și *trebuie să se aibă*, concepția medievală a vremii care guverna raporturile interstatale, întruchipate, de fapt, în raporturile dintre conducătorii acestora. Deci, în cazul în discuție, în formă era vorba de *suzeranitatea regelui maghiar asupra domnului muntean*; o *suzeranitate protectoare* ce viza, cum am precizat, de atîtea ori, un obiectiv precis, și de ce nu, și *temporar*, chiar dacă, în subsidiar, regele ungar urmărea realizarea și a altora, adică, în primul rînd, acela

⁴² Pentru părerea contrară, potrivit căreia prevederea, „dacă nu avea doar o semnificație generală, îl privea mai degrabă” pe Mircea, „aflat în pribegie”, la acea dată, în locul lui domnind Vlad I, vezi Constantin Rezachevici, *op. cit.*, p. 753.

⁴³ DRH, D, I, p. 140.

⁴⁴ P.P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 253.

al favorizării intereselor economice ale marilor orașe transilvănene. Iată pentru ce, cum s-a remarcat, tratatul din 7 martie 1395 a constituit „*cadru juridic al cooperării celor două țări în lupta împotriva otomanilor*” (s. ns.)⁴⁵; ceea ce nu a fost cazul actului de la Suceava, din 6 ianuarie același an, ce avea o cu totul altă *origine* și o cu totul altă *finalitate*. Căci, în loc să pună bazele unei colaborări — după cum se știe, Władysław Jagiełło nu s-a grăbit să-l ajute, în măsura reclamată de propriile sale obligații de suzeran și de gravitatea situației, pe Ștefan I în timpul expediției maghiare din Moldova — el urmărea instituționalizarea celei mai severe forme a suzeranității. În schimb, Sigismund de Luxemburg a angajat în lupta împotriva otomanilor și a adversarului aliatului său, Vlad I, toate forțele de care dispunea. Insuccesul final l-a determinat, însă, să-și reconsidere și atitudinea față de Mircea. Este vorba de tentativa de a-l înlocui în sistemul său de alianțe, *la nivel de persoană*, cu cel care îi luase locul, cu scopul de a salva *alianța la nivel de state*, dintre Ungaria și Țara Românească, fără de care granițele sud-estice ale regatului rămăneau deschise invaziilor otomane. Noua situație politică creată la sud de Carpați nu era, însă, favorabilă continuării colaborării ungaro-muntene. În primul rând, noul domn era exponentul unei alte orientări politice, chiar pe plan intern. Pe de altă parte, își datora domnia sprijinului efectiv al armatelor sultanului și, poate, celui *diplomatic* al regelui polon. În cel din urmă caz, este posibil ca stabilirea contactului cu cercurile conducătoare polone să-i fi fost intermediat lui Vlad I de domnul Moldovei, Ștefan I, interesat, la rândul lui, să aibă un aliat în Țara Românească care l-ar fi putut ajuta în cazul unor noi agresiuni ungare. Tot atât de posibil este, totodată, ca domnul Moldovei să fi acționat și la cererea expresă a suzeranului său, Władysław Jagiełło, ce urmărea detașarea Țării Românești din alianța cu Ungaria. Până aici, convergența de interese cu cele ale sultanului era perfectă. În împrejurările de atunci, ele puteau fi susținute, numai dacă cel ce trebuia să fie exponentul lor în Țara Românească, adică Vlad I, nu cădea sub controlul exclusiv al Porții otomane. Așa s-ar putea explica, din cauza necunoașterii și a altor elemente mai precise, strădania cercurilor conducătoare ale Coroanei polone de a și-l apropia, promițându-i nu numai recunoașterea domniei în Țara Românească, ci și restituirea feodelor stăpânite de predecesorii săi în Transilvania, atunci când Władysław și Jadwiga aveau să-și adjucece și tronul ungar, rămas vacant, după concepția lor, în urma decesului reginei Maria, moștenirea lui revenind, *de drept*, surorii sale, regina Poloniei. În această ofertă era, însă, și o condiționare, de vreme ce este de la sine înțeles că la succesul planului jagellonian trebuia să colaboreze și Vlad I. În ceea ce-l privește, domnul muntean nu putea rămâne insensibil la o atare perspectivă, dar cauza esențială a apropierii sale de regele polon trebuie căutată în *natura* raporturilor polono-otomane. Căci, dată fiind amintita comunitate de interese dintre statul polono-lituanian și Imperiul otoman în spațiul carpato-danubian, ce începuse a se contura tocmai în acea perioadă, este lesne de presupus că atât Vlad, cât și cercurile boierești pe care se spri-

⁴⁵ Dinu C. Giurescu, *op. cit.*, p. 64.

jinea vor fi înțeles că domnia sa putea căpăta stabilitate numai cultivând bunele raporturi cu cele două puteri, înlesnite, în ceea ce privește Polonia, de interesele similare, pînă la un punct, ale domnului de atunci al Moldovei. Prin urmare, soluția unei alianțe cu Ungaria, indiferent de forma juridică în care s-ar fi concretizat, era exclusă *a priori*, de vreme ce, dată fiind tot *natura*, dar, de data aceasta, a relațiilor ungaro-otomane, ea ar fi echivalat cu o declarație *formală* de război împotriva otomanilor. De aceea, cred că actul de vasalitate dat de Vlad I, la Argeș, la 28 mai 1396, față de regele și Coroana polonă, nu a avut pentru autorii săi sensul și semnificația unei denunțări a raporturilor politice cu Poarta, ci, din contra, o *perpetuare a lor, dar într-un cadru ce ar fi împiedicat, în viitor, evoluția lor într-un sens periculos intereselor cercurilor boierești, grupate în jurul lui Vlad I*. Cu alte cuvinte, s-a profitat de oferta poloneză, pentru a cointeresa Coroana polonă în asigurarea *statu-quo*-ului politic și teritorial dorit de ele. Iar faptul că sultanul nu a reacționat negativ la demersul politic al voievodului Vlad denotă că el însuși îi aprecia valoarea, ca *mijloc de menținere a Țării Românești în afara sferelor de influență ale regatului maghiar*.

Indiferent de obiectivele de viitor ale lui Vlad I, alăturarea sa la Polonia constituia un motiv în plus de îngrijorare pentru cercurile conducătoare ungare cărora nu le-a scăpat din vedere pericolul ca Ungaria să fi fost încercuită de adversarii săi. Ca urmare, singura soluție la care se putea recurge era spargerea ei, înainte de se fi consolidat, motiv pentru care Sigismund de Luxemburg a impulsionat pregătirile de cruciadă antiotomană a lumii creștine. Dar, marea ciocnire militară de la Nicopole, din 26 septembrie 1396, s-a încheiat cu înfrîngerea categorică a oștilor cruciate sub armurile cărora se ascundeau, de fapt, tendințele de hegemonie ale catolicismului european. Victoria lui Baiazid I nu a fost urmată, totuși, de o nouă campanie a acestuia împotriva Țării Românești, ceea ce i-a permis lui Mircea cel Bătrîn să redevină stăpînul țării, cu ajutorul oștilor transilvănene, comandate de voievodul Ștefan. La rîndul său, domnul român se pare că a luat inițiativa ameliorării raporturilor sale cu sultanul, din cauza defensivei ungare și a insuccesului înregistrat de Sigismund de Luxemburg în domeniul constituirii unei noi coaliții antiotomane. În schimb, a profitat de evenimentele din Anatolia, pentru a-și consolida poziția în zona Dunării de Jos, una din primele măsuri întreprinse în acest scop fiind sprijinirea înscăunării lui Alexandru cel Bun în Moldova.

D. ȘANDRU

PROPRIETATEA FUNCİARĂ RURALĂ DIN ROMÂNIA DE LA REFORMA AGRARĂ DIN 1945 PÎNĂ LA COLECTIVIZAREA AGRICULTURII (I)

Exproprierea operată în baza legii din 23 martie 1945 a reprezentat o primă etapă a politicii partidului comunist de distrugere a bazei materiale a moșierimii. Legea pentru reforma agrară i-a lăsat viile și pădurile, fermele model, orezăriile și cite 50 ha cultivabile de fiecare mare proprietar. Totodată, pămînturile Casei Regale, bisericilor și instituțiilor au fost exceptate de la confiscare¹.

Vreme de mai bine de doi ani, guvernul s-a abținut să extindă cadrul legii din 1945, dînd dovadă de o oarecare toleranță față de proprietățile lăsate instituțiilor și moșierilor. O presiune asupra acestor proprietari s-a exercitat însă continuu pe plan economic, prin stabilirea de impozite excesiv de ridicate și prin impunerea obligației de a preda statului, la prețuri inferioare costului de producție, a unei părți din recoltă, calculată nu în funcție de cantitatea realizată, ci de suprafața deținută de proprietar. Dar, în anii 1945—1947, unui regim similar au fost supuse și gospodăriile chiaburești și cele ale țăranilor cu exploatare mijlocii, cu singura deosebire că procentele stabilite pentru ei s-au menținut la plafoane mai joase.

O grea lovitură au primit-o după expropriere marii proprietari la 30 august 1946, cînd syndicatele agricole au fost dizolvate², act prin care au fost privați de posibilitatea de a-și mai apăra, prin intermediul organizațiilor monopoliste, interesele economice. În anii următori, toate celelalte instituții patronate de moșieri au avut aceeași soartă. La 19 februarie 1947, prin Jurnalul nr. 189 al Consiliului de Miniștri, cealaltă instituție a marilor proprietari care făcuse opoziție exproprierii în Comisia pentru studiul reformei agrare, Academia de Agricultură din România, a fost dizolvată. Din momentul dizolvării, întregul său patrimoniu de bunuri trecea asupra Regiei Exploataților Agricole, Zootehnice și de În-

¹ „Monitorul oficial”, nr. 68 bis din 23.III.1945.

² ASB, fond Uniunea Centrală a Sindicatelor Agricole, dosar 332/1944-1946, f.8 (vezi Jurnalul Consiliului de Miniștri, nr. 16 din 8.VIII.1946, publicat în „Monitorul oficial”, nr. 200 din 30.VIII.1946).

chiriere a Mașinilor (R.E.A.Z.I.M.)³. Pe această cale se punea capăt activității de 34 de ani a unei instituții ce jucase un rol covârșitor în selecționarea semințelor în România. Măsura avea însă o semnificație aparte pentru politica guvernului față de moșierime, întrucât ea extindea cadrul exproprierii peste ceea ce prevăzuse legiuitorul din 1945.

În vara lui 1947 a fost emisă o dispoziție care reliefa intenția guvernului de a-și apropria alte pământuri ale instituțiilor exceptate de la confiscare prin legea din martie 1945. La 27 august 1947, decizia ministerială nr. 1204, a departamentului agriculturii, a stabilit că, începând din toamnă, toate terenurile cultivabile (arabile, vii, pășuni, grădini de zarzavat, livezi) ce aparțineau mănăstirilor, episcopiilor și mitropoliilor, precum și terenurile agricole și forestiere aflate în proprietatea sau în folosința diferitelor ministere, cu excepția celor dependente de Ministerul Agriculturii și Domeniilor, trebuiau cultivate în regie proprie, interzicându-se darea lor în arendă ori în dijmă, neîndeplinirea acestei condiții determinând pierderea pământului⁴. Decizia avea caracterul unui avertisment, care lăsa a se înțelege că privilegiile de care se bucuraseră instituțiile respective intrau în etapa lichidării.

În memoriile înaintate Ministerului Agriculturii și Domeniilor, instituțiile vizate, în special cele eclesiastice, care își cultivau părți însemnate din proprietățile funciare prin învoieli agricole, au solicitat în mod insistent să li se lase în continuare terenurile în proprietate, motivând dificultățile schimbării sistemului de exploatare⁵. Obligațiile episcopiilor, mitropoliilor și mănăstirilor de a renunța la regimul muncii în dijmă sau în arendă le-a determinat să rezilieze contractele cu țărani sau să nu mai încheie noi înțelegeri, reușind astfel să-și păstreze pământurile, dar consecința a fost aceea că în primăvara anului 1948 ele nu și-au putut cultiva terenurile. De aici a apărut un alt motiv de amenințare la adresa proprietăților bisericești, acela că sabotau planul lucrărilor agricole.

Cu mai bine de jumătate de an înainte de înlăturarea regelui de la tronul României, la 18 iunie 1947, Direcțiunea Producției Vegetale din Ministerul Agriculturii și Domeniilor a solicitat, cu adresa nr. 112/076, Domeniilor Coroanei situația proprietăților familiei regale. În răspunsul dat la 23 iunie, ele transmiteau lista moșiilor, care însumau 140518 ha, astfel administrate: Domeniile coroanei — 76 240 ha, Domeniile Casei Regale — 21 228 ha și proprietățile membrilor Casei Regale — 43 050 ha⁶.

³ Vezi ASB, fond Ministerul Agriculturii și Domeniilor, Direcția Bunuri, dosar 12/1941-1947, f.197-198. Procesul dizolvării organizațiilor profesionale ale agricultorilor a continuat și în anii următori, ultima fiind dizolvată Societatea Centrală de Apicultură, împreună cu toate filialele ei, prin Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 1236 din 1.XII.1949, care dispunea trecerea în totalitate a patrimoniului acestora în proprietatea M.A.D. (idem, fond Reforma Agrară din 1945, Centrala, dosar 134/1946-1949, f.32-33).

⁴ „Monitorul oficial”, nr. 202 din 3.IX.1947; ASB, fond Reforma Agrară din 1945, Centrala, dosar 42/1945-1947, f.123.

⁵ Vezi Memoriul Episcopiei ortodoxe române a Caransebeșului din 6.X. 1947 către M.A.D. (idem dosar 99/1945-1947, f.101).

⁶ Domeniile Coroanei erau următoarele: Mălini, județul Baia, Borca și Bicăz, județul Neamț, Dobrovăț, județul Vaslui, Bușteni și Cocioc-Gherghița, județul Prahova, Sadova și Segarcea, județul Dolj și Rușetu, județul Brăila; Domeniile Casei Regale erau: Șercaia, Predeal, Azuga, Bușteni, Poiana Țapuiului, Sinaia, Co-

În tabelul comunicat nu fuseseră incluse câteva proprietăți, însumând 11 222 ha, astfel că fondul funciar aparținând instituției monarhice se ridica la un total de 151 740 ha⁷. Odată cu înlăturarea regelui, toate proprietățile rurale ale familiei regale au trecut în patrimoniul statului. Măsură reprezenta cel dintâi act de după 23 martie 1945 care extindea de drept cadrul exproprierii peste plafonul stabilit prin legea de reformă agrară și marca de fapt începutul confiscărilor succesive ce aveau să se producă în anii următori. Din proprietățile familiei regale au intrat în patrimoniul Ministerului Agriculturii și Domeniilor, în baza Decretului nr. 38 din 27 mai 1948, cea mai mare parte a terenurilor agricole, adică 15 133 ha cultivabile situate în 17 moșii, împreună cu clădirile și cu întregul inventar aferent lor⁸.

La 3 august 1948 a fost promulgat decretul nr. 176 pentru trecerea în proprietatea statului a bunurilor bisericilor, congregațiilor, comunităților sau particularilor ce au servit pentru funcționarea și întreținerea instituțiilor de învățământ general, tehnic sau profesional. Singurele bunuri ce urmau a fi restituite instituțiilor bisericești erau cele destinate exclusiv serviciului de cult (art. 3)⁹. Măsura a diminuat substanțial proprietățile acelor instituții eclesiastice ce întrețineau asemenea așezăminte, dar, pe ansamblu, biserica a continuat să păstreze și după aplicarea ei mari întinderi de teren.

Patru luni mai târziu, la 2 decembrie 1948, a fost promulgat decretul nr. 358 pentru desființarea bisericii greco-catolice. Pe baza lui toate bunurile ei mobile și imobile intrau în patrimoniul Ministerului Agriculturii și Domeniilor spre administrare¹⁰. Prin Hotărârea Consiliului de Miniștri nr. 1 719/1948 s-a instituit, pe lângă Ministerul Cultelor, o comisie interministerială, cu menirea de a atribui organelor centrale și statului și în scopuri de interes general bisericesc averile ce aparținuseră fostului cult greco-catolic. Atât pământul, cât și imobilele și inventarul agricol și neagricol au fost preluate de stat și repartizate diferitelor ministere ori instituții. Cea mai mare parte din pământul confiscat a fost predat, în

---

marnic și Trestieni, toate din județul Prahova, Copălnaș, județul Severin, Săvirșin, județul Arad, și Cocargeaua, județul Ialomița, iar proprietățile membrilor Casei Regale: Broșteni, județul Neamț, Snagov și Turbați, județul Ilfov, Curtea de Argeș, județul Argeș, și Zorleni, județul Tutova, ale prințului Nicolae, Banloc, județul Timiș-Torontal, Copăceni și Mănăstirea, județul Ilfov, Poeni, județul Iași, Jersig, județele Caraș și Severin, Stupini și Hălchiu, județul Brașov, și Raznic, județul Dolj, ale principesei Elena, Mănești, județul Prahova a principesei Elisabeta și Băneasa, Scroviștea și Mănăstirea, toate din județul Ilfov, ale fostului rege Carol al II-lea (idem, dosarele 82/1947-1948, f.4-23 ; 71/1948,f.1-2).

⁷ În tabel nu figurau proprietățile principesei Elisabeta, de la Mănești, județul Prahova, pământurile principesei Elena, de la Stupini și Hălchiu, județul Brașov, și Raznic, județul Dolj, bunurile fostului rege Carol al II-lea, de la Băneasa, Scroviștea și Mănăstirea, județul Ilfov, cele ale prințului Nicolae, de la Snagov, județul Ilfov, Zorleni, județul Tutova, și parcul de la Curtea de Argeș, județul Argeș, plus câteva proprietăți mai mici, ce însumau cele 11 222 ha (idem, dosar 71/1948,f.1-2).

⁸ Vezi *ibidem*.

⁹ Idem, dosar 53/1950—1957,f.19.

¹⁰ „Monitorul oficial”, nr. 281 din 2.XII.1948.

cursul lunii ianuarie 1949, Ministerului Agriculturii și Domeniilor, iar edificiile bisericesti, cu terenurile din jurul lor, parohiilor ortodoxe¹¹. Ca și în cazurile moșierilor expropriati prin legea din 23 martie 1945, unele instituții eclesiastice au rămas debitoare în contul pământului pierdut. Episcopia greco-catolică din Oradea datora Băncii Republicii Populare Române 800 000 lei, cu scadența la 15 decembrie 1948, pentru care constituise gaj și ipotecă asupra fermelor sale Holod, Vintere și Tulca, județul Bihor. Ministerul Agriculturii și Domeniilor a preluat fermele cu întregul inventar viu și mort, cu activul și pasivul lor, însă, în august 1949, banca soma instituția debitoare, acum desființată, să-și lichideze debitul, iar ministerul refuza, pe de altă parte, plata lui, motivând că bunurile preluate nu-i produseseșă nici un venit¹².

Paralel, statul a pornit o campanie de acaparare a pământurilor tuturor acelor proprietari care nu se conformau măsurilor de politică agricolă a guvernului, utilizând împotriva lor mijloace indirecte de coerciune. Obligațiile împovărătoare impuse agricultorilor și sancțiunile aplicate proprietarilor ce nu reușeau să achite cotele sau impozitele au silit pe mulți dintre ei să se dispenseze de pământ, declarând că îl donau statului. Cele dintii cereri de „donații”, având la bază asemenea cauze, se înregistrează la începutul anului 1948. Posesorii lor au încercat să impună o serie de clauze legate de soarta bunurilor la care renunțau, însă Ministerul Agriculturii și Domeniilor a răspuns că nu primea donații „decît fără sarcini și fără condiții”¹³.

În martie 1948, cițiva dintre cavalerii ordinului „Mihai Viteazul” au comunicat Ministerului Agriculturii și Domeniilor hotărîrea de a renunța la loturile ce le posedau¹⁴. În baza unei legi speciale din 1927, ofițerii activi sau în rezervă, participanți la primul război mondial, care se distinșeseră în lupte, fiind decorați cu ordinul „Mihai Viteazul”, primiseră de la stat, drept „recompensă națională”, loturi de 5 sau 25 ha arabile. Spre sfîrșitul celui de-al doilea război mondial, prin legea nr. 310, de organizare a ordinului „Mihai Viteazul”, din 21 aprilie 1945, dispozițiile legii din 1927 au fost extinse și asupra participanților la această din urmă confruntare militară, pentru fapte de bravură de care ofițerii dăduseră dovadă împotriva Germaniei¹⁵. În perioada septembrie 1941 — august 1945 un număr de 1 173 de ofițeri fuseseră decorați cu acest ordin, beneficiind de avantajele materiale oferite de el¹⁶. Spre a asigura fondul financiar necesar satisfacerii numărului celor decorați, Direcția Proprietății și Bunurilor Statului a cerut organelor agricole județene, prin ordinul nr. 84 278, din 16 mai 1945, să rezerve în fiecare comună 50% din terenurile expropriate pentru nevoile de împrumietărire a ofițerilor cavaleri ai

¹¹ Vezi ASB, fond Reforma agrară din 1945, j.Tîrnava Mică, dosar 136/1949, f.1—75.

¹² Idem, j.Bihor, dosar 18/1945—1950, f.59—60.

¹³ Vezi cererea din 7 ianuarie 1948, prin care Atta Constantinescu oferea 43 ha, un grajd și atelajele din comuna Răcăciuni, județul Bacău (idem, J. Bacău, dosar 46/1947—1948, f. 8).

¹⁴ Idem, Centrala, dosarele 41/1948, f.43—44; 192/1949, f.84.

¹⁵ Idem, dosar 102/1949, f. 84; „Monitorul oficial”, nr. 23 din 21.IV.1945.

¹⁶ ASB, fond Reforma agrară din 1945, Centrala, dosar 100/1949, f.1—52.

ordinului „Mihai Viteazul”¹⁷. Împroprietărirea celor decorați a continuat și după terminarea războiului, fiind atestată documentar pînă în noiembrie 1947¹⁸. Prin lege, statul își rezerva dreptul de proprietate asupra loturilor, iar ofițerii dreptul de uzufruct, neputîndu-le nici vinde, nici înstrăina. Cum terenurile atribuite erau rîspîndite în întreaga țară, cavalerii aveau gratuitate pe calea ferată, iar impozitul plătit de ei fusese stabilit la cotele minime prevăzute pentru micii agricultori și pentru proprietățile statului¹⁹.

Pe măsură ce puterea comunistă se consolida și avantajele de care se bucuraseră cavalerii ordinului „Mihai Viteazul” se diminueau. Gratuitatea pe căile ferate s-a redus la o singură călătorie pe an. Impozitele agricole și cotele de cereale au fost stabilite la plafoanele celor percepute de la moșieri și chiaburi. În toamna lui 1947, — deci într-o perioadă în care statul continua să atribuie loturi celor decorați — măsurile punitive luate de autorități, cu prilejul înșămînțării și la încasarea impozitelor, s-au soldat cu arestări, sechestrări de bunuri și trimiterea în judecată a ofițerilor, neținîndu-se seama de faptul că deținătorii acestor bunuri nu sînt *moșieri sau mari proprietari de pămînt*, ci niște ostași împroprietăriți fără voia lor drept *recompensă națională* (subl. autorului) pentru faptele de bravură în războaiele contra nemților din 1916 și 1944/1945²⁰ — după cum subliniau într-un memoriu din 17 ianuarie 1949 trimis de generalul în rezervă Marcel Ionescu și colonelul în rezervă Aurel Pelopida primului ministru.

Măsurile de politică economică luate de guvern au condus la comprimarea rentabilității agricole a loturilor, creînd, paralel, deținătorilor lor o situație insuportabilă, deși cavalerii au făcut toate sacrificiile posibile pentru a satisface pretențiile oficialității. Ei au acoperit costul culturilor prin cheltuirea ultimului ban din pensie — singura lor sursă de existență — sau din sumele realizate în urma vînzării unor obiecte casnice. Situația era agravată de faptul că majoritatea ofițerilor nu posedau locuințe pe loturi și nici inventar agricol. Ei își lucrau pămînturile fie dîndu-le în arendă, fie în dijmă, pe care legislația din primii ani postbelici o accepta. Or, în 1948, dijma nu a mai fost permisă, iar țărani refuzau să ia pămînturile în arendă. Ofițerii se găseau în imposibilitate materială de a-și cumpăra inventar și de a plăti mîna de lucru, ceea ce crea dificultăți insurmontabile exploatării pe mai departe a loturilor²¹. Reacția față de aceste presiuni a fost concretizată la unii dintre ei în decizia de a renunța la pămînt.

Cei mai mulți ofițeri însă au apelat la autoritățile centrale, solicitînd restabilirea statutului lor legal. Reprezentanții cavalerilor ordinului „Mi-

¹⁷ Idem, j.Sălaj, dosar 6/1945—1949, f.20.

¹⁸ Idem, j.Arăd, dosarele 3/1945—1947, f.7 și urm.; 13, 1945—1949; 83/1946—1948, f.2.

¹⁹ Idem, Centrala, dosar 192/1949, f.81—82. Generalului Nicolae Ciupercă i s-a atribuit, în 1946, un lot de 5 ha în comuna Boldu, județul Rîmniceu Sărat dar el solicitase terenul în județul Ialomița. Abia în toamna lui 1947 i s-a promis schimbarea lotului în județul Ialomița (idem, j.Rîmniceu Sărat, dosar 54/1946—1947, f.1—6).

²⁰ Idem, Centrala, dosar 192/1949, f. 84. Folosim termenul de „chiabur” pentru a evidenția optica introdusă de comuniști în epocă, în legătură cu țărani înstăriți.

²¹ Ibidem, f.81—82

hai Viteazul“ au intervenit la Președinția Consiliului de Miniștri prin memoriile din 15 septembrie, 25 octombrie, 17 și 21 decembrie, precum și prin audiența generalului Marcel Ionescu și a colonelului Aurel Pelopida la primul ministru, din 22 octombrie 1948, revendicând respectarea drepturilor admise prin legea din 21 aprilie 1945, însă toate acțiunile lor s-au dovedit zadarnice²². La 5 ianuarie 1949, Marcel Ionescu și Aurel Pelopida adresează un nou memoriu primului ministru, propunând ca, pînă la soluționarea definitivă de către guvern a problemei cavalerilor ordinului „Mihai Viteazul“, să se suspende prin decizie ministerială orice acțiune de urmărire pentru însămințări sau impozite restante contra deținătorilor acestor loturi, iar impozitele să fie egale cu cele percepute pe proprietățile agricole ale statului (Administrația Fermelor de Stat și a Stațiunilor de Mașini), întrucît loturile erau proprietate de stat, ofițerii fiind doar uzufructuari²³. La 11 februarie 1949 generalul Marcel Ionescu revine cu un memoriu către primul ministru, propunînd, de data aceasta, ca loturile să fie trecute la stat: „...dacă nu mai putem suporta obligațiile legale astăzi, să ni se ridice asemenea sarcină, pentru a nu fi puși în situațiunea bizară ca acei care nu au la activul lor fapte de bravură răsplătite prin „recompensă națională“ să se bucure de o situație mai fericită ca noi, care trăim sub amenințarea rigorilor legii sabotajului prin imposibilitatea executării la timp a planului agricol sau neplata impozitelor“²⁴. La 25 martie 1949, generalul colonel în rezervă Z. Virtejanu, comunicînd Ministerului Apărării Naționale dificultățile ce le întîmpinau posesorii de loturi „Mihai Viteazul“, la care se adăugase o altă de ultim moment și anume, pierderea dreptului la cartela de pîine, ca unii ce posedau peste 1,5 ha arabile, solicita intervenția acestuia la Ministerul Agriculturii și Domeniilor pentru a obține aprobarea retrocedării loturilor, căci și aici ofițerii întîmpinau obstacole, cerîndu-li-se petiții individuale de renunțare la pămînt. Or, pînă la acea dată, numai 21 de cavaleri declaraseră în scris prin petiții personale că abandonau loturile²⁵.

Paralel, în cursul anului 1948, și o serie de mari proprietari din diferite regiuni și mai cu seamă chiaburi din Transilvania au solicitat Ministerului Agriculturii și Domeniilor, pe motive similare, să le ia pămînturile. Pînă la 1 decembrie 1948 făcuseră oferte de „donații“ 151 de proprietari pentru o suprafață agricolă de 5 283 ha. Mulți dintre ofertanți erau moșieri, care cedau cotele intangibile de 50 ha ce le rămăseseră după aplicarea legii din 23 martie 1945, alții chiar fermele model, pentru conservarea cărora făcuseră în anii 1945—1946 repetate și insistente memorii, împreună cu terenurile neexpropriabile²⁶. Reprezentantul Acade-

²² *Ibidem*, f.84.

²³ *Ibidem*, f.84—86.

²⁴ *Ibidem*, f.78.

²⁵ *Ibidem*, f.81—82 și 88.

²⁶ Astfel, Constantin Filipescu a donat 204 ha din comuna Bohotin, județul Fălciu, Paraschiva Negrea 109 ha de la Averești, același județ, S. Ardeleanu 140 ha din comuna Cioranca, j.Buzău, C.S.Nicolaeșcu Ploșor 50 ha din comuna Ploșor, j. Dolj, Gh. Fratoșișteanu 85 ha de la Frăsinești, j. Ilfov, Ion Radu Ștefănescu 60 ha de la Butimanu, același județ, Anton Roseti Rosnovani 50 ha din comuna Sculeni, j. Iași, Vera Miller 50 ha de la Movileni, j. Iași, Nicolae Rosnovani 50 ha la

miei de Agricultură în Comisia pentru Studiarea Reformei Agrare, Manuel Kapri, care se postase constant pe o poziție potrivnică exproprierii, a contestat, în august 1945, la Comisia centrală, hotărîrea comisiei de plasă Cetatea Sucevei, care-i declara confiscată moșia Iacobești, din comuna Danila, județul Suceava, motivînd că președintele instanței, Teodor Buta, fost administrator pe proprietatea lui și concediat pentru incapacitate, acționase în mod subiectiv²⁷. Manuel Kapri poseda imobilele agricole Iacobești și Șerbăuți-Calafindești, județul Suceava. În timpul războiului, construcțiile de pe moșii au fost distruse din temelii, iar inventarul dispersat în totalitate, fără nici o urmă. El a reușit să redobîndească 50 ha la Iacobești, pe care le exploata personal, îndeplinind concomitent și funcția de administrator al bunurilor Academiei Române. În ianuarie 1949 a cerut însă să „doneze” statului cele 50 ha arabile de la Iacobești, motivînd că nu mai putea acoperi cheltuielile și plăți impozitele. „Donația” era făcută împreună cu semănăturile de pe teren, cu semințele ce le avea la sediul moșiei și cu mențiunea expresă că renunță la orice venit sau beneficiu din acel pămînt²⁸.

Începînd din 1948 statul a preluat, pe baza unor decizii ale Ministerului Învățămîntului Public sau a unor cereri de „donații” terenurile și inventarul agricol al unor școli, ale căror proprietăți asigurau alimente pentru hrana elevilor²⁹. N-au fost scutite nici pămînturile și inventarul școlilor agricole, care au fost trecute, prin ordine ale Ministerului Agriculturii și Domeniilor, în folosința Administrației Fermelor de Stat și a Stațiunilor de Mașini³⁰. Este necesar de menționat aici că art. 2 lit. d din legea agrară stabilea în fruntea listei instituțiilor ce trebuiau să beneficieze prin improprietărare de rezerve de teren școlile agricole și că lit. c din același articol permitea a se atribui terenuri pentru înființarea, în apropierea orașelor, a unor grădini de zarzavat pentru aprovizionarea muncitorilor, funcționarilor și meseriașilor. În decembrie 1946, conducerea gimnaziului de băieți din Rădăuți a solicitat să fie înzestrat cu 4 ha din terenurile de la Dornești, rămase dela ungurii expatriați, însă ministerul i-a răspuns că dispozițiile legii agrare nu permiteau improprietărarea școlilor³¹. Aceasta nu împiedicase însă departamentul de resort să aloce pămînt unor instituții care nu aveau nici un temei legal pentru a fi improprietărite, cum a fost cazul societății „Prietenilor agricultorului evreu”, căreia, la 6 aprilie 1945, i s-au repartizat 50 ha cultivabile în județul Ilfov, spre a servi de fermă tinerilor evrei ce s-ar fi dedicat ca-

---

Stîlnca, același județ, Elena Basch Stainmetz 120 ha la Vișeu de Sus, j. Maramureș, Mircea Traian Solacolu 49 ha din comuna Sălcile, j. Prahova etc. (idem, dosar 147/1946—1947, f. 136—141). Pentru alte județe vezi idem, j. Rîmnicu Sărat, dosar 83/1948.

²⁷ Idem, j. Suceava, dosar 4/1945—1946, f.18.

²⁸ Idem, dosar 2/1945—1949, f.20

²⁹ Idem, j. Argeș, dosar 4/1945—1950, f.26 ; j. Romanați, dosar 17/1945—1950, f.95.

³⁰ Notăm proprietățile școlii de gospodărie rurală din Rovine, județul Arad (idem, j. Arad, dosar 95/1947—1950, f. 330), a școlii profesionale veterinare Suceava (idem, j. Suceava, dosar 2/1945—1949, f.7), a școlii tehnice de viticultură din Miniș, județul Arad (idem, j. Arad, dosar 95/1947—1950, f.213—214).

³¹ Idem, j. Rădăuți, dosar 22/1947—1948, f.1—2.

rierii agricole³². În fine, tot în cursul anului 1948 au început să fie preluate, prin hotărâri ale Consiliului de Miniștri, fermele Academiei Române³³.

În a doua jumătate a anului 1948, Ministerul Agriculturii și Domeniilor și-a concentrat atenția spre pregătirea proiectului de lichidare a resturilor funciare moșierești. Cu toate că la 25 ianuarie 1948 Institutul Central de Statistică organizase recensământul agricol al României, departamentul de resort nu a făcut apel la datele lui, ci a hotărât să stabilească situația mării proprietăți cu concursul serviciilor agricole județene, pe baza unor criterii care să-i înlesnească acțiunea de confiscare a moșiilor. La 24 iunie, Direcția Circulației Bunurilor Imobile Agricole și Deplasării Populației Rurale din acest minister — de curînd creată, care a dirijat ulterior deportările forțate ale proprietarilor — a cerut serviciilor agricole județene, prin ordinul confidențial nr. 617 384, să-i trimită, pînă la 5 iulie, tabele nominale cu toți proprietarii de terenuri agricole cu exploatări de 50 ha și mai mari de pe raza județului respectiv, cu indicarea pămînturilor pe ramuri de folosință. În ele trebuiau incluse proprietățile persoanelor fizice sau juridice, proprietățile de 50 ha sau mai mari ale instituțiilor publice sau private rămase acestora în urma aplicării legii agrare din 1945, precum și terenurile agricole de la 50 ha în sus exceptate de la expropriere în baza art. 8 al legii din 23 martie 1945 ce aparțineau mănăstirilor, mitropoliilor și așezămintelor bisericești sau spitalicești, așezămintelor de cultură, obștilor și cooperativelor sătești. Nu trebuiau introduse în tabele pășunile comunale și ale posesorilor și nici fermele statului administrate de A.F.S.M. Întreaga lucrare urma a fi întocmită de director în mod strict confidențial³⁴.

Se pare că nu toate organele județene de resort au transmis situația potrivit pretențiilor ministerului, întrucît la 29 septembrie 1948 acesta revendică din nou tabelul solicitat în iunie. Datele serviciilor agricole județene au putut fi centralizate abia la începutul lunii noiembrie. Conform acestora, în România, existau 7 703 proprietăți particulare de 50 ha și mai mari, cu un total de 1 013 461 ha, din care 289 333,34 ha arabile, 107 128,44 ha fînețe, 71 509,11 ha pășuni, 5 963,66 ha vii, 8 886,34 ha livezi, 3 619,87 ha grădini, 468 621,74 ha păduri, 36 294,84 ha bălți și eleștee și 22 103,62 ha neproductive³⁵. Cele mai multe mari proprietăți particulare, 351, erau în județul Ialomița, cu 29 703,01 ha în total, în Dolj erau 316, cu 18 997,12 ha, în Timiș—Torontal 111, cu 6 205 ha, timp în care în Năsăud erau cinci, cu 391,94 ha, în Tirnava Mare trei, cu 948,77 ha, în Sibiu două, cu 114,98 ha, în Brașov una, cu 3 151,52 ha, iar în Făgăraș nu exista nici una³⁶. La 12 noiembrie 1948 Ministerul Agriculturii și Domeniilor a întocmit și statistica mașinilor pentru tracțiune

³² Idem, Centrala, dosar 71/1945, f.52. Societatea luase ființă la 2.X.1936.

³³ Idem, j. Argeș, dosar 4/1945—1950, f.18—19 (vezi decizia Consiliului de Miniștri nr. 146 din „Monitorul oficial”, nr. 260 din 18.XI.1948, pentru preluarea fermei Slobozia, județul Argeș).

³⁴ ASB, fond Reforma Agrară, 1945, Centrala, dosar 114/1946—1950, f.109—110.

³⁵ Idem, dosar 61/1948, f.1—2.

³⁶ *Ibidem*. Între statistica de mai sus și datele recensământului din 25 ianuarie 1948 există diferențe foarte mari, cărora cu greu li s-ar putea găsi o explicație logică.

mechanică aflate în stăpînirea proprietarilor particulari, care era următoarea ³⁷ :

MAȘINI	Starea mașinilor			
	Bună	Reparabile	Reformate	Total
Tractoare	4 135	1 469	779	6 353
Locomobile	2 811	1 683	404	4 298
Secerători-legătoare	3 905	398	181	4 374
Pluguri pentru tractor	3 795	924	718	3 547
Batoze treier	8 475	2 736	831	12 040
Selectoare	457	58	27	542
Batoze pentru porumb acționate cu motor	562	64	51	878

În baza statisticilor de mai sus a fost întocmit planul de confiscare a resturilor averilor moșierești la scară națională și la nivelul fiecărei proprietăți, care se va înlăptui cîteva luni mai tîrziu. În acest scop, la 2 martie 1949, prezidiul Marii Adunări Naționale a adoptat decretul nr. 83 pentru completarea unor dispozițiuni din Legea nr. 187 din 23 martie 1945. Iată cum era justificată măsura de către autorii ei : Pentru a împiedica acțiunea de sabotare a planului de însămîntări și a producției agricole ; pentru a asigura dezvoltarea agriculturii în R. P. Română — preciza art. 1 — se completează Legea nr. 187 din 1945 cu următoarele dispozițiuni :

Art. 2. Trec în proprietatea statului ca bunuri ale întregului popor :

a. Exploatările agricole moșierești care au făcut obiectul expropriării, potrivit Legii nr. 187 din 1945 și fermele model constituite prin efectul aceleiași legi, cu întregul inventar viu și mort și clădiri aparținînd sau afectate acestor exploatări, indiferent de locul unde se află ,

b. Instalațiile agricole și semiindustriale, bunurile și materialele destinate exploatării agricole, produsele agricole destinate valorificării, oriunde s-ar găsi depozitate, aparținînd exploatării moșierești expropriate ;

c. Toate creanțele, titlurile, precum și participările și drepturile decurgînd din activitatea exploatărilor moșierești expropriate.

Art. 3. Nu intră în prevederile decretului de față obiectele de uz personal și casnic, aparținînd proprietarilor proprietăților expropriate, conform art. 1, prepușilor acestora, precum și familiilor lor, alimente din depozitele acestor exploatări necesare consumului propriu, stabilite prin instrucțiunile Ministerului Agriculturii ³⁸.

³⁷ Idem, dosar 147/1946—1947, f.84.

³⁸ „Buletinul oficial al Republicii Populare Române”, nr. 1 din 2.III.1949. Art. 4—6 prevăd sancțiuni pentru cazuri de eludare a legii, iar art. 7—9 înscriu dispoziții tranzitorii.

Între stipulațiile legii și maniera de aplicare a ei a existat o discrepanță stridentă. Confiscarea acestor proprietăți poate fi lesne comparată cu un act banditesc, în pofida faptului că ea a fost apreciată de apologetii partidului ca o măsură firească și necesară. Înaintea emiterii decretului, comitetul central al partidului muncitoresc român a transmis secretarilor județeni instrucțiuni secrete asupra modalităților de aplicare, iar comisia centrală pentru desăvîrșirea reformei agrare, special constituită pe lângă Ministerul Agriculturii, a cerut comisiilor județene pentru desăvîrșirea reformei agrare să pregătească întreaga acțiune și să o realizeze de comun acord cu secretarul județean al partidului³⁹. În comunele în care existau moșii particulare au fost trimise echipe de muncitori din diferite întreprinderi industriale pe o durată de cinci zile, — în unele locuri ele au lucrat mai multe — plătiți de comitetele județene P.M.R., de M.A.D. sau de fabricile în care lucrau⁴⁰. Iată filmul acestei operații descris într-o lucrare apărută în 1969: În dimineața zilei de 2 martie 1949, comisii alcătuite dintr-un delegat al comitetului județean al partidului comunist, primarul comunei și viitorul administrator, însoțite de echipe de țărani și de muncitori, au trecut la inventarierea și la sigilarea conacelor, la evacuarea proprietarilor lor. Concomitent au fost luate măsuri de pază a acestor gospodării. Au fost organizate apoi adunări ale argaților de pe moșii împreună cu țăranii muncitori din satul sau din comuna aparținătoare, în care a fost prelucrată însemnătatea măsurii luate. Lichidarea resturilor moșierești a produs o mare satisfacție la sate. O dată cu aplicarea măsurii de la 2 martie 1949, proletarii agricoli care lucrau în gospodăriile și fermele moșierești au fost eliberați pentru totdeauna de exploatare⁴¹.

Proletarizarea marilor proprietari, prezentată prin optica șabloanelor propagandei oficialității comuniste a epocii, impune câteva observații. Operațiunea de confiscare a averilor moșierimii a început în noaptea de 1 spre 2 martie 1949⁴², înainte ca textul legii să fi ajuns la sate. Ea a fost dinainte pregătită în cel mai mare secret în birourile comitetelor județene ale partidului, iar executanții lor au fost năimiți, nu muncitori aliați ai țărănimii. Nici un document din arhive nu face vreo mențiune despre adunările țărănești din acele zile. Dacă, totuși, au avut loc pe undeva, cu siguranță că ele au fost regizate de comuniști. Măsura, de parte de a produce satisfacție printre săteni, a generat mai degrabă un sentiment de teamă, care a devenit cu atât mai pronunțat cu cât aceleiași regim au fost supuși și unii dintre țăranii mai influenți ai comunităților rurale. Cît privește „eliberarea pentru totdeauna de exploatare” a proletarilor agricoli, aserțiunea nu rămîne decît o mostră specifică vocabularului comunist, lipsită de suport real.

³⁹ ASB, fond Reforma Agrară 1945, Centrala, dosar 137/1946—1947, f. 82.

⁴⁰ *Ibidem*, f.76—79, j. Bacău, dosar 67/1949—1950, f.72.

⁴¹ *Alianța clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în România*, București, 1969, p.457.

⁴² Detalii în adresa nr. 546772 trimisă de M.A.D. la 25 august 1950 Comitetului Democrat Evreiesc (ASB, fond Reforma Agrară, 1945, j. Botoșani, dosar 58/1948—1950, f.188).

Tot cu acest prilej mai trebuie evidențiat un alt aspect : nerespectarea de către comuniști a garanțiilor anterioare. Astfel, la mai puțin de trei ani de la emiterea de către Ministerul Agriculturii și Domeniilor a Deciziei nr. 819, din 17 aprilie 1946, care îndemna pe moșieri să-și completeze inventarul mort și animalele de tracțiune necesare exploataării raționale a cotei neexpropriabile, cu asigurarea că uneltele și animalele astfel procurate nu vor mai putea face obiectul unei noi exproprieri⁴³, acestea au fost confiscate în totalitatea lor.

Aplicarea decretului în condițiile instituirii de către comuniști a măsurilor polițienești îndreptate împotriva moșierilor, care n-au figurat în textul lui, a făcut, practic, imposibilă orice împotrivire din partea acestora. Iată ce comunica, la 21 martie 1949, comisiei centrale organul județean Tîrnava Mică pentru desăvîrșirea reformei : „Caracterul conspirativ al întregii acțiuni a fost respectat întocmai, astfel că datorită acestei vigilențe a tov. care au fost însărcinați cu executarea operațiunii pe teren n-am avut nici un caz de sabotaj, înstrăinări, sustrageri, fugă de sub escortă etc. Cei 37 de moșieri expropriați în condițiunile acestui Decret au fost evacuați, conform instrucțiunilor primite, iar preluarea și inventarierea moșiilor a decurs în condițiuni satisfăcătoare, fără ca membrii comisiilor comunale pentru desăvîrșirea reformei agrare să se dea la abuzuri, sustrageri etc.”⁴⁴.

Din tabelele trimise de către județe departamentului de resort și din explicațiile furnizate de organele agricole care le-au întocmit reiese că Decretul nr. 83/1949 nu a fost aplicat numai moșierilor. Datele centralizate la Ministerul Agriculturii asupra situației din 45 de județe care răspunseseră pînă la jumătatea acelei luni la ordinul telegrafic nr. 352/5 martie 1949, arătau că 361 de persoane care nu făcuseră obiectul exproprierii din 1945 și care nu se încadrau în decretul prezidențial nr. 83/1949 fuseseră supuse acestui regim⁴⁵. Iată situația cîtorva dintre ei, cu justificările organelor județene care le confiscaseră averea. Constantin Vintilescu, din comuna Sălcuța, județul Dimbovița, calificat chiabur și agricultor, poseda 18,48 ha. El nu-și executase sarcinile de colectare și de însămințări. Nu avea datorii față de muncitorii agricoli, comună, bănci sau stat. Se ocupa personal cu exploatarea pămîntului. Terenul a trecut la stat deoarece proprietarul era reacționar notoriu, potrivit regimului democrat, motiv pentru care a și fost arestat⁴⁶. Familia Ungureanu, din comuna Șendriceni, județul Dorohoi, compusă din șase persoane, poseda 175 ha, cu conac și o singură administrație, revenind, deci, 29,17 ha pe proprietar. Toți funcționarii de profesie, fuseseră arestați încă din vara anului 1948 pentru sabotarea colectărilor. Nu își plătiseră impozitele și salariații, care erau rău hrăniți. Terenul a intrat în proprietatea A.F.S.M. Frații Beraru, din Cristinești, județul Dorohoi, proprietari a 80 ha, din

⁴³ Idem, Centrala, dosar 94/1946—1954, f.25.

⁴⁴ Idem, dosar 137/1946—1947, f.82.

⁴⁵ Județele Baia, Botoșani, Brașov, Bacău, Cîmpulung, Ciuc, Dolj, Iași, Ilfov, Maramureș, Năsăud, Olt, Romanati, Tîrnava Mică și Trei Scaune nu comunicaseră situația cerută de minister (idem, dosar 17/1949, f.64—73). Ele au răspuns mai tîrziu, dar datele transmise n-au mai fost centralizate.

⁴⁶ *Ibidem*, f.10.

care 62 ha arabile, și a unui conac, fără nici un fel de inventar, erau negustori de profesie. Nu își lucrau singuri pământul, nu își plățiseră impozitele și salariatii, care erau și prost hrăniți. În vara anului 1948 întretinuseră pe proprietate cu chibut, destinat pentru emigrare în Palestina. Făcuseră deja cerere de a preda pământul, care a intrat în proprietatea A.F.S.M.⁴⁷

Unii dintre proprietari fuseseră deposezați de avere fără a li se fi putut stabili o învinuire din gama celor prevăzute de comuniști care să justifice confiscarea. Așa de pildă, Ion Țuțuianu, din comuna Cojocaru, județul Dîmbovița, fost judecător, poseda 8 ha. Executase sarcinile de însămînțări și la colectări, își plățise salariatii, neavînd datorii către comună sau banca de stat⁴⁸. Fostul plutonier de jandarmi Toma Neșțianu, din comuna Murgeni, județul Tutova, stăpînea 3,75 ha arabile în comuna Vutcani județul Fălciu. Calificat țaran mijlocas, se ocupa personal cu agricultura, lucrîndu-și singur pământul. Își executase sarcinile de colectare și însămînțări, nefiind dat în judecată pentru sabotarea acestora. Era debitor cu suma de 300 lei, reprezentînd impozite către comună. Prin aplicarea decretului nr. 83/1949 nu a fost evacuat din localitate, dar i-au fost confiscate bunurile de către comisia comună pe motiv că locuia la conacul moșieritei Lucreția general Iancovescu⁴⁹. În județul Vaslui au fost confiscate unele proprietăți mijlocii, precum a lui Constantin Rusovici, la Ipatele, de 40 ha, a Elenei Ciohodaru, la Coșești, de 45 ha, pentru simplul motiv că ele erau situate între două moșii confiscate, pretextîndu-se că păstrarea lor de către proprietari ar fi făcut „să ne rămînă ca un cui”⁵⁰. Ca și moșierii, o parte dintre aceștia au fost arestați sau trimiși cu domiciliul forțat în alte regiuni⁵¹.

Instrucțiunile secrete asupra modalităților de aplicare a decretului nr. 83/1949 transmise de conducerea comunistă secretarilor județeni de partid nu au fost descoperite în arhiva reformei agrare din 1945. Rapoartele trimise ministerului de organele agricole județene după 2 martie 1949 oferă însă suficiente detalii pentru a ne determina să afirmăm că în programul stabilit de comitetul central a figurat și confiscarea bunurilor unor proprietari ai exploatărilor mijlocii sau chiar mici. Dovada este dată de faptul că toate comisiile județene care au procedat la confiscarea averilor unor asemenea proprietari au trimis tabele speciale cu numele lor, ce cuprindeau răspunsuri la un chestionar legat de situația proprietarului respectiv, timp în care pentru moșieri asemenea date nu au fost comunicate. O altă dovadă este oferită de faptul că foarte puține din exploatările mijlocii și mici confiscate, împreună cu locuințele, au fost retorcedate țăranilor deposezați⁵².

Mulți dintre aceștia au revendicat ministerului repararea ilegalității, fără a obține cîștig de cauză. Lui Gh. Buzea, din comuna Ianca, județul

⁴⁷ *Ibidem*, f.14.

⁴⁸ *Ibidem*, f.11.

⁴⁹ *Ibidem*, f.143.

⁵⁰ *Ibidem*, f.146—147.

⁵¹ *Ibidem*, f.64 și urm.

⁵² Idem, j. Argeș, dosar 4/1945—1950, f.39—45 ; j. Bacău, dosar 67/1949—1950, f.19—20.

Brăila, i s-au confiscat cele 23 ha arabile și o casă din paiantă, neterminată încă. El a solicitat să i se retrocedeze măcar locuința, motivînd că nu se încadra în dispozițiile decretului nr. 83/1949, dar, la 4 mai 1949, ministerul a răspuns că „proprietarul este bine expropriat”⁵³. Gh. Dănescu poseda 14 ha, formate din vie, pășune și livadă, în comuna Sărățeanca, județul Buzău. Cu toate că nu fusese expropriat prin legea nr. 187/1945, ministrul i-a respins cererea, cu erplicația similară celei transmise lui Gh. Buzea⁵⁴.

Nu cunoaștem întinderea totală expropriată în baza acestui decret. Costin Murgescu menționează, fără a ne indica sursa documentară, că suprafața globală confiscată în 1948 de la familia regală și în urma aplicării decretului 83/1949 a fost de 900 000 ha⁵⁵. Această cifră rotundă a fost preluată mecanic de toți cercetătorii reformei agrare din 1945⁵⁶. Dacă ținem seama că proprietățile particulare de peste 50 ha însumau 1 013 461 ha și de faptul că cel puțin 500 de țărani au pierdut imobilele și bunurile agricole prin aplicarea decretului din 2 martie 1949, putem aprecia suprafața ca fiind cu cel puțin cîteva zeci de mii de ha mai mare de un milion, la aceasta trebuind adăugată întinderea de aproape 152 000 ha preluată la începutul lui 1948 de la familia regală.

Odată cu pămîntul, în patrimoniul statului au intrat 1 317 conace și un număr mult mai mare de locuințe, împreună cu inventarul lor. Au fost astfel confiscate bibliotecile, mobilierul, instrumentele muzicale, tablourile și alte lucrări de artă, covoare, bunuri de uz casnic și de altă natură⁵⁷. De la moșia Tescani, județul Bacău, a Mariei Cantacuzino Gh. Enescu, soția marelui muzician, au fost confiscate nu numai conacul și cele 10 ha lăsate în urma aplicării legii nr. 187/1945, ci și mobilierul, pianul (marca C. Bechstein) și întreaga colecție de cărți științifice, literare și muzicale⁵⁸. În unele sate moșierilor le-au fost ridicate și bunurile personale. În orașul Călărași, de pildă, s-au depozitat obiecte de îmbrăcăminte, pinzeturi, stofe, covoare, veselă, pe care comitetele comunale le-au confiscat de la proprietarii din județul Ialomița printr-o greșită interpretare a instrucțiunilor date de Comisia centrală din București cu ocazia punerii în aplicare a decretului nr. 83/1949, considerîndu-le obiecte de valoare⁵⁹. Comisia centrală de expropriere a comunicat, cu circulara nr. 556619 din 21 martie 1949, direcțiilor agricole județene că bunurile confiscate greșit prin aplicarea decretului 83/1949 se restituiau proprie-

⁵³ Idem, j. Brăila, dosar 108/1949—1950, f.128.

⁵⁴ Idem, j. Buzău, dosar 122/1949, f.82—84. Cazuri similare în dosar.

⁵⁵ Vezi Costin Murgescu, *Reforma Agrară din 1945*, București, 1956, p.158

⁵⁶ Vezi Alianța... p.456 ; România contemporană, București, 1988, p.86—37.

⁵⁷ ASB, fond Reforma Agrară 1945, Centrala, dosar 19/1949, f.13 și urm.

⁵⁸ Moșia Tescani avea 1362 ha și era stăpînită în indiviziune de Maria Gh. Enescu și Sonia Gh. Lică. Prin hotărîrea nr. 117/25.VII.1945 a Comisiei centrale de reformă agrară, Soniei Lică i s-a confiscat întreaga suprafață, iar Mariei Enescu i s-au lăsat 10 ha, în completarea cotei de 50 ha recunoscută soțului ei, G. Enescu, pe moșia din județul Dorohoi (idem, j. Bacău, dosar 2/1945—1948, f.43). Conacul avea 52 camere. Bunurile confiscate au fost predate Ministerului Artelor și Informațiilor, iar o parte din clădire s-a repartizat pentru școala de 7 ani (idem, dosarele 33/1946—1950, f.4 ; 66/1949, f.33).

⁵⁹ Idem, Centrala, dosar 19/1949, f.3. Pentru detalii vezi idem, j. Alba, dosar 81/1949 ; j. Bacău, dosar 66/1949.

tarilor, prin milițiile respective, la domiciliul fixat, prin obiecte de uz personal înțelegându-se îmbrăcăminte, încălțăminte, lenjerie de pat strict necesară, care au fost purtate ⁶⁰.

Deși mulți dintre marii proprietari au cerut și au reușit să recupereze o parte din bunurile personale ⁶¹, majoritatea, fiind arestați sau trimiși cu domiciliul forțat în alte localități, nu au putut face uz de dreptul de a le obține. Aceste bunuri personale dintre cele mai diverse, precum tacimuri, tablouri, îmbrăcăminte, covoare, lenjerie de pat și corp, obiecte de artă etc., rămase în patrimoniul statului, au fost valorificate în cursul anilor 1949 — 1951 de Direcția Administrativă din Ministerul Agriculturii, prin intermediul magazinelor „Consignația” din orașele mai mari ale țării ⁶².

De pe urma aplicării decretului nr. 83/1949 au fost păgubiți cei mai mulți dintre sătenii care cumpăraseră loturi de la moșieri, lucrători angajați pe marile proprietăți și rude ale moșierilor ce locuiau cu ei ⁶³. Aproape toate pământurile vindute de proprietarii mari au fost predate, împreună cu părțile confiscate ale moșiilor, gospodăriilor agricole de stat, chiar și cele înstrăinate prin tranzacții de vânzare-cumpărare aprobate de minister ⁶⁴, dintre ele numai o parte fiind retrocedate ulterior sătenilor cumpărători. Dr. Wilhelm Stephany poseda la Bod, județul Brașov, 47,9 ha, moștenite în 1922 de la tatăl său, pe care se afla stațiunea de selecționare a semințelor de sfeclă de zahăr, de cartofi și de plante de nutreț. Deși suprafața era mai mică decât cota intangibilă, el a solicitat la 11 iunie 1945, Comisiei centrale să i se lase ferma, dar aceasta i-a respins cererea ⁶⁵. Terenul nu a intrat în dispozițiile legii agrare, așa că proprietarul a rămas după 1945 în posesia lui. Cum în anii precedenți dr. Stephany lua în arendă, în mod obișnuit, între 80 și 100 ha de la proprietarii vecini, în martie 1946 el a obținut aprobarea ministerului de a închiria pe un singur an terenurile ce fuseseră confiscate ⁶⁶. Prin aplicarea decretului nr. 83/1949 ferma i-a fost confiscată, iar proprietarul obligat să părăsească localitatea. Odată cu această proprietate au trecut la stat și cele 39 iugăre ale Anei Samuil Tontsch, pusă sub curatela lui W. Stephany, plus animalele, mobilierul, alimentele și lenjeria ce se aflau la fermă, considerate, că aparțineau lui Stephany, dar intabulate în cartea funciară pe numele ei, iar proprietara a fost alungată ⁶⁷.

Comitetul provizoriu județean Bacău raporta la 20 aprilie 1949 Comisiei centrale de expropriere că pe moșiile confiscate și transformate în

⁶⁰ Idem, j. Argeș, dosar 44/1947—1950, f.139.

⁶¹ Idem, Centrala, dosar 22/1949, f.19 și urm.

⁶² Idem, dosar 196/1950—1951.

⁶³ Astfel, Gheorghe Solomon, care nu avea pământ, dar locuia cu socrul său în comuna Retișu, județul Tîrnava Mare, a fost deposedat de toate bijuteriile, deși nu era proprietarul moșiei, ci doar colocatar (idem, j. Tîrnava Mare, dosar 78/1946—1950, f.98).

⁶⁴ Pentru detalii vezi idem, Centrala, dosarele 137/1946—1947, f.83; 41/1948, f.1; 13/1949, f.4; j. Putna, dosarele 2/1945—1950, f.82—83; 116/1949—1950, f.90, 108—109; j. Someș, dosar 58/1949—1950; j. Suceava, dosar 2/1945—1949, f.10—14.

⁶⁵ Idem, j. Brașov, dosarele 2/1945—1949, f.91—92; 43/1945—1949, f.103.

⁶⁶ Idem, dosar 156/1946—1949, f.1.

⁶⁷ Idem, dosar 43/1945—1949, f.5—6.

gospodării agricole de stat, odată cu inventarierea conacelor și a bunurilor mobile ale foștilor proprietari fuseseră inventariate și preluate în patrimoniul statului și bunuri mobile, în special îmbrăcăminte, ce aparțineau personalului de pe moșii. Mai mult decât atât, lucrătorii angajați pe exploatare nu mai puteau locui în ferme, căci, ca și conacele în care se aflau depozitate bunurile respective, toate camerele destinate personalului rămăseseră sigilate⁶⁸. Locuitorii care prestaseră diverse munci pe moșia lui Gh. Isăcescu, din comuna Pildești, județul Roman, fuseseră plătiți în natură. În beciurile proprietății rămăseseră depozitați 17 500 kg de cartofi, care au fost inventariați ca bunuri ale fostului proprietar, iar sătenii nu i-au mai putut recupera de la stat⁶⁹.

Cel mai degradant s-a dovedit regimul juridic impus foștilor moșieri, care au fost arestați, deportați ori întemnițați. Cei scăpați de detenție au fost obligați la domiciliu forțat, hotărât de organele miliției⁷⁰, rămânând lipsiți de cele mai elementare posibilități de a-și asigura subzistența. Ion Greculescu, fiul moșierului Petre Greculescu, a încercat, fără succes, să obțină aprobarea Ministerului de Interne pentru a se înapoia la Ciumești, județul Muscel, spre a lucra ca tractorist pe tractorul ce fusese naționalizat, împreună cu moșia, de la tatăl său⁷¹. În unele cazuri, însă, departamentul internelor a aprobat cererile moșierilor de a se înapoia în comunele unde avuseseră pământuri, pentru a locui la rudele lor⁷², în alte părți să-și aleagă domiciliul pe care îl doreau⁷³.

Inițial, întregul inventar al exploatărilor confiscate a fost preluat de Direcțiile agricole județene. După inventariere, guvernul a admis să predea imediat gospodăriilor agricole de stat terenurile agricole intrate în patrimoniul statului prin efectul decretului din 2 martie 1949. Pădurile, confiscate și ele, împreună cu clădirile și dependințele ce serveau organelor silvice au fost predate Direcțiilor silvice județene și înregistrate în inventarul statului⁷⁴. Celelalte categorii de bunuri, ca mobilier, instrumente muzicale, diferite aparate de valoare, tablouri, covoare, lucrări de artă etc., erau preluate de comitetul provizoriu al județului, inventariate și păstrate fie în conace sigilate, fie în capitala județului, ele trebuind repartizate potrivit indicațiilor ulterioare. Actele de orice fel, arhivele, împreună cu întreaga corespondență, trebuiau ambalate, sigilate și concentrate în capitala județului, de unde să se trimită Direcției organizatorice a comitetului central al P.M.R., prin delegați speciali⁷⁵. La 14 mai 1949,

⁶⁸ Idem, j. Bacău, dosar 67/1949—1950, f.33.

⁶⁹ Idem, Centrala, dosar 22/1949, f.53. Ministerul Agriculturii recunoștea în adresa nr. 546772, din 25 august 1950, trimisă Comitetului Democrat Evreiesc, că aceste bunuri putuseră fi recuperate numai de către cei prezenți pe moșii în noaptea de 1 spre 2 martie 1949, când au început confiscările (idem, j. Botoșani, dosar 58/1948—1950, f.188).

⁷⁰ Idem, j. Argeș, dosar 4/1945—1950, f.39—45; j. Arad, dosar 95/1947—1950, f.320—325.

⁷¹ Idem, Centrala, dosar 22/1949, f.12.

⁷² *Ibidem*, f.25.

⁷³ Astfel, Constatin Rădulescu-Motru, profesor universitar, proprietarul moșiei Butoiești, județul Mehedinți, a obținut aprobarea de a-și stabili domiciliul în capitală. *Ibidem*, f.29.

⁷⁴ Idem, j. Botoșani, dosar 62/1949, f.13—14.

⁷⁵ Idem, Centrala, dosar 117/1949, f.69—70.

Comitetul consultativ de reformă agrară a comunicat, prin circulara nr. 560635, camerelor agricole să atribuie gospodăriilor agricole de stat, pe lângă pământurile intrate în patrimoniul statului prin efectul legii din 2 martie 1949, și bunurile care serveau scopurilor agricole, precum clădirile, cu mobilierul lor de pe exploatare, excepție făcând conacele, în cazurile în care li s-ar fi dat destinații speciale ⁷⁶.

Vreme de peste un an, multe din clădirile marilor proprietari au rămas neutilizate. La 14 august 1950, Direcția Evidenței Bunurilor din Ministerul Agriculturii comunica sfaturilor populare județene, prin ordinul nr. 546320, că delegații săi constatareă pe teren o situație anormală în modul cum fuseseră lichidate bunurile mobile provenite din aplicarea decretului nr. 83/1949 și că, pentru a-i pune capăt, stabilise a se desigila toate camerele și să se ridice de către comitetul provizoriu județean toate bunurile, rămânând pe seama unităților gostat numai acelea care, prin natura lor, erau necesare și serveau exploatarea agricolă; restul bunurilor trebuiau lichidate prin vânzare sau prin repartizarea lor unor instituții de profil ⁷⁷.

Confiscarea pământurilor moșierimii, din 1949, aducea o întindere de peste un milion de hectare, împreună cu inventarul moșiilor, în patrimoniul statului, timp în care improprietărirea țăranilor rămânea la cadruul legii din 23 martie 1945. Singura dispoziție care extindea improprietărirea individuală pe terenuri de altă proveniență decît cele confiscate prin legea nr. 187/1945 a fost decizia din 28 martie 1948 a Comitetului consultativ de reformă agrară. Aceasta permitea ca loturile ofițerilor decorați cu ordinul „Mihai Viteazul“ la care beneficiarii lor renunțaseră să fie atribuite sătenilor lipsiți de pământ. În momentul emiterii ei, foarte puțini dintre cavalerii ordinului renunțaseră prin petiții scrise la loturile deținute. Pe de altă parte, la 10 aprilie 1948, printr-o altă circulară, președintele aceluiași comitet, R.C.Stere, comunica să se păstreze terenurile respective în patrimoniul statului și suspendarea, pînă la noi ordine, a împărțirii loturilor la țărani ⁷⁸, ordine care niciodată nu au mai fost transmise.

⁷⁶ Idem, dosarele 30/1945—1949, f.232—234; 19/1949, f.3; j. Bacău, dosar 67/1949—1950, f.33.

⁷⁷ Idem, j. Rădăuți, dosar 5/1945—1951, f.24.

⁷⁸ Idem, Centrala, dosar 41/1948, f.43—44.

VASILE LICA

SPECIFICUL NAȚIONAL LA G. CĂLINESCU. DIMENSIUNEA TRACO-GETICĂ

Istoriografia română modernă a Daciei preromane are destulă vechime — chiar dacă fondatorul ei ar rămâne B. P. Hașdeu (*Perit-au dacii?*) și nu D. Cantemir¹ — pentru a încerca realizarea unei istorii a ei. Istoria acestei istoriografii trebuie să cuprindă — în afara materiei propriu-zise — și ecoul „mitului dacic“ în cultura română, inclusiv emanațiile degradate, agresive ale așa-zisei „revolte a fondului autohton“. Cu atât mai mult intervențiile de substanță, pozitiv-construcitive, conținând nucleul altor fertile dezbateri trebuie considerate în cadrul unei asemenea întreprinderi².

În cele ce urmează, în discuție va fi un istoric literar — G. Călinescu — în a cărui operă există foarte interesante și pertinente considerații asupra substratului traco-geto-dac. Obiectul exegezei de față este constituit de două texte; *Specificul național*, ultimul capitol al monumentalei *Istории a literaturii române de la origini pînă în prezent* și paragraful *Geții* din capitolul I, *Epoca veche*, al *Istoriei române. Compendiu*^{3a}.

La vremea apariției acestor monumente, în cultura română se desfășura o interesantă dezbateră privind specificul național. În fapt, cam

---

¹ Dacă ilustrul cărturar a admis că dacii au fost „risipiți de romani, nu este mai puțin adevărat că istoria Daciei preromane a tratat-o remarcabil, unele ipoteze fiind valabile și azi. Cf. V. Lica, *Dacia în opera lui D. Cantemir*, comunicare prezentată la Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol“ februarie 1985.

² Care ar fi cu totul dezirabilă. Nu e mai puțin adevărat că ea presupune investigații de o amploare și profunzime — abordînd atât domeniul intern cît și pe cel extern, integrator — puțin bănuite. Se ridică, sub un anume unghi, și problema calificării celui care și-ar asuma o asemenea responsabilitate. Istoricul culturii aduce cu sine viziunea proprie unei asemenea restituiri, iar istoricul antichității erudiția, elemente care prezintă soluția echipei drept recomandabilă.

³ Ediția Al. Piru, București, 1982, 973-977. Mai departe se va cita: *I*.

^{3a} Ediția a III-a, îngrijită de A. Rusu, București, 1968, 13-16. Mai departe se va cita: *C*.

la acea vreme se încheie o importantă etapă a acestei dezbateri, cu începuturi greu de fixat în timp. *Avant la lettre*, cronicarii încercau și ei definirea „hrii” românilor. Problema specificului național a căpătat corp în secolul trecut, în epoca restituției demnității naționale, secolul prezent încercând constituirea unei metodologii științifice de abordare a chestiunii. Așa de pildă, C. Rădulescu-Motru, în „Noua revistă română”, publica un chestionar la care va răspunde și V. Pârvan, aflat atunci în pragul *Almei Mater*⁴. Problema specificului național, tentată, pasionată și de maximă utilitate, nu a fost privită mereu cu necesara detașare cultural-științifică și nu a fost analizată, tot timpul, cu instrumentarul adecvat. Atitudinile au fost multiple. G. Călinescu însuși arată, la un moment, că „protestul împotriva afirmării specificului e violent la alogeni, fiindcă aceștia își închipuie că teoria ar putea să ducă la o politică intolerantă”⁵. Pe de altă parte, exagerările din cealaltă direcție s-au manifestat și ele. Sugestivă, în acest sens, este relevarea tendințelor manifestate în istoriografia noastră din preajma ultimului război mondial în cercetarea spiritualității getice. Ele, exacerbind unele ipoteze ale lui V. Pârvan, afirmau „protocreștinismul” geților, sublimul spiritualism al acestora etc⁶. Împotriva unor asemenea exagerări, L. Blaga a intervenit în 1943, realizând în câteva pagini o admirabilă „topografie stilistică” prin care a integrat fenomenul cultural getic în contextul general indo-european, fixându-i coordonatele firești, așa cum sînt ele relevate și de o analiză lucidă a textelor antice⁷.

În aceste circumstanțe, demersul de a sesiza coordonatele dimensiunii traco-dace în alcătuirea specificului național, așa cum este el imaginat de un mare om de cultură, poate fi un scop în sine, dar și un pretext.

★

G. Călinescu afirmă, cum s-a văzut anterior, că înțelege să cerceteze problema specificului național în afara oricăror prejudecăți social-politice ori de altă natură decît cea relevată de datele istorice. Își interzice, în agală măsură, apelul la metode extrane demersului științific. În concepția sa, specificul fiind un element structural nu se capătă prin conformare la o țintă canonică. Singura condiție pentru a fi specific e de a fi român etnic. Istoricul nu are altceva de făcut decît să urmărească aposteriori fibrele intime ale sufletului autohton. El nu va ținti să înlăture, ci numai să clasifice. Nicăiri și deci nici la noi nu se va putea găsi un tip etnic pur și uniform. O rasă e un veșnic proces, ca și limba,

⁴ V. Pârvan, *Scrieri*, ed. Al. Zub, București, 1981, 51; Al. Zub, *Pe urmele lui Vasile Pârvan*, București, 1983, 33.

⁵ *I.*, 974.

⁶ I. I. Russu, *Răligia geto-dacilor. Zei, credințe, practici religioase*, în *AISC*, V, 1944—1948, 62, 71, 72, 74, 77, 78 etc.

⁷ L. Blaga, *Getica*, în „*Saeculum*”, I, 4, iulie-aug., 1943, 3—24 = *Vasile Pârvan, Antologie*, ed. Al. Zub, Șt. Lemny, București, 1984, 224—242. Mai departe s va cita: *Pârvan. Antologie*. Plină de interes este și intervenția lui S. Cioculescu, *Un nou fenomen mistic: thracomania*, în *Pârvan. Antologie*, 220—224, prin „etiologia” pe care o propune.

care își găsește mereu noi echilibre și s-ar zice că ea este cu atât mai perfectă cu cât au intrat în pastă mai multe elemente (Franța < celți, greci, romani, franci; Anglia < celți, romani, anglo-saxoni, normanzi). Determinarea specificului e în funcție doar de găsirea nodului de compensație. În jurul unui factor etnic stabil, legat de centrul geografic, se desfășoară în cercuri degradante câteva zone de specificitate. Creanță e în nodul vital, dar balcanicul Caragiale nu, fără a deveni prin asta mai puțin scriitor român. Granițele unui popor nu sînt rigide și noi românii, ca autohtoni, ne găsim semenii pe o rază foarte lungă cu atât mai mult în lumea tracă. I. L. Caragiale bunăoară e un trac, care nu ne reprezintă total, ci îngroașă numai una din notele noastre meridionale. Asta e un fel de a spune că există o specificitate totală și alta parțială, și că un alogen chiar poate să ne îmbogățească sufletul, deplasînd puțin punctul de echilibru (rar nu în sensul cosmopolit, ci numai al adiacențelor geografice). Așadar, departe de orice șovinism, în scopuri curat instructive, datul primordial îl vom căuta la românii din centru, indiferent de părerile lor despre specific. (Specificiștii adesea nu sînt cei mai specifici, ascunzînd sub teorie complexul lor de inferioritate etnică)⁸. Mai departe, ilustrul cărturar arată că „Bolintineanu, Caragiale, Macedonski etc. sînt traci. Prin ei, lumea geto-carpatină face legătura cu familia obștească traco-getică și-și reamintește de structura ei antic balcanică”⁹. Despre Caragiale, Călinescu spune că „el e de la marginea de jos a rasei noastre, el e un balcanic traco-elin”¹⁰, iar Macedonski „e și el un trac, fără elenitate, vristat cu linii slave”¹¹.

Combătînd ideea că tipul rural al civilizației române ar fi un semn de tinerețe etnică, G. Călinescu afirmă că, incontestabil, aceasta este „o judecată falsă. Istoriceste sîntem prin substratul nostru traco-getic, care e esențial dintre vechile popoare ale Europei. Sîntem niște adevărați autohtoni de o impresionantă vechime”¹². Și la urmă; „În fond sîntem geți și e mai a spune că, în felul nostru, am primit și noi succesiunea spiritului roman, pe care trebuie să-l continuăm de la longitudoinea reală, fără mimetisme anacronice. Spiritul galic și brit trebuie să-i corespundă aici, prin sporire, spiritul getic. Căci să nu uităm că pe Columna lui Traian, noi, dacii, sîntem la lanțuri”¹³.

Compendiul de *Istoria literaturii române* nu mai conține un capitol separat despre *Specificul național* sau, mai corect spus, cu acest titlu. Dar în trei foarte concentrate pagini sub titlul *Geții*, marile probleme abordate în capitolul Specificului național din *Istoria* „mare” sînt reluate cu apăsare evidentă asupra sensului etnogenezei românilor. Așa încît se poate spune că aici este o dezvoltare a unora dintre acele probleme abordate în capitolul citat din *Istoria* „mare”.

Din nou marele învățat conexează problema substratului getic de așa-zisa „tinerețe” a poporului român, acreditată de prea multă profesare a ideii purismului latin. Spune autorul: „cea mai curentă prejudecată întreținută de noi înșine și de străini este că sîntem o națiu-

⁸ I. 2, 974.

⁹ *Ibidem*.

¹⁰ *Ibidem*, 975.

¹¹ *Ibidem*, 976.

¹² *Ibidem*, 974.

¹³ *Ibidem*, 975.

¹⁴ *Ibidem*, 976.

ne tânără, bineînțeles în stare de un frumos viitor. Asta dă un optimism, însă nu e mai puțin prilejul unui aer protector din partea popoarelor vechi, ba chiar a unor pretenții de superioritate a cutărei nații de foarte de curînd imigrate¹⁵. Împotriva acestei atitudini, Călinescu susține că „nici datele istoriei, nici examenul etnologic nu confirmă tinerețea noastră. Noi sîntem în fond geți, și geții reprezintă unul din cele mai vechi popoare autohtone ale Europei, contemporane cu grecii, celtii, cu grupurile italice anterioare imperiului roman. Acest imperiu roman găsea aici un stat vechi, se lupta cu el și-l răpunea cu greu“¹⁶.

De la aceste date plecînd, Călinescu interpretează și etnogeneza românească : „Invasia romană, căci invazie a fost oricît am colora-o, ne-a lăsat o limbă nouă și mult sînge din acele părți ale imperiului care nu ne erau propriu-zis străine. Traian însuși era un iberic. Prin penetrația romană nu s-a născut un popor nou ci un popor foarte vechi s-a modificat prin înrîurirea altuia mai nou. Imperiul roman, formație mozaicală ca multe state cuceritoare, cu civilizație de împrumut, înfățișa pentru Dacia un fenomen politic recent“¹⁷.

În afara dimensiunilor traco-dace și romană, fundamental-constitutive ale specificului nostru național, Călinescu adaugă și vîrste anticeleene și slave și, nu mai puțin, celtice. „Celtii s-au revărsat acum două milenii și ceva în aceste părți, aducînd o civilizație nu total străină“¹⁸, afirmă undeva criticul pentru ca, în altă parte, să detalieze : „O revărsare celtică acum vreo două milenii a lăsat urme evidente în fizionomia și purtarea noastră. Cu grecii am fost totdeauna în strînse legături, fie prin mijlocirea tracilor, fie prin expansiunea statornică a insularilor spre coasta Pontului Euxin“¹⁹.

Călinescu nu se limitează la decelarea dimensiunilor constitutive ale specificului nostru național și din care au fost relevate, aici, cele aparținînd antichității sau „mileniului obscur“. El interpretează anumite trăsături ale poporului român, anumite comportamente și manifestări în planul ideilor conexîndu-le cu trăsăturile intime ale etniilor ce au intrat în pasta neamului nostru. „Indiferența vădită a țaranului român pentru popoarele imediat înconjurătoare vine din instinctul că acestea sînt mai mult sau mai puțin recente“²⁰. Altundeva : „Vechimea se mai confirmă prin fatalismul nostru energetic (care nu-i deloc un aspect oriental). Popoarele mai noi sînt agitate de dorinți a căror realizare e greu să dureze, în vreme ce românii cultivă un sănătos scepticism față de orice întreprindere nefolositoare. Rasa noastră a căpătat prin marea ei vîrstă, ca una ce a văzut mărirea și decadența împărățiilor (celți, romani, barbari, turci, imperiali), o filosofie de sus : Ce e val, ca valul trece“²¹. Sau : „În fiecare român e ascuns un Vlaicu-vodă“²². Împotriva celor care privesc cu îngrijorare ori cu suficientă superioritate, încărcată de reavoință, aspectul țărănesc al culturii române, Călinescu arată că „tocmai ruralismul nostru constituie dovada suplemen-

¹⁵ C., 13.¹⁶ *Ibidem*.¹⁷ *Ibidem*.¹⁸ I., 974—975.¹⁹ C., 13.²⁰ I., 974.²¹ *Ibidem*, 975.²² *Ibidem*.

tară a marii noastre vechimi. Într-adevăr, rasele străvechi sînt conservative, regresive și defensive. Autohtonii le obligă la muncile cîmpului și primejdiile invaziei la ocupația pastorală. Europa vestică, celtică structural, foarte înrudită cu noi, are o mișcare prea înecată spre civilizația tehnică. Francezii, englezii fug bucuroși din infernul metropolelor spre tihna satelor... Țărâna română își acoperă gura cu basmau, ca pe un organ nefolositor. Frugalitate e aceea a popoarelor agrare statornice. Dimpotrivă, imigranții sînt gălăgioși, gesticulanți, zgomoși, carnivori, ofensivi, cu o mare aptitudine la o civilizație ce nu e decît ignorare totală a geologicului. Tabăra de corturi se preface în oraș... Alături de celții moderni, noi avem ca și chinezii o puternică expresie rituală și stereotipă. Observația milenară s-a fixat în proverbele obiective, și individul nu mai face inutile eforturi de cunoaștere²³.

În ce privește manifestarea în planul ideilor, ilustrul critic și istoric literar stabilește asociații și trage concluzii dintre cele mai interesante. „Examinînd pe Eminescu, Sadoveanu, Hogaș, am văzut că izbitoare la ei este regresivitatea spre civilizația de mod arhaic, pasivitatea față de natură”²⁴. Sau în ce privește unda galică: „Celtismul nostru e deopotrivă confirmat, iar în voluptatea de sălbăticiie abruptă a lui Sadoveanu e mult element ossianesc”²⁵. „Creangă, Anton Pann (în măsura în care aduce documente despre poporul român) întăresc aceste caractere ale vechimii. Și ei sînt « muți », cum s-a observat a fi Sadoveanu, în sensul că n-are o expresie subiectivă a experienței lor. Comunicarea cu lumea se face în proverbe ce condensează o înțelepciune stereotipată, atît de controlată prin vechimea rasei încît contribuția individuală este neglijabilă. Creangă arată contemporaneitatea civilizației noastre cu cele mai vechi civilizații din lume, vîrsta noastră asiatică. Și e interesant că Creangă a plăcut englezilor”²⁶. Caragiale, care — ne asigură Călinescu — e un balcanic traco-elen, „aduce sensibilitatea excesivă, iubirea de aglomerare citadică, spiritul exagerat, zeflemist, preocuparea de politică, apetitia spre o culturalitate maximă, cunoașterea de oameni, mimica repede, teatralitatea, oratoria”. Și încheie cu savoare: „probabil că Mitică getic exista la Tomis”²⁷.

Și Călinescu observa, ca și alții²⁸, că „în forma noastră de civilizație covîrșește factorul colectiv. Românul este o ființă sociabilă. De aceea subiectele cu mișcări de gloată, răscoală, războaie, răzmirițe, izbutesc mai bine (vezi Rebreanu)”²⁹.

În fața acestui original tablou al specificului nostru național, care oferă lectorului o voluptate intelectuală rar întîlnită, istoricul Daciei își

²³ C., 14—15. Cf. și L. Blaga, *Religie și spirit*, Sibiu, 1942, pentru subtilele referiri la trăsături asemănătoare ale culturilor chineză și indiană.

²⁴ I., 974.

²⁵ *Ibidem*, 975.

²⁶ *Ibidem*.

²⁷ *Ibidem*, 975—976; cf. și E. Lovinescu, *Texte critice*, ed. I. Negoieșcu, București, 1968, 355.

²⁸ C. Rădulescu-Motru, *Personalismul energetic și alte scrieri*, ed. Gh. Al. Cazan, Gh. Pienescu, București, 1984, 734 și urm.

²⁹ I., 973.

pune, deocamdată, două probleme strîns legate între ele : 1) sursele lui Călinescu în continuarea viziunii sale despre dimensiunea traco-getică, mai ales, a specificului național ; 2) cît se acordă vederile sale despre problema în discuție cu informațiile antice contemporane traco-geților despre temperamentul, viața moral-sufletească și creațiile culturale ale acestora.

În ce privește prima din problemele abia amintite, nu trebuie pierdut din vedere faptul că G. Călinescu a fost unul dintre cei mai iluștri școlari ai lui V. Pârvan și între primii bursieri ai Școlii Române din Roma, al cărui stipendiu l-a fructificat din plin³⁰. Dacă chiar capitolul din *Istoria* „mare”³¹ nu este suficient de revelator pentru cît a însemnat Pârvan pentru Călinescu³², atunci trebuie aduse argumente din cel două texte în discuție ale criticului, texte în care unda pârvaniană se distinge în toată limpezimea. Dealtfel, atunci, cine era istoricul Daciei cel mai vrednic de crezare^{32a} ?

Cînd aflăm că geții, „înfîgîdu-se în suliță, consultau divinitatea de-a dreptul în cer” sau „n-ar fi căutat moartea cu atîta frenezie de n-ar fi socotit-o plilej de izbăvire” ori că, după tradiție, „Decebal și toate căpeteniile sale s-au sinucis la Sarmizegetusa, exterminarea masivă care e un simplu semn de deznădejde, că o încredere nețărmurită în salvarea divină”³³, nu mai este îndoială că sursa este Pârvan³⁴, ca să nu cităm decît acest loc. Reconstituirea pârvaniană a istoriei Daciei a lăsat urme durabile asupra discipolului. Pârvan a întreprins, în afara unei riguroase *Quellenforschung* și analize ale materialului arheologic disponibil, o la fel de riguroasă operație de epurare a vieții morale, religioase a geților de orice impuritate, ticluind o imagine a acestei vieți mai conformă cu ideile sale decît cu textele antice³⁵. Marele învățat a apăsător, în unele privinți, prea mult asupra diferenței dintre geto-daci și tracii sudici, excluzînd din domeniul getic orice manifestare de dionisiac, orgiastic, poligamie-desfrînare, beție, apucături crude, toate îngrădindu-le pe capul tracilor de la sud de Haemus³⁶. Dar Călinescu receptează critic ideile pârvaniene, privind cu reticență unele accente ascetic-idealiste ale profilului moral getic conturat de către Magistru. Din citatele, în *extenso* reproduse mai sus, rezultă că

³⁰ Al. Zub, *op. cit.*, 84, 212-213 etc. ; I. , 324.

³¹ I. , 949-951.

³² *Ibidem*, 950 : „chiot dionisiac al muncii”, admirabila lecție pârvaniană, nu mai puțin urmată de discipol.

^{32a} Tudor Arghezi, în *Pârvan. Antologie*, 115, afirmă că „Getica lui Pârvan duce rădăcina românească mult mai departe ca istoria învățată pînă la ea”. Prilejuit în 1974, la 20 de ani de la trecerea în neființă a Magistrului, acest gînd vine să experimente o realitate șocantă pentru contemporanii lui Pârvan. *Getica* modifica paradigme structurale (sens mai puțin perceput azi), întrucît înțitia oară „fondul autohton” venea să fie legitimat cu tot aparatul științific necesar, aducînd, atunci, o deschidere nouă a perspectivelor.

³³ C. , 13-14.

³⁴ V. Pârvan, *Getica. O protoistorie a Daciei*, București, 1926, 150 și urm. = *Getica*, ed. R. Florescu, București, 1982, 91 și urm.

³⁵ I. I. Russu, *loc. cit.* ; L. Blaga, *Getica*, 224, 234 și urm.

³⁶ V. Pârvan, *loc. cit.*

. Călinescu anexează întreg blocul tracic substratului poporului și limbii române, privindu-l cu toate ale sale, bune și rele.

Sigur că nu trebuie căutat Pârvan în spatele oricărei afirmații „getice“ a lui G. Călinescu. Ar putea fi și un alt istoric, eventual N. Iorga³⁷, dar mai sigur Călinescu însuși. Dar de la V. Pârvan a preluat el documentația și viziunea asupra impactului celtic asupra Daciei, adăugînd și oarecare personală, exagerare³⁸.

Problema cea mai dificilă este însă aceea a concordanței dintre adevăratul profil moral-sufletesc al tracilor-geților și imaginea lui Călinescu despre urmele acestui profil în pasta genetică a poporului român. Întîi de toate, trebuie luat în considerație faptul că nu există *nici o informație literară care ar fi fost redactată de vreun erudit geto-dac*. Mai ales în chestiunea de față, împrejurarea poate avea un rol capital. Se poate obiecta că *l'image de l'autre* despre tine este mai obiectivă, dar lipsește, aici, putința comparației: *imaginea geților despre ei însuși*. Desigur, despre caracterul de popor așezat, cu cetățile sale, cu economia centrată pe agricultura propriu-zisă și păstorit, chiar pe ocupații manufacturiere, în afara relațiilor literare greco-romane vorbesc geții înșiși prin mijlocirea arheologiei³⁹. Deși, indirect, se poate contura o imagine a tipului spiritual getic pe aceste temeuri, totuși elementul esențial, *inefabilul*, nu reiese dintr-o descripție arheologică oricît de inspirată. La urma urmei, și alte popoare sînt satornice, au zidiri etc., dar nu seamănă între ele sub unghi moral-sufletesc. Prin urmare, sîntem determinați să luăm în discuție numai ceea ce s-a transmis din informațiile autorilor greco-latini. A le înșira, aici, pe toate, însoțite de comentarii filologic-istorice proprii ori ale altora, însoțite de bibliografie, ar fi fastidios. Mai potrivit este o scurtă caracterizare a lor.

În genere, informațiile literare antice despre geto-daci se caracterizează prin lacunar. Cele referitoare la aspecte psihio-morale, religioase, etnografice sînt relativ numeroase, dar au regretabile scăderi. În multe privințe, exactitatea lor este cu totul îndoielnică. Faptul se datorează mai multor factori, atît obiectivi cît și subiectivi. Ar fi de amintit: ideile de cultură a popoarelor Nordului, locuitoare ale Hiperboreului, un fel de „le bon sauvage“ *avant la lettre*; apoi, tot o paradigmă, imaginea deformată a celui alt în mintea elinului, incapabil de a admite o creație culturală de oarecare originalitate în afara domeniului grec fără a o anexa acestuia. Nu mai puțin importantă este tehnica clișeului utilizată de un număr mare de autori. Sînt foarte puțini autori care au călătorit în locurile descrise și au cunoscut direct oamenii acelor locuri. Mulți creatori din cabinet nu au avut grija nici de a căuta cele mai bune surse în redactarea operelor lor; alții, din dorința de a impresiona, construiau fabulații dintre cele mai neuzite

³⁷ I. , 949.

³⁸ Cf. V. Pârvan, *Getica*, 775 = *Getica*, 445, e. g.

³⁹ V. Pârvan, *Getica*; H. Daicoviciu, *Dacia de la Burebista la cucerirea romană*, Cluj, 1972; N. Gostar, V. Lica, *Societatea geto-dacică de la Burebista la Decebal*, Iași, 1984 etc.

ori se lăsau furați de livresc. Aceste caracteristici⁴⁰ au determinat, cum s-a văzut, și o foarte diversă receptare a informațiilor în cauză.

Din această informație antică rezultă că geții au fost bărbați preaviteji și îndrăzneți, iubind războiul cu patimă chiar. Valoarea lor militară, ca a tuturor tracilor în general, pe plan cultural ia forme mitice: Tracia este socotită patria zeului Ares. Antichitatea a privit cu multă uimire religia geților, deducând de aici cele mai favorabile păreri depre spiritul lor de dreptate. În afara acestor excelente referințe, aceeași tradiție literară transmite și o altă imagine deloc favorabilă, în care se află însă exagerarea răuvoitoare sau neștiința fantezistă⁴¹.

În urma acestei scurte priviri asupra tradiției literare greco-latine, concluzia este aproape descurajatoare. Oricum, între Herodot și alți autori din aceeași „serie“ care vedeau pe geți drept cei mai viteji și mai dreپți dintre traci și autorii nefavorabili se afla adevărul. Adevăr pe care l-a surprins și turnat într-o formulă memorabilă tot Pârvan: „geto-dacii au fost un popor de țărani: așezați, statornici, supuși și cu frică de Zeul lor, amăriți de vecini nesfirșitele războaie și prădăciuni și sălbătăciți și ei de multe ori de ticăloșiile lor, totuși veseli și glumeți la vreme de pace, minioși și cruzi numai la război, îndeobște însă cu un bun simț și mereu întorcându-se la străvechea lor credință optinistă în zei și în oameni“⁴².

*

În încercarea de a determina greutatea dimensiunii traco-getice asupra specificului nostru național, G. Călinescu a practicat două metode. N-am putea spune în ce măsură a făcut-o voit sau nu. Dealtfel, aceeași impresie reiese și din textul pârvanian abia citat. Călinescu a plecat, o dată, de la textele vechi — fie prin Pârvan, fie singur — spre a găsi urmele traco-getice în românii de astăzi; apoi, dinspre românii de azi — prin manifestările lor — spre a da corp unor abia sesizate trăsături traco-getice moștenite. Desigur, că aceste metode sînt unite într-un singur și producerea este dintre cele mai recomandabile⁴³. Această manieră de procedare implică, evident, și inevitabile riscuri⁴⁴.

⁴⁰ W. Bessell, *De rebus Geticis*, Göttingen, 1854, 39 și urm.; V. Pârvan, *Getica*, 150 = *Getica*, 91; I. I. Russu, *Religia, passim*; V. Lica, *Nemurirea getică*, în *AȘUI*, istorie, XVI, 1976, 123—126; N. Gostar, V. Lica, *op. cit.*, 69 și urm.

⁴¹ Cf. V. Pârvan, *Getica*, 150 și urm. = *Getica*, 91 și urm., dar cu rezervele amintite; N. Gostar, V. Lica, *op. cit.*, 87 și urm., pentru *mulierositas Getarum*.

⁴² V. Pârvan, *Getica*, 173 = *Getica*, 100.

⁴³ Fertile sugestii în acest sens și la L. Blaga, *Getica*, 240. Cu referire strictă la Zalmoxis, M. Eliade, *De la Zalmoxis la Genghis-Han*, București, 1980, p. 81, consideră zadarnică cercetarea folclorului pentru a sesiza urmele acestui cult.

⁴⁴ Firește atunci cînd se operează cu asemenea elemente insondabile. În apropierea acestui context, se mai poate observa că istoricul antichității — o bișnuit cu ipoteza etern supusă cautiunii — rămîne oarecum deconcentrat în fața tușelor sigure cu care G. Călinescu zugrăvește specificul național al românilor.

Peste toate, însă, se constată că demersul istoric al lui G. Călinescu are o orientare hotărît constructivă, pragmatică. Discuția asupra dimensiunii traco-getice nu are un caracter steril, dimpotrivă fiind marcată de dorința de a defini național. Este limpede că atare discuție înseamnă, implicit, și abordarea problemei etnogenezei românilor. Încă din textele călinesciene citate mai sus, a reieșit atitudinea criticului în această chestiune. În alt loc, vine o subliniere: „Noi am făcut caz de latinitatea noastră, indiscutabilă, dînd însă impresia că sîntem tineri și neglijînd substanța medulară. Noi însă sîntem romani ca și francezii gallo-romani, popor străvechi adică cu notele lui etnice neschimbătoare esențial, primind limba și cultura latină“⁴⁵. Asemenea viziune a etnogenezei are și Pârvan⁴⁶, dar cu mai puțină apăsare asupra elementului autohton. La Călinescu, voind a demonstra „vîrsta noastră asiatică“, se observă chiar, uneori, o ignorare a componente romane. Într-un loc se susține că prin penetrația romană nu s-a născut un popor nou, ci un popor foarte vechi s-a modificat prin înriurirea altuia mai nou“⁴⁷, afirmația nu exactă în ultima ei parte. Incontestabil, însă, peste aceste elemente de detaliu, chiar dacă se integrează în „seria Pârvan“, viziunea călinesciană a etnogenezei românilor își păstrează întreaga forță și originalitate. Istoricul antichității României nu are a reproșa lui Călinescu decît, eventual, în zona amănuntului. Edificiul, în toată structura și estetica sa, rămîne. Mai mult, prin caracterul constructiv, angajat, determină noi căutări.

O ultimă problemă, chiar din ordinea ultimei idei, este aceea a modelului care a stat la baza genezei culturii române moderne. Mai precis, întrebarea este: încît s-au considerat românii daci sau romani în momentul primelor manifestări ale conștiinței de sine. Chestiunea e fundamentală pentru surprinderea echilibrului între elemente alcătuitoare ale specificului național. Ideea romanității lor, românii au cultivat-o în cele mai diverse moduri, străinii luînd act de ea⁴⁸. Cronicii noștri de la Roma se revendică, anulînd ori prea puțin considerînd elementul geto-dac; D. Cantemir, primul istoric al Daciei preromane⁴⁹, începe istoria românilor de la Traian. Secolul XVIII este dominat de Școala Ardeleană. Cît înseamnă susținerea țăranilor transilvăneni, la 1761, că ei sînt „rămășițele vechilor daci“ ?⁵⁰.

Apare, atunci, în realitate o disjunție între specificul nostru național, etnic dominat de substratul traco-get și cultura română centrată pe morelul latinității noastre? Sau este pentru noi o falsă problemă, născută dintr-o eronată interpretare a lui Călinescu, de vreme ce el încheie spunînd: „În fond sîntem geți și e mai bine a spune că,

⁴⁵ I. 2, 976.

⁴⁶ *Scrieri*, ed. Al. Zub, București, 1981, 524-524, mai ales 528 și urm.

⁴⁷ C. , 14.

⁴⁸ Ș. Papacoste, RRH, IV, 1 (1963), 15-24 etc.

⁴⁹ *Supra*, n. 1.

⁵⁰ L. Blaga, *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea* ed. G. Ivașcu, București, 1966, 60; eronat, însă, Șt. Pascu, în *Desăvîrșirea unificării statului național român*, București, 1968, 23.

în felul nostru, am primit și noi succesiunea spiritului roman, pe care trebuie să-l continuăm de la longitudinea reală, fără mimetisme-anacronice”⁵¹. Același Călinescu încearcă totuși să urmărească în manifestările cele mai diverse ale românilor urmele specificului traco-getic: Dacă „substanța medulară” nu mai trebuie (și nu poate fi) neglijată, problema determinării „modelului traco-getic” în sens de paradigmă creatoare ce cultură rămîne deschisă. Când Hașdeu întreba *Perit-au dacii?* avea în vedere mai curînd o așezare a școlii latiniste într-un cadru de rigoare științifică decît a da o formă concretă modelului de care vorbeam. „Modelul roman” s-a impus nu numai prin profesarea lui seculară, dar și prin existența unor elemente reale, coerente, în raport cu „modelul dacic” de formă accentuat nebuloasă. Este, probabil, acesta motivul pentru care G. Călinescu, referindu-se la specificul național românesc, afirmă: „Determinarea lui se va face cu vremea și nu s-ar putea azi decît indica metoda și a arunca sugestii”⁵².

---

⁵¹ *I.*, 976.

⁵² *Ibidem*.

G. CĂLINESCU ȘI UNIVERSITATEA DIN IAȘI. PE MARGINEA UNEI CORESPONDENȚE

Apariția primelor două volume din *G. Călinescu și contemporanii săi* (corespondență primită), Ediție îngrijită, note și indici de Nicolae Mecu, București, Ed. „Minerva”, 1984—1987, și-a primit deja elogios consacrarea din partea criticilor și istoricilor literari¹, urmînd acum finalizarea acestei întreprinderi prin publicarea celui de-al treilea tom, și ultimul.

Multe din scrisorile publicate deocamdată oferă prețioase informații asupra unor momente decisive din biografia călinesciană, biografie exemplar reconstituită încă din 1981 de Ion Bălu în *Viața lui G. Călinescu*², și în același timp restabilesc o sumă de adevăruri despre relațiile cu unii contemporani, adeseori răstălmăcite, „interpretate” nu tocmai în concordanță cu realitatea. Or, chiar în această direcție au fost concepute și volumele de față iar notele editorului, minuțios și temeinic întocmite, au darul de a întregi profilul celui care a elaborat monumentală *Istorie a literaturii române de la origini pînă în prezent* (1941). În această ordine de idei pot fi incluse datele relative la venirea lui Călinescu la Universitatea din Iași, concursul pentru ocuparea Conferinței de estetică și critică literară, susținerea doctoratului, definitivarea în învățămîntul superior, tipărirea *Istoriei*³, raporturile cu unii din contemporanii săi, precum C. Balmuș, O. Botez, Iorgu Iordan, Claudiu Isopescu, G. Ivașcu, Al. Marcu, Ramiro Ortiz, Andrei Oțetea, G. Pascu, Al. Philippide, Dinu Pilat, N. I. Popa, Orest Tafrali ș. a.

În legătură cu activitatea lui G. Călinescu la Universitatea din Iași, considerăm oportună publicarea cîtorva documente aflate la Arhivele Statului din Iași, fondul Facultății de Litere, menite să întregască biografia criticului român⁴.

*

---

¹ Sînt de remarcate, printre altele, recenziile lui G. Istrate, în „Cronica”, XX, 1985, nr. 11, p. 5 și Șerban Cioculescu, în „România literară”, XX, 1987, nr. 46, p. 7; nr. 47, p. 7; nr. 48, p. 7.

² Vezi și I. Bălu, *Bibliografie*, București, 1975.

³ Asupra acestui lucru vezi *Corespondența lui G. Călinescu cu Al. Rosetti (1935—1951)*, ed. A. Rosetti, București, 1977; *Scrisori către Al. Rosetti*, ed. Al. Rosetti, București, 1979; *Corespondența lui Al. Rosetti cu G. Călinescu (1932—1964)*, prezentată de Liviu Călin, București, 1984.

⁴ O *cronologie comentată* a vieții și operei lui G. Călinescu a început să publice în ultima vreme George Muntean, în „Revista de istorie și teorie literară”.

I

9 martie 1938

Domnule Decan,

Am onoare a vă aduce la cunoștință că spre a mă conforma dispozițiilor în vigoare am depus jurământul la Liceul comercial la care am funcționat în București. Trimit, aici alăturat, cuvenitul proces verbal.

Totodată vă comunic că la 1 aprilie, terminându-se concediul acordat pînă la prevederea conferinței mele în buget, voi începe cursul meu precum urmează :

1 Curs de poezie, o oră.

2 Curs de tehnică critică, o oră.

3 Seminar : Exerciții de tehnică critică, două ore.

Intrucît nu am încă exacta cunoștință a rînduieiilor universitare, vă rog a da dispozițiuni secretariatului să-mi comunice cît mai grabnic dacă sunt liber a fixa orele de curs în orice zi ori trebuiește a respecta pe cele folosite în cursul acestui an pînă la data deschiderii cursului meu, în care caz urmează a mi se nota acele zile și ore.

Primiți vă rog, domnule decan, încredințarea profundului meu respect,

G. Călinescu
conf. univ.

Str. Aviator Th. Iliescu
47. București III

Domniei sale, domnului decan al Facultății de Filosofie și Litere Iași.
Arh. St. Iași, Fac. Litere-corespondență, 8/1938, f. 5.

XXXV, 1987, nr. 1—2 ; 3—4 ; XXXVI, 1988, nr. 1—2. Mărturii documentare din fondurile acestei arhive au mai publicat Iorgu Iordan, *G. Călinescu la Universitatea din Iași*, în „Revista de istorie și teorie literară”, XIV, 1965, nr. 3—4, p. 501—512 ; D. Vatamaniuc, *Concursul pentru ocuparea conferinței de Critică și estetică literară*, în ediția G. Călinescu, *Avataarii faraonului Tlă*, Iași, 1979, p. 145—170 ; D. Ivănescu, *Documente despre G. Călinescu*, în „Convorbiri literare”, 1979, nr. 6, p. 13 ; I. E. Naghiu, *Raport cu privire la definitivarea drept conferențiar și hotărîrea consiliului profesoral al Facultății de litere și filosofie Iași*, în „Cronica”, XV, 1980, nr. 1, p. 8. Pentru activitatea lui Călinescu în cadrul Universității ieșene vezi : Al. Piru, *Il revăd...*, în „Contemporanul”, XX, 1965, nr. 12, p. 3 ; I. C. Chițimia, *Profesorul*, în „Luceafărul”, VIII, 1965, nr. 13, p. 4 ; I. D. Lăudat, *G. Călinescu la Iași*, în „Ateneu”, IV, 1967, nr. 3, p. 2 ; idem, *Momente (I—III)*, în „Steagul roșu”, XXIII, 1968, nr. 4698, p. 3 ; nr. 4757, p. 3 ; nr. 4781, p. 3 ; G. Istrate, *George Călinescu — profesorul*, în „Cronica”, V, 1970, nr. 10, p. 6—7 ; V. Alecu, *Debutul universitar al lui G. Călinescu*, în „Ramuri”, VII, 1970, nr. 5 ; A. Leon, *Umbre, I*, Iași, 1970 ; Al. Piru, *Teza de doctorat*, în „Luceafărul”, XVII, 1974, nr. 24, p. 8 ; N. Barbu, *G. Călinescu la Iași*, în „Cronica”, IX, 1975, nr. 11, p. 4 ; Iorgu Iordan, *Memorii*, II, București, 1977 ; I. Bălu, *Viața lui G. Călinescu*, București, 1981 ; V. Mangu, *De vorbă cu Iorgu Iordan*, București, 1982 ș.a.

II

Miercuri, 14 decembrie 1938

Domnule Decan⁵,

Am onoare a vă ruga să binevoiți a-mi motiva absențele ce eventual voi face în zilele de 19, 20 și 21 curent, în cazul cind cursurile nu se vor închide în mod oficial.

În aceste zile urmează să-mi vizez, conform programului, actul militar (întârzierea atrăgînd pedepse) și să fac revizuirea în pagină a ediției critice a *Poeziilor* lui Eminescu pe care o pregătesc.

Primiți, vă rog, domnule decan, încredințarea deosebitei mele stime,

G. Călinescu
conferențiar univ.

Domniei sale, domnului decan al Facultății de Filosofie și Litere din Iași.

Arh. St. Iași, Fac. Litere-corespondență, 6/1938, f. 6.

III

9 ianuarie 1939

Domnule Decan,

Întrucît în ziua de 12 ianuarie c., conform recentelor publicațiuni, trebuie să mă prezint la Cercul de Recrutare din București pentru viză, vă rog să binevoiți a-mi motiva absențele din zilele 9—11 c.

Primiți, vă rog, domnule decan, încredințarea respectului meu

G. Călinescu
conferențiar universitar

Domniei sale, domnului decan al Facultății de Filosofie și Litere Iași.

Arh. St. Iași, Fac. Litere-corespondență, 1/1939, f. 15.

IV

Memoriu asupra activității mele științifice
în 1933—1938⁶

Întrucît am fost numit în învățămîntul superior la 1 octombrie 1937, găsesc că se cuvine să amintesc numai activitatea din anul academic trecut, care e următoarea :

⁵ În dreapta sus : „Se aprobă. I. Iordan“.

⁶ Intrată la 25 I 1939 și înregistrată sub nr. 469.

Curs de poezie și de tehnică critică ținut la Facultatea de litere în anul școlar 1937/38. Acest curs revăzut a format conținutul unui volum ce se află sub presă în Editura Fundației „Regele Carol II”⁷.

Viața lui Ion Creangă, Buc., Fundația „Regele Carol II”.

Viața lui Mihai Eminescu, ed. III, Buc., Fundația „Regele Carol II”.

Lucrare nouă sub aspect științific, de astă dată cu aparat critic și cu informație sporită.

Ediție critică a *Poeziilor* lui M. Eminescu, Buc., Ed. „Naționala-Ciornei”.

Numeroase articole de istorie literară (adesea cu inedite) și de critică în *Revista Fundațiilor Regale*, *Viața Românească* și *Adevărul literar*.

Alte opere tipărite ca *Poezii*, *Enigma Otiliei*, roman, au numai caracter literar.

G. Călinescu

conf. de estetică și critică literară

Arh. St. Iași, Fac. Litere-corespondență, 1/1939, f. 224.

V

Universitatea Mihăileană din Iași

Facultatea de Litere și Filosofie

no. 598

3 iulie [1]940

Domnul profesor G. Călinescu de la Facultatea de Litere și Filosofie din Iași [va merge, pînă la noi dispozițiuni la București]⁹ în interes de serviciu [spre a supraveghea tipărirea *Istoriei literaturii române*]¹⁰.

Arh. St. Iași, Fac. Litere-corespondență, 5/1941, f. 355.

VI

Domnule Decan¹¹,

Intrucît, avînd concediu pentru a supraveghea la București apariția *Istoriei literaturii române*¹², mi-ar fi greu, cu noul orar al căilor ferate, să mă deplasez la Iași numai pentru două ore de curs, cîte ar trebui

⁷ G. Călinescu, *Principii de estetică*, București, 1939, 127 p.

⁸ Formular tipărit.

⁹ Între croșetele era scris inițial „călătorește”, tăiat de Călinescu.

¹⁰ Adăugat de G. Călinescu.

¹¹ Intrată la 3 I 1941 sub nr. 4; în dreapta sus: „3 I 1941, Se aprobă. Decan G. Pascu”.

¹² Prin adresa 254589/1940, înregistrată la 30 XII 1940, ministerul comunică Facultății de Litere că a aprobat lui G. Călinescu un concediu de 2 luni, cu salariul întreg pentru a putea supraveghea tipărirea *Istoriei literaturii române*. Concediul începe de la 15 ianuarie (*Arh. St. Iași, Fac. Litere-corespondență*, 1/1941, f. 152).

să predau pînă la 14 ianuarie, vă rog să binevoiți a socoti și aceste ore ca intrînd într-un concediu suplimentar, urmînd a împlini activitatea didactică de la 15 martie 1941.

Primiți, vă rog, încredințarea deosebitei mele stime

G. Călinescu

București, 5 I 1941

Arh. St. Iași, Fac. Litere-corespondență, 1/1941, f. 2.

VII

Domnule Decan ¹³,

Concediul obținut pentru supravegherea tipării cărților mele a devenit insuficient din cauza evenimentelor care au împiedicat cîtva timp lucrul. Deși paginată s-a terminat, indicele n-ar putea fi făcut decît după tragerea celei din urmă coale pe care n-aș putea-o avea la 15 martie.

De aceea vă rog să-mi mai acordați un ultim concediu de studii cu salariul plătit de la 17 martie pînă la 9 aprilie inclusiv, timp în care aș mai avea numai cîteva ore de curs înainte de sărbători.

Primiți, vă rog, domnule decan, încredințarea profunde mele stime,

G. Călinescu

10 II 1941

Domnului decan al Facultății de Filosofie și Litere Iași.

Arh. St. Iași, Fac. Litere-corespondență, 1/1941, f. 239

VIII

Jurnalul Literar

Director/ G. Călinescu

Joi 26 iunie 1941

Stimate și iubite domnule Decan ¹⁴,

Aseară am primit ordinul de prezentare și firește m-am gîndit îndată să mă execut. În asemenea împrejurări nu încapă nici o discuție. Totuși am nedumeriri. Oare Rectoratul nu interpretează excesiv legea și în loc să spună „să fiți la dispoziția Decanului” zice „să vă prezentați”? Sau e o simplă formalitate? Toată lumea are astfel de ordine bizuite pe legea *rechizițiilor*, chiar și femeile și copiii. Sensul ordinului este următorul: în caz de mobilizare G. C[ălinescu] „este rechiziționat” în funcțiunea de conferențiar și „urmează să execute serviciile menționate mai sus”, adică aceea didactică. Cu alte cuvinte rămîne la catedră,

¹³ În dreapta sus: „Întrucît cererea de concediu trebuia înaintată rectorului (concediu pînă la trei luni), se va înainta în copie spre a se aproba. Decan I. M. Marinescu”; „Înaintată în copie la Rectorat cu no. 184/1941”.

¹⁴ În dreapta sus: „S-a luat act. Decan I. M. Marinescu”.

putind însă primi însărcinarea de a suplini pe mobilizați. Însă acum nu sînt cursuri. Mecanismul instituției nu prevede funcționarea didactică, vara și ordinul are caracter de formular. Nimic nu m-ar împiedica principial să fiu la Iași, dimpotrivă. Am venit aici p[entru] blestemata de carte care trenează din cauza evenimentelor. Mai sunt trei coale de tras, indicele și errata și tocmai asta ar fi cerut ca măcar cîteva zile pînă se termină să fiu aici. Altfel stă așa luni întregi. Ar fi ușor să intervin să stau aici (la Minister) dar mi se pare nedemn. Am deci această *insistentă* rugăminte: dacă Facultatea înțelege a folosi pe profesori pentru anume scopuri urgente și ordinul nu e o simplă circulară mai mult formală să-mi scrie secretariatul urgent ca să vin imediat. Dacă, cum îmi închipui, nu e prea grav și totul are înțelesul normal de a sta la dispoziția instituției mai lasă-mi te rog un răgaz să termin lucrul aici și pune te rog tot atît de urgent să mi se facă ordin ca anul trecut, cînd la fel se mobilizase (v. modelul alăturat¹⁵), care este complet în atribuțiile d-tale și în marginile îndatoririlor mele prevăzute de legea rechiziției pe loc.

Deci, te supăr din nou, aștept un răspuns sau altul, ca să plec și nădăjduiesc că dacă se poate face ordinul îl vei face, de vreme ce venirea fără folos mă costă bani, mă împiedică de la o muncă utilă.

Cu cele mai bune sentimente de deferență și afecțiune

G. Călinescu
Calea Dorobanților 182
la drogheria Merizanu

Arh. St. Iași, Fac. Litere-corespondență, 5/1941, f. 354.

IX

Fundația Regală pentru Literatură și Artă

Nr. 1304

București, III, 27 iun. 1941
39, B-dul Lascăr Catargi
Telefon 240—70 și 206—40

Domnule Decan¹⁶,

Am onoarea a vă aduce la cunoștință că Fundația Regală pentru Literatură și Artă publicînd lucrarea d-lui prof. G. Călinescu, *Istoria literaturii române*, care acum este în curs de tipărire, prezența autorului este absolut necesară în capitală pentru corecturi urgente, alcătuirea indicelui și întreaga supraveghere tehnică.

În împrejurările de astăzi operațiunile acestea nu pot fi făcute de la Iași. De aceea vă rog să binevoiți a admite ca dl. prof. G. Călinescu

¹⁵ Vezi doc. IV.

¹⁶ Intrată la 7 VII 1941 și înregistrată sub nr. 1120. În dreapta sus, sub dată: „Se ia act. S-a motivat absența. Decan I. M. Marinescu“.

de la Facultatea de Litere să revină în capitală pînă la terminarea lucrărilor sale.

Primiți, vă rog, domnule decan, asigurarea deosebitei mele considerațiuni.

Director,
prof. D. Caracostea

D-sale, domnului decan al Facultății de Litere din Iași.

Arh. St. Iași, Fac. Litere-corespondență, 5/1941, f. 358

X

Domnule Decan ¹⁷,

Subsemnatul, conferențiar provizoriu la Facultatea de Litere și Filosofie din Iași la conferința de Estetică și critică literară, numit pe bază de concurs pe data de 1 oct. 1937 prin decizia no. 136264 din 30 sept. 1937,

Cu onoare vă rog să binevoiți a dispune îndeplinirea formelor pentru numirea mea cu titlul definitiv la conferința pe care o ocup, deoarece îndeplinesc întru totul condițiile cerute de art. 45 din legea învățămîntului universitar din 1932 și art. 85 din regulamentul ei general de aplicare, și anume :

1 Funcționez neîntrerupt de la data de 1 oct. 1937, avînd deci o vechime de 4 ani și două luni ;

2 În tot acest timp mi-am îndeplinit în mod conștiincios îndatoririle mele didactice și am desfășurat activitate științifică prin publicațiile indicate în memoriul de titluri și lucrări.

Primiți, vă rog, domnule decan, asigurarea deosebitei mele considerațiuni.

G. Călinescu

24 nov. 1941

D-sale, domnului decan al Facultății de Filosofie și litere din Iași.

Arh. St. Iași, Fac. Litere-corespondență, 11/1941, f. 105.

XI

Domnule Decan,

Subsemnatul, G. Călinescu, conferențiar definitiv de Estetică și critică literară la Facultatea de Litere din Iași, cu onoare vă rog să binevoiți a convoca consiliul profesoral spre a lua în discuție încadrarea mea

¹⁷ În dreapta sus : „Se va convoca consiliul în ședință specială pentru desemnarea raportului și apoi în ședință specială pentru a decide asupra definitivării. Decan I. M. Marinescu“.

la catedra vacantă de *Istoria literaturii române vechi*, în temeiul titlurilor din alăturatul memoriu¹⁸.

Primiți, vă rog, domnule decan, încredințarea respectului meu

G. Călinescu

Domniei sale, domnului decan al Facultății de Litere Iași

Arh. St. Iași, Fac. Litere-corespondență, 11/1941, f. 176.

---

¹⁸ Prin adresa 304261/1941, ministerul numise pe Dan Simonescu la suplinirea catedrei de *Istoria literaturii române vechi* (11 decembrie); cf. *Arh. St. Iași, Fac. Litere-corespondență*, 11/1941, f. 181.

ALEXANDRU V. DIȚA

DESPRE O FICȚIUNE ISTORIOGRAFICĂ

Deși în ultimul timp mai justa cunoaștere și interpretare a izvoarelor documentare a făcut posibilă reconstituirea istorică exactă pentru unele din momentele esențiale ale domniei lui Mircea cel Mare, aceasta se mai află încă îngropată sub un adevărat munte de ficțiuni istoriografice. Ficțiuni care, la o privire atentă, se dovedesc a avea „firești” date de naștere și cauze ce, mai totdeauna, au ca fundament cunoașterea deficitară a bibliografiei și a surselor — desigur editate, căci cele inedite nu pot fi invocate și nici imputate. O dată enunțată, ficțiunea capătă treptat valoarea unui „adevăr” față de care dubiile se estompează tot mai mult pe măsura trecerii timpului, iar credibilitatea acordată de cercetători funcționează fără restricții, căci treptat se instaurează convingerea existenței unei demonstrații *ab antiquo*, la care însă nimeni nu mai are curiozitatea să meargă, și cu atât mai puțin s-o verifice. Din acest moment se trece la o nouă fază, cînd „bunul istoriografic dobîndit” este însușit și citat ca atare de unii istorici, ori luat — de alții — ca bază pentru elaborarea de noi și noi ficțiuni istoriografice, care și acestea scapă curînd controlului, proliferînd neadevăruri după neadevăruri, întrucît realitatea devine practic de neaflat, ascunsă fiind sub acest noian de fanteziste „dovezi științifice” care par savant „argumentate” și „armonizate”.

Istoriografia domniei lui Mircea cel Mare cunoaște un număr însemnat de astfel de cazuri : „Prizonieratul la Brusa” ; fuga din țară după bătălia de la Rovine și restaurarea pe tron în urma a nu mai puțin de „patru expediții recuperatoare”, întreprinse de și din ordinul regelui Sigismund de Luxemburg ; „Mircea tributarul” ; „Mircea închinătorul de țară” ; campania sultanală la nord de Dunăre în anul 1397 ; căsătoria dintre sultanul Musa și o fiică a domnului român sînt numai cîteva exemple. Un altul, tot atît de elocvent în sensul celor de mai sus, îl constituie data morții Mariei, regina Ungariei, fiica lui Ludovic cel Mare și soția lui Sigismund de Luxemburg. Pentru istoria românilor această dată este importantă deoarece *pînă acum a fost legată de către absolut toți istoricii problemei de răstimpul în care regele Sigismund a întreprins campania sa în țara românească de la sud de Carpați în anul 1395.*

Pînă în anul 1907 nici un istoric nu s-a îndoit că data este cea consemnată extrem de precis în analele timpului¹ și intrată foarte devreme în circuitul istoriografiei moderne prin preluarea ei de către istoricul Jan Dlugosz în a sa *Historiae Polonicae* unde, sub anul 1395, citim: „În ziua de luni, a 17 zi a lunii mai, Maria regina Ungariei, soția lui Sigismund și sora bună a reginei Hedviga a Poloniei, a murit la Buda”².

Informația este cu totul exactă — prin calcul rezultă că 17 mai 1395 a căzut într-o zi de luni —, dar ea a fost pusă la îndoială și chiar „eliminată” în anul 1907 cînd a văzut lumina tiparului studiul de mică întindere semnat de János Karácsonyi, intitulat: *Ziua morții reginei Maria*³. Deși la prima vedere argumentația sa pare strînsă și plauzibilă, demonstrația în sine, privită atent, contravine logicii cercetării prin faptul că aduce în discuție elemente fără legătură strictă cu subiectul tratat, dar legate între ele prin simple supoziții și deducții subiective, care-l „conduc” pe cititor spre un punct dinainte ales și dorit de istoricul maghiar: data exactă nu este 17 mai 1395, ci 27 iunie 1395.

Deși nu cunoștea vreun document care să infirme data de 17 mai 1395, ca dată a morții reginei Maria, Karácsonyi, pornind de la convingerea că Dlugosz „nu numai că îi aparținește pe polonezi, uneori chiar în detrimentul adevărului, dar face și gafe” proclamă că „este recomandabil să-i verificăm datele”⁴. Drept care, după ce atrage atenția, în mod îndreptățit, că documentul în care regina este menționată ca „cea de o pioasă amintire” nu este din 10 iunie 1395, cum crezuseră Pray, Katona și Féjer, ci din 1 iunie 1396 așa cum l-a datat corect Ortvai Tivadar⁵, invocă în favoarea datării propuse de el diploma din 8 decembrie 1397 acordată de Sigismund fraților Kanizsa.

Referitor la această diplomă istoricul maghiar afirmă: „Se cunoaște de mult actul emis de regele Sigismund în 1397 pentru familia Kanizsa. Cancelaria lui Sigismund relatează amănunțit, la doi ani după deces, împrejurările morții reginei. Dintre acestea notoriu este că Sigismund nu s-a aflat lângă Maria în ziua morții sale, ci pornise împotriva turcilor care ocupaseră Țara Românească și a românilor care țineau cu ei. Cît timp el asedia Nicopole [Nicopolul Mic, adică cetatea Turnu — *n.ns.*] Maria fusese înmormîntată de arhiepiscopul Ioan de Kanizsa, care, apoi, s-a grăbit spre Cașovia împotriva regelui polon Vladislav Jagello pentru

¹ *Anonimi arhi-diaconi Gneznensis brevior chronica Cracoviae*, în Friedr. Wilh. de Sommersberg, *Silesicarum rerum scriptores aliquot adhuc inediti*, tom II, Lipsiae, 1730 p. 154 unde citim: „Item Anno Domini MCCCXCV die lune XVII mensis May Maria Regina Ungariae uxor Sigismundi Regis obiit in Ungaria”. Vezi și *Monumenta Poloniae Historica*, tom II, Lwów, 1872, p. 922; *ibidem*, series nova, tom VI, Warszawa, 1962, p. 98. Pentru problema în discuție, aceste izvoare au fost semnalate istoriografiei românești în articolul nostru intitulat *Din nou despre bătălia de la Rovine*, în „Luceafărul”, nr. 37/1987, p. 6.

² „Die Lunae decima septima mensis Maii, Maria Hungariae Regina, Sigismundi consors, et germana soror Hedvigis Poloniae Reginae, Budae moritur” (Ioannis Dlugossi, *Historiae Polonicae libri XII* etc., tom I/2, Lipsiae, 1711, col. 147).

³ Karácsonyi János, *Mária királyné halála napja*, în „Századok”, XLI (1907), p. 461—463 (vezi traducerea în limba română a acestui articol în anexa studiului de față).

⁴ *Ibidem*, p. 461.

⁵ *Ibidem*.

a-l împiedica să năvălească în țară”⁶. Dar diploma din 8 decembrie 1397 nici nu „relatează amănunțit” despre „împrejurările morții reginei”, nici nu afirmă că „Sigismund nu s-a aflat lângă Maria în ziua morții sale”, ci doar că: „În sfârșit, la jumătatea timpului, și pe cînd acestea se petreceau și se desfășurau [campaniile din Moldova și Muntenia din ianuarie—august 1395 — *n.ns.*]⁷, strălucita principesă doamna Maria, regina de fericită amintire, fosta noastră soție, din porunca stăpînului ceresc a fost iertată de cele omenești și a fost încredințată sînului pămîntului cu cea mai mare cinste la Oradea. Domnul Ioan arhiepiscopul, fiind prezent acolo, a fost desemnat de către noi pentru apărarea regatului nostru în lipsa noastră. Și după ce a îndeplinit și organizat în mod strălucit toate cele referitoare la funeraliile regale, sfîrșindu-le pe acestea, s-a îndreptat spre Cașovia, la hotarele regatului nostru, pe unde Vladislav regele Poloniei se străduia să pătrundă cu gîndul de a ocupa regatul nostru. Același domn Ioan arhiepiscopul împreună cu unii dintre credincioșii noștri care i se alăturaseră precum și cu mulți ostași înarmați a ieșit în întîmpinarea însuși a regelui Vladislav care înainta, închizînd și oprind înaintarea lui și a ostașilor lui mai departe”⁸.

„Informația” potrivit căreia moartea reginei Maria ar fi survenit în timp ce Sigismund lipsea din Buda, aflîndu-se în compania din Muntenia, apare pentru prima oară în cronica lui Thuróczy, care însă nu are nici o cunoștință despre însărcinarea arhiepiscopului Ioan de Kanizsa cu organizarea funeraliilor în absența regelui. El afirmă: „Totuși încă nu se înapoiase [din campania munteană — *n.ns.*] cînd regina Maria, cuprinsă de o boală grea, a părăsit și domnia și viața. Iar această moarte nu i-a provocat regelui Sigismund puțină grijă, căci Vladislav, regele polonilor, avea în legătură de căsătorie pe sora uterină a defunctei regine, numită Hedviga. Sfătuind-o deci pe soția lui să pună mîna pe sceptrul surorii sale moarte, a pornit cu o armată numeroasă împotriva regelui Sigismund. Și dacă prea respectabilul părinte, domnul Ioan de Kanizsa, arhiepiscopul de Strigoniu, nu ar fi întărit hotarele regatului

⁶ *Ibidem*, p. 461—462 (sublinierile ne aparțin).

⁷ Mályusz Elemér, *Királyi kancellária és krónikáirás a középkori Magyarországon*, Budapest, 1973, p. 82.

⁸ „Denique medio tempore et interim, dum hec fierent et agerentur, inclita princeps domina Maria regina felicis reminiscende condam conthoralis nostra precara domino celi imperante rebus est exemta humanis Varadinique telluris gremio summo cum decore extitit commendata, annotato domino Iohanne archiepiscopo pro tuitione regni nostri per nos in nostri absentia protunc deputato ibidem adherente et cuncta exequiis incumbentia regalibus insignite moderante et peragente ac his expeditis versus Cassoviam ad confinia regni nostri, per que Wladizlaus rex Polonie regnum nostrum occupaturus moliebatur subintrare, idem dominus Iohannes archiepiscopus cum nonnullis aliis fidelibus subditis nostris sibi associatis cum plerisque suis armigeris gentibus obviam ipsius Wladizlai regis protinus progrediens et viam ingrediendi sibi et suorum armatorum cetui prorsus precludens” (Eudoxiu de Hurmuzaki, *Documente privitoare la istoria românilor*, vol. I/2, 1198—1459, București, 1890, p. 384). Pentru alte ediții ale acestui document vezi Mályusz Elemér, *Szigmondkori oklevéltár*, vol. I (1387—1399), Budapest, 1951, p. 565, nr. 5 101.

cu o puternică ceată de ostași, ambițiosul principe, în absența regelui Sigismund, ar fi putut să-i tulbure puternic stăpînirea^{9a}.

După cum a demonstrat Elemér Mályusz, „informația” despre moartea reginei în absența lui Sigismund a apărut în cronica lui Thuróczy datorită faptului că el a folosit ca izvor una dintre diplomele acordate familiei Kanizsa, înțelegînd însă greșit la ce moment anume se referă cuvintele „media tempore”. Thuróczy a crezut că „la jumătatea timpului” indică mijlocul intervalului în care Sigismund de Luxemburg s-a aflat la sud de Carpați, cînd în realitate aceste cuvinte apar în contextul unei reveniri în planul narativ referitoare la întregul răstimp în care s-au desfășurat ambele campanii regale din 1395, cea din Moldova și cea din Muntenia, adică intervalul ianuarie-august 1395¹⁰. Drept urmare, Mályusz afirmă: „La reconstituirea evenimentelor, istoriografia științifică ungară, necunoscînd dependența cronicii [lui Thuróczy — *n.ns.*] de diplomă [Mályusz utilizează diploma din 17 februarie 1401, care reproduce în mod identic pasajul citat de noi mai sus al diplomei din 8 decembrie 1397 — *n.ns.*]¹¹, a văzut între cele două o relație de complementare și înțărîre reciprocă [...]. Narațiunea lui Thuróczy este mai inexactă și dă ocazia la mai multe răstălmăciri decît izvorul său. A dorit să se diferențieze de sursă doar pentru a-și face relatarea mai fluentă, însă și atunci cînd a circumscris data sau moartea reginei, în ambele cazuri a greșit în legătură cu realitatea. Deci în mod involuntar turnarea în formă literară s-a făcut în detrimentul autenticității^{12a}.

Eroarea lui Thuróczy a făcut însă o carieră extraordinară în istoriografie, devenind un loc comun atît pentru istoricii unguri, cît și pentru cei români, care, fără excepție — pînă la intervenția lui Mályusz —, au legat moartea reginei Maria de răstimpul în care Sigismund s-a aflat în campania din Muntenia. S-au adăugat între timp alte două afirmații cu același caracter de ficțiune. Una, pe care am văzut-o deja la Karácsonyi, conform căreia regele ar fi însărcinat pe arhiepiscopul Ioan de Kanizsa, și avînd din nou originea în lectura fantezistă a aceleiași diplome

⁹ „Nondum tamen redierat, cum regina Maria gravi preventa egritudine regnum pariter et vitam liquit. Nec illius obitus regi Sigismundo parum cure peperit. Nam rex Polonorum Ladislaus defuncte regine sororem uterinam Aduigam denominatam matrimonialis federis grato in contubernio habebat. Ipsam igitur coniugem suam sceptro mortue sororis potiri ratus contra regem Sigismundum exercitum copiosum movit. Et, nisi pater reverendissimus dominus Iohannes de Kaniisa archiepiscopus Strigoniensis multo armorum cetu regni confinia munivisset, ambitiosus princeps absente rege Sigismundo regimen eius non minus turbare potuisset” (Johannes de Thurocz, *Chronica Hungarorum*, I. Textus, ed. Elisabeth Galántai și Juliul Kristó, Budapest, 1985, p. 211).

¹⁰ Mályusz Elemér, *Királyi kancellária és krónikairás a középkori Magyarországon*, p. 79—83.

¹¹ *Ibidem*, p. 79—80. Pentru textul întreg al diplomei din 17 februarie 1401 vezi Ferdo Šišić, *Nekoliko isprava iz početka XV st.*, în „Starine. Na sviet izdale Jugoslavenska Akademija znanosti i umjetnosti”, XXXIX (1938), doc. 7, p. 145-154 (fragmentul în discuție este la p. 148).

¹² Mályusz Elemér, *op. cit.*, p. 81—82.

pentru frații de Kanizsa¹³, a doua, brodată ad hoc de istoricii moderni, care au inventat o „întoarcere grăbită“ a lui Sigismund de Luxemburg din campania de la sud de Carpați în momentul în care îi parvine vestea despre moartea soției sale. Ambele pot fi întâlnite, spre exemplu, în paginile volumului al III-lea din *Istoria națiunii ungare*, sinteză colectivă apărută în anul 1895 sub redacția lui Szilágyi Sándor, în care citim: „În timp ce armata ungară asedia Nicopolul Mic, a sosit pe neașteptate de la Buda o veste de doliu, regina Maria, abia la o săptămână după plecarea lui Sigismund, călătorind în munții Budei, a căzut de pe cal, fiind victima unei nașteri premature. Sigismund n-a putut părăsi câmpul de luptă înainte de terminarea războiului; deci l-a trimis înapoi în țară pe arhiepiscopul Ioan de Kanizsa pentru a se îngriji de înmormintarea reginei și a apăra interesele regelui de eventualele tulburări. Înmormintarea Mariei s-a desfășurat cu un fast și pompă națională. Ultimul Anjou ungar al cărui cap a purtat coroana ungară și-a găsit locul de odihnă veșnică la Oradea, la picioarele Sfintului Vladislav. În timpul acesta armile ungare au cucerit Nicopolul Mic; asediul a costat mult sînge, dintre ai noștri au fost răniți și Ștefan de Kanizsa și Ioan de Maroth. Astfel, drepturile domnești ale lui Mircea și relațiile de suzeranitate ale provinciei păreau a fi asigurate. Sigismund a pornit spre casă fără nici o întârziere [...] Regele trebuia să se grăbească spre țară, deoarece la vestea morții Mariei, Hedviga s-a declarat moștenitoare de drept a Ungariei și Vladislav se pregătea în fruntea unei mari armate să intre în Ungaria pentru a impune pretențiile la tron ale consoartei sale¹⁴.”

Prin urmare, în 1907 Karácsonyi nu inventa atunci cînd, împotriva textului diplomei, susținea misiunea fictivă a lui Ioan de Kanizsa, și cu atît mai puțin cînd urma părerea generală — izvorită, am văzut, din cronica lui Thuróczy — că Maria a murit în timp ce regele se afla în Muntenia. „Contribuția“ sa se limitează, deci, doar la deplasarea în timp, cu mai bine de o lună, a datei cînd a survenit decesul reginei. Ce valoare are ea? Niciuna! Căci un fapt este sigur: data reală a fost — și va rămîne ca atare — data de 17 mai 1395, așa cum dovedesc două izvoare care ar fi putut fi folosite în problema de față încă din 1887 (deci și de către Karácsonyi). Ele vin să confirme din plin valabilitatea știrii consemnată în analele polone. Este vorba de documentele păstrate în arhivele orașului Raguza (Dubrovnik), strict contemporane evenimen-

¹³ Cel dintîi care a înțeles exact și în această privință textul diplomei acordată fraților de Kanizsa este tot Elemér Mályusz în lucrarea căruia se află expusă, în deplin consens cu documentul analizat, reconstituirea corectă a evenimentelor: „După lămurirea datei, elementele narațiunii din diplomă pot fi legate unele de altele fără nici o contradicție: Sigismund conduce corpul neînsuflit al reginei la Oradea, acolo ceremonia este condusă de arhiepiscop, apoi regele îl numește pe acesta locțiitor al său iar el însuși își continuă drumul spre Brașov pentru a începe campania proiectată. Toate acestea se petreceau între cele două războaie (*medio tempore*). În timpul evenimentelor din Țara Românească, mai exact a lipsei lui Sigismund între iulie—august, Kanizsa liniștește conflictul cu propriile sale forțe așa cum ne-am putea imagina pe baza elogiilor unilaterale din diploma emisă pentru el“ (op. cit., p. 82); vezi și idem, *Zsigmond király uralma Magyarországon, 1387—1437*, Budapest, 1984, p. 46.

¹⁴ *A magyar nemzet története*, vol. III, Budapest, 1895, p. 423—424.

telor, și, tocmai de aceasta, imposibil de contestat din punct de vedere cronologic. Nepublicate integral nici pînă astăzi, conținutul lor ne-a fost făcut accesibil prin intermediul regestelor efectuate de istoricii József Gelcich și Lajos Thallóczy, care consemnează :

I

Consilium rogatorum

22 mai 1395

„Expunerea și efectuarea celor de cuviință referitoare la cadavrul stăpînei noastre regina Ungariei (...)”¹⁵,

II

Consilium minus

7 iunie 1395

„Ser Matheus de Giorgio, ser Marinus de Gondula și ser Michael de Luchaz au fost trimiși ca persoane oficiale [care să participe — *n.ns.*] la desfășurarea funerariilor cadavrului stăpînei noastre regina Ungariei etc”¹⁶.

Din moment ce la 22 mai 1395 la Ragusa se aflase deja de moartea reginei, iar pe 7 iunie același an erau menționați cei desemnați să participe la funeralii deja plecați în misiune, nu numai că data de 27 iunie 1395 apare superfluă, dar capătă confirmarea deplină adevărata dată a morții reginei Maria : 17 mai 1395.

Corelația dintre aceste documente și știrea consemnată de Długosz a fost observată de altfel încă din 1936 de către istoricul polon József Skrzypek, în lucrarea căruia citim : „Cronicele ungurești, inclusiv a lui Thuroczy, dau o dată falsă, scriind că moartea a intervenit în anul 1392. Dabrowski, în ultimii douăzeci de ani, dă ca dată a morții reginei Maria în jurul lui 27 iunie 1395, luîndu-se după Karácsonyi, care a stabilit această dată. Cu toate acestea, data oferită de Długosz este singura și am putea-o numai deplasa cu o zi sau două, pentru că ziua de 22 mai este cunoscută ca zi a morții Mariei din protocolul ședințelor consilierilor orașului Ragusa. Vezi *Diplom. Rayusanum*, 713”¹⁷.

¹⁵ „De ponendo et faciendo exequias cadaveris domine nostre regine Ungarie” (Gelcich József și Thallóczy Lajos, *Ragusa és Magyarország összeköttetéseinek oklevéltára*, Budapest, 1887, p. 713).

¹⁶ „Ser Matheus de Giorgio, ser Marinus de Gondula et ser Michael de Luchaz facti fuerunt officiales ad faciendum fieri exequias cadaveris domine nostre domine regine Ungarie etc” (*Ibidem*, p. 712).

¹⁷ József Skrzypek, *Poludniowo-wschodnia polityka Polski od koronacji Jagielly do śmierci Jadwigi i bitwy nad Worskłą (1386—1399)*, Lwow, 1936, p. 88, nota 3. Observăm că autorul polonez a înțeles greșit textul documentului invocat, căci 22 mai, am văzut deja, nu indică data morții reginei, ci momentul în care la Ragusa s-a aflat despre această moarte.

Din păcate, această observație esențială a istoricului polon deși aflată într-o carte ce a aparținut lui P. P. Pannatescu¹⁸ (carte bogat adnotată și citată frecvent în cunoscuta sa monografie dedicată lui Mircea cel Mare)¹⁹ a rămas nefolosită pînă acum în istoriografia noastră, Panaitescu însuși continuînd să-l crediteze pe Karácsonyi: „Știrea lui Długosz, *Chronica Polonorum*, I/2, p. 147, că regina Maria a murit la 17 mai 1395 și al lui Thurócz, l.c., că vestea a primit-o regele în timpul expediției din Țara Românească a făcut pe cei mai mulți istorici români să creadă că această expediție a fost în mai și nu în iulie-august, cum a fost în realitate. Dar Karácsonyi, *Maria királyné halála napja in Századok*, 1907 (și Motogna, op. cit., p. 37) a dovedit că Długosz a greșit data și regina a murit în realitate în ultimile zile ale lui iunie sau la începutul lui iulie²⁰.

Observăm că P. P. Panaitescu extinde în mod gratuit intervalul cînd s-ar fi produs evenimentul, „în ultimile zile ale lui iulie sau la începutul lui iulie“, trimițînd în plus și la V. Motogna, care nu are în această privință nici un fel de contribuție, ci doar pe aceea de a fi introdus în circuitul istoriografiei românești articolul lui Karácsonyi. În micromonografia sa dedicată politicii externe al lui Mircea cel Mare citim următoarele: „Ajungînd sub zidurile Nicopolei [Sigismund — n.n.s.], luă cetatea sub asediu. Aici primi știrea că soția sa a murit în urma unui accident. Regele însă nu mai putea părăsi oștirea, ca să meargă la înmormîntare. Trimise deci pe Ioan Kanizsai, arhiepiscopul, ca să îngrijească de onorurile cele din urmă ale soției sale și să apere interesele craiului, dacă s-ar fi ivit complicațiuni după moartea adevăratei moștenitoare a lui Ludovic cel Mare“. Apoi în notă: „Aici e locul să rectificăm o eroare, care se menține încă în istoriografia noastră și care încurcă cronologia evenimentelor din 1395 (Cf. Onciul, *Mircea cel Bătrîn*, nota 19). Toți istoricii noștri au primit ca exactă știrea cronicarului polon Długosz că Maria, regina lui Sigismund, a murit la 17 maiu 1395. Dl. I. Karácsonyi însă o dovedit, în *Századok*, 1907 (p. 462), că Długosz a greșit data. E constatat că Sigismund n-a fost la înmormîntarea soției sale, fiindcă atunci era la Nicopolea. În locul său a trimis pe Ioan Kanizsai mitropolitul. Dacă Maria ar fi murit în 17 maiu, Sigismund ar fi fost de față, căci în 8 și 31 maiu petrecerea tot în Buda, cum arată diplomele lui (Fejér, *Cod. Dipl.*, X, 2, p. 393-384). Cum văzurăm, numai în 21 iunie era la Brașov, coborînd spre cîmpul de luptă «în descensu campestri». Astfel ajunge la concluzia că regina n-a murit înainte de 27 iunie 1395“²¹.

Trebuie să remarcăm faptul că în 1926 Ilie Minea a avertizat asupra lipsei de temei a datării propuse de Karácsonyi²², iar Nicolae

¹⁸ Astăzi păstrată în Biblioteca Facultății de istorie-filosofie din București sub cota III 9084.

¹⁹ P.P. Panaitescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1944, p. 21, 22, 28, 230, 232, 234, 248, 249, 272.

²⁰ *Ibidem*, p. 257 (sublinierile ne aparțin).

²¹ Victor Motogna, *Politica externă a lui Mircea cel Bătrîn*, Gherla, 1924, p. 12, 37 (sublinierile ne aparțin).

²² I. Minea, *Informațiile românești ale cronicii lui Ian Długosz*, Iași, 1926, p. 16, nota 1.

Iorga, deși urmează „scenariul” devenit tradițional, și în ciuda faptului că în 1925 V. Motogna publicase în *Revista istorică* un articol ce relua opiniile din micromonografia citată²³, nu-i acordă istoricului maghiar nici o atenție. Astfel, în 1935, în volumul al II-lea din *La place des Roumains dans l'histoire universelle* scrie următoarele: „El [Sigismund — *n.ns.*] făcu mai degrabă o plimbare militară, ce-i permitea să primească și omagiul unui vasal atât de important ca învingătorul sultanului cel temut. Obişnuit cu aceste demonstrații, din care este în mare parte alcătuită cariera sa, el înaintă pînă la Nicopolea cea Mică, dar aflînd de moartea soției sale, moștenitoarea Ungariei, a socotit că ceea ce se impune este o întoarcere în pripă, pentru a pune în ordine treburile regatului pe care și-l cîștigase într-un fel numai prin căsătoria sa și care putea să revină concurentului său național, regele Ladislau”²⁴. Iar peste doi ani în volumul III al monumetalei sale sinteze *Istoria românilor*: „Peste puțin [după 6 iulie 1395 — *n.ns.*] Nicopola Mică, ocupată de trupele sultanului, era reluată. Planul acestei cruciate de recuperare putea să fie sau un atac la Nicopolul turcesc sau trecerea spre Răsărit pentru a lovi pe Vlad, dibaciu ascuns sub munte, pe la Argeș. La 17 maiu murise însă regina Maria, cea ce putea să zdruncine situația prințului-consort, amenințat să rămîie iarăși simplu marchis în Brandenburgul moștenirii sale. Deci, și aici, cu lucrurile neisprăvite, oastea trebuia să se retragă”²⁵.

De altfel, în același an în care V. Motogna acredita în istoriografia românească opiniile formulate în 1907 de Karácsonyi, acesta din urmă publică un nou articol, intitulat *A doua luptă comună ungaro-română împotriva turcilor*, în care, părăsind teoria despre trimiterea lui Ioan de Kanizsa, o adopta pe aceea a „întoarcerii grăbite” a lui Sigismund: „Cit de periculos a fost drumul pe care Ștefan de Losonch înaintase în grabă o demonstrează și întoarcerea lui Sigismund acasă. Regele, după ce l-a așezat pe Mircea în scaunul voievodal (sic!) și a ocupat Nicopolul cel Mic, dorea să se întoarcă în Ungaria, oricum pe drumul cel mai scurt, deoarece soția sa murise la 27 iunie. La 24 august se afla deja la Orșova”²⁶.

Așertuinea istoricului maghiar, care urmîndu-l pe Sigismund doar pînă la Orșova n-a mai avut ocazia să observe că regele Ungariei era atât de grăbit încît a zăbovit îndelung în Transilvania, apărînd la Buda abia în decursul lunii noiembrie 1395²⁷, dovedește o da-

²³ V. Motogna, *Luptele lui Sigismund și Mircea cel Bătrîn cu turcii (un document inedit)*, în „*Revista istorică*”, nr. 10—12/1925, p. 282—283.

²⁴ N. Iorga, *Locul românilor în istoria universală*, ed. Radu Constantinescu, București, 1985, p. 194—195.

²⁵ Idem, *Istoria românilor*, vol. III, *Ctitorii*, București, 1937, p. 302.

²⁶ Dr. Karácsonyi János, *A magyarok és románok közös közös harca a törökök ellen*, în „*Cultura*”, nr. 1/1924, p. 16.

²⁷ Itinerariul urmat de Sigismund de Luxemburg după retragerea din Muntenia poate fi restabilit în funcție de datele la care a emis documente în localitățile: Caransebeș (25 august—2 septembrie) — Sibiu (13 septembrie—21 septembrie) — Mediaș (26 septembrie—2 octombrie) — Oradea (11 octombrie) — Tur (14 octombrie) — Vișegrad (6 noiembrie—12 noiembrie) — Buda (începînd cu 25 noiembrie); vezi Mályusz Elemér, *Zsigmondkori oklevéltár*, vol. I, p. 447—456.

tă mai mult puterea clișeeilor preluate fără critică. E drept, nu lui Karácsonyi, și cu atât mai puțin lui Motogna, îi datorăm introducerea acestor clișee — a căror origine străină am văzut-o —, căci teoria „grăbitei întoarceri” provocate chipurile de moartea reginei Maria fusese preluată în istoriografia românească încă de la sfârșitul secolului trecut și a continuat să circule pînă în momentul de față. Ea a fost introdusă de Nicolae Iorga în 1899²⁸ și marele istoric i-a rămas fidel, cum am arătat, pînă în ultima sa sinteză de istoria românilor, fără a observa vreodată contradicția ce apăruse tocmai în urma importante sale contribuții din 1901, cînd a demonstrat că: „Se admitea, pe baza unui izvor narativ autentic, că această campanie s-a făcut în primăvară, deoarece regele a fost rechemat prin moartea, întimplată în maiu, a soției sale. Nu, *expediția a avut loc numai în vară*. În 21 iunie, prin două acte, regele întărește privilegiile Feldioarei, aflîndu-se în Brașov. La 6 iulie, el e la Cîmpulung: «campestri nostro in descensu prope villam Hozymenzen vocatur». La 14 septembrie Sigismund e acum la Sibiu întors”²⁹.

Este limpede (sau ar fi trebuit să fie) că dacă expediția a avut loc „în vară”, regele Sigismund aflîndu-se la 21 iunie pe drum și abia ajuns în Cîmpulung la 6 iulie, evenimentul morții reginei Maria se petrecuse cu peste o lună în urmă, ceea ce — chiar dacă presupunem prin absurd că lui Sigismund i-a trebuit o lună de zile să parcurgă drumul de la Buda la Brașov³⁰ — ar fi făcut imposibil ca o veste atât de importantă să nu-l ajungă din urmă decît în Muntenia, sub zidurile Nicopolului Mic, adică în iulie-august 1395. De fapt încă din 1907 Karácsonyi știa că Sigismund s-a aflat la Buda în mod indiscutabil *în decursul întregii luni mai* (după cum o dovedesc diplomele sale emise aici în acest răstimp)³¹. Dar făcea tocmai din această principalul argument pentru a susține — sub obsesia clișeului Thuróczy — că moartea reginei n-a putut interveni în luna mai deoarece cronicarul afirmase că ea a avut loc în absența regelui, iar regele s-a aflat în luna mai la Buda. Normal este, de bună seamă, să răsturnăm acest raționamente și să tragem concluzia logică din cele două premize clare (1. prezența lui Sigismund la Buda în luna mai 1395 și 2. data morții reginei Maria: 17 mai 1395) că *nu există nici o coincidență temporală între funeraliile regale din capitala statului ungar și evenimentele militare petrecute la sud de Carpați în vara anului 1395*.

Toate acestea par acum, firește, foarte simple și coerente, dar situația se prezintă cu totul altfel cînd parcurgem bibliografia româ-

²⁸ N. Iorga, *Studii istorice asupra Chilie și Cetății Albe*, București, 1899, p. 66 („Nicopolea-Mică fu cucerită pentru Mircea (sic!), fără să se poată ajunge la un rezultat decisiv, căci, murind regina Maria, 17 mai, Sigismund fu chemat în grabă în statele sale”).

²⁹ Idem, *Comandări mărune*, în „Convorbiri literare”, XXXV (1901), p. 1055 (sublinierile ne aparțin).

³⁰ Traseul său a fost următorul: Buda (31 mai) — Strigoniu (1 iunie) — Episcopia Bihorului (5 iunie) — Brașov (21 iunie) — Zărnești (3 iulie) — Cîmpulung (6 iulie); vezi Mătyusz Elemér, *op. cit.*, vol. I, p. 439—443.

³¹ *Ibidem*, p. 433—438; vezi și anexa studiului de față.

nească a problemei, din ultimele cinci decenii, de când, prin P.P. Panaitescu, articolul istoricului maghiar despre moartea reginei Maria se instaurează definitiv în istoriografia noastră, în mod ciudat tocmai în momentul în care ieșea din alte istoriografii interesate de subiect (ca urmare a infirmării categorice din lucrarea lui Skrzypek). „Fapt este că Turnul era luat — scrie istoricul român — și o garnizoană ungurească fu lăsată acolo cu castelani ai regelui Sigismund. Dar regele se grăbi să se întoarcă în țară, aflând că regina Maria murise la Buda, în urma unei nașteri premature provocate de o cădere de pe cal”³². După care urmează nota prezentată de noi mai sus.

Gheorghe T. Ionescu, urmîndu-l întocmai pe Panaitescu — și nu numai în această privință — este cel dintîi care-i preia și adausul, devenit de acum „bun istoriografic dobîndit”: „După lupte grele asediul reușește, Turnul e luat și o garnizoană ungurească e lăsată în el. Nu fusese vreme să se facă mai mult fiindcă la sfîrșitul lui iunie, începutul lui iulie 1395, regina Maria a Ungariei muri în urma unui accident, care-i provoacă o naștere înainte de vreme, ceea ce-l făcu pe Sigismund să lase lucrurile baltă și să se grăbească spre casă”³³.

Lucrurile devenind atît de „limpezi” era „inevitabil” ca o întrebare să nu fie pusă: ce ar fi făcut regele Sigismund dacă în timpul campaniei din 1395 nu i-ar fi murit soția? După două decenii de la comunicarea lui Gh. T. Ionescu, Tahsin Gemil încearcă un răspuns: „Fortăreața [Turnu — *n.ns.*] nu a fost ocupată de către unguri decît în iulie 1395, ca urmare a intervenției personale a regelui, cu importante forțe armate. Dar Sigismund de Luxemburg a trebuit să se întoarcă fără întîrziere la Buda, căci între timp soția sa, Maria, murise, ceea ce punea problema gravă a însăși legitimității domniei sale în Ungaria. Noi presupunem că fără moartea reginei, Sigismund de Luxemburg și-ar fi continuat campania la sud de Dunăre”³⁴.

În același an — 1986 — istoricul Nicolae Stoicescu făcea următoarea precizare în monografia sa dedicată mării victorii românești de la Rovine: „Legat de datarea acestei campanii în mai se află pretinsa dată, 17 mai 1395, a morții reginei Maria, soția lui Sigismund de Luxemburg. Întrucît data morții reginei Ungariei are o deosebită importanță pentru datarea expediției regale în Țara Românească, va trebui să arătăm că istoricii din trecut (inclusiv D. Onciul) au luat de bună data indicată de I. Dlugosz: 17 mai 1395. I. Karácsonyi, *Mária királyné halála napja* (Századok, 1907, p. 462), a dovedit însă că învățatul

³² P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 257.

³³ Gheorghe Ionescu, *Contribuțiuni la cronologia domniei lui Mircea cel Bătrîn și a lui Vlad voevod în Țara Românească*, în *Materiale ale Sesiunii științifice a Institutului Pedagogic București pe anul 1956*, București, 1957, p. 277 (sublinierile ne aparțin). Cam în același timp Barbu Cămpina scria despre moartea reginei survenită „în iulie 1395” fără a lega însă în vreun fel retragerea lui Sigismund din Muntenia de acest eveniment (Barbu Cămpina, *Scrieri istorice*, ed. Damaschin Mioc și Eugen Stănescu, vol. I, București, 1973, p. 269, nota 69).

³⁴ Tahsin Gemil, *Mircea l'Ancien face à la politique impériale de Bayezid Ier*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, nr. 1—2/1986, p. 14—15; vezi și idem, *Raporturile româno-otomane în vremea lui Mircea cel Mare*, în vol. *Marele Mircea Voievod*, București, 1987, p. 346.

polon a greșit data. Dacă Maria ar fi încetat din viață la 17 mai, Sigismund ar fi participat la înmormântarea soției sale, deoarece între 8 și 31 mai se afla la Buda. Știrea morții a primit-o în timpul expediției din Țara Românească, în iulie 1395, interpretată de unii istorici ca principala cauză a plecării sale precipitate din țara românească de la sud de Carpați³⁵.

Fără să se complice cu astfel de detalii și utilizând o bibliografie minimală, lui Octavian Iliescu faptele îi par deosebit de clare: „Dar ofensiva antiotomană se opri brusc după luarea Turnului, căci Sigismund trebuia să se întorcă fără întîrziere la Buda, unde regina Maria, soția sa, decedase încă de la sfîrșitul lui iunie sau începutul lui iulie 1395. Cum ea era moștenitoarea coroanei Ungariei, în calitate de fiică a regelui Ludovic I d'Anjou, grave probleme de succesiune dinastică reclamau în mod imperios prezența lui Sigismund în capitala regatului Ungariei. Din acest motiv, Sigismund și armata sa părăsiră repede teatrul de operații lăsînd în spate, pentru a-l ajuta pe Mircea împotriva lui Vlad, a partizanilor săi și a otomanilor, o simplă garnizoană în fortăreața recucerită. Pentru acest motiv, regele apucă drumul de întoarcere cel mai scurt, care ducea direct către est, traversînd Oltenia”³⁶.

Aceștia sînt — cel puțin după cunoștința noastră — istoricii români care s-au lăsat seduși de afirmațiile lui Karácsonyi³⁷. Însuși autorul paginilor de față a optat o clipă pentru data de 27 iunie 1395 avansată de istoricul maghiar³⁸.

³⁵ Dr. Nicolae Stoicescu, *Bătălia de la Rovine (17 mai 1395)*, București, 1986, p. 81. Vezi și Niculae Șerbănescu și Nicolae Stoicescu, *Mircea cel Mare (1386—1418). 600 de ani de la urcarea pe tronul Țării Românești*, București, 1987, p. 309.

³⁶ Octavian Iliescu, *Vlad I, voivode de Valachie: le règne, le sceau, et les monnaies*, în „Revue Roumaine d'Histoire”, nr. 1—2/1988, p. 78.

³⁷ Nu l-am inclus aici pe Nicolae Constantinescu, care în 1981 mai vorbea încă de campania efectuată în Muntenia de Sigismund de Luxemburg în luna mai 1395: „Documentele vremii (sic!) mai amintesc că regele în persoană a participat apoi la o luptă desfășurată probabil lângă Craiova (mai 1395); Sigismund reușind să cucerească pe seama sa cetatea Turnu (Nicopolul Mic), regele a lăsat acolo o garnizoană, moartea reginei silindu-l să se înapoieze în mare grabă la Buda” (Nicolae Constantinescu, *Mircea cel Bătrîn*, București, 1981, p. 114). Avînd în vedere această carență, inițial am fost tentați să credem că ea se datorează — ca și multe altele — faptului că bibliografia consultată de autor n-a depășit începutul acestui secol. Dar faptul că la pagina 12 d-sa vorbește despre documentul emis de Sigismund la 2 februarie 1400, cînd în realitate izvorul în cauză este din 3 iulie 1400, ne-a dovedit cu claritate că i-a fost cunoscută și monografia dedicată marelui domn în 1944 de P. P. Panaitescu. Căci lui i se datorează această datare greșită (P. P. Panaitescu, *op. cit.*, p. 351—352), datare pe care, cel puțin după publicarea studiului intitulat *Ceva despre relațiile Țării Românești cu Ungaria la sfîrșitul veacului al XIV-lea* (SMIM, II, 1957, p. 425—426) de Iosif Pataki — unde, tacit, se pun lucrurile la punct — nici un alt istoric n-a mai preluat-o. Vezi, în privința datei corecte a documentului, și Mátyusz Elemér, *op. cit.*, vol. II/1, p. 46, nr. 370.

³⁸ În articolul nostru *Cel dintîi ecou internațional al victoriei românești de la Rovine din 17 mai 1395* apărut în volumul *România în istoria universală*, vol. III/1, Iași, 1988, p. 460 i-am reproșat istoricului iugoslav Mihailo Dinić că în 1937 mai vorbea despre moartea reginei Maria la 17 mai 1395 „deși eroarea fusese observată de trei decenii” și trimiteam la articolul lui Karácsonyi; vezi și *Istoria militară a poporului român*, vol. II *Epoca de glorie a oastei celei mari. A doua jumătate a secolului al XIV-lea — prima jumătate a secolului al XVI-lea*, București, 1986, p. 172.

Acela însă care a reușit să-l depășească pe Karácsonyi cu mult în coeficientul de imaginație pus la contribuție în procesul cercetării istorice este însă fără îndoială Sergiu Iosipescu în articolul său intitulat *De la bătălia de la „rovine“ la Istoria polonă a lui Jan Dlugosz*³⁹. Dacă pentru Karácsonyi, Dlugosz doar „făcea gafe“, pentru Sergiu Iosipescu — bazat la rându-i pe „atenția critică a canonicului János Karácsonyi“ — el ne apare ca un savant distrat care-și încurcă însemnările, dintr-o asemenea încurcătură rezultând folosirea notiței care consemna data bătăliei de la Rovine pentru datarea morții reginei Maria⁴⁰. Un foarte complicat demers (în care intră paradoxal pină și asocierea hramului mănăstirii cracoviene doar pe baza unei coincidențe onomastice) a fost astfel determinat de o simplă identitate de date — nu singura în istoria universală — între moartea reginei Maria și marea victorie românească, ambele avînd loc la 17 mai 1395.

Sergiu Iosipescu, ignorînd bibliografia problemei — ca și Karácsony — (nici măcar versiunea franceză a studiului lui Mályusz⁴¹ nu-i este cunoscută) trece, în realitate, cu prea mare ușurință chiar peste textul cronicii invocate neobservînd că Dlugosz nu pomeneste nimic despre confruntarea ramăno-otomană de la Rovine. Or, logica elementară ne obligă să presupunem că dacă ar fi existat acea știre

³⁹ Apărut în *AIIAI*, 2/XXIII, 1986, p. 707—712.

⁴⁰ Sergiu Iosipescu afirmă următoarele: „*Un ecou, dificil de reperat, al bătăliei de la 17 mai 1395 se află în binecunoscuta Istorie polonă a lui Jan Dlugosz. Sub anul 1395 — unde se înfățișează luptele de la Dunăre ale regelui Sigismund de Luxemburg, inclusiv cruciada de la Nicopole — se consemnează și moartea reginei Maria a Ungariei („Maria Regina Hungariae moritur et Sigismundus Rex de Regno Hungariae periclitatur“): „Die Lunae decima septima mensis Maii, Maria Hungariae Regina, Sigismundi consors, et germana soror Hedvigis Poloniae Reginae, Budae moritur. Qua assumpta, Hungarorum primates, ad sufficiendum sibi novum regem, quasi Sigismundus, coniuge mortua, Rex eorum esse desierit, animos intenderant“.* Acceptată de istoriografia maghiară și română, data morții reginei Maria d'Anjou consemnată de Dlugosz a făcut obiectul atentei criticii a canonicului János Karácsonyi care a demonstrat că evenimentul s-a produs la Buda la finele lunii iunie sau începutul lui iulie 1395. Dovada përemptorie este prezența documentată la Buda între 8 și 31 mai 1395 a lui Sigismund de Luxemburg, ceea ce nu se potrivește în nici un chip cu mențiunea cronicii lui Ioan de Thuróc — confirmată de mai multe diplome — după care regele Ungariei a primit știrea morții soției sale în timpul campaniei în Țara Românească. Astfel că data morții reginei Maria a Ungariei, înregistrată de istoria lui Dlugosz se referă, de fapt la altceva. Celebru prin compulsarea altor surse pentru elaborarea operei sale, Jan Dlugosz a inclus aici data unui alt eveniment, cu probabilitate a unei știri sosite tot de la Curtea Ungariei și care nu poate fi alta decît a mării bătălii a românilor cu forțele Porții, desfășurată la 17 mai 1395. Tehnicile cronicisticii medievale ca și spiritul de asociere al istoriografului explică eroarea cronologică. Anterior pasajului despre sfîrșitul reginei Maria la Buda, Dlugosz descriese ctitorirea mănăstirii carmelite Vizita Fecioarei Maria de lângă Cracovia — „Monasterium extra muros Cracovienses in Arena fundatur“. Hramul mănăstirii, comemorat la 2 iulie, nu este desigur străin de evenimentele anului 1395. Ctitoria perechii Jagellonice are valoarea unei simbolice pomeniri a morții reginei Maria a Ungariei, sora Hedvigei, suverana Poloniei. Alături de tipiconul de la Hilandar, data istoriei lui Jan Dlugosz confirmă desfășurarea la 17 mai 1395 a unei mari bătălii în Țara Românească, știrea ei fiind fără preget transmisă Curții polone de regele Sigismund de Luxemburg“ (op. cit., p. 711; sublinierile ne aparțin).

⁴¹ Elemér Mályusz, *La chancellerie royale et la rédaction des chroniques dans la Hongrie médiévale*, în „Le Moyen Âge“, 75 (1969), p. 51—86, 219—254.

„sosită tot de la Curtea Ungariei și care nu poate fi alta decât a mării bătălii a românilor cu forțele Porții, desfășurată la 17 mai 1395“ era imposibil ca nici un ecou despre ea să nu răzbată din paginile *Istoriei polone* a lui Długosz, chiar dacă transferase (cum presupune, de altfel fără temei, Sergiu Iosipescu) data bătăliei asupra evenimentului morții reginei. Cum știm însă că ambele evenimente s-au petrecut la aceeași dată și că izvoare anterioare lui Długosz, chiar contemporane evenimentului, cum este cazul cronicii arhidiaconului de Gniezno, consemnează data morții reginei Maria la 17 mai 1395⁴², discuția devine inutilă.

Prin urmare, cronica lui Długosz nu poate fi invocată în nici un fel de legătură cu bătălia de la Rovine și orice alăturare a ei cu izvoarele reale folosite pentru datarea acestui eveniment este cu desăvîrșire gratuită. Oricum, ipoteza lui Sergiu Iosipescu deține un loc aparte în șirul atît de bogat al ficțiunilor istoriografice analizate în acest stadiu.

ANEXA

Karácsonyi János, *Ziua morții reginei Maria*, în „Századok“, XLI (1907), p. 461—463 (traducere din limba maghiară de Ana Maria Coman).

Multă vreme istoricii unguri l-au crezut orbește pe celebrul istoric al polonezilor, Długosz, cu toate că acesta nu numai că îi aparține pe polonezi, uneori chiar în detrimentul adevărului, dar face și gafe, deci este recomandabil să-i verificăm datele.

Astfel, pînă acum l-am crezut orbește în privința datei morții reginei Maria, 17 mai 1395; mai mult, Pray György a descoperit întîmplător un document care confirma aparent categoric informația lui Długosz. Acesta publică un document al lui Știbor voievodul Transilvaniei în același timp comite suprem de Poznan, datat în ziua Domnului, deci 10 iunie 1395, la Semnte, care o pomeneste pe regina Maria deja ca pe cea de o pioasă memorie (*pie recordationis*). Katona și Fejér¹ preiau apoi de la el cu fidelitate această dată care părea a fi epocală. Și Márki Sándor acceptă 17 mai ca dată a morții Mariei.²

În primul rînd trebuie să eliminăm documentul voievodului Știbor care ne încurcă. Acest document n-a fost datat în realitate în 1395, ci la 1 iunie 1396. Acest lucru rezultă categoric din faptul că la 14 septembrie 1395 voievod al Transilvaniei era încă Szécsényi Frank³; Ortway Tivadar publică mai pe larg documentul în *Istoria orașului Poznan*, însă nu cu data de 1395, ci cu cea de 1396⁴. Însuși Fejér îl publică în întregime sub această dată și încă după original⁵. Deci nu există nici o îndoială că documentul datează din 1396 și, prin urmare, nu poate avea nici un rol în stabilirea zilei decesului Mariei.

⁴² V. Supra, n. 1. Menționăm că ediția lui Friedrich Wilhelm von Sommersberg a fost folosită în această privință încă din 1885 de către Márki Sándor, autorul celei mai detaliate monografii dedicate personalității reginei Maria (Márki Sándor, *Mária magyarország királynéja. 1370—1395*, Budapest, 1885 p. 148).

În schimb, se cunoaște de mult actul emis de regele Sigismund în 1397 penrtu familia Kanizsai. Cancelaria lui Sigismund relatează amănunțit, la doi ani după deces, împrejurările morții reginei⁶. Dintre acestea notoriu este că Sigismund nu s-a aflat lângă Maria în ziua morții sale, ci pornise împotriva turcilor care ocupaseră Țara Românească și a românilor care țineau cu ei. Cît timp el asedia Nicopole, regina Maria fusese înmormîntată de arhiepiscopul Kanizsai János, care, apoi, s-a grăbit spre Cașovia împotriva regelui polon Vladislav Jagello pentru a-l împiedica să năvălească în țară.

Această împrejurare atît de importantă din punctul de vedere al cronologiei răstoarnă imediat afirmația lui Dlugosz. Sigismund se afla la Buda nu numai la 8 mai 1395, dar și la 31 mai 1395. La 5 iunie poposește într-un sat cu numele de Püspöki (Com. Tisa ? Bihor ?) și doar la 21 iunie apare în tabăra de la Brașov. În sfîrșit, la 1 iulie, se odihnea după oboseala trecerii peste munți la Cîmpulung, în limba maghiară Hoszúmezö, în Țara Românească⁷.

De aici rezultă cu claritate că Sigismund a pornit spre tabăra de la Brașov doar la începutul lunii iunie 1395. Dacă decesul Mariei ar fi survenit la 17 mai 1395 atunci Sigismund ar fi fost încă lângă ea, ar fi fost prezent la înmormîntare și ar fi împiedicat personal pretențiile la tron ale lui Vladislav, respectiv, ale Hedvigăi. Însă, întrucît toate acestea s-au petrecut în lipsa lui, nu putem fixa ca dată a morții reginei Maria nici 17 iunie 1395. Și atunci vestea doliului s-ar fi putut transmite la Brașov prin călăreți rapizi în cinci zile.

Brașovul se află la o distanță de 644 km de Buda, în direcția Arad. Vințul de Jos, Sibiu, Făgăraș, iar un călăreț bun, schimbînd caii, într-o zi (în luna iunie sînt zilele cele mai lungi) poate parcurge 130 km.

Deci moartea reginei Maria trebuie s-o fixăm în jurul datei de 27 iunie. Atunci degeaba ar fi fost trimis la drum vreun curier rapid, ar fi fost dificil să-l găsească pe Sigismund la Brașov; dacă întîmplător l-ar fi găsit acolo, nu s-ar mai fi putut întoarce fiind atît de implicat în periculoasa traversare montană.

Însă campania din Țara Românească a durat toată luna iulie, astfel încît am putea fixa ziua morții reginei Maria chiar la 17 iunie. Motivul pentru care trebuie s-o situăm totuși la 27 iunie ni-l oferă un document legat de un mic împrumut. Potrivit acestuia, la 12 iulie, guvernatorul Jolsvai Leustách își avea tabăra deja lângă Eperjes, dovedind acolo că Ugocs Mihály din Konzar a luat cu împrumut pentru o lună 14 florini de la Kenéz Mátyás⁸.

Faptul că guvernatorul își avea tabăra la 12 iulie 1395 lângă Eperjes și că nobilii de lângă el făceau mici împrumuturi pe termen scurt, nu are alt sens decît că după moartea reginei Maria guvernatorul s-a grăbit spre graniță pentru a stăvilii năvălirea în țară a Hedvigăi, respectiv, a soțului ei. În vremea aceea adunarea unei oștiri și înaintarea pînă la Eperjes dura două săptămîni și, astfel, scăzînd din 12 iulie două săptămîni, ajungem la 27 iunie.

Importanța acestui act datat din tabăra de la Eperjes a fost recunoscută deja de Schönherr Gyula, dar n-a putut trage concluziile corecte, deoarece, fie dintr-o neînțelegere, fie dintr-o scăpare a dezlegat greșit

ziua datării sale. A fixat-o la 12 iunie (nu iulie) și astfel n-a putut observa cît de mult se contrazice documentul aflat în discuție cu informația lui Dlugosz.

Din această dată rezultă că un mare rol în preîntîmpinarea războiului dintre Ungaria și Polonia, după moartea reginei Maria, l-a avut nu numai arhiepiscopul Kanizsai János, dar și guvernatorul Jolsvai Leustách. Actul emis în favoarea familiei Kanizsai nici nu neagă acest lucru, dar dorește să eternizeze meritele neamului Kanizsai, și, astfel, păstrează tăcerea în legătură cu meritele altora.

Tocmai faptul că la moartea reginei Maria, Sigismund era plecat într-o campanie atît de periculoasă, dorind să recucerească țara la care rîvnea și regele polonez, a fost cauza care a determinat ca moartea reginei Maria să nu provoace nici o modificare a domniei. Hedviga și soțul ei, prin luarea Rusiei Roșii (Ucraina ?) de la Ungaria, prin sprijinirea domnilor din Moldova și Țara Românească împotriva Ungariei și atragerea lor au pierdut dragostea demnitarilor unguri și nu s-a găsit nimeni care în mod serios să le fi ținut partea. În schimb, pe Sigismund, tînărul rege întors plin de glorie din campania din Țara Românească, l-au primit cu bucurie.

În acest fel, o delimitare mai exactă a unei zile îndoliate, cea a morții reginei, clarifică mult mai bine evenimentele de importanță națională.

¹ Pray, *Dissert. de S. Ladislao*, 31 ; Katona, *Hist. Crit.*, XI, 384 ; Fejér, *Cod. Dipl.*, X, 2, 340.

² *Maria királyné*, 148 (M. Tört. Elettajzok, I. evg.).

³ *Urk. zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, III, 157—158.

⁴ *Pozsony város tört.*, III, 145.

⁵ Fejér, *op. cit.*, X, 2, 393—394.

⁶ *Idem*, p. 445—446.

⁷ Fejér, *op. cit.*, X, 8, 393 ; Kukuljević, *Jura Croatiae*, I, 164 ; Thallóczy, *Mantovai követjárás*, 34 ; *Urk. zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, III, 151 ; U Magyar Múzeum, 259.

⁸ Zichy, *Okmt.*, IV, 318.

ADRIAN ANDREI RUSU

INTREGIRI ȘI INTERPRETĂRI PRIVITOARE LA ITINERARIILE LUI IANCU DE HUNEDOARA

În urmă cu cinci ani, cercetătorul maghiar Engel Pál publica itinerariile lui Iancu de Hunedoara din răstimpul cît a deținut funcția de guvernator al regatului Ungariei. Totodată, cu același prilej, domnia sa descoperea și nota originile preocupării pentru itinerarii în istoriografia germană, actualitatea ei în istoriografia contemporană, scopurile ca și metodologia elaborării acestui gen de restituire istorică¹. Revenirea la acesta, după aproape un veac și jumătate², are justificări multiple. Investigarea izvoarelor a permis corecții substanțiale. Itinerariul echivalează cu o cronică politică de o autenticitate fără cusur, în care evenimentele se succed și se înlanțuie cu ajutorul deplasărilor autorității supreme implicate în decizie. Cercetarea modernă trece însă peste această barieră de utilitate fructificată de către pozitivism. Se descoperă astfel și mecanisme ale guvernării, necunoscute din cercetări tradiționale. Nu în ultimul rînd, itinerariul dezvăluie modalități de existență, sprijină sau neagă probleme istorice neașteptate, căci tot ceea ce presupune cronologie își găsește prin el posibilitatea confruntării.

Interesul nostru pentru vremurile lui Iancu de Hunedoara ne-a făcut să ne interferăm cu preocupările istoricului maghiar. Istoria itinerariilor voievozilor Transilvaniei nu se poate scrie mai devreme de mijlocul veacului XV așa încît Iancu de Hunedoara a reprezentat un început și un model. Apoi, cum vom avea prilejul să arătăm în continuare, și acest tip de reconstituire istorică rămîne o întreprindere oricînd perfectibilă; este adevărat, nu esențial, ci doar în amănunt. Dincolo de corectarea ori refacerea propriu zisă a itinerariilor, rămîn de arătat

---

N.B. În afara abrevierilor curente, consemnate la sfîrșitul revistei, s-au mai folosit următoarele:

Arh. Naț. Magh. Dl. = Arhiva Națională Maghiară Diplomatarium (ante 1526).

HTRTÉ=A Hunyadmegyei Történelmi és Régészeti Társulat évkönyve Deva.

TT=Történelmi tár. Budapesta.

¹ Engel Pál, *Hunyadi János kormányzó itineráriuma (1446—1452)*, în *Századok*, nr. 5, 1984, p. 974—976.

² *Ibidem*, p. 975.

o seamă de concluzii, de împlinit o serie de raportări și interpretări noi. În acest fel se doresc privite observațiile și întregirile din aceste pagini.

Alegerea fragmentului 1446—1452 din cadrul carierei lui Iancu de Hunedoara fusese făcută de către Engel Pál în scopul luminării vieții politice interne a regatului maghiar în timpul *interregnum*-ului și nu în mod special a personalității politice, românești de origine, care ne interesa pe noi. Poate și din acest motiv, traseele campaniilor militare externe regatului nu au fost urmărite decât superficial. Sintem de părere că ar fi greșit să despărțim drumurile interne de celelalte. Între ele există o derivare logică care se cere a fi păstrată. De la prima observație critică ajungem îndată la alta, care privește confruntarea izvorului cronicăresc, atît cît s-a păstrat, cu cel documentar. Este suficient să ne amintim cronologia foarte exactă a *Cronicii* lui Walerand de Wavrin, pentru a recunoaște șansa completărilor. Mai rămîn de urmărit documentele care nu au fost emise de către Iancu dar cuprind referiri la deplasările sale³, apoi referințe bibliografice mai vechi, bazate pe acte astăzi pierdute, cu informații care concordă cu schema rezultată din analiza documentelor emise de către personajul nostru și păstrate încă în depozite arhivale ș.a.

Deja Francisc Pall remarcase utilitatea itinerariului pentru înțelegerea corectă a unor evenimente politice imprecise în redare cronicărească. Argumentarea sa a stabilit momentele cronologice reale ale intervențiilor lui Iancu în Țara Românească și Moldova⁴. Engel Pál a redat, pe baza itinerariilor, o campanie slovacă desfășurată în anul 1452 și nu în 1451, cum se crezuse pînă atunci⁵. Tot astfel, la rîndul nostru, trebuie să facem remarca că la începutul lui februarie 1444 Iancu nu a luat parte la sărbătoarea triumfului organizată la Buda după Campania cea lungă, iar în mai-iunie 1445, dacă au fost lupte cu turcii pe linia Dunării și în Serbia, implicarea directă a lui Iancu⁶ a fost fie foarte scurtă, fie nulă. De asemenea, itinerariul, coroborat cu alte date care nu își au locul în aceste rînduri, contrazice o poziție secundară ori periferică a lui Iancu după revenirea la tronul Ungariei a regelui copil Ladislau V Postumul⁷. Dacă pentru anii 1453 și 1455 mișcările sale au rămas în parametrii din vremea guvernării, în schimb, în 1454, lucrurile au stat altfel. A fost unul dintre foarte puținii ani în care nu a văzut Transilvania. În 1454, cel puțin după informația *Cronicii parietale* din

³ Vom aminti două grupe de documente: al ambasadorilor italieni din Ungaria și al scrisorilor lui Ioan de Capistrano.

⁴ Fr. Pall, *Intervenția lui Iancu de Hunedoara în Țara Românească și Moldova în anii 1447—1448*, în „Studii”, 16, nr. 5, 1963, p. 1049—1069; idem, *De nouveau sur l'action de Iancu de Hunedoara en Valachie pendant l'année 1447*, în *RRH*, 15, nr. 3, 1976, p. 447—463.

⁵ Engel Pál, *op. cit.*, p. 978.

⁶ „Voievodul Transilvaniei le ieși [turcilor] înainte, pe malul opus al râului Sava. Aprinzînd focuri de tabără, oastea sa... etc.” Camil Mureșan, *Iancu de Hunedoara*, ed. a 2-a, București, 1968, p. 117.

⁷ Vezi Camil Mureșan, *op. cit.*, p. 179 și urm. Idee acreditată, rezistentă și reafirmată ultima oară la Const. A. Stoide, *A doua domnie a lui Vlad Tepeș. Luptele pentru ocuparea tronului și consolidarea în domnie (1456—1458)*, în *AIPIA*, 23/1, 1986, p. 112.

Braşov, Transilvania era confruntată cu ciuma⁸. Dar nu molima l-a îndepărtat de provincie. Locurile de şedere din anul menţionat (Slovacia, Buda şi Serbia) îi trădează — ca şi în alte perioade de altfel, — preocupările şi rolul politic. Peste toate însă, nici o singură clipă nu se poate nega realitatea potrivit căreia în anii 1453—1456 Iancu a rămas forţa politică decizională cea mai importantă în perimetrul Transilvaniei, pe frontul sudic antiotoman şi în vecinătăţi. Ca urmare, tot ceea ce s-a petrecut în ţările româneşti extracarpatiche trebuie obligatoriu raportat la personajul nostru şi abia după aceea la regele Ladislau V.

Pentru a stabili câteva repere cât mai precise ale coordonatelor politice în care s-au desfăşurat cei mai bine de 15 ani în care Iancu a fost factor de primă importanţă pe scena istoriei, am operat câteva calcule. Rezultă din ele că din totalul de 185 de luni câte s-au scurs între numirea sa ca voievod şi moarte, şi-a petrecut în campanii militare 44 de luni (23,89% din timp), iar în Transilvania şi Banat 59 de luni (31,89 %). Desigur, defalcate pe cele trei mari etape ale carierei sale, calculele dau alte indicii. Între martie 1441—iunie 1446 (64 de luni), 24 de luni (42,10%) s-au desfăşurat în campanii aproape exclusiv antiotomane, iar timpul petrecut în Transilvania totalizează 30 de luni (46,87%). Între anii 1446—1452 (78 de luni), campaniile au ocupat doar 12 luni (15,30%), iar şederile transilvane 16 luni (20,5 %). Ultima perioadă, din ianuarie 1453 pînă în august 1456 (43 de luni), campaniile au durat opt luni (18,6 %), iar drumurile transilvano-bănăţene s-au parcurs în 13 luni (30,23 %). Vremurile marilor lupte antiotomane au fost neîndoios acelea din timpul voievodatului. După aceea ponderea lor a scăzut simţitor. În calculul duratei campaniilor din perioada a doua şi a treia se socotesc şi luptele cu Ferdinand de Habsburg, slovacii şi cehii husiţi ai lui Jan Giskra, dar şi campaniile împotriva unor domnitori „rebeli“ din Moldova şi Ţara Românească. Timpul războaielor s-a limitat din momentul în care puterea politică a fost dobîndită şi se cerea menţinută. Militarul, înzestrat de către dietă cu dreptul de a duce război nelimitat împotriva răzvrătiţilor, de a porunci oricînd ridicarea la oaste şi de a folosi bunurile regale în aceleaşi scopuri, s-a lăsat temperat de considerente politice superioare. A fost politic succesul aceluia care a reuşit să construiască un sistem de maximă eficienţă militară, defensiv-ofensiv, sprijinindu-se pe o realitate socio-economică adecvată, subordonată şi elaborată în cea mai mare parte tot atunci. Efigia militarului prin excelenţă se substituie în mod necesar cu o alta, a personalităţii politice, care şi-a construit solid propria putere, şi-a menţinut-o pînă la moarte şi a transmis-o familiei sale.

Ierarhia locurilor de şedere, tabelată de către Engel Pál⁹, se modifică prin adaosul intervalelor 1441—1446 şi 1453—1456. Dacă Buda continuă să rămînă pe primul loc, nici poziţia a doua a Timişoarei nu se pierde. Dar atestările de la Timişoara se apropie sensibil de cele din capitală (24 la 26). Observaţia este de natură să aşeze localitatea bănă-

⁸ *Breve Chronicon Daciae*, în *Quellen zur Geschichte der Stadt Brassó*, Vol. IV, Braşov, 1903, p. 3.

⁹ Engel Pál, *op. cit.*, p. 995.

țeană în situația de loc favorit și principală rezidență personală a lui Iancu de Hunedoara. Dacă, pentru început, situația derivase din funcția de comite de Timiș, uneori și ban de Severin, ulterior Iancu a păstrat localitatea ca bază permanentă de operații pe frontul antiotoman. Desigur, aceste îndelungi șederi timișorene ar trebui conexeate cu un program de construcții ale cărui urme neconcludente par a fi astăzi înglobate în așa-numitul „castel Huniade”¹⁰. După locul al treilea, din scara popasurilor stabilită de către Engel, localitățile transilvane dobîndesc poziții de favoare: Turda (10), Hunedoara (9), Cenad (7), Lipova (6), Brașov (6), ca să li se adauge altele, neînregistrate în amintitul tabel: Cluj (4), Stremț (2), Mediaș (2), Cetatea de Baltă (2) etc.

Apoi, traseele relevă și cîteva popasuri pe care le-am putea numi subiective. Aceasta deoarece localitățile respective fie nu au vreo importanță politică evidentă, fie sînt în afara arterelor de circulație obișnuite, fie se repetă fără să cunoaștem cauza etc. Printre acestea se numără, de pildă, acelea de la Mănăștiur (mănăstirea Zakany, în secolul XV în comitatul Timiș), care, cel puțin deocamdată, nu au o explicație¹¹. Alt popas subiectiv a fost la Densuș (7 iunie 1443), știut fiind că localitatea nu era pe traseul obișnuit de circulație. Aici este de înțeles numai o vizită făcută feudalilor de acolo. În schimb, opririle de la Sarmizegetusa (Grădiște. Varhel) (26 august 1448 și 9 mai 1451) ar trăda intenția de a vizita rudele prin alianță și moșiile aflate acolo¹². Seria acestei categorii de zăboviri ar fi mai lungă.

Cînd nu a participat la campanii militare, drumurile lui Iancu au fost presărate cu popasuri mai ales în orașe, țîrguri și cetăți. Cu excepția satelor din preajma Budei, popasurile rurale depășesc rar durata a patru zile. Pare că se dezvăluie astfel o nesecizată apetență pentru aglomerarea umană, dacă nu pentru mediul citadin.

Un alt indicator pentru stilul guvernării este furnizat de întinderea popasurilor. Constatăm astfel că răstimpul cel mai îndelungat petrecut în preajma vreunei localități a fost de trei luni. Aceasta se întîmplă însă o singură dată în cei 15 ani, în februarie-aprilie 1447, la Buda. Urmează apoi, în ordine inversă, două șederi de peste două luni, în 1454 (ianuarie-martie, Buda și aprilie-iunie, Trnava), una de circa două luni (iunie-august 1450, Buda), alte două care depășesc o lună (ianuarie-martie 1450, Buda și ianuarie-februarie 1452, Buda), iar popasurile de cîte o lună nu sînt mai multe de patru. Pe cînd era voievod al Transilvaniei, Iancu nu a zăbovit nicăieri o lună încheiată. Datele indică o mobilitate extraor-

¹⁰ Despre el, vezi Pesty Fr., *A Hunyadi-vár Temesvárott*, în *Magyarország és a Nagy Világ*, Pesta, 13, nr. 9, 1876, p. 135—137; Adrian Suciu, *Castelul Huniade*, în „Banatul”, Timișoara, 2, nr. 7—8, 1927, p. 46—48; V. Vătășianu, *Istoria artei feudale în țările române*, Vol. I, București, 1959, p. 267—268. Cercetări de istoria arhitecturii de ultimă oră, vezi la Mihai. Opris, *Timișoara*, București, 1987, p. 14—17.

¹¹ Nerelevante rămîn, deocamdată, și cercetările arheologice de la Mănăștiur, din punctul „La mănăstire”, unde s-au descoperit ruinele bisericii și ale unei construcții neidentificate. Vezi Al. Rădulescu, *Cercetările de la Mănăștiur (jud. Timiș)*, în *Materiale și cercetări arheologice*, Vol. XIV, Tulcea, 1980, p. 579—589.

¹² Vezi Adrian A. Rusu, *Un proces de moștenire din anul 1429, pentru stăpîniri la Grădiște (Sarmizegetusa) și implicațiile lui în Hunedoara și Zarand în „Ziridava”, 1989, în curs de apariție.*

dinară, o stare cronică de mișcare. Practic nu a existat vreun drum transilvan pe care Iancu să nu-l fi parcurs, vreun oraș, ținț ori cetate prin care să nu fi stat ori trecut. Cunoștea personal întreaga geografie politico-administrativă a provinciei. În fluența mișcărilor au fost sacrificate în bună măsură și sărbătorile religioase, timp tradițional consacrat odihnei. Urmărind numai Paștile și Crăciunul din șirul de ani, constatăm că unele se consumă în campanii, altele pe drumuri între diverse puncte, în așezări incomode¹³, în sfârșit, în altele în care emisiunile cancelariei sale nu conținesc. El perfecta în fapt sistemul administrației în mișcare. Nu mai este vorba de plimbarea de tip medieval arhaic, pentru consumul local al produselor domeniilor împrăștiate pe suprafața statului. Este călătoria de informare și rezolvare a pricinilor, realizată cu operativitate și eficiență superlativă, proprie prototipului de om politic născut în forța Renașterii¹⁴.

Demnitățile pe care le-a ocupat presupuneau toate dreptul de judecată. După ocuparea funcției de guvernator i s-a atribuit un consiliu format din șase persoane care urma să-l însoțească în permanență¹⁵. Sarcina aceuia nu a fost ușoară, și, pe cîte se pare, nu a fost deloc continuă. Să ne aducem aminte de o afirmație a lui Bonfinius, potrivit căreia Iancu a împărțit dreptatea șezînd, stînd ori călărînd¹⁶. În lumina itinerariilor, lucrurile trebuie să fi stat într-adevăr așa. Dieta ca și cutuma, cereau slujbelor de felul celor avute de Iancu să prezideze scaune de judecată ordinare, cu prilejul așa-numitelor octave judiciare. În intervalul cronologic analizat, prezențele lui Iancu la octavele Bobotezei, ale sfinților Iacob și Mihail au fost aproape întimplătoare, ceea ce presupune fie transferul competențelor sale judiciare, fie chiar eludarea parțială a lor.

Cancelaria lui Iancu s-a adaptat și ea rigorilor impuse de numeroasele deplasări, lipsa unor popasuri îndelungi și a unor rezidențe stabile. După analizele operate, avem de-a face cu o translație între cancelaria personală din vremea voievodatului și cea de guvernator, apoi continuarea ei pînă la 1456. Avem posibilitatea de a ne imagina funcționalitatea și utilitatea sistemului de informații, practicarea intensă a corespondenței și curierilor, numărul și calitatea personalului notarial. Asupra valorii individuale a slujbașilor vorbesc suficient de bine transferările lor din cancelaria regală în aceea a lui Iancu și invers¹⁷. La fel de adevărat este și faptul că oamenii condeifului erau dublați de oameni de acțiune, capabili să îndeplinească și alte sarcini. Este relevant, de exemplu, felul în ca-

¹³ Iată, spre exemplu, din cele 16 sărbători ale Paștilor, trei au fost consumate în călătorie, două în campanii militare, patru sînt neștiute. Crăciunurile: trei pe drum, trei în campanii, patru necunoscute.

¹⁴ Subiectul l-am schițat în *Personalitatea lui Iancu de Hunedoara*, în „Vatra”, Tg. Mureș, 18, nr. 6 (207), 1988, p. C, cu intenția de a reveni pe larg asupra lui.

¹⁵ Gábor Gyula, *A kormányzói méltóság a magyar alkotmányjogban*, Budapest, f.a., p. 52.

¹⁶ A. Bonfinius, *Decades*, III/7, Ediția Lipsiae, 1936, p. 158.

¹⁷ Komjáthy Miklos, *Hunyadi kormányzói kancelláriájáról*, în *Levéltári közlemények*, Budapest, 27, 1956, p. 45—46.

re Iancu i-a folosit pe dieci la conducerea cetăților¹⁸. Tot astfel, notarii săi erau adesea răsplătiți și pentru fapte de arme¹⁹. Rămâne deschisă problema depozitelor arhivale. Nu s-au păstrat nici urme substanțiale ale arhivei de familie a Hunedoreștilor din timpul vieții lui Iancu²⁰.

Prin prisma itinerariului este de rejudecăt statutul unor așezări. În virtutea hotărîrilor dietei din anul 1446, trebuia să i se acorde găzduire legală și nelimitată în toate posesiunile regale. Mai sus discutasem situația Timișoarei. Ne gîndim apoi la regimul de stăpînire al altor așezări, cît și la potențialul economic necesar susținerii vizitei lui Iancu și a suitei sale. Să ne oprim numai la exemplul Stremțului. Cu toate că la mijlocul veacului XV pare să fie o simplă *possessio*, în care avea interese și capitulul din Alba Iulia, datele itinerariului se întregesc perfect cu altele astăzi pierdute, furnizate de istoriografia secolului XIX²¹, potrivit cărora localitatea a revenit lui Iancu în primii ani ai deceniului cinci. El a dispus probabil refacerea ori înălțarea unei cetăți sau curți. În a doua jumătate a secolului XV, voievozii Transilvaniei vor uza de ea frecvent, ca de o rezidență favorită.

Surprinzătoare sînt popasurile din Hunedoara ale lui Iancu. Devine suficient de limpede că locul său de baștină nu l-a servit decît sporadic și pentru intervale scurte de timp. Opririle sale acolo nu au depășit niciodată zece zile. Dacă este să judecăm lucrurile prin prisma cercetărilor de arhitectură militară, în intervalul 1441—1456, cetatea Hunedoarei a fost într-o continuă refacere menită să-i dea, în final, aspect de castel²². Raportîndu-ne la itinerarii, această opinie se răstoarnă, în sensul existenței unui program de investiții arhitectonice ceva mai simple și transferarea unor faze constructive pînă acum puse pe seama lui Iancu, în vremurile văduviei Elisabetei Szilágy și a guvernării fiului lor regesc, Matia Corvinul.

Vom mai zăbovi încă în sfera arhitecturii. În modul cel mai firesc, cttoriile sale sigure de la Teiuș (jud. Alba) și Șumuleu (azi înglobat în Miercurea Ciuc, jud. Harghita,) vor trebui integrate itinerariilor sale. Mănăstirea paulinilor de la Teiuș a fost terminată în anul 1449. Conform itinerariului, am putea bănui că sfințirea s-a produs în intervalul 13—25 mai. Cît privește mănăstirea franciscană din

¹⁸ Elekes Lajos, *Hunyadi*. Budapesta, 1952, p. 307.

¹⁹ Bónis Gy., *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapesta, 1971, p. 165—166.

²⁰ Vezi Borsa Iván, *A Hunyadi család levéltárának története*, în *Levéltári közlemények*, 35, nr. 1, 1964, p. 21 și urm.

²¹ Köváry László, *Erdély régiségei*. Pest, 1852, p. 211. Vezi și Gh. Anghel, *Fortificații medievale de piatră din secolele XIII—XVI*. Cluj-Napoca, 1986, p. 170—171.

²² V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 269—271. Gh. Anghel (*op. cit.*, p. 129—133) exacerbează îndeosebi rolul constructiv al lui Iancu de Hunedoara între 1446—1456, înlăturînd toate observațiile de istoria arhitecturii mai vechi, de pînă la el. Singurul său temel sînt doar analogiile cu cetățile construite în Prusia orientală de către teutoni. Pe lingă că acelea nu constituie repere cronologice certe pentru Hunedoara, relația lui Iancu de Hunedoara cu teutonii nu se întemeiază pe absolut nici un izvor istoric.

Șumuleu, despre care se bănuie că a fost zidită în 1445 sau 1448²³, itinerariul pledează pentru ianuarie 1448.

Data fiind extrema mobilitate a personajului, ca și dispersia multiplelor sale proprietăți, se cuvine apreciată investiția sa constructivă generală. S-au presupus o serie de edificii care se dovedesc acum ca fiind cu rosturi minore ori de neînțeles. Parte din acele construcții s-au ridicat numai cu voia sau sub autoritatea sa, fără să fi fost cu adevărat ale lui. S-a vorbit de asemenea despre aducerea meșterilor arhitecți italieni pentru fortificații²⁴. Or, nici un document direct nu-i atestă, lucrările lor nu sînt detectabile în limitele cronologice care ne interesează. Întregul program de construcții militare permanente a lăsat urme extrem de sărace. În schimb, precum se știe, armata de cîmp s-a bucurat de întreaga atenție. Întotdeauna acea armată s-a împotmolit în fața fortificațiilor din Slovacia și Austria, iar la Belgrad victoria a fost repurtată în mișcare, în jurul cetății și a orașului. Urmează să cumpănim în ce măsură optica și practica militară în discuție, fundamental activă și mobilă, era dispusă să investească în puncte fixe, respectiv pentru modernizarea cetăților vechi. Prezența diecilor în slujbe de castelani pledează mai curînd pentru intenția valorificării superioare a domeniilor cetăților, decît pentru aceea a întăriturilor propriu-zise. Cît s-a edificat la mijlocul secolului XV trebuie socotit înții de toate suma unor inițiative locale și nu urmarea unor proiecte de stat.

O ultimă utilitate a itinerariilor, pe care ne-am propus să o amintim aici este aceea a posibilității pe care o oferă pentru depistarea falsurilor ori a datărilor incorecte ale unor documente. S-au transmis pînă la noi două documente emise de către Iancu de Hunedoara, cu data 9 mai 1451: unul dat la Grădiște (Sarmizegetusa)²⁵, altul la Sebeș²⁶. Edițiile au invocat în ambele cazuri originale care astăzi nu mai sînt decît în parte controlabile. Este exclusă o greșală la an căci în nici un altul, din timpul guvernatoriatului, localitățile indicate nu se suprapun pe alt itinerar din prima jumătate a lunii mai. Descoperim însă că în 1451, între 28 aprilie și 2 mai, Iancu a fost la Sebeș. De acolo a pornit către Hunedoara, apoi spre Banat. Atestările sînt mult prea strînse ca să îngăduie presupunerea unei întoarceri de la Hunedoara la Sebeș, după 8 mai. Este de admis că drumul său a coborît spre sud, în Hațeg, de la 8 la 9 mai. Analiza conduce la concluzia că emisiunea de la Sebeș, datată 9 mai 1451, are cronologia greșită, fiind de fapt post datată.

Documente revizuite mai sînt următoarele: 8 ianuarie 1442, Cenad²⁷, se decalează cu un an mai tîrziu; 26 iulie 1443, Cluj²⁸, ar pu-

²³ V. Vătășianu, *op. cit.*, p. 251.

²⁴ Balogh Jolán, *Az erdélyi renaissance*. Vol. I, Cluj, 1943, p. 30—31.

²⁵ Hurmuzaki, *Documente*, II/2, p. 8—9.

²⁶ *Ukb*, V, p. 317, nr. 2736.

²⁷ *Arh. Naț. Magh.* Dl. 55.242.

²⁸ *Ibidem*, Dl. 28.239.

tea fi, eventual, 26 iulie 1441, Cluj; 25 mai 1441, Turda²⁹, trebuie citit 25 mai 1444, Turda; semne de întrebare ridică data unei scrisori din 22 ianuarie 1444 Sibiu³⁰; 25 iulie 1446, Cucerdea, este corect, raportat la o emisiune localizată la Timișoara³¹; 22 iunie 1447, Pesta, în opoziție cu Széged³²; cronologia unui important document de danie acordat Cindeștilor din Riu de Mori, publicat sub data de 5 august 1447, Timișoara³³, se redatează 5 august 1446, Timișoara; 26 august 1448, Caransebeș, devine post 30 septembrie, Caransebeș³⁴; în loc de 30 martie 1450, Timișoara³⁵, se va citi 19 aprilie 1451, Timișoara; în sfârșit, o piesă publicată în dreptul datei de 27 decembrie 1454, Cluj³⁶, pentru a fi în concordanță cu itinerariul, se corectează la 27 decembrie 1455.

Iată și trei exemple care devin suspecte: 22 ianuarie 1448, Odorhei³⁷, sfârșitul lui iunie-începutul lui iulie 1453, Cetatea de Baltă³⁸, 13 august 1453, Buda³⁹.

Cronologia altor piese a fost corectată cu prilejul unor reluări editoriale, uneori fără semnalarea erorilor care veneau în contradicție cu itinerariul⁴⁰. Se mai ivește și posibilitatea de a stabili și locul de emisiune al unor documente lacunar semnalate de cercetările mai vechi⁴¹.

Cît privește itinerariile întocmite de Engel Pál, pentru iunie 1446 — decembrie 1452⁴², vom face câteva adaosuri:

²⁹ J. Kemény, *Notitia historico-diplomatica*. Sibiu, 1836, p. 170.

³⁰ Arh. Naț., Magh. Dl. 55.269. Ea se interpune în timpul campaniei de la sudul Dunării. Vezi itinerariul din anexă.

³¹ *Ibidem*, Dl. 93.030. Localizarea corectă este dată după Engel Pál, *op. cit.*, p. 982.

³² Cum pretinde Dl. 62.999.

³³ *ITRTE*, 4, p. 89—92.

³⁴ Document pentru cnezii români din Cinciș (*Hurmuzaki*, I/2, p. 751) considerat fals de Engel Pál, *op. cit.*, p. 980. Discuția asupra autenticității și datei posibile la Adrian A. Rusu, *Miscellanea Hatzegiana* (II), în *ActaMN*, în curs de apariție.

³⁵ Ioan Mihalyi, *Diplome maramureșene din secolul XIV și XV*. Sighet, 1900, p. 344—345.

³⁶ *Ukb*, V, p. 475, nr. 2949.

³⁷ *Székelly okleveletár*. Vol. I, Cluj, 1872, p. 157—158. A se confrunta cu itinerariul dat de Engel Pál.

³⁸ J. Kemény, *Diplomatari Transilvanici*, Vol. III, p. 199—200 (ms. Bibl. Acad. Filiala Cluj-Napoca).

³⁹ Cum pretinde Dl. 14.672. La sfârșitul lui iulie, Iancu se găsea în Cluj, iar în 15 august la Dej.

⁴⁰ Vezi exemple din *Hurmuzaki*, *Documente*, XV/1: 20 iulie 1444, Luduș (p. 31) = 13 iulie 1444, Luduș (*Ukb*, V, p. 144, nr. 2503), 19 noiembrie 1454, Brașov (p. 40—41) = 19 noiembrie 1455, Brașov (*Ukb*, V, p. 511—512, nr. 2995).

⁴¹ De pildă, patru documente semnalate de J. Kemény, *Notitia...*, p. 172—175, se întregesc: 17 ianuarie 1453, [Viena], 10 august 1454, [Cevino] (= *Ukb*, V, p. 460, nr. 2929), 12 iunie 1456, [Széged] (= *Ukb*, V, p. 534—535, nr. 3025), 3 iulie 1456, [Cuvin] (= *Ukb*, V, p. 536—537, nr. 3029).

⁴² Engel Pál, *op. cit.*, p. 980—995.

— șederea de la Szentfalva (com. Pest), stabilită pentru 11—18 aprilie 1447, se întrerupe după 13, pentru că în 15 era la Buda⁴³. În iulie același an, se adaugă un popas la Szécsény (com. Nógrád), în jurul zilei de 13⁴⁴. În 15 octombrie mai zăbovea la Timișoara⁴⁵, la 21 era la *Ferwen* ori *Feirtw* (loc. dispărută în com. bănățene)⁴⁶, iar în 2 noiembrie, la Cucerdea⁴⁷;

— în 1448, popasul din data de 4 februarie nu s-a făcut la Col-dău (jud. Bistrița-Năsăud) (= Kudu), ci într-o altă localitate transilvană scrisă *Kwla*. Pentru același an se cunoaște o importantă scrisoare diplomatică care îl atestă la Mediaș⁴⁸. Se antedatează de asemenea șederea de la Szégéd, din decembrie, cel puțin din 22⁴⁹;

— în anul următor, putem întregi șederea de la începutul lui octombrie din Kenezno (?) până la data de 3⁵⁰, tot așa cum cea de la Kecskemet se antedatează din 21 decembrie⁵¹;

— În dreptul anului 1451, zăbovirea timișoreană din luna aprilie se prelungește din 12 la 19⁵². Apoi, o informație inedită permite fixarea unui popas în data de 26 aprilie, la Orăștie⁵³.

În anexă, publicăm itinerariile lui Iancu de Hunedoara pentru vremurile voievodatului (martie 1441-iunie 1446) și cele în care a deținut siujbele de căpitan suprem și comandant al frontului sudic (ianuarie 1453-august 1456)⁵⁴.

Din sfera politicului pe care îl serveau primordial și căruia păreau să-i aparțină în exclusivitate, itinerariile validează efortul reconstituirii prin ceea ce oferă suplimentar, ca bază de referință și interpretare. Cu ele investigăm, așa cum am văzut, administrația, economicul, viața religioasă, istoria locală, aceea a arhitecturii, mentalitățile și, desigur, multe altele.

⁴³ *TT*, 1907, p. 93.

⁴⁴ *Ukb*, V, p. 205, nr. 2593.

⁴⁵ *Arh. Naț. Magh. Dl.* 62.839.

⁴⁶ *Ibidem*, *Dl.* 55.357.

⁴⁷ B.C.U. Cluj-Napoca, *Arh. fam. Bánfi*, nr. 235.

⁴⁸ A. Sokolowski, J. Szujski, *Codex epistolaris saeculi XV*. Tom. I, Cracovia, 1876, p. 40—41.

⁴⁹ *Ukb*, V, p. 267—269, nr. 2666.

⁵⁰ J. Kemény, *Appendix Diplomatarum*, V, f. 271 (ms. Bibl. Acad. Filiala Cluj-Napoca).

⁵¹ *Arh. Naț. Magh. Dl.* 29.489.

⁵² Mihalyi, *op. cit.*, p. 344—345, redatat conform itinerariului, vezi mai sus, nota 35.

⁵³ *Arh. Stat Cluj-Napoca* copie în *Urbaniul domeniului cetății Hunedoara* din anul 1681.

⁵⁴ Reconstituirea noastră nu beneficiază de colecția de copii microfotografate a *Arh. Naț. Magh. (=Df-uri)*.

ANEXA

Itinerariile voievodale

1441

(martie — numit voievod)

aprilie 8, Cluj-Mănăştur¹

aprilie 10—13, Cluj²

mai 5, Archita³

mai 14, Bogata⁴

mai 22, Cetatea de Baltă⁵

iunie 9, Timișoara⁶

iulie 24, Turda⁷

(înainte de octombrie 8, Serbia)

octombrie 16, în tabăra de lângă

Unip⁸

noiembrie 1, Peterreve⁹

noiembrie 17, Recaş¹⁰

1442

ianuarie 3—10, Turda¹¹

ianuarie 11, Sighișoara¹²

(luptele de lângă Alba Iulia și Sibiu, Țara Românească)¹³

mai 25, Brașov¹⁴

mai 28, Hărman¹⁵

iunie 15, Beja¹⁶

iulie 15, Curciu¹⁷

iulie 23, Sînpaul¹⁸

(august-decembrie — Țara Românească, Bulgaria, Serbia)¹⁹

1443

ianuarie 3—9, Cenad²⁰

ianuarie 18 — martie 2, Széged²¹

martie 19, Mediaș²²

martie 27 — aprilie 15, Buda²³

aprilie 25, Apatfalva²⁴

mai 5, Oradea²⁵

mai 16, Turda²⁶

¹ Makkai L., *Kiadatlan oklevelek Kolozsvár történetéhez*. Cluj, 1947 p. 22—23.

² Arh. Naț. Magh. Dl. 62. 821; Beke A., *A kolozsmonostori konvén levéltára*, Budapest, 1898, p. 55, nr. 154.

³ *Ukb*, V, p. 82, nr. 2415.

⁴ Arh. Naț. Magh. Dl. 37.600.

⁵ *Ibidem*, Dl. 30.817.

⁶ *Ibidem*, Dl. 55.237.

⁷ Beke A., *op. cit.*, p. 55, nr. 155.

⁸ *DRH*, D. I, p. 366—368.

⁹ Arh. Naț. Magh. Dl. 55.240.

¹⁰ *Ibidem*, Dl. 55.241.

¹¹ *Ibidem*, Dl. 26.393; Beke A., *Az erdélyi káptalan levéltára Gyulafehérvárt*. Budapest, 1889, p. 66, nr. 278.

¹² Beke A., *A kolozsmonostori...*, p. 56, nr. 158.

¹³ Informație cronicărească.

¹⁴ Arh. Naț. Magh. Dl. 50.343.

¹⁵ *Ukb*, V, p. 97—98, nr. 2436.

¹⁶ *Ibidem*, p. 98, nr. 2437.

¹⁷ Arh. Naț. Magh. Dl. 55.262.

¹⁸ Barabás S., *A római szent birodalmi gróf széki Teleki család oklevéltára*. Vol. II. Budapest, 1895, p. 9.

¹⁹ Informație cronicărească.

²⁰ *Ukb*, V, p. 106, nr. 2446; Arh. Naț. Magh. Dl. 55.243.

²¹ Arh. Naț. Magh. Dl. 44.340, 55.244, 55.245; *DRH*, D. I, p. 369—371.

²² *Ukb*, V, p. 110—111, nr. 2451.

²³ Arh. Naț. Magh. Dl. 13.715, 30. 807.

²⁴ Teleki J., *Hunyadiak kora Magyarországon*. Vol. X. Pesta, 1853, p. 124.

²⁵ Arh. Naț. Magh. Dl. 55. 257.

²⁶ *Ibidem*, Dl. 74.078.

mai 22—23, Cetatea de Baltă²⁷

iunie 6, Hunedoara²⁸

iunie 7, Densuș²⁹

iunie 23, Mediaș³⁰

iulie 23, Bran³¹

(sf. lui iulie-august, Cuvin

septembrie — trecerea Dunării

noiembrie 3, Niș³²

noiembrie 8, în tabăra de la Sca-
rona, lângă cetatea distrusă
Balvan³³

noiembrie 22, Pirot³⁴)

decembrie 3, între Sofia și Adria-
nopol³⁵

(decembrie 12—23, lângă Zlatița

decembrie 24, lângă Melstița³⁶)

1444

ianuarie 2, lângă Kunovița³⁷

ianuarie 6, Prokoplje³⁸

ianuarie 25, Belgrad³⁹

februarie 14, Timișoara⁴⁰

martie 7, Cenad⁴¹

aprilie 18—24, Pesta⁴²

aprilie 26, Inalch⁴³

mai 15, Timișoara⁴⁴

mai 25—26, Turda⁴⁵

iunie 21, lângă târgul Somogyvár⁴⁶

iunie 22—28, Cîrța⁴⁷

iulie 2—3, Brașov⁴⁸

iulie 6, Șeica Mare⁴⁹

iulie 13, Luduș⁵⁰

iulie 15, Sebeș⁵¹

august 10—11, Timișoara⁵²

august 28, Sebeș⁵³

²⁷ Ukb, V, p. 113—115, nr. 2457, 2458.

²⁸ Ibidem, p. 116, nr. 2460.

²⁹ Arh. Naț. Magh. Dl. 55.260.

³⁰ St. Katona, *Historia critica regum Hungariae*. Tom. VI. Buda, 1782, p. 246 ;
Ukb, V, p. 116—117, nr. 2461.

³¹ Ukb, V, p. 118, nr. 2463.

³² Informație cronicărească. Un doc. din 7 septembrie 1443, emis la Széged
(Arh. Naț. Magh. Dl. 13 745), deși îl numește emitent, împreună cu Nicolae Ujlaki,
nu-i reclamă obligatoriu prezența.

³³ Hurmuzaki, I/2, p. 687—688.

³⁴ Informație cronicărească.

³⁵ Ukb, V, p. 122—123, nr. 2469.

³⁶ Informație cronicărească.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ukb, V, p. 123—125, nr. 2472.

³⁹ Informație cronicărească.

⁴⁰ Arh. Naț. Magh. Dl. 65 058.

⁴¹ *A nagymihályi és sztarai gróf Sztáray család oklevéltára*. Vol. II Budapesta,
1889, p. 361—362.

⁴² Arh. Naț. Magh. Dl. 80 801.

⁴³ Ukb., V, p. 130, nr. 2483.

⁴⁴ Arh. Naț. Magh. Dl. 59 745.

⁴⁵ Ukb, V, p. 136, 138, nr. 2492, 2494.

⁴⁶ Arh. Naț. Magh. Dl. 103 601. Nu am avut posibilitatea de a verifica acest do-
cument, al cărui loc de emitere este în evidentă contradicție cu desfășurarea urmă-
toare a itinerariului.

⁴⁷ Teleki J., *op. cit.*, Vol. I, 1853, p. 385 nota 1 ; Arh. Naț. Magh. Dl.
55 274 (=St. Katona, *op. cit.*, p. 295—299).

⁴⁸ Ukb, V, p. 140—142, nr. 2498—2500.

⁴⁹ Ibidem, p. 142—143, nr. 2501.

⁵⁰ Ibidem, p. 144, nr. 2502.

⁵¹ Ibidem, p. 144—145, nr. 2504.

⁵² Fejer G., *Genus, incunabula et virtus Ioannis Corvini de Hunyad, guber-
natoris*. Buda, 1844, p. 63—65 ; Teleki J., *op. cit.*, Vol. I, p. 385, nota 1.

⁵³ Ukb, V, p. 146, nr. 2506.

septembrie 15, Temeşel⁵⁴
 septembrie 20, Orşova⁵⁵
 (octombrie 3, vadul Dunării
 octombrie 9, de la Vidin spre
 Rahova
 octombrie 24, riul Kamesik
 noiembrie 9—11, Varna
 noiembrie 13, vadul Dunării spre
 Țara Românească)⁵⁶
 noiembrie 25, Braşov⁵⁷
 decembrie 9, Şoarş⁵⁸

1445

ianuarie 25, Hódmezővásárhely
 (com. Cenad)⁵⁹
 februarie 6, Székesfehérvár⁶⁰
 aprilie 4, lângă cetatea Thokay⁶¹
 aprilie 12, Nagyfalu⁶²
 aprilie 14, Bösörmeny⁶³
 mai 7, Buda⁶⁴
 mai 9—11, Pesta⁶⁵

(sf. lui mai — Belgrad, riul Sava)⁶⁶
 iunie 8—15, Arad⁶⁷
 iulie 17—20, Hunedoara⁶⁸
 iulie 29, Şura Mare⁶⁹
 (august, Țara Românească
 septembrie 14, Turnu
 septembrie 28, gura Jiului,
 Rahova
 octombrie, Țara Românească)⁷⁰
 noiembrie 9, Hunedoara⁷¹
 (decembrie, Transilvania)⁷²

1446

ianuarie 3—7, Satu Mare⁷³
 ianuarie 15, Baia Mare⁷⁴
 februarie 9, tîrgul Vari⁷⁵
 februarie 20, Debreczen⁷⁶
 martie 15, Székesfehérvár⁷⁷
 (aprilie, campanie în Austria)⁷⁸
 mai 1—26, Timişoara⁷⁹

⁵⁴ Arh. Naț. Magh. Dl. 13 800.

⁵⁵ DRH, D. I, p. 384—385.

⁵⁶ Informație cronicărească.

⁵⁷ Ukb, V, p. 155, nr. 2513.

⁵⁸ Arh. Naț. Magh. Dl. 27 025.

⁵⁹ Veress E., *Gyula város oklevéltára*. Gyula, 1938, p. 14, nr. 21.

⁶⁰ Sebestyén B., *A magyar királyok tartozkodási helyei*. Budapest, f.a., p. 80.

⁶¹ Arh. Naț. Magh. Dl. 38 605.

⁶² *Ibidem*, Dl. 39 563.

⁶³ Ráth K., *A magyar királyok hadjáratai, utazásai és tartózkodási helyei*, Győr, 1861, p. 178.

⁶⁴ Sebestyén B., *op. cit.* p. 80.

⁶⁵ Fraknoi V., *Oklevéltár a magyar királyi kegyuri jog történetéhez* Budapest, 1899, p. IV—V; Hurmuzaki, *Documente*, I/2, p. 715—716; Iványi B., *Bártfa szabad királyi város levéltára*. Vol. I. Budapest, 1910, p. 75, nr. 426.

⁶⁶ Informație cronicărească.

⁶⁷ Sztáray, p. 366—367; Pesty Fr., *A szörényi bánóság és Szörény vármegye története*. Vol. III. Budapest, 1878, p. 47.

⁶⁸ Hurmuzaki, I/2, p. 721—722; Arh. Naț. Magh. Dl. 29 480.

⁶⁹ Ukb, V, p. 158, nr. 2519.

⁷⁰ Informație cronicărească.

⁷¹ Arh. Naț. Magh. Dl. 93 001.

⁷² I. G. Schwantner, *Scriptores rerum Hungaricarum*. Vol. II. Vindobonae, 1746, p. 28, nr. 11. Scrisoare fără loc de emitere.

⁷³ Arh. Naț. Magh. Dl. 13 901, 39 566.

⁷⁴ Hurmuzaki, *Documente*, I/2, p. 725.

⁷⁵ *Századok*, Budapest, 1875, p. 199—201.

⁷⁶ Teleki J., *op. cit.*, Vol. I, p. 501.

⁷⁷ Arh. Stat. Braşov, Priv. 102.

⁷⁸ Informație cronicărească.

⁷⁹ J. Kemény, *Appendix...*, V, f. 237—238; Hurmuzaki, *Documente*, I/2, p. 727—728.

(sf. lui mai, pe riul Drava)⁸⁰

iunie 6, Pesta⁸¹

Itinerariile din timpul căpitănatului

1453

(decembrie 1452—) ianuarie 24,

Viena⁸²

ianuarie 30 — februarie 8, Bratislava⁸³

februarie 24, Viena⁸⁴

martie 6—19, Bratislava⁸⁵

martie 30, Győr⁸⁶

aprilie 7—23, Buda⁸⁷

aprilie 24, Dunaföldvár⁸⁸

aprilie 24, insula Csepel, Buda⁸⁹

mai 8, Lipova⁹⁰

mai 17—22, Timișoara⁹¹

mai 27—29, Caransebeș⁹²

mai 31 — iunie 1, Hațeg⁹³

iunie 8, Hunedoara⁹⁴

iunie 13, Vinț⁹⁵

iunie 16, Stremț⁹⁶

iunie 23, Turda⁹⁷

iunie 28 — iulie 2, Cluj⁹⁸

iulie 12—22, Bistrița⁹⁹

iulie 25—30, Cluj¹⁰⁰

august 15, Dej¹⁰¹

august 20—31, Bistrița¹⁰²

septembrie 12—14, Stremț¹⁰³

septembrie 24, Lipova¹⁰⁴

noiembrie 19 — (înainte de decembrie 6), Praga¹⁰⁵

⁸⁰ Informație cronicărească. Vezi comentariul din text.

⁸¹ Hurmuzaki, *Documente*, I/2, p. 725—726.

⁸² Arh. Naț. Magh. Dl. 81.085.

⁸³ Teleki J., *op. cit.*, Vol. X, p. 347.

⁸⁴ *A zichi és vásonkeői gróf Zichy-család idős ágának okmánytára*. Vol. IX, Budapesta, 1899, p. 352—353.

⁸⁵ Arh. Naț. Magh. Dl. 14.648, 102.529, 55.531, 14.656.

⁸⁶ Teleki J., *op. cit.*, Vol. X, p. 379—381.

⁸⁷ Arh. Naț. Magh. Dl. 14.662, 14.663, 14.672; Fr. Pall, *Relazioni di Giovanni di Hunedoara con Italia negli anni 1452—1453* (II), în RESEE, 13, nr. 2, 1975, p. 564.

⁸⁸ Arh. Stat. București. Colecția microfilme, R. S. Cehoslovacă, rola 134, cadr. 363.

⁸⁹ *Ibidem*, cadr. 365, 367.

⁹⁰ Arh. Naț. Magh. Dl. 14.583.

⁹¹ *Ibidem*, Dl. 85.897, 31.646.

⁹² *Ukb*, V, p. 395, nr. 2844; Hurmuzaki, I/2, p. 39—40.

⁹³ I. Mihályi, *op. cit.*, p. 365—369.

⁹⁴ Arh. Stat. București. Col. microfilme, R.S.C., rola 134, cadr. 149.

⁹⁵ *Ukb*, V, p. 402—403, nr. 2853.

⁹⁶ Iványi B., *op. cit.*, I, p. 114, nr. 197.

⁹⁷ *Ukb*, V, p. 403—404, nr. 2854—2856.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 404, nr. 2857; Mihályi, *op. cit.*, p. 369—370; *Ukb*, V, p. 405—406, nr. 2858—2859; Arh. Naț. Magh. Dl. 62.857, 62.859; Kemény J., *Appendix*, VI, f. 44.

⁹⁹ Mihályi, *op. cit.*, p. 370—371; *Ukb*, V, p. 408—409, nr. 2863, p. 411—412, nr. 2866—2867.

¹⁰⁰ *Ukb*, V, p. 414, nr. 2868; Arh. Naț. Magh. Dl. 62.858, 28.258.

¹⁰¹ *Ukb*, V, p. 417, nr. 2872.

¹⁰² *Ibidem*, p. 417—418, nr. 2873.

p. 81—82.

¹⁰³ *HTRTE*, 11, 1990, p. 143, nota 2; *Székelyi oklevéltár*. Vol. VIII, Cluj, 1934.

¹⁰⁴ *DrtH*, D. I, p. 436—437.

¹⁰⁵ Arh. Stat. București. Colecția microfilme, R.S. Cehoslovacă, rola 134, cadr. 373; *Zichy*. Vol. XII, 1931, p. 231—232.

1454

ianuarie 1 — martie 12, Buda¹⁰⁶
 martie 20, Trnava¹⁰⁷
 martie 24—25, Győr¹⁰⁸
 martie 28, satul *Nagpoly*¹⁰⁹
 aprilie 1—5, lângă satul *Gwar*¹¹⁰
 aprilie 12, asediul cetății Che-
 preg¹¹¹
 aprilie 19 — iunie 26, Trnava¹¹²
 iulie 22, Széged¹¹³
 august 5, *Bechy*¹¹⁴
 august 10, Cuvin¹¹⁵
 august 28 — septembrie 9, Bel-
 grad¹¹⁶
 septembrie 29, trecerea Dunării
 lângă Smederevo
 octombrie, Krusevac, Pirot, Vidin,
 Melkovac, Drinovac, Bel-
 grad¹¹⁷

noiembrie 28, Kőszeg¹¹⁸
 decembrie 19, Petrovaradin¹¹⁹
 decembrie 27—28, Belgrad¹²⁰

1455

ianuarie 16, Timișoara¹²¹
 ianuarie 28, Bistrița¹²²
 februarie 15, Buda¹²³
 (februarie, Neustadt
 sf. martie, lângă Köpcsény
 sf. aprilie, din Győr la Fische-
 mend)¹²⁴
 mai 14 — iunie 8, Buda¹²⁵
 iunie 11, Zewn¹²⁶
 iunie 12—29, Győr¹²⁷
 iulie 1—21, Buda¹²⁸
 august 20, Bistrița¹²⁹
 septembrie 7, Marginea¹³⁰

¹⁰⁶ Wenzel G., *Magyarország bányászatának kritikai története*. Budapest, 1880, p. 401—402; Teleki J., *op. cit.*, Vol. X, p. 27—28; Arh. Stat. București. Colecția microfilme, R.S. Cehoslovacă, rola 134, cadr. 375, 377; Arh. Naț. Magh. Dl. 44.719, 44.720, 90.008, 13.760.

¹⁰⁷ Arh. Stat. București. Colecția microfilme R.S. Cehoslovacă, rola 134, cadr. 381.

¹⁰⁸ Arh. Naț. Magh. Dl. 44.724; Arh. Stat. București. Colecția microfilme, R.S.C., rola 134, cadr. 385.

¹⁰⁹ Barabás S., *A római szent birodalmi gróf szeki Teleki család oklevéltár*. Vol. II. Budapest, 1895, p. 54—55.

¹¹⁰ Arh. Stat. București. Colecția microfilme, R.S.C., rola 134, cadr. 387; Iványi B., *A körmen di levéltár memorabíliái*. Körmen, 1942, p. 22—23.

¹¹¹ Arh. Naț. Magh. Dl. 14. 815.

¹¹² *Ibidem*, Dl. 107.537, 59.454, 81.166, 14.846, 44.734, 70.244; DRH, D. I, p. 439—440 etc.

¹¹³ Arh. Naț. Magh. Dl. 90.013.

¹¹⁴ *Ibidem*, Dl. 93.254.

¹¹⁵ Ukb, V, p. 460, nr. 2929.

¹¹⁶ Arh. Naț. Magh. Dl. 61.662, 81. 178.

¹¹⁷ Informație cronicărească.

¹¹⁸ Ukb, V, 472. nr. 2943.

¹¹⁹ Ráth, *op. cit.*, p. 199.

¹²⁰ Ukb, V, p. 475—476, nr. 2949.

¹²¹ Arh. Naț. Magh. Dl. 14.916.

¹²² *Ibidem*, Dl. 24.959.

¹²³ *Ibidem*, Dl. 69. 010.

¹²⁴ Sebestyén, *op. cit.*, p. 83.

¹²⁵ Arh. Naț. Magh. Dl. 70.247; TT, 1901, p. 175; Teleki J., *op. cit.*, Vol. X, p. 439—450; Arh. Naț. Magh. Dl. 83.721.

¹²⁶ Iványi, *Bartfa*, I, p. 129, nr. 790.

¹²⁷ Sebestyén, *op. cit.*, p. 83.

¹²⁸ Ukb, V, p. 500—501, nr. 2980.

¹²⁹ Teleki J., *op. cit.*, Vol. X, p. 476—477.

¹³⁰ Pesta Fr., *Krassó vármegye története. Oklevéltár*. Vol. III. Budapest, 1883, p. 400—401.

septembrie 8, Dobra¹³¹
 septembrie 14, Hunedoara¹³²
 septembrie 25, satul Weress-
     marth¹³³
 octombrie 20, Lunga¹³⁴
 noiembrie 1, Cluj¹³⁵
 noiembrie 8—19, Braşov¹³⁶
 decembrie 16, Tg. Mureş¹³⁷
 decembrie 18, Reghin¹³⁸
 decembrie 21—23, Bistriţa¹³⁹
 decembrie 28, Cluj¹⁴⁰

1456

ianuarie 1, Teiuş¹⁴¹
 ianuarie 18 — (înainte de februa-
     rie 6), Timişoara¹⁴²
 februarie 6—7, Lipova¹⁴³
 aprilie 7, Buda¹⁴⁴
 (înainte de mai 24) — iunie 12,
     Széged¹⁴⁵
 iunie 18, Hollos¹⁴⁶
 iunie 22, Timişoara¹⁴⁷
 iunie 26 — iulie 3, Cuvin¹⁴⁸
 iulie 13, Szlankemen¹⁴⁹
 iulie 14—24, Belgrad¹⁵⁰
 august 11, Zemun (†)

¹³¹ Ráth, *op. cit.*, p. 203.

¹³² DRH, D. I, p. 446—447.

¹³³ Ukb, V, 506, nr. 2988.

¹³⁴ Arh. Naţ. Magh. Dl. 107.291.

¹³⁵ Jakab É., *Oklevéltár Kolozsvár története első kötetéhez*. Buda, 1870, p.

¹³⁶ Ukb, V, p. 509, nr. 2992 ; DRH, D. I, p. 447—448 ; Ukb, V, p. 509—511, nr. 2993—2995.

¹³⁷ Ukb, V, p. 512—513, nr. 2997.

¹³⁸ Székely oklevéltár. Vol. I, p. 169.

¹³⁹ Wenczel G., *op. cit.*, p. 424—425 ; Ukb, V, p. 513—514, nr. 2998.

¹⁴⁰ Ukb, V, p. 514, nr. 2999.

¹⁴¹ *Ibidem*, p. 511—515, nr. 3000.

¹⁴² TT, 1901, p. 188—189, 191 ; Arh. Naţ. Magh. Dl. 93.264.

¹⁴³ TT, 1901, p. 192—193.

¹⁴⁴ Ukb, V, p. 520, nr. 3005.

¹⁴⁵ TT, 1901, p. 211 ; Ukb, V, p. 534—535, nr. 3025.

¹⁴⁶ A Magyarország és Szerbia közti összeköttetések oklevéltára. Budapest, 1907, p. 364.

¹⁴⁷ Ukb, V, p. 535, nr. 3026.

¹⁴⁸ DRH, D. I, p. 455 ; Ukb, V, p. 533—534, nr. 3029.

¹⁴⁹ A Magyarország és Szerbia..., p. 205.

¹⁵⁰ Sebestyén, *op. cit.*, p. 34.

GHEORGHE I. FLORESCU

DUILIU ZAMFIRESCU : PUBLICIST ȘI MEMORIALIST*

În acțiunea nobilă, dar delicată, de restituire integrală a creației lui Duiliu Zamfirescu, un loc important îl ocupă editarea publicisticii și a memorialisticii romancierului diplomat. După ce în 1982 a apărut primul volum din publicistica celui care și-a scris opera cu speranța „de a deștepta în conștiința românilor ideea reintegrării în Dacia traiană“, cum singur recunoștea, cinci ani mai târziu apărea încă un volum, în paginile căruia au fost reunite publicistica din anii 1909—1921 și memorialistica de după 1914. Desigur, indiferent de perioada în care a fost gândită, gazetăria zamfiresciană își are semnificația ei, întrucât ea reprezintă un capitol distinct al scrisului uneia dintre personalitățile marcante ale literaturii române de la confluența secolelor XIX și XX. Așadar, atunci când judecăm publicistica romancierului care a realizat o operă unică până la el, ca dimensiune și sinteză națională, ne vom referi la fiecare articol de revistă sau de ziar ca la o etapă a unui travaliu continuu, ce nu poate fi discifrat decât abordându-l ca pe un tot indivizibil. Fără a intenționa însă o pretinsă dissociere valorică, se impune, credem, învederat faptul că publicistica inserată în cel de al șaselea volum de *Opere* se deosebește din anumite puncte de vedere de aceea profesată între 1881 și 1908 și inclusă în volumul cinci al aceleiași ediții critice. Discursul rostit de Duiliu Zamfirescu la 29 mai 1909, intrând în rîndul nemuritorilor, a marcat un moment *sui-generis* al evoluției activității sale ulterioare. Ruptura definitivă de Titu Maiorescu, survenită în 1913, acuzația de anti-patriotism, atitudinea față de exigența și modalitatea (ne)implicării României în primul război mondial, izolarea pe care și-a impus-o un timp, funcționînd totuși ca delegat al României în Comisia Europeană a Dunării și în Comisia Mixtă a Prutului, conferirea unor demnități academice și scriitorești — Președinte al Societății Scriitorilor Români (1916) și Vicepreședinte al Academiei Române (1918) —, înregimen-

---

* Duiliu Zamfirescu, *Opere*, VI, Partea I, *Publicistică (1909—1916)*, Partea a II-a, *Publicistică și memorialistică (1917—1921)*, Ediție îngrijită de Ioan Adam și Georgeta Adam Noie și comentarii, indice și glosar de Ioan Adam, București, Ed. „Minerva“, 1987, 380 și 396 p.

tarea în Liga Poporului (3 aprilie 1918), accesarea către un fotoliu senatorial (13 februarie 1920) și apoi către cel ministerial (13 martie 1920), dobândirea mandatului de deputat (23 iunie 1920) și investitura cu prepotența de președinte al Camerei (30 iunie 1920), cu care va mai fi onorat de două ori, s-au constituit, toate, în tot atâtea repere probante ale ultimilor 13 ani ai existenței aceluia căruia i se conferise într-un timp atât de scurt, ca o compensație parcă a unei tacit-blamabile renegări circumstanțiale, o „avalanșă” impresionantă de recunoașteri publice. Așadar, într-un interval relativ scurt, biografia lui Duiliu Zamfirescu a traversat o etapă foarte densă și complexă, de la intense trăiri personale, generate de însingurare și consecințele unor acte recriminatorii, pînă la implicarea plenară în consolidarea României noi. Or, confruntat cu o asemenea stare de fapt, era și normal ca publicistica pe care a semnat-o cu începere din 1909, cînd și vîrsta romancierului era alta, să difere, nu numai ca tematică, de cea anterioară. Motivoțiile de ordin personal, determinante, uneori, în „arhitectura” publicisticii la care ne referim, nu pot fi întru totul explicate și deci justificate fără a avea în vedere mutațiile suportate de înaintarea generală a României după 1909 și mai ales după 1913-1914. Deci, volumul în discuție este unul definitoriu nu numai pentru gazetăria autorului *Vieții la țară*, ci și pentru activitatea desfășurată de el în domeniu vieții publice.

Cei doi editori, Ioan Adam și Georgeta Adam, s-au angajat la o muncă adeseori ingrată și plină de varii răspunderi, după o prealabilă apropiere — care se confundă de fapt cu o autentică cunoaștere — de viața și opera lui Duiliu Zamfirescu. Astfel, Ioan Adam, pe lîngă studiile publicate de-a lungul anilor, studii ale căror subiecte priveau biografia sau scrisul cronicarului Comăneștenilor, a semnat în 1979 o apreciată carte intitulată *Introducere în opera lui Duiliu Zamfirescu*, după ce cu trei ani mai înainte definitivase o antologie (*Duiliu Zamfirescu interpretat de...*), iar în 1980 îngrijise împreună cu Georgeta Adam monografia *Duiliu Zamfirescu*, de G. C. Nicolescu. Apariția primului volum al publicisticii zamfiresciene (*Opere*, V, 1982) i-o datorăm tot lui Ioan Adam, care a preluat de la Mihai Gafița tipărirea ediției critice a operelor celui născut într-o localitate vrînceană, localitate care ne amintește însă de Alexandru Suvorov. Prin urmare, Ioan Adam este — alături de N. Petrașcu și L. Predescu, ori de Mihai Gafița, Al. Săndulescu și G. C. Nicolescu, dar nu numai de aceștia — unul dintre exegeții consacrați ai celui căruia i-a editat nu demult publicistica și memorialistica.

În momentul în care cei doi cercetători își asumau responsabilitatea îngrijirii unei ediții critice a publicisticii și memorialisticii zamfiresciene, ei erau deja edificați asupra locului pe care îl ocupau acestea în economia de ansamblu a operei aceluia despre care Ioan Adam preciza, semnînd obișnuitul *Argument*, că anunța, „spiritul modern” (V, p. XIV) al literaturii române. Înainte de toate, însă, intenția majoră era aceea de a se restitui „circuitului critic și lecturii cititorului neprofesionalizat fața neștiută a unui clasic” (p. VIII), temă ce a suscitat, mai ales în ultimul timp, investigații diverse, dar care nu au ajuns să conveargă către un punct de vedere măcar conciliant, dacă nu identic. Chiar și în această situație,

ori tocmai de aceea, o opinie avizată, comportată de studierea întregii publicistici zamfiresciene, raportate la ansamblul unei opere recunoscute ca un cardinal punct de plecare, se impunea a fi avansată. Compulsînd întreaga publicistică a unuia dintre puținele spirite europene ale literaturii române dintr-o epocă plină de contradicții, Ioan Adam emendează sau nuanțează vechi aserțiuni, conchizînd că în cazul lui Duiliu Zamfirescu, „funciar ancorat în cotidian, articolul de jurnal ajunge literatură curată, «adevăr concentrat»“ (p. XII). Dar nu numai textele ce învederău o accentuată și inevitabilă tentă ziaristică interesează, atît timp cît „captivantă stilistic și incitantă ideatic este și publicistica literară propriu-zisă“ (p. XIII).

Publicistica lui Duiliu Zamfirescu, adică materia volumelor V și VI din *Opere*, reprezintă, așa cum observă Ioan Adam în *Nota* ce precede primul articol de revistă, „sectorul cel mai puțin cunoscut al creației scriitorului. Cu rarissime excepții [...], precizează el, textele ce apar aici nu au mai fost editate niciodată, rămînînd pînă azi în paginile periodicelor unde au fost publicate prima oară“. Explicînd apoi criteriile editării, tot el notează că „am împărțit materia în două volume, cel din urmă fiind preponderent destinat comunicărilor academice. Am socotit necesară și includerea unor eseuri de ordin istoric, politic, sociologic“, renunțînd totuși la „un număr de texte de interes minor, nerelevante pentru posibilitățile scriitorului“ (V, p. XXV). Sumarul a fost alcătuit respectîndu-se principiul cronologic, oferindu-ni-se astfel o imagine temporal-caleidoscopică a evoluției publicistico-memoralistice a lui Duiliu Zamfirescu în ultimele două decenii ale existenței sale. Să ne amintim că primul text antologat în volumul V era o cronică a unui spectacol de operă — *Hughenoții*, de compozitorul german Giacomo Meyerbeer, în care soprana italiană Maria Mantilla interpreta unul dintre rolurile principale, cronică intitulată *Hughenoții și Mantilla* și apărută în „România liberă“ din 22 ianuarie 1881. Cele 478 de pagini ale volumului se încheiau cu un articol aniversar — *Leon Tolstoi* („Convorbiri literare“, nr. 8, August 1908, pp. 113—115) —, ce-și propunea să consemneze împlinirea a opt decenii de viață a marelui scriitor rus, revenind de fapt asupra unui subiect care îl captivase cîndva. Cel de-al doilea volum de publicistică se deschide cu *Poporanismul în literatură*, discursul de recepție rostit de scriitor la 29 mai 1909, cu prilejul intrării sale în cel mai înalt forum de cultură al țării, și se încheie cu articolul *D-l Matei Cantacuzino*, un portret care poate oricînd sta alături de cele creionate de N. Iorga în *Oameni cari au fost*. Discursul a apărut în broșură, în septembrie 1909, iar articolul a fost publicat în „Îndreptarea“, la 16 februarie 1921.

Volumul VI a fost împărțit așadar în două părți, totalizînd 776 de pagini, deci cu aproape 300 mai multe decît cele rezervate publicisticii anilor 1881—1908. În prima parte au fost publicate 32 de texte, ce însumează 229 de pagini, texte care reprezintă șase comunicări academice (1909, 1911—1912, 1914—1916), discursul ținut sub cupola Academiei Române cu ocazia alegerii ca membru activ a lui G. Coșbuc (1916), trei expuneri rostite în același cadru, prilejuite de investitura ca membrii corespondenți ai prestigiosului forum a lui I.A. Bassarabescu (1909), a lui

Pompiliu Eliade (1912) și a lui Al. Tzigara-Samurcaș (1915). În sumarul acestei părți mai sînt incluse 11 rapoarte care luau în discuție mai multe volume ce concureau la obținerea a diferite primii academice, volume semnate de Șt. O. Iosif și Dimitrie Anghel (1909), Gh. Becescu-Silvan (1909), C. A. Léautey (1911), Radu D. Rosetti (1911), Panait Cerna (1912), Cincinnati Pavelescu (1912), George Murnu (1913), George Pavelescu (1914), Ion Al. George (1914), P. Dulfu (1914), Olimpia Teodoru și V. Teodoru-Doru (1914), Ioan Dragoslav (1915) și I. C. Vissarion (1916). Pe lângă toate, mai întîlnim un raport (1910) ce recomanda prezentarea studiului *Scrierile muzicale ale lui Dimitrie Cantemir, domnul Moldovei*, aparținînd lui T. T. Burada, într-o ședință publică a Academiei și includerea acelui studiu în „Analele Academiei Române”, un text aniversativ — *Eminescu* —, prilejuit de comemorarea unui sfert de veac de la trecerea în nemurire a geniului poeziei românești (1914) și nouă articole — cele mai multe cu caracter polemic — apărute în diverse reviste și ziare ale epocii în 1909, 1911—1912 și 1915—1916. În cealaltă parte au fost antologate 47 de texte, reprezentînd 163 de pagini. De această dată tabla de materii este mai puțin diversă, ea rezumîndu-se la un discurs academic, pronunțat la 23 octombrie 1918, în momentul intrării în Academie, ca membru activ, a lui Al. I. Brătescu-Voinești, la un raport (1919) prin care propunea volumul *Munții*, al lui Demostene Botez, pentru Premiul Adamachi, la un reportaj parlamentar (1920) și la 44 de articole de ziar, apărute în 1918 (23), 1919 (14), 1920 (5) și 1921 (2). Textele la care ne-am referit au fost publicate în revistele „Convorbiri literare”, „Minerva” și „Flacăra”, în ziarele „Românul”, „Renașterea română” și îndeosebi în „Îndreptarea”, precum și în „Analele Academiei Române”.

O secțiune a părții a doua (pp. 167—231), intitulată *Din manuscrise*, este rezervată memorialisticii, publicată mai înainte doar fragmentar. Editorii au inclus aici zece texte, dintre care primele șase au fost preluate din acel faimos, de un timp, caiet secret care se păstrează la Biblioteca Națională. Celelalte patru, provenite din fondurile aceleiași bibliotecii, au fost scrise în ocazii diferite, pe foi volante sau într-un alt caiet.

Notățiile memorialistice ale diligentului diplomat, a căror existență o divulga chiar el în 1919, au început a fi redactate în 1914, fiind destinate, după caracterul lor secret, posterității, cum de altfel recunoștea și autorul lor atunci cînd preciza că „ele sunt menite să nu vadă lumina decît după moartea mea, deoarece sunt hotărît să spun lucrurile limpede, fără cruțare, pentru timpul și oamenii de azi” (p. 174). Precauția scriitorului era explicabilă atîta vreme cît observațiile sale vizau pe unii dintre înalții demnitari politici ai vremii. Nu a fost singurul care nu a rezistat tentației de a scrie o *historia arcana* a unei perioade deosebite. Nici nu e nevoie, numai decît, să ne întoarcem la Procopius din Caesarea ori Saint-Simon pentru a găsi un corespondent predispoziției zamfiresciene către istoria secretă. În epocă, chiar, Octavian Goga — și nu numai el —, „tirănitizat” de același impuls, a procedat la fel, schițînd vitriolantele *Fărămituri dintr-o prăbușire*, atît de asemănătoare cu notațiile viitorului său conmiliton politic. Fiecare pagină a acestor consemnări memorialistice își are importanța sa documentară. Mai interesante, însă, ni se par

cele în care au fost conturate *portretele*, începute la București, în august 1914, cum singur preciza, continuate în refugiu, la Odessa, și încheiate în țară, în 1920—1921. Printre cei ale căror „efigii tainice“ au fost schițate de un Duiliu Zamfirescu aflat față în față numai cu sine se numărau D. A. Sturdza, P.P. Carp, Al. Marghiloman, Ioan C. Grădișteanu, Vintilă Brătianu și Ion I. C. Brătianu. Justificându-și gestul, care altă dată și l-ar fi reprimat, el își prefăta *portretele* cu o explicație verosimilă deși conjuncturală : „Împrejurările tragice prin care trece Europa, în urma războiului universal, mă îndeamnă să scriu aceste note, din punct de vedere românesc“ (sic !) (p. 174). Și cum toate întreprinderile de acest gen nu pot eluda subiectivismul, transformându-se pe alocuri în pledoarii *pro domo*, adresate posterității, cu intenții bine definite, nici însemnările secrete ale fostului magistrat nu au putut ocoli o asemenea tentație. Paginile în care sînt relateate peripețiile refugiei (1916—1918) și mai ales tonul apologetic al unui excurs într-un plauzibil de altfel — *Pentru ce am fost contra războiului* — vin să demonstreze o asemenea afirmație.

Astăzi, cînd „judecata imparțială a istoriei“, pentru care publicistul avea un respect nedezmîntit, s-a pronunțat asupra activității sale jurnalistice, putem conchide că unele dintre textele editate în cel de al șaselea volum de *Opere* au o semnificație literară deosebită, dublată, bineînțeles, de o plurală valoare informațional-istorică. *Poporanismul în literatură*, cu toată „odiseea“ pe care a declanșat-o, *Metafizica cuvintelor și estetica literară*, *Sufletul războaielor în trecut și în prezent*, *Bosforul și Dardanelele față de interesele românești*, *Cîteva cuvinte critice*, *Poezii și politică* etc., precum și ziaristica practică la „Îndreptarea“, oficiosul Ligii Poporului și al Partidului Poporului, ni-l relevă pe Duiliu Zamfirescu așa cum a fost el, atunci cînd, bunăoară, dialogînd cu propriu-i suflet, recunoștea că „tu ești o harfă eoliană, care cu fiecare vînt cînti pe o altă notă și cu fiecare vibrație tremuri în alt fel, iar eu palpit cu tine atît de dureros, încît inima își închide valvulele, să nu se rupă“ (II, p. 144). Ca diplomat, adică în cele aproape două decenii cît s-a aflat departe de patrie, fostul colaborator al „Literaturii“ se considera unul dintre cei ce și-au „petrecut o viață printre străini, luptînd să apărăm drepturile și prestigiul țării“ (I, p. 118). Fire independentă și veșnic circumspectă, conștient de valoarea scrisului său, el nu s-a eschivat de la a recunoaște (1909) că „epoca noastră trăiește sub înrîurirea romantică a farmecului eminescian“ (I. p. 53), pentru ca în 1914 să observe că „cu cît trece vremea, cu atît Eminescu se înalță“ (p. 136), fapt unanim relevat astăzi, uneori ca o „concluzie“ de ultimă oră. În sfîrșit, nimeni n-a descifrat esența adevărată a ipostazei sale de politician așa cum singur a reușit în multe dintre excursurile sale jurnalistice. „Pînă astăzi — se confensa el în „Îndreptarea“, la 28 aprilie 1918 — nu am făcut politică, dar în toate manifestările mele intelectuale, în însăși viața mea *trăită*, am rămas credincios doctrinei himerilor“ (II, p. 13).

Despre cele 89 de texte, ale căror dimensiuni variază între una și 35 de pagini, publicate în *Opere*, VI, se pot spune multe lucruri. *Argumentul* semnat de Ioan Adam, ca preambul al publicisticii zamfiresciene,

probează cum nu se poate mai bine acest fapt, complinind, chiar dacă o prefătează, o întreprindere realizată exemplar de cei doi editori. Depistarea textelor, transcrierea, selecționarea, ordonarea, colaționarea lor etc. sînt doar cîteva dintre operațiunile, în ultimul rînd de rutină, ale unui demers științific ce se consumă într-un anonim solemn și demn, ca singura mulțumire a unui efort ce nu va putea fi niciodată apreciat exact, cu atît mai mult atunci cînd el a fost însoțit ca un sacerdoțiu.

În *Nota* de care am amintit sîntem avertizați că „în cadrul aparatului critic am încercat să sintetizăm — în ordinea esențialului — toate informațiile de care dispunem referitoare la personaje, personalități, situații literare, istorice, politice, diplomatice, semnalînd, cînd a fost nevoie, evoluția părerilor lui Duiliu Zamfirescu față de ele. Totodată, am urmărit ecoul în epocă și în posteritate al eseurilor importante” (V, p. XXVI). O asemenea declarație nu a rămas un enunț asertoric. *Notele și comentariile* semnate de Ioan Adam impresionează prin acribie, claritate, probitate, prin detașarea ironică ori implicarea afectivă cu care au fost formulate, prin gustul pentru integral și investigarea tuturor „dedesubturilor” situaționale, a complicațiilor și a circumstanțelor rămase încă nedescifrate în detaliu. Atunci cînd se impune, comentariile sale se transformă într-o adevărată arheologie documentaristă, permițîndu-i să demonteze și să explice cele mai ascunse tîlcuri ale textelor pe care le discută. Notațiile prilejuite de aceste virtuale incursiuni „detectiviste” nu redeschid doar un „dosar”, ci elucidează „cazul”, aducîndu-l cu informația la zi. Cînd împrejurările au reclamat ca un comentariu să fie întregit de anumite note, toate acestea sînt la obiect, concise și incitante.

Pentru a nu rămîne la stadiul aprecierilor de ordin general, pasibile a fi considerate drept depoziții de complezență, să încercăm a prezenta cîteva exemple. *Poporanismul în literatură*, bunăoară, discursul de recepție rostit de Duiliu Zamfirescu la intrarea în Academie, are, publicat în acest volum, 35 de pagini. Comentariile și notele rezervate acestui text însumează aproape 46 de pagini, dar tipărite cu litere mici. Nu greșim cu nimic considerînd demersul lui Ioan Adam un studiu autentic, în care informația doctă, dobîndită după cercetări realmente deconcertante, precum și pertinenta interpretării i-au permis să clarifice un „caz” care a făcut epocă și ale cărui ecouri mai pot fi auzite și azi. Un alt exemplu, la fel de relevant, este și acela oferit de scrisoarea adresată de scriitor la 4 noiembrie 1920, în calitate de președinte al Camerei, directorului ziarului „Îndreptarea”, scrisoare intitulată *Campania contra „Reșiței”*, publicată pe 7 noiembrie 1920. Textul scrisorii are mai puțin de două pagini. Comentariul lui Ioan Adam are peste 14 pagini, în care este reconstituit, ireproșabil, dosarul „afacerii Reșița”. Și toate comentariile sînt la fel, de vreme ce textele propriu-zise, publicate în acest volum, însumează 452 de pagini iar notele și comentariile care le însoțesc ajung pînă la 277 de pagini.

Adnotînd publicistica zamfiresciană, întrucît altfel editarea ei se reducea la un act de calchiere diletantistă, Ioan Adam s-a afirmat din nou nu numai ca un excelent cunoscător al vieții și al operei lui Duiliu Zamfirescu, dar și ca un exeget de marcă al fenomenului zamfirescian, cît este

el cuprins în publicistica romancierului, dar nu numai atât. În plus și chiar înainte de toate, Ioan Adam ni se înfățișează ca un fin cunoscător, uneori pînă la amănuntul ce scapă chiar și specialistului, al realităților politice ale epocii la care se referă, precum și al cadrului diplomatic sau al raporturilor internaționale caracteristice ultimelor două decenii ale secolului al XIX-lea și al primelor două ale secolului nostru. Demersul său nu era posibil, bineînțeles, fără a cunoaște evoluția vieții literare naționale dintr-un interval definitiv pentru viitorul romanului și al poeziei românești moderne.

Atent și competent, Ioan Adam adaugă notelor și comentariilor sale și un *Glosar pentru volumele V și VI* (pp. 367—396), în care explică sensul a 57 de cuvinte ieșite azi din uz sau a căror circulație a devenit mai restrînsă. În sfîrșit, editorii își încheie demersul cu un *Indice de nume* (pp. 371—394), nu numai complet, dar și absolut necesar.

Editarea publicisticii și a memorialisticii zamfiresciene răspunde unui imperativ al culturii și al vremurilor noastre, deopotrivă. Așa cum remarcă Ioan Adam în *Argumentul său*, „critica a insistat pînă acum asupra laturii «estete», «distinse» a personalității sale. Însă sosia insului ce se voia mereu guvernat de un «sentiment pudic de estetică immanentă» este *gazetarul politic*, pamfletarul sarcastic și inventiv, comparabil în unele pagini cu Eminescu și Vineanu“ (V, p.XI). Cunoscîndu-i publicistica și însemnările secrete descoperim încă o dimensiune a unei individualități complexe, ce a ilustrat atîtea domenii ale spiritualității românești dintr-o epocă nu lipsită de evenimente și fenomene fundamentale, intrate în istoria neamului.

Publicistica și memorialistica lui Duiliu Zamfirescu ne dezvăluie o lume seducătoare, unică, dar adeseori uitată. Însă mai fascinant decît toți și toate ni se relevă Duiliu Zamfirescu, acela care, către sfîrșitul vieții, după ce cunoscuse lumea și crease o altă în romanele și poeziile lui, după ce se confruntase cu tribulațiile dar și cu onorurile de a fi fost diplomat, academician, parlamentar, ministru etc., recunoștea că „a cînta pururea, a rămînea singur și a fi nefericit este partea celor buni“ (II, p. 16).

PAUL MIHAIL

VECHI TIPĂRITURI ROMÂNEȘTI (1831—1871) (III) *

45. *Tedeum de mulțumire*, Bolgrad, 1863, lb. română.

Rugăciunea care se cetește la Tedeum de mulțumire.

Inceput : După ecfonisul (vozglasul) ecteniei îndoite... Arhiereul ori preotul cu capul descoperit cetește cu toată umilinta :

Doamne Iisus Hristoase... aducem mulțumire... pentru binefacerile ce ai dăruit binecredinciosului nostru Domnu ALEKSANDRU IOAN și soției sale binecredincioasei Doamna ELENA...

În folio, 35,5×21 cm. Hirtie albă subțire. Textul are 35 rînduri cu literă mare. Nu are menționat anul și locul tipăririi. Din corespondența necatalogată a Episcopului Melchisedec al Ismailului, către Ion Mandinescu, directorul Cancelariei, de la Biblioteca Centrală Universitară din Iași, aflăm că Episcopul dădea următoarele dispoziții :

„Caută să se aducă foile cu *Tadeumul de mulțumire* de la Tipografia Schoalei Centrale de la Bolgrad și trimite-le pe la proestoși spre a fi împărțite pe la biserici“. București, aprilie 3, 1863.

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după exemplarul văzut la preotul A. Berov, la Cotu Chitaiului, jud. Ismail, în 1932. (Fig 16).

46. *Slujba preacuvioșilor Chiril și Metodiu*, Chișinău, 1865, lb. română.

La cele cunoscute ¹ se adaugă :

Următoarele fețe bisericești și blagocini și protoierei au cumpărat și distribuit cartea pe la biserici, în 1865 :

ruble cop.

1. Luca Lașcov (nr. 430/26 oct.) pentru 31 exemplare	8	68
2. Arhim. Serafim (nr. 250/27 oct.) pentru 4 exemplare	1	12

* Primele două părți s-au tipărit în *AI/IAI*, XXV/2, 1988, p. 483—500 și XXVI/1, 1989, p. 551—573.

¹ Paul Mihail, *Tipărituri românești în Basarabia de la 1812 pînă la 1918*, București, 1941, p. 129.

3. Ioan Malenetchi (nr. 468/2 noiem.) pentru 32 exemplare	8	96
4. Spoială (nr. 350/6 noiem.) pentru 34 exemplare	9	52
5. Ghepețchi (nr. 232/15 noiem.) pentru 25 exemplare	7	
6. Margina (nr. 189/22 noiem.) pentru 29 exemplare	8	12
7. Arhim. Varlaam (nr. 160/23 noiem.) pentru 4 exemplare	1	12
8. Neaga (nr. 638/14 noiem.) pentru 30 exemplare	8	40
9. Sudachevici (nr. 258/1 dec.) pentru 23 exemplare	6	44
10. Teodor Podgurschi (525/12 dec.) pentru 26 exemplare	7	28
11. Nemțan (nr. 547/19 dec.) pentru 19 exemplare	5	32
12. Ioan Chirilov (nr. 613/20 dec.) pentru 31 exemplare	8	68
13. Vasile Baidan (nr. 129/21 dec.) pentru 30 exemplare	8	40
14. Grigoriev (nr. 184/31 mai 1866) pentru 47 exemplare	13	16
15. Irineu (nr. 110/11 mai 1867) pentru 23 exemplare	6	52

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după dosarul nr. 563/1867, f. 53, Casa Arhierească din Chișinău.

47. *Ceaslov*, Chișinău, 1867, lb. română.

La cele cunoscute², se adaugă că prin ucazul nr. 4372 din 19 mai 1867 Consistorul Duhovnicesc din Chișinău poruncește Conducerei economice a Casei Arhieresti să tipărească *Ceaslov* în format mic în limba moldovenească, necesar pentru școalele primare.

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după dosarul nr. 43/1867, f. 19, Casa Arhierească din Chișinău.

48. *Vedomostele Eparhiei Chișinăului*, revistă, Chișinău, 1867—1868, lb. rusă și română.

La cele cunoscute³, se adaugă cuprinsul :

Inceput : 1 iulie (nr. 1) anul 1867.

I. Hotărârile Ocîrmuirii. Ucazul Prea Sfîntului Îndreptătorului Sinod Înalt Preosfințitul Antonie Arhiepiscopului Chișinăului în limba rusească cu tălmăcire pe limba cea de loc, moldovenească (p. 1—6).

II. Hotărârile stăpînirii de Eparhie (p. 6—10). Programul Vedomostiilor Eparhiei Chișinăului (p. 11—16) (p. 15 nr. 7). Alcătuirii din partea istoriei vechimilor și a statisticii Eparhiei Chișinăului, care lămuresc istoria bisericii ei și a ocîrmuirii ei, istoria așezărilor ei și a zidirilor, precum anume : a mănăstirilor, soboarălor, școlilor, umblărilor cu procesia bisericească.

15 iulie (nr. 2) anul 1867. I. Hotărârile Ocîrmuirii. Pentru trimiteri în vremea sa la Împărăteasca Academie de învățături din S. Peterburg cite un exemplar de Vedomosti Eparhiale, care se tipăresc și de alte tipărituri ale tagmei duhovnicești (p. 17—19).

II. Hotărârile stăpînirii de Eparhie (p. 19—24).

³ *Ibidem*, p. 139—141.

² Paul Mihail, *op. cit.*, p. 137.

1 august (nr. 3) anul 1867. I. Alexandru al doilea, Împăratul. Manifest : „În 10 zile a lunii curgătoare Prea iubitul fiul Nostru, marele cneaz Vladimir Alexandrovici au ajuns vârsta cea hotărîtă de zacoanele temelnice a Împărăției pentru împlinirea anilor... S-au dat în S. Peterburg, la 17 zile aprilie, în anul de la nașterea lui Hristos 1867, iar al împărăției al 13-lea (p. 25—26).

Hotărârile ocîrmuirii... Pentru înfăptuirea înștiințării de predmetul așezării pe la Seminarii a Școalei de duminică (p. 27—29).

II. Hotărârile stăpînirii de Eparhie. Dărilor de știre... de la ghenarie anul 1867, cu nr. 5 pe predmetul așezării Școalelor de duminică la Seminaru Chișinăului (p.29—37).

15 august (nr. 4) anul 1867. I. Alexandru al doilea Împăratul. Manifest : „Prea iubita nepoata Noastră mare cnejnă Olga Constantinova... se cunună cu Măria Sa Gheorghii Craiul ellinilor... iar astăzi 26 iunie am logodit prea această iubită noastră păreche (p. 37—42).

II. Hotărârile stăpînirii de Eparhie (p. 42—44).

1 septembrie (nr. 5) anul 1867. I. Ucazuri de la Îndreptătorul Sinod (p. 44—49).

2. Hotărârile stăpînirii de Eparhie (p. 49—51). Înștiințare (p. 52).

15 septembrie (nr. 6) anul 1867. I. Punirile la cale a Prea Sfîntului Sinod... 1. Prefacerea duhovniceștilor Seminarii și școli după ustăvurile și staturile cele nou, să se înceapă în curgătoriul an 1867 (p. 53—62).

II. Punerile la cale a stăpînirii de Eparhie (p. 62—66). Ucaz : „Să se facă cunoscut căutătorilor după școlile de prin sate... că bucoavne rusești și moldovenești și ceasloave în formă mică pe limba moldovenească sînt de vînzare în dugheana cărților a Casei Arhieresti din Chișinău...” (p. 66).

1 octombrie (nr. 7) anul 1867. I. Punerile la cale a Prea Sfîntului Sinod... Așezarea pentru Comitetul de învățatură la Prea Sfîntul Sinod (p. 67—76).

II. Punerile la cale a stăpînirii de Eparhie (p. 77—78).

15 octombrie (nr. 8) anul 1867. I. Hotărârile Prea Sfîntului Sinod (p. 79—81).

II. Punerile la cale a stăpînirii de Eparhie (p. 81—86) Punerea la cale a pravleniei Seminariei din Chișinău (p. 84—86).

1 noiembrie (nr. 9) anul 1867. I. Alexandru al doilea, Împăratul, Manifest din 15 octombrie a. c. despre cununia în biserica sobornicească a Curții de iarnă, a marei cnejne Olga Constantinova cu Craiul ellinilor Gheorghie I-iu (p. 87—88).

II. Hotărârile Prea Sfîntului Sinod, prin care s-au dat blagoslovenie pentru daniile făcute în folosul bisericilor : văduvei de negustor Anei Durduf, pentru zidirea bisericii în satul Beștemac, ținutul Bender pentru suma de 17000 ruble, poporănilor din satul răzășesc Cornești, ținutul Iași, pentru suma de 8572 ruble, etc. (p. 89—96.) De la cancelaria Oberprocurorului a Prea Sfîntului Sinod (p. 96—97). Punerile la cale a stăpînirii de Eparhie (p. 98—100).

15 noiembrie (nr. 10) anul 1867. I. Hotărîrea Prea Sfîntului Sinod. Pentru așezarea ucenicilor Duhovniceștilor Academiei... pe la locuri de învățători în Seminarii (p. 101—105).

II. Punerile la cale a stăpînirii de Eparhie (p. 105—109).

1 decembrie (nr. 11) anul 1867. I. Hotărîre de stăpînire (p. 112—119) privitoare la iarmaroacele ținute duminica.

II. Punerile la cale a stăpînirii de Eparhie (p. 120—125).

15 decembrie (nr. 12) anul 1867. I. Hotărîre de stăpînire (p. 126—134) privitor la schimbarea ținerii iarmaroacelor de duminică.

II. Pentru însemnarea pensiei oareșcărora fețe din tagma duhovnicească (p. 135—136).

III. Punerile la cale a stăpînirii de eparhie (p. 137—139).

1 ianuarie (nr. 13) anul 1868. I. Punerile la cale a stăpînirii. Ucazul Preasfîntului Îndreptătorului Sinod. Pentru rînduiala predstavlesirii feților duhovnicești din Eparhie cătră ajutoriu (p. 140—144).

II. Punerile la cale a stăpînirii de eparhie (p. 145—149).

15 ianuarie (nr. 14) anul 1868. I. De la Preasfîntul Sinod, Preasfîntului Antonie... Pentru ca să se dea voe călugăriților Capitolinei și Zinoviei de a face adunare jărtvilor în folosul mănăstirii femeiești din Kazanlic (Bulgaria) (p. 150—152).

II. Punerile la cale a stăpînirii de eparhie (p. 152—155).

III. Înștiințare. Pentru podreaduri (p. 155—157).

1 februarie (nr. 15) anul 1868. I. Punerile la cale a stăpînirii. Supt nr. 52 după Preaînalt întărita socotință a Sfatului Împărătesc, pentru de a se da fețelor tagmei duhovnicești dreptate de a primi ordenul Sfintei Annei a 3-lea rînd, după așezare, pentru trudele cu învățătura norodului (prostimei) (p. 158—161).

II. Pentru însămnarea fețelor din tagma duhovnicească ajutoriu de o vreme (p. 161—164).

III. Punerile la cale a stăpînirii de eparhie (p. 165—168).

IV. Înștiințare. În zioa de 27 octomvrie anului trecut 1867, Împărăteasca Sa Mărire Doamna Împărăteasa Maria Alexandrovna, la vremea pornirii din Chișinău, au binevoit a face dar surnumerarului învățătoriu (fiind că s-au precurnat învățarea limbei moldovenești în Ghimnazia din Chișinău) acestei Ghemnazie consilierului de collegie I.P. Doncev cu inel cu diamanturi și smaragd pentru închinarea Măriei Sale elementarele (cărți de învățat) de limba română, compuse de dînsul (p. 168—170).

V. În Chișinău, la librăria lui Lion, drept casa lui Nicopolschi, au intrat de vînzare: Elementare (Valaho-moldave) rumânești: Cursul primitiv de limba română și Abeceda rumână, compuse de I.P. Doncev (p. 170—171).

VI. Sfatul Școalei fecioarelor tagmei duhovnicești din Chișinău aduce deplina recunoștință și mulțămire fețelor care au făcut jertviri în folosul școalei în curgerea anului 1867: Dna epitropeasa școalei Ana Katakazi — 100 ruble, ... d. pomeșcec Ilie Botezat — 110 ruble, preotul din satul Ciorești Constantin Treiboi — 100 ruble, preotul din satul Frăsinești Ioan Vedrașco — 100 ruble, etc. (p. 172—173).

15 februarie (nr. 16) anul 1868. I. Punerea la cale a Preasfintului Sinod (p. 174—177).

II. Ucazurile Duhovniceștii Consistorie a Chișinăului (p. 177—179).

III. Punerile la cale a stăpînirii de Eparhie (p. 180—185).

1 martie (nr. 17) anul 1868. I. Arătarea Prea Înaltei mulțămiri (p. 186—187).

II. Punerile la cale a stăpînirii... Spre a da fețelor tagmei duhovnicești dreptate se priimească ordinul sfintei Annei trepte al treilea, după statutul pentru osteneli la învățătura norodului (p. 187—189).

III. Pentru copiei (sic) preoților și a diaconilor, ce au intrat în slujba ostășească, după involnire din tagma duhovnicească. (p. 190—191). 191).

IV. Punerile la cale a stăpînirii de Eparhie (p. 192—196).

15 martie (nr. 18) anul 1868. I. Punerile la cale a Preasfintului Sinod... pentru facerea bibliotecilor pe la biserici și izvodul cărților duhovnicești care se cunosc de trebuință pentru aceste biblioteci... (p. 199—205).

II. Punerile la cale a stăpînirii de Eparhie (p. 206—214).

1 aprilie (nr. 19) anul 1868. I. Punerile la cale a Preasfintului Sinod... referitor la închiderea schitului sfințitului mucenic Terapont ce se află pe Dunăre (p. 215—218).

II. Ucazul Preasfintului Sinod de la 28 dechemvrie anului 1867, cu nr. 57, pentru metoda învățăturii tablelor în seminariile și școlile duhovnicești (p. 218—222).

III. Punerile la cale a stăpînirii de Eparhie (p. 222—226).

15 aprilie (nr. 20) anul 1868. I. Prea Înalt ucaz. Pentru schimbarea bileturilor (bumașcelor) crezătoare pe asemenea și a modelelor (formelor) celor nouă (p. 226—231).

II. Punerile la cale a Preasfintului Sinod... că toate jalobile... pentru însemnarea locurilor preoțești sau dascălești după copiii sau după rudenii vor fi lăsate fără de căutare... (p. 231—232).

III. Punerile la cale a stăpînirii de Eparhie (p. 232—235).

1 mai (nr. 21) anul 1868. I. Prea Înaltă Gramotă. Preasfințitului Antonie, Arhiepiscopului Chișinăului și Hotinului (p. 236—237).

II. Punerile la cale a Preasfintului Sinod... că čilenii pricitorilor bisericiești, împotriva zăconului, numărînd pămîntul bisericesc ca cum ar fi a lor de moștenire, îl dau în năimală la alte fețe... (p. 237—239).

III. Punerile la cale a stăpînirii de Eparhie (p. 239—244).

15 mai (nr. 22) anul 1868. I. Ocîrmuitoarele puneri la cale... Atîrnat de darea supt zălogire și ajutorinților pe o vreme la întîmplare de arderi de focuri (p. 245—250).

II. Atîrnat de dreptățile și protiilor starostilor bisericești din sătenii (robii) cei pe o vreme-îndatoriți. (p. 251—256).

III. Scoatere din dēla pentru însemnarea de leafă blagocinului Grigorii Nemțan de duhovniceștii cii din olatul lui (p. 256—258).

IV. Punerile la cale a stăpînirii de Eparhie (p. 259—261).

1 iunie (nr. 23) anul 1868. Alexandru al II-lea Împăratul. Manifest : „La 6 zile Mai, Iubita noastră noră... s-au slobozit de însarcena-

re cu nașterea Nouo nepot... numit Nicolai" (p. 262—263). Forma de Ectenia cea mare (p. 264—269).

II. Ucazul Prea Sfintului Sinod din 17 aprilie anul 1868 pentru slobozirea cilenurilor celor de la Pravleniile Seminariilor și a școlilor.. a cerceta în ceasurile de învățătură classurile în seminarii și în școli (p. 269—271). Punerile la cale a stăpînirii de eparhie (p. 271—275).

15 iunie (nr. 24) anul 1868. I. Ucazurile Prea Sfintului Sinod... ca înștiințările pentru școlile de popoară-bisericești... să se trimită... cătră însemnata vreme... (p. 276—277).

II. Pentru orînduiala înfătoșării de a primi pensiile... pentru slujba lor în ocîrmuirea duhovnicească (p. 278—284). Punerile la cale a stăpînirii de Eparhie (p. 285—290).

Volum legat, în 23 × 16,5 cm. Textul în lb. română în dreapta, în stînga cel în limba rusă, caractere ruse civile, numai la p. 264—269 cu caractere chirilice.

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după originalul care se păstra la preotul Constantin Popovici din Chișinău.

49. *Pravile pentru vînzarea lumînărilor*, Chișinău, 1868, lb. rusă și română.

La cele cunoscute⁴ se adaugă că prin adresa din 6 februarie 1869, cu nr. 68, Cancelaria Sf. Sinod cere un exemplar din *Pravile pentru vînzarea lumînărilor*, întrebînd Conducerea economică a Casei Arhieresti din Chișinău motivul retipăririi.

Cu raportul din 13 februarie 1869, se înaintează un exemplar din *Pravile* tipărite, raportînd că amintitele *Pravile* s-au tipărit în 1868, fără nici o schimbare sau adaos în l. rusă și română, de pe originalul aprobat de Sf. Sinod a *Pravilelor vînzării lumînărilor* în bisericile •blastiei Basarabiei, introduse în biserici din 1840. De fapt pravilele erau tipărite în 1838.

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după dosarul nr. 73/1869, p. 3, Casa Arhierescă Chișinău.

50. *Registru de pomeniri*, Chișinău, 1869, lb. română.

Început : *Izvodul A.*

De pomenirile cele ce se săvîrșesc în fiește carele an la feliuri de luni și de zile, pentru Marii Domni și Împărați și Împărătese, pentru Țari și Țarițe și pentru Înalta lor familie, cu arătare, în care anume zile pentru cine se cade să se săvîrșească pomenire după orînduiala bisericească, pre lîngă cealaltă sfință slujbă bisericească (f. 1).

Lunile și zilele. Pentru cine anume, (f. 1v. — 2, 3, 4, 5, 6, 7).

5-le. Iar de se vor întîmpla pomenirile pentru careva din acele persoane să fie între simbăta lui Lazar și între luna săptămînii Tomei, în duminica stîlpărilor și în săptămînile patimilor și cei lumi-

⁴ Paul Mihail, *op. cit.*, p. 141—142.

nate, apoi pentru toate acele să se săvîrșească pomenire marți în săptămîna Tomei (f. 7).

Izvodul B.

După carele să pomenească pre Marii Domni, Împărați și Împărăteșe, Țari și Țarițe și Înalta Lor Familie, slujitorii de cele sfinte de prin slobozii și de prin sate (f. 7—9v.).

Izvodul C.

Cum să se săvîrșească pomenire pentru toate cele mai sus însemnate Preînaltele Persoane la panahizile cele de obște.

Al Preablagocestivilor Marilor Domni Împărați.

Sfîrșit : Cu blagoslovenia Presfințitului Îndreptătorului Sinod s-au tipărit în Tipografia Sinodului din Moscova prin a șaisprezecea tipărire, anul 1868.

De pe limba rusească pe moldovinească s-au tălmăcit de protoierei Feodor Baltaga (f. 10v).

Manuscrisul în folio are 10 foi de culoare gri, scrise de protoierul Feodor Baltaga. Numerotarea originală în 5 caiete.

Consistoriul Duhovnicesc din Chișinău, cu hotărîrea nr. 9152 din 29 decembrie 1869 poruncește ca cele 849 exemplare ale Registrului de pomenire a Marilor Domni, Împărați și Împărăteșe și a familiilor lor, tipărite în Duhovniceasca Tipografie în 1869, să fie împărțite pe la biserici cerîndu-se cîte 8 copeice pentru un exemplar. Banii urmau să fie trimiși direct Conducerii economice a Casei Arhieresti.

Registrul de pomenire s-a tipărit cu hotărîrea Consistorului sub nr. 3202 din 13 iunie 1869 și a fost prezentat Consistorului cu raportul nr. 454 din 13 noiembrie 1869 de Conducerea Casei Arhieresti.

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după dosarul nr. 735 din 1869, f. 1—10, a Casei Arhieresti din Chișinău. (Fig 17—19).

51. Chestionar de serviciu, Chișinău, 1870, lb. română.

Vedomostie pentru biserică și pricit.

Numerul bisărieii, numele și porecla preoților și slujitorilor bisăricești.

Cîte casă ucaznice se află în popor

Cîte desetini pămînt bisericesc

Cîtă leafă pentru pricit [cler]

În care limbă să săvîrșăște slujirea

Anii preoților și a slujitorilor bisăricești

Cum sînt purtările

Au fost supt judecată și străfuit

Cîtă dobîndă din vînzarea luminărilor.

Foaie 50×45 cm, hîrtie gri. Tipărit în 800 exemplare. Exemplarul se vindea cîte 2 copeice.

1-2. Hic in ea loca quae sunt in imperio, ubi sunt
 et ubi imperium est, ubi sunt et ubi sunt, ubi sunt
 sunt et ubi sunt, ubi sunt et ubi sunt, ubi sunt
 et ubi sunt, ubi sunt et ubi sunt, ubi sunt
 et ubi sunt, ubi sunt et ubi sunt, ubi sunt

Altera 1.

Quia supra est nunciatum per Augustum, quod
 in imperio, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt
 et ubi sunt, ubi sunt et ubi sunt, ubi sunt
 et ubi sunt, ubi sunt et ubi sunt, ubi sunt

3. Imperio

In imperio, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt

In imperio, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt

In imperio, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt

In imperio, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt

In imperio, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt

In imperio, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt

In imperio, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt

In imperio, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt

In imperio, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt

In imperio, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt

In imperio, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt

In imperio, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt

In imperio, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt

In imperio, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt

In imperio, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt

In imperio, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt

In imperio, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt

In imperio, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt

In imperio, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt

In imperio, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt

In imperio, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt

In imperio, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt

In imperio, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt

In imperio, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt

In imperio, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt

In imperio, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt

In imperio, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt

In imperio, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt, ubi sunt

Fig. 18

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după originalul care se afla la Casa Arhierească din Chișinău. (Fig. 20).

52. *Instrucțiuni referitoare la pricinile judecate de „Mijlocitorii de pace” și la contestații*, Chișinău, 1871, lb. română.

Inceput : Legile lămuritoare atît pricinelor, hotărîrea cărora atîrnă de la mijlocitorii de pace, precum și a orînduiei despre jeluirea asupra hotărîrilor puse de dînșii.

Art. 24. Din pricinile, iscate de neuniri, jaloabe și nedumeriri, atîrnă de la cercetarea și hotărîrea mijlocitorilor de Pace. Cuprinde 4 paragrafe. Urmează : art. 73, 74, 75 și 130. Urmează : Din adaosul la art. 130 în prelungirea anului 1868 (p. 1v).

Din adaosul la art. 132 a Regulamentului Gubernial și Județean a Instituțiilor pentru probleme țărănești. (p.3).

Din regulile despre ordinea aducerii la îndeplinire a Așezămîntului pentru țărani (p. 32 și verso), are art. 53 și 77.

Ocirmuirea gubernială în problema țăranilor din Basarabia roagă, la 9 februarie 1871, cu nr 105, Conducerea Tipografiei Casei Arhierești din Chișinău de a tipări în 1000 exemplare : *Legile lămuritoare despre ordinea reclamațiilor asupra hotărîrilor puse de Mijlocitorii de Pace*. La dosarul 10 din 19 februarie 1871 a Casei Arhierești se află exemplarul cules avînd corectura pe trei pagini, cu însemnarea făcută cu creionul : [în traducere] (sînt foarte necesare 1000 exemplare. Trimisă de la Tipografie pentru îndreptarea greșelilor).

La 23 februarie 1871, sub nr. 69, Tipografia înaintează 1000 exemplare tipărite pe două coloane, cerîndu-se plata pentru cules 5 ruble și pentru tipar 10 ruble.

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după dosarul din Arhiva Casei Arhierești, Chișinău.

53. *Listă de subscripție*, Chișinău, 1871, lb. română și rusă.

Inceput : Listă de poftire dată... bisăricii satului... ocrugul... uezdul... pentru scrierea dreaptă și curată a banilor adunați ca și acelor ce va scoate pentru product în folosul săracilor și orfanilor a zvaniei Duhovnicești a Eparhiei Chișinăului.

Sfîrșit : Banii trebuie dați blagocinului locului de la 1 iulie la 1 dechemvrie 1871.

În folio, are 4 pagini albe, deasupra cărora e imprimat „numele binefăcătorilor/rubli, cop[ei]ce”. Textul rusesc în stînga, cel românesc cu caractere rusești și chirilice, în dreapta.

În darea de seamă pe anul 1871 a Tipografiei Casei Arhierești din Chișinău, la § 19 se arată că liste de poftire pentru danii s-au tipărit de protoiereul Teodor Lașcu în 70 exemplare, protoiereul Chirilov în 35 exemplare și protoiereul Sudachevici în 22 exemplare, toate în l. română.

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după originale de la biserica Popeștii de Sus, jud. Soroca și biserica din Vălcineț, jud. Lăpușna.

Blagocinul Teodor Lașcu de la Cercul 3 al jud. Orhei a tipărit 70 foi în limba moldovenească pentru subscrierea banilor adunați pentru orfanii și săracii din tagma duhovnicească de la bisericile subordonate.

Cu nr. 74 din 25 februarie 1871 Conducerea Casei Arhieresti din Chișinău i le înaintează, cerîndu-se a i se plăti 3 ruble costul tiparului, anume 1 rublă 60 cop. pentru cules, 1 copeică pentru imprimare pe ambele fețe — 70 cop., 1 copeică pentru hîrtie — 70 cop., total 3 ruble.

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după dosarul pe 1871, f. 33, Casa Arhierescă Chișinău.

54. *Cărți și foi tipărite în 1871, Chișinău, 1871, lb. română și rusă.*

VEDOMOSTIE

pentru cărțile și foile tipărite în Tipografia Casei Arhieresti din Chișinău, în 1871.

Cui s-a tipărit	nr. cărți	exem- plare foi	pt. hîrtie	pentru cules tipar	Suma totală rbl. cop.
1. Consistorului Duhovnicesc din Chișinău, circulări, foi pentru venit și cheltuieli, foi pentru dări de seamă și informații, titluri pentru referate și dispoziții circulare, foi pentru intrare și ieșire.	—	11 732	—	—	3 351 96
2. Conducerii economice a Casei Arhieresti din Chișinău, titluri pentru referate și rapoarte, foi de venitul și cheltuielile sumelor, informații statistice și blancuri.	—	1 719	—	1 1	34 39
3. Așezămîntul școalelor eparhiale de fete înalt, întărit la 20 sept. 1868.	900	—	—	2 8	90 —
4. Despre alegerea blagocinilor și altor fețe.	900	—	—	2 8	90 —

Cui s-a tipărit	nr. cărți	exem- plare foi	pt. hîrtie	pentru cules tipar	Suma totală rbl. cop.
5. Inventarul bisericilor Chi- șinăului și a județului Chi- șinău.	145	—	—	2 7	13 3
6. Inventarul bisericilor Soro- cei și a județului Soroca.	146	—	—	2 7	11 68
7. Inventarul bisericilor Bălțu- lui și a județului Iași.	131	—	—	2 6	10 48
8. Inventarul bisericilor Acher- manului și a județului Acherman.	121	—	—	1 7	9 68
9. Inventarul bisericilor Ben- derului și a județului Bender.	125	—	—	2 5	8 75
10. Inventarul bisericilor Hoti- nului și a județului Hotin.	156	—	—	1 8	14 4
11. Inventarul bisericilor Orhe- iului și a județului Orhei.	185	—	—	2 8	18 50
12. Dugheana de cărți a tipo- grafiei Casei arhieresci.					
Foi metricele de naștere					
— începătoare		1 700	—	1 2	51
— mijlocii		16 600	—	1 2	498
Foi de cununii					
— începătoare		1 700	—	1 2	51
— mijlocii		5 200	—	1 2	156
Foi de morți					
— începătoare		3 000	1 —	2 90	
— mijlocii		10 040	1 —	2 301	20
Foi de mărturisire					
— începătoare		1 503	1 —	2 45	09
— mijlocii		2 212	1 —	2 66	36
— sfîrșit		8 200	1 —	2 246	
Extrakte metricele		1 700	1/2 —	1/2 17	
Foi de venitul lumînărilor		250	1/2 —	1/2 2	50
Vedomoste anuale		250	1/2 —	1/2 2	50
Despre sumele cununișelor		1 250	1/2 —	1/2 12	50

Cui s-a tipărit	nr. cărți	exem- plare foi	pt. hîrtie	pentru cules tipar	Suma totală rbl. cop.
Foi de venitul și cheltuiala sumelor bisericesti, lb. mol- dov.		1 125	1/2	— 1/2	11 25
13. Tribunalului regional din Chișinău : Titluri pentru adrese, citații, hotărîri, ora- rul dosarelor penale, tabloul judecătorilor, foi pentru căr- țile de venit și cheltuieli, dosare etc.		8 326 ¹ / ₄	—	— —	48 86 ¹ / ₂
14. Direcțiunii Seminarului Teo- logic din Chișinău : Titluri pentru adrese și foi pentru liste formulare.		500	—	— 2	10
Pravile pentru primirea ele- vilor în Seminar.	50		—	— 6	3
15. Administrației Financiare Guberniale din Chișinău : Blancuri pentru adrese și foi pentru diferite dări de seamă.		4 068	—	— —	32 53
16. Upravei Zemstvei oblastiei Basarabiei.		1 800			
Proiect pentru schimbarea impozitului pe suflet cu im- pozitul mobil și agricol.	56		—	— 36	20 16
Pravile pentru asigurarea re- ciprocă zemstvuală în oblas- tia Basarabiei.	500		—	— 6 ¹ / ₂	32 50
17. Uprava orașului Chișinău, Registru pentru masă. Ti- tluri pentru adrese și înști- ințări.		4 541			22 65
18. Revista : Vedomostile epar- hiei Chișinăului în lb. mol- dovenească și rusească.		17 520, în total	51 830	471	79 ¹ / ₂
19. Avocatului Marcovici, învo- ieli pentru lucrători.		150			6 50

Cui s-a tipărit	nr. cărți	exem- plare foi	pt. hîrtie	pentru culestipar	Suma totală rbl. cop.
Protoiereului Sudachevici invitații de danii în moldoveneste.		22			1 44
Protoiereului T. Lașcu invitații de danii în moldo- venește.		70			4
Protoiereului Chirilov invitații de danii în limba moldovenească.		35			2 80
Judecătorului de pace din Orhei, blancuri.		120			2
Plășii Lunga, foi pentru căr- țile de impozit.		58			5 30
Primarului satului Coșnița cărțile de impozit.		70			6 30
Lui G. Doncev, semnături pentru vînzarea pădurii.		2 000			5 57
Diverselor fețe s-a tipărit pungi și hîrtie de învelit.					393 8 ¹ / ₂
Extrase din Vedomostele eparh. Chișinăului.					
broșuri		50			4
20. Contorei poștei din Tighina: foi pentru dări de seamă, înștiințări, foi de drum, chi- tanțe etc.		730			16
21. Primăriilor satelor: Ulmu, Frumușica Nouă, Cărlani și Horodiștea.		514			11 16
Totalul sumei încasate					3 321, 8 ¹ / ₂

Econom Arhimandrit Venedict, duhovnic arhim. Ghedeon. Conducătorul tipografiei ierom. Leonid.

Transcriere în Arhivele Statului Iași, Fondul Paul Mihail, după do-
sarul 81/1871, f. 183, Arhiva Casei Arhieresti din Chișinău. Total 1 009
biserici. (Fig. 21—22).

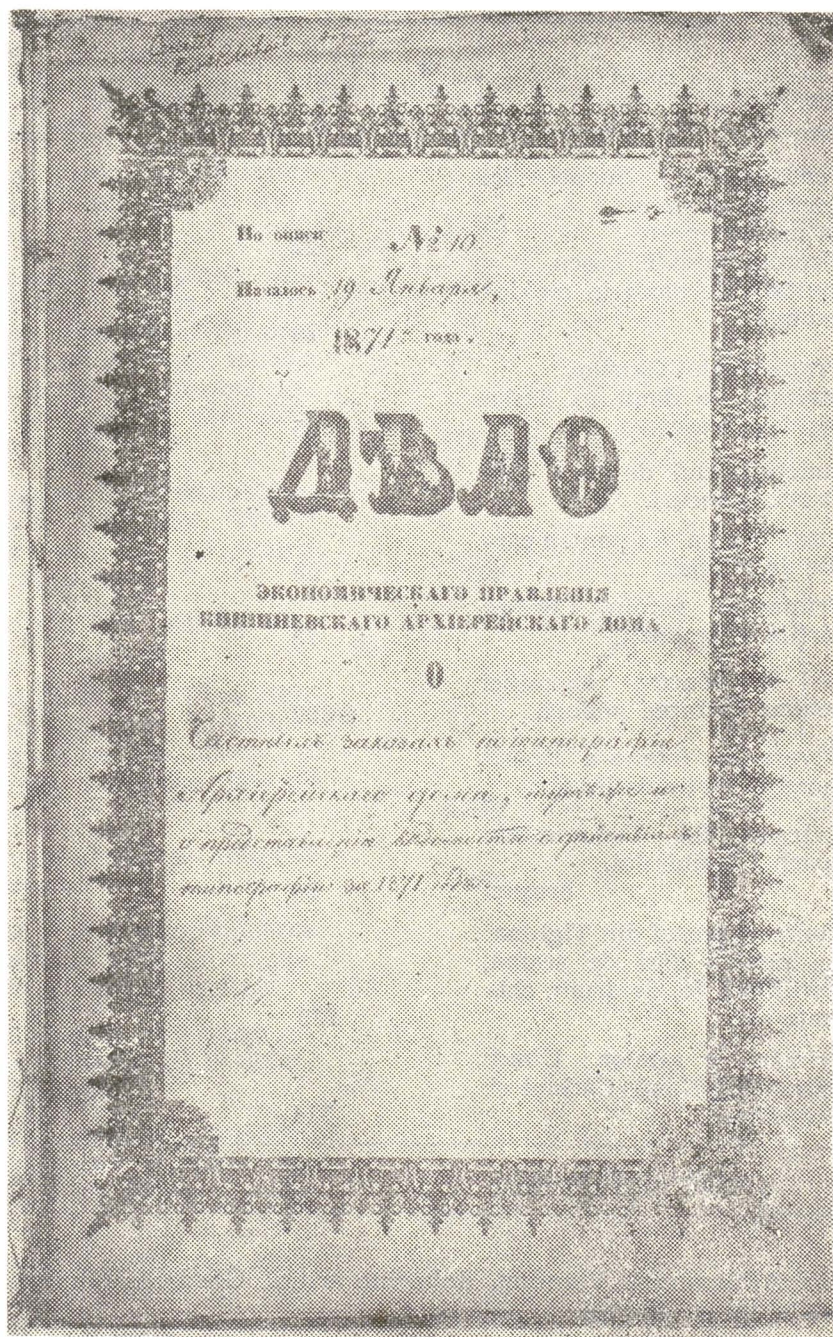

Fig. 21

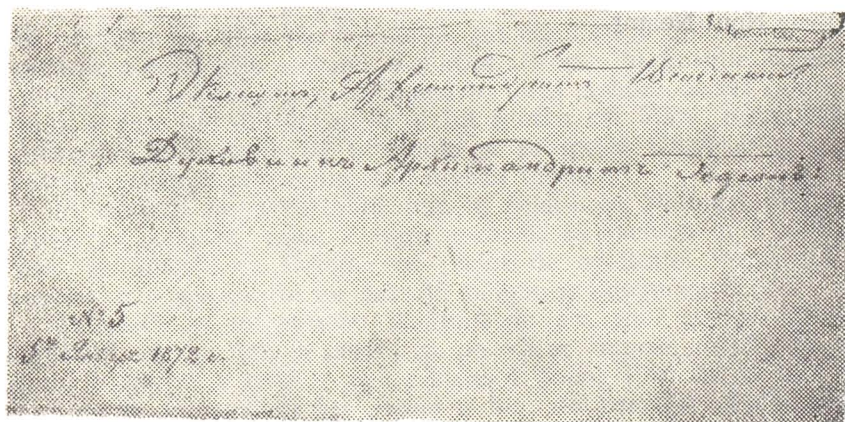

Fig. 22

•

În tipografiile din orașul Chișinău se tipăreau și cărți cu clișee litografiate la București. Astfel, ultima dintre multele ediții ale *Istoriei lui Alexandru cel Mare* din secolul XIX, cea apărută la București în 1897 se multiplica într-o tipografie mică particulară din Chișinău de către mocani transilvăneni care treceau spre Bugeac și le răspindeau la iubitorii de citire, preoți și săteni. Protoiereul Constantin Popovici (1860—1943), cenzorul tipăriturilor românești sub stăpânire streină (1901—1918) ne-a informat că *Istoria lui Alexandru cel Mare*, București, Tipo-litografia și fonderia de litere Dor. P. Cucu, 1897, 208 p., al cărei exemplar îl păstra, (18×13 cm, cu multe greșeli) era, de fapt, un tiraj apărut la Chișinău, pe care i-l dăduse la 15 iunie 1903 un mocan psalt, care venea de la mănăstirea Noul Neamț.

ALEXANDRU V. BOLDUR

PRIVIRE GENERALĂ ASUPRA DOMNIEI LUI ȘTEFĂNIȚĂ, FIUL LUI BOGDAN *

La moartea lui Bogdan III, în aprilie 1517, scaunul Moldovei a fost moștenit de fiul său Ștefăniță, un copil de 9 ani. În perioada care a urmat, conducerea statului s-a aflat, firește, în mâinile boierilor mari și mai ales ale portarului de Suceava, Luca Arbore. Acest boier, care, în trecut, a fost un sfetnic intim al lui Ștefan cel Mare, consideră că este necesar să se asigure de prietenia și protecția Ungariei și a Poloniei pentru a înfrunța primejdia unei invazii turcești.

În dorința de a restabili bunele relații cu Polonia, deteriorate în timpul lui Bogdan, Luca Arbore a reușit să încheie la 4 mai 1518 un tratat de alianță cu Polonia pe picior de egalitate. Peste doi ani s-a încheiat și o convenție de graniță polono-moldovenească¹.

Totodată se întrețineau legături de cea mai strînsă prietenie cu Ungaria², iar pentru a păstra și pe viitor bunele relații cu Moldova, regele Ungariei a hotărît să-i plătească anual 1000 de florini. Desigur, acest semn al bunăvoinței regale a fost un rezultat al diplomației lui Luca Arbore.

În jurul datei de 1 ianuarie 1523, Ștefăniță a împlinit 15 ani, devenind major și s-a considerat capabil să guverneze singur, tocmai în perioada cînd primejdia turcească s-a arătat în întreaga ei amploare. Prima măsură a tînărului domn a fost o răfuială cu cei mai de seamă sfetnici ai săi. În martie 1523 l-a demis pe Luca Arbore din postul de portar al Sucevei, iar în aprilie 1523 l-a decapitat la Hîrlău. La Roman au fost decapitați boierii mari Costea pîrcălabul de Neamț, Maxim vistiernicul și Ivașcu logofătul. Au fost executați și feciorii lui Arbore, Toader și Nichita. Cozma Șarpe la 20 martie 1523 s-a refugiat în Polonia. S-a produs o adevărată catastrofă în cercurile conducătoare ale statului.

Postul de portar al Sucevei avea o mare însemnătate în viața statului moldovenesc. El a apărut de două ori în mod provizoriu (1479 — 1481 și 1486—1487), dar s-a statornicit de la 1498, după războiul polono-moldovenesc din 1497. Acest post a fost ocupat atunci de Luca Arbore (Copaciu).

---

* Acest articol, redactat de profesorul Alexandru V. Boldur în 1965, a fost încredințat redacției *Anuarului*, pentru publicare, de către fiica autorului, Nina Boldur.

¹ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, București, 1937, p. 299—300.

² A. Veress, *Fontes rerum Transylvanicarum*, IV, p. 113 și urm. și Victor Motogna, *Cetatea Ciceului sub stăpînirea Moldovei*, Dej, 1927, p. 24.

De la această dată funcția de portar devine permanentă, menținându-se pînă la moartea lui Ștefan cel Mare (1504) și în continuare, sub urmașii lui, Bogdan și Ștefăniță, ca un post de mare răspundere, asemănător postului de marszałok din Polonia și Lituania, a cărui menire era supravegherea nobilimii.

Din urmare, Luca Arbore a ocupat această funcție timp de 25 de ani neîntrerupt de la 1498 și pînă la tragicul său sfîrșit din 1523. Acest boier a fost o mare personalitate istorică din trecutul Moldovei, care nu și-a găsit încă o apreciere justă în istoriografia română. Cronicarul polon Wapowski îl denumeste „Copacius, vir fortis et magni apud suos hominis”. Toate bănuielile la adresa sa cum că ar fi dorit să devină domn al Moldovei sau să așeze un alt domnitor în locul lui Ștefăniță nu au la baza lor nici un temei³. În timpul minoratului lui Ștefăniță el ar fi putut realiza ușor o asemenea dorință, dacă ar fi vrut-o, dar se pare că avantajele domniei nu l-au ispitit.

Din nefericire, pînă în prezent istoricii noștri nu au ajuns încă la un punct de vedere comun cu privire la conflictul grav dintre Ștefăniță și boierime. Interpretările care se dau acestui conflict diferă de la un istoric la altul.

A. D. Xenopol scoate în evidență cauzele care, după părerea sa, au provocat minia lui Ștefăniță și anume: 1) refuzul regelui polonez Sigismund de a-i da în căsătorie fiica sa naturală și 2) solia lui Cîrje la curtea poloneză, trimisă fără știrea lui⁴.

N. Iorga crede că Ștefăniță avea două motive de răfuială: faptul că Arbore și toți boierii care făceau parte din Sfatul domnesc susțineau la domnie pe fratele său Petru, și dorința boierilor bătrîni de a cruța Moldova de riscul „oricărei provocări față de păginul (turc) în așa repede înaintare”. După părerea autorului, Ștefăniță ar fi făcut parte „din tinerii cavaleri”, care ar fi dorit să reinvie trecutul glorios al Moldovei⁵.

C. C. Giurescu invocă motivul jignirii provocate de refuzul regelui polonez de a-i da în căsătorie o fiică a sa⁶.

Ilie Minea își exprimă dezaprobarea față de atitudinea lui Ștefăniță⁷.

Horia Ursu presupune existența unei lupte acerbe între diferite curente la curtea din Suceava, în cadrul căreia partidul bătrînilor, în frunte cu Arbore, Troțușan, Șarpe, arăta simpatie pentru Polonia și recomanda o atitudine prudentă față de turci. Autorul îl preamărește pe Ștefăniță, crezînd că a fost un principe „turnat parcă după un model al renașterii” și, în culmea exagerării, afirmă că „ar fi putut fi un al doilea Ștefan cel Mare”⁸.

Ca să ne formăm o idee cît mai apropiată de adevăr, trebuie, în primul rînd, să avem în vedere că Ștefăniță, fiind încă un tînăr lipsit

³ I. Nistor într-o scurtă evocare a personalității lui Luca Arbore afirmă, pe bună dreptate, că „învinovățirea de trădare n-a putut fi dovedită niciodată” (I. Nistor, *Luca Arbore haitmanul*, 1924, p. 10).

⁴ A. D. Xenopol, *Istoria Românilor din Dacia Traiană*, ed. III, vol. IV, 1927, p. 219-223.

⁵ N. Iorga, *Istoria Românilor*, vol. IV, p. 318-319.

⁶ Const. C. Giurescu, *Istoria Românilor*, vol. II, partea I, ed. IV-a, p. 142.

⁷ Ilie Minea, *Complotul boieresc în contra lui Ștefăniță Vodă*, în „Cercetări istorice”, an. IV., II, 1928, p. 188 și urm.

⁸ Horia Ursu, *Domnia lui Ștefăniță Voievod*, Cluj, 1940, p. 65, 70, 108, 109.

de experiență și neavînd concepții formate în conducerea diplomației moldovenești, nu putea să aprecieze la justa lor valoare evenimentele istorice din timpul său. Fiind complet neinițiat în politica externă, el nu-și dădea seama de însemnătatea pe care o avea cucerirea Belgradului de către turci în 1521. Turcii stăteau la Dunăre în fața Ungariei constituind cea mai reală amenințare, iar peste cinci ani, după lupta de la Mohaci din 28 august 1526, Ungaria a căzut sub dominația turcilor. Ștefăniță, care în acest timp conducea țara singur, fiind ajutat de cîțiva boieri mai tineri, s-a compromis cu totul depunînd în fața solilor lui Ludovic omagiul său de credință la 8 septembrie 1526, adică cu 11 zile după căderea Ungariei⁹.

În schimb, nutrea sentimente dușmănoase față de Polonia, singurul stat care putea ajuta Moldova.

După răfuiala cruntă a domnului cu boierii mari, ceilalți boieri se așteptau la extinderea răfuiei singeroase și asupra lor¹⁰; ca urmare s-au revoltat împotriva domnului la 7 septembrie 1523. „Cu toții — scrie Gr. Ureche — s-au întristat de vrăjmășia lui Ștefan Vodă, socotind că ei vor lua acea plată, care au luat și Arbore, cu toții s-au ridicat asupra lui¹¹. După cum ne relatează același cronicar, lui Ștefan Vodă „i-au venit țara întru ajutoriu“¹², cu alte cuvinte curtenii săi și elemente din boierimea mică, care li s-au alăturat.

Gr. Ureche nu știe precis dacă Luca Arbore a fost viclean sau nu, dar adaugă: „Numai atîta putem cunoaște că norocul fie unde are zăvîstie, ales un oin ca acela, ce au crescut Ștefan Vodă pre palmile lui, avînd atîta credință și în tinerețile lui Ștefan Vodă toată țara otcircuia, unde mulți vrăjmași i s-au aflatu, cu multe cuvinte rele l-au îmbucat în urechile domnu-său. Ci pururea tinerii se pleacă și cred cuvintele cele rele. Și acea plată au luat de la dînsul, în loc de dulceață amar, pentru nevoița lui cea mare, că nici judecatu, nici dovedit au pierit“¹³.

Care ar putea fi cauza acestei înăspriri extreme a raporturilor dintre Luca Arbore și alți sfetnici ai domniei de o parte și Ștefăniță de altă parte? Această cauză trebuie să fie căutată în evenimentele din preajma demiterii lui Luca Arbore și un asemenea eveniment era solia lui Luca Cîrje la regele Poloniei în decembrie 1522, cînd solul moldovean a ținut în fața regelui un discurs strălucit, chemînd toate țările la unire în fața pericolului turcesc. Probabil că această solie a fost trimisă fără știrea lui Ștefăniță¹³ și a provocat pe lîngă nemulțumire adîncă și dorința de răzbunare tănuită pînă la atingerea majoratului.

⁹ Const. C. Giurescu, *op. cit.*, p. 143.

¹⁰ Gr. Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. P. P. Panaitescu, București, 1958, p. 145.

¹¹ *Ibidem*, p. 146.

¹² *Ibidem*, p. 145.

¹³ Argumentul lui Horia Ursu că ulterior la 26 august 1524 Ștefăniță a numit pe Cîrje pîrcălab de Neamț, ceea ce ar denota aprobarea sa pentru solia lui în Polonia, nu este valabil deoarece Fl. D. Stănculescu în recenzie sa asupra lucrării autorului a arătat că acest Cîrje nu este identic cu cel trimis în Polonia, adică este Coste Cîrje și nu Luca. („Revista Istorică Română”, anul X, 1940, p. 402).

Regele s-a declarat de acord cu pledoaria lui Cirje în favoarea unirii și l-a trimis pe Krupski la Ștefăniță, dar acesta, contrar uzanțelor internaționale, l-a arestat¹⁴. Este clar că Ștefăniță se supărase.

Regele polon, într-o scrisoare adresată regelui Ungariei, îi comunică că domnul moldovean a primit solia poloneză „rău și obraznic“ și adaugă că Ștefăniță amenință să se ridice împotriva Poloniei împreună cu turcii¹⁵. În societatea poloneză, Ștefăniță era socotit ca un „tînăr nebuș”¹⁶.

Este firesc să ne punem întrebarea, dacă schimbarea bruscă efectuată în conducerea țării înseamnă oare că în 1523 tînărul domn și-a schimbat baza socială, sprijinindu-se pe alte elemente sociale decît pe boierimea mare și devenind în felul acesta un reformator?

Documente rămase de la Ștefăniță nu confirmă această presupunere. Datele comparative cu privire la danii și întăriri de danii anterioare, efectuate pe vremea lui Bogdan și Ștefăniță, în ambele perioade de domnie a acestuia din urmă demonstrează că Ștefăniță, devenind major, nu și-a schimbat baza socială¹⁷.

*Iată tabloul de comparație*¹⁸

		Domnia lui Bogdan			Domnia lui Ștefăniță					
					1517—1 iulie 1522			1 iulie 1522—1527		
		Boierilor cu funcții	Boierilor fără funcții	În total	Boierilor cu funcții	Boierilor fără funcții	În total	Boierilor cu funcții	Boierilor fără funcții	În total
Danii	Părți de sat și locuri în pustie	—	4	4	2	2	4	1	1	2
	1 sat	1	1	2	1	—	1	1	—	1
	2 sate	—	—	—	—	—	—	—	—	—
Întăriri de posesiuni	Părți de sat și locuri în pustie	2	14	16	8	13	21	5	4	9
	1 sat	8	11	19	3	12	15	1	4	5
	2 sate	6*	6	12	4	10	14	—	1	1

Notă * În această cifră este inclus și un caz cu 5 sate, pentru a nu crea o rubrică aparte.

¹⁴ I. Nistor, *op. cit.*, p. 10.

¹⁵ Hurmuzaki, *Documente*, II, 3, p. 439.

¹⁶ *Ibidem*, p. 438.

¹⁷ *Documente privind istoria României*, A. Moldova, Sec. XVI, vol. 1, nr. 106, 113, 131, 146, 157, 159, 162, 165, 167, 172.

¹⁸ Pentru a delimita cele două perioade ale domniei lui Ștefăniță, am folosit data convențională de 1 iulie 1522, considerînd că neînțelegerile cu Luca Arbore au început cu vreo jumătate de an înainte de majoratul domnitorului.

Din datele de mai sus am exclus cazurile de întărire a împărțelilor de sate și moșii, deoarece întărirea lor nu este concludentă pentru politica socială a domnului. Menționăm că în timpul domniei lui Bogdan nu avem nici un caz de împărțeală. Probabil, în perioada care a urmat după domnia lui Ștefan cel Mare, fărâmițarea proprietății funciare nu s-a extins simțitor. În prima perioadă a domniei lui Ștefăniță s-au efectuat 10 împărțeli¹⁹. În a doua perioadă împărțelile lipsesc. Absența lor o putem explica prin teama persoanelor interesate de a veni la cancelaria domnească pentru notificarea împărțelii.

Din datele prezentate mai sus putem constata existența unor cazuri de dani de câte un sat cel mult, pe cînd dani de două sate lipsesc cu desăvîrșire. În toate cele trei perioade *predomina dani foarte mici*: de părți de sat, de locuri în pustie, de iezere, iezercane, girle, prisaci, mori. La 10 aprilie 1524 Ștefăniță îi dăruiește noului său logofăt Toader țigani, pe care i-a pierdut Ivanco logofătul în hicienie.

Din cifra donațiilor *de un sat* se poate constata cu certitudine că nu s-a produs nici o schimbare: unui caz din prima perioadă a domniei lui Ștefăniță îi corespunde tot un singur caz din a doua perioadă (după atingerea majoratului).

Dacă baza socială a domniei s-ar fi schimbat, numărul daniilor *de părți de sat și de locuri în pustie ar fi trebuit să crească*. În realitate, constatăm că ele s-au redus: în loc de 4 cazuri din prima perioadă a domniei lui Ștefăniță, numai două cazuri în cea de a doua.

În ceea ce privește întărirea de dani anterioroare, ele se mențin aproximativ la același nivel în timpul domniei lui Bogdan Voievod și în prima perioadă a domniei lui Ștefăniță. Dacă numărul întăririlor părților de sat și locurilor în pustie din prima jumătate a domniei lui Ștefăniță depășește întrucîtva cifra acestor întăriri din timpul domniei lui Bogdan (21 în loc de 16), această diferență se compensează prin reducerea cifrei întăririlor de un sat (15 în loc de 19). Observăm că între prima jumătate a domniei lui Ștefăniță și cea de a doua există o mare deosebire: toate cifrele arată o reducere simțitoare.

Este izbitoare mai ales reducerea numărului întăririlor de dani de 2 sate (abia un caz în comparație cu 14 cazuri din prima jumătate a domniei). Credem că explicația acestui fenomen trebuie căutată, ca și în cazul împărțelilor de sate și moșii, în starea de spirit a boierilor, mai ales a celor cu avuție mai mare, care nu vroiau să-și asume riscul de a veni la cancelaria domnească pentru a cere întărirea daniilor anterioroare. Întărirea de danie nu este un lucru urgent, care n-ar putea fi amînat. De aceea, pentru a evita o eventuală surpriză neplăcută, boierii preferau să aștepte ca timpurile să se mai liniștească.

Nu trebuie să ne mire faptul că Ștefăniță i-a biruit pe boierii răsculați. Oastea boierească a decăzut încă din timpul lui Ștefan cel Mare²⁰.

¹⁹ Documente privind istoria României, cit., nr. 106, 113, 131, 146, 157, 159, 159, 162, 165, 167, 172.

²⁰ A. Boldur, Ștefan cel Mare, voievod al Moldovei. Studiu de istorie socială și politică, Madrid, 1970, cap. 7 și 8, p. 107—141.

Principala forță militară se recruta atunci mai ales din curteni și din boierimea mică.

Ceea ce a realizat Ștefan cel Mare din punct de vedere militar a rămas neschimbat și în timpul domniilor fiului și nepotului său. Având la dispoziția lor așa-zisa „curte“ lărgită cu elemente chemate la arme din nobilimea mică (răzeși), domnii români erau stăpîni pe situație și puteau birui nu numai dușmanii lor din interiorul țării (pe boieri cu oastea lor) ci în multe cazuri și pe cei din afară.

Pe baza celor expuse mai sus, tragem concluzia că Ștefăniță era departe de a fi un reformator. Decapitarea boierilor de orientare poloneză s-a datorat miniei provocate de refuzul regelui polonez Sigismund de a-i da în căsătorie fiica. După cum se știe, și tatăl său, Bogdan III a reacționat violent cînd regele polonez Alexandru a refuzat să-i dea sora în căsătorie.

Dovada o avem și în acțiunile ulterioare ale lui Ștefăniță. Se supărase că nu i s-a dat de soție cea mai mică și cea mai frumoasă fiică a lui Neagoe Basarab, Ruxanda, care a devenit soția lui Radu de la Afumați, și *din această cauză* a întreprins în 1526 o incursiune dușmănoasă în Țara Românească pînă la Tîrgșor. La rîndul său, Radu i-a răspuns cu o intervenție și ca urmare Ștefăniță a intrat pentru a doua oară în Țara Românească.

S-a emis o părere potrivit căreia, prin incursiunile sale în Țara Românească, Ștefăniță urmărea prinderea unor fugari (A. D. Xenopol). În realitate, principalii adversari ai domnului se aflau în Polonia și Ungaria, iar în Țara Românească s-au refugiat elemente de mîna a doua și pentru prinderea lor nu era necesar să se întreprindă o incursiune războinică care comporta și un oarecare risc.

În cele din urmă, Ștefăniță a trebuit să se resemneze, căsătorindu-se cu fata mai mare a lui Neagoe Basarab, Stana. Peste mai puțin de un an, la 14 ianuarie 1527, el moare. Cronicarul ne-a lăsat știrea că a fost otrăvit de soția sa²¹, ceea ce pare a fi verosimil. Stana se călugărește sub numele de Sofronia la mănăstirea din Argeș.

Ștefăniță moare la vîrsta de 19 sau 20 de ani, cînd concepțiile despre viață și lume ale unui om abia încep să se formeze. Deci, el nu poate fi denumit nici „cavaler“, nici „om al renașterii“.

Executarea boierilor de frunte ai țării nu reprezintă în sine o acțiune îndrăzneată a unui reformator. Fiind un tînar impulsiv și crunt, nu este exclus ca în evenimentele sîngeroase din 1523 să fi jucat un oarecare rol și jignirea provocată de nesocotirea părerilor sale de către boierimea care își dădea mai bine seama de adevăratele interese ale țării și dorea să înlăture posibilitatea unei invazii turcești.

²¹ Kr. Ureche, *op. cit.*, p. 147.

Arhiva Genealogică

II

1990

1—2

CUPRINSUL : Simpozion „Genealogie și Istorie“ ; Ștefan S. Gorovei, Mihai Sorin Rădulescu, Constantin Basarab Brâncoveanu, Strămoșii, înrudirile și calea spre tron ; Paul Păltânea, Știri inedite despre familia domnitorului Antioh Cantemir (II) ; Vlad Zirra, Medici din Moldova veacului trecut : Dimitrie Samurcaș și descendența sa (II).

SIMPOZION „GENEALOGIE ȘI ISTORIE“

Sesiunea anuală de comunicări organizată de Institutul de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol“ — *Zilele Institutului* — a cuprins, în 1989, ca o secție separată, *primul simpozion românesc de studii genealogice*. Un număr de opt comunicări au fost reunite în cadrul acestui simpozion, menit să încerce a repune în drepturile sale cercetarea genealogică, lăsată, în ultimele decenii, la periferia strădaniilor istoriografice.

Din punct de vedere tematic, întregul spațiu românesc a fost acoperit de comunicările prezentate de specialiști din București, Cluj, Galați și Iași. Unele contribuții s-au referit la vechii noștri principii, la genealogia, înrudirile și descendența lor. Astfel, asupra *Înrîuririlor balcanice ale lui Mircea cel Bătrîn* Daniel Barbu (București) a formulat o *ipoteză genealogică*, încercând să descifreze chipul în care Mircea a putut fi nepot al cneazului sîrb Lazăr. În ale sale *Contribuții la istoria și genealogia Drăgoșeștilor*, Sergiu Iosipescu (București) a adunat o sumă de observații și amănunte mai puțin cunoscute, de cel mai mare interes rămînînd constatarea autorului că neamul lui Dragoș Descălecătorul și-a avut rădăcinile în cnezatul Cimpulungului din Maramureș. În fine, Paul Păltânea (Galați) a înfățișat *Știri inedite despre familia domnitorului Antioh Cantemir*, avînd în vedere și urmașii pe linie feminină ai acestui princip¹.

Trei comunicări — toate aparținînd unor istorici din Cluj — au pus în lumină, cu deosebită pregnanță, importanța și interesul pe care cercetarea genealogică le poate prezenta pentru istoria Transilvaniei. Adrian Andrei Rusu — *Preocupări genealogice la comunități rurale de mici nobili români din Transilvania (secolele XV—XVIII)* — a arătat, pe baza materialelor de arhivă, grija cu care românii ardeleni și-au fău-

¹ Studiul întreg, fragmentat în trei părți, se publică în chiar această revistă — cf. *ArhGenAI*, I, 1989, 1 și *ArhGenAIIX*, II, 1990, 1—2.

ArhGenAIIX, II, 1990, 1—2.

rit și s-au străduit să păstreze vie *memoria genealogică*; constatările autorului au implicații adânci pentru istoria ideii naționale în Transilvania și, pe un plan mai larg, pentru o istorie a mentalităților. Studii de caz au prezentat Ioan Drăgan — *Un model de ascensiune socială în Transilvania la sfârșitul secolului XV și începutul secolului XVI: Ciulanii (Țara Hațegului)* — și Ioan Aurel Pop — *O familie boierească din Țara Făgărașului în secolele XV—XVII* (neamul boierilor Judele).

Ascendența și înrudirile marelui diplomat român N. Titulescu au fost studiate de Mihai Sorin Rădulescu (București). Ultima comunicare a înfățișat viața și activitatea lui Sever Zotta, cu prilejul împlinirii a 115 ani de la nașterea acestui ilustru precursor².

Participanții la discuții, apreciind folosul pe care aceste cercetări îl au, fără puțință de tăgadă, pentru istoria noastră, au propus organizarea unor astfel de simpozioane și în anii următori, succesiv în cele trei centre universitare și academice ale țării.

Buna primire a inițiativei de a organiza Simpozionul „Genealogie și istorie“ m-a îndemnat să încerc realizarea practică a unui mai vechi vis al meu, reinviind în paginile *Anuarului Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol“* — ca o rubrică permanentă — „Arhiva Genealogică“, ctioria din 1912—1913 a lui Sever Zotta. În împrejurările noi, se naște și speranța că „Arhiva Genealogică“ va putea fi, într-o zi, o publicație de sine stătoare, pentru care nu materialele (studii, articole, note, documente) ne lipsesc! Până atunci, ea va fi găzduită în continuare de *Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol“*³.

Ștefan S. Gorovei

² S-a tipărit în prima fasciculă a „Arhivei Genealogice“ — Ștefan S., Gorovei, *Un precursor: Sever Zotta*.

³ În funcție de această nouă denumire a publicației Institutului, se modifică și sigla rubricii: *ArhGenAIIX*.

ȘTEFAN S. GOROVEI
MIHAI SORIN RĂDULESCU

CONSTANTIN BASARAB BRÂNCOVEANU.
Strămoșii, înrudirile și calea spre tron.

Sînt 75 de ani de cînd N. Iorga, evocînd figura lui Constantin vodă Brâncoveanu la împlinirea a două secole de la tragicul sfîrșit al strălucitului principe muntean, își încheia monografia subliniind apăsător (pasajul final e cules în aldine!) însemnătatea domniei aceluia care, timp de un sfert de veac, a reprezentat, „*din București, în pașnica și trainica formă a culturii, unitatea indisolubilă a organismului național românesc*“¹. Domn pămîntean în pragul unui veac fanariot — îndelung pregătit de desfășurările dinlăuntrul și dinafara Țărilor Române — strălucitoare manifestări artistice și culturale, cu o puternică, victorioasă, definitivă afirmare a spiritului și a limbii române, dar cu un sfîrșit de un înălțător tragism — acestea ar constitui liniile esențiale pentru a defini în scurt domnia aceluia care s-a considerat — și *poate fi considerat* — ultimul din spița vechilor principii ai țării, Basarabii. Și e, din acest punct de vedere, mai mult decît o simplă potrivire simbolică faptul că ultimul dintre domnitorii munteni care și-a zis (și căruia i s-a zis) „Basarab“ și-a căsătorit cea mai mare dintre copile, domnița Stanca (1675—1714), cu ultimul reprezentant al celeilalte dinastii „naționale“ românești, Mușatinii Moldovei, anume Radu beizadea Iliaș (1671—1705). Unind, prin căsătorie, vlăstare ale celor două străvechi neamuri de „descălecători de țară, dătători de legi și datini“, vodă Brâncoveanu îndeplinea, desigur, un punct dintr-un amplu program politic, cu origini și linii directoare la a căror deslușire poate contribui și cercetarea strămoșilor și a înrudirilor sale.

O asemenea cercetare e și necesară. Cele cîteva monografii² dedicate „Altın-bey“-ului român de la răscrucea veacurilor XVII și XVIII au prezentat doar fugăr aceste chestiuni. Un șir de studii publicate în

---

¹ N. Iorga, *Viața și domnia lui Constantin vodă Brâncoveanu*, București, 1914. p. 213.

² N. Iorga, *op.cit.*; Ștefan Ionescu, Panait I. Panait, *Constantin vodă Brâncoveanu. Viața. Domnia. Epoca*, București, 1969; Constantin Șerban, *Constantin Brâncoveanu*, București, 1969.

deceniul al patrulea al veacului nostru nu au mai fost, totuși, asamblate în studiul final proiectat de autor³. Ne va interesa, prin urmare, în paginile de față, nu atât neamul propriu-zis al Brâncovenilor (spița lor genealogică, pe linie exclusiv masculină), ci strămoșii lui Constantin vodă pînă la a patra generație ascendentă, adică cele 16 cartiere prezentate după metoda Sosa-Stradonitz; cîteva alte tabele genealogice⁴ înfățișează, deasemeni, rudeniiile lui Constantin vodă pînă la verii de al treilea grad (ultimul grad la care înrudirile mai erau socotite ca atare). Opțiunea noastră — exprimată în titlul contribuției de față — pentru numele *Constantin Basarab Brâncoveanu* își va vădi, sperăm, temeiurile în rindurile care urmează. Ar fi suficientă, dealtminteri, și numai constatarea că *aceasta e forma folosită de principele însuși* (dar și de urmașii săi) și dacă în alte cazuri respectăm numele cu care voievozii înșiși s-au prezentat în documente și inscripții⁵, nu vedem nici un motiv pentru a proceda altfel în privința lui Brâncoveanu. Tăria cu care el și-a afirmat descendența din vechii domni ai țării și strălucirea cu care a acoperit finalul stirpei sale dinastice ne îndrituiesc să-i redăm și să-i păstrăm numele în forma de care el a fost așa de mîndru : *Constantin Basarab Brâncoveanu*.

*

Asupra strămoșilor lui Constantin vodă, s-a îndreptat, încă din veacul XVIII, dar din interese total diferite, atenția a doi cărturari români : Dimitrie Cantemir (1673—1723) — fost principe al Moldovei (1710—1711), contemporan, adversar și... văr primar prin alianță al lui Constantin vodă (prin soția sa Casandra, fiica lui Șerban vodă Cantacuzino) — și Mihai Cantacuzino banul (1723—c. 1793), strănepot colateral al lui Brâncoveanu.

Cu maliție, Dimitrie Cantemir va scrie în *Istoria Imperiului otoman* (1716)⁶ : „Acest principe era cunoscut în Europa sub trei numiri : Cantacuzino, Brâncoveanu și Basarab, despre care pretindea că toate acestea se țin de familia sa. Dar pentru a înțelege aceasta mai bine, e necesar a cerceta mai adînc originea și ordinea de succesiune a acestei familii. Știu eu prea bine că este o carte întregă și foarte voluminoasă, în care se cuprinde viața și genealogia sa, scrisă la ordinul său de în-

³ Ilie Chiriță, *Originea Brâncovenilor*, în „Arhivele Olteniei”, XIII, 1934, nr. 74—76, p. 343—346; *Boierii Brâncoveni*, în aceeași revistă, XII, 1933, nr. 69—70, p. 370—374; XIII, 1934, nr. 71—73, p. 49—57; XIV, 1935, nr. 77—78, p. 46—59; *Preda Brâncoveanu*, ibidem, XI, 1932, nr. 59—60, p. 37—46; *Papa postelnicul Brâncoveanu*, ibidem, nr. 61—62, p. 176—190; *Urmașii lui Brâncoveanu vodă*, ibidem, nr. 63—64, p. 303—318; *Ultimii boieri Brâncoveni*, ibidem, XII, 1933, nr. 65—66, p. 53—64; *Grigorie Brâncoveanu*, ibidem, nr. 67—68, p. 195—205; *Boierii Brâncoveni* (Adaosuri), ibidem, XV, 1936, nr. 86—88, p. 353—358; XVI, 1937, nr. 89—91, p. 69—76 și nr. 92—94, p. 290—305. V. și observațiile lui I. C. Filitti, în aceeași revistă, XIII, 1934, nr. 74—76, p. 488—492.

⁴ Realizate de Mihai Sorin Rădulescu.

⁵ Lupul vornicul devenit Vasile Lupu; Șerban paharnicul devenit Radu Șerban; Ghica vornicul devenit Gheorghe Ghica; Cantemir serdarul devenit *Constantin* Cantemir.

⁶ Cităm după ediția Iosif Hodoș, București, 1878, p. 624—627, cu unele atenționări ale formelor de exprimare.

vătați pe care-i ținea în soldă cu mari cheltuieli. Dar nu știu dacă această carte se mai păstrează undeva sau au prădat-o barbarii dimpreună cu celelalte lucruri ale sale“. Nu putem decât să regretăm că tocmai această a doua posibilitate avută în vedere de cărturarul principe mazil al Moldovei s-a transformat în realitate : voluminoasa carte cu istoria și genealogia Brâncovenilor, în care probabil se povesteau faptele și sfârșiturile tragice ale tatălui și bunicului lui Constantin vodă, s-a pierdut. Rămînem, deci, la ceea ce Cantemir a scris în istoria sa despre originea Brâncovenilor și strămoșii lui Constantin vodă. „Cu-noștințele ce le avem despre înaintașii săi nu ajung mai departe decît pînă la strămoșul său David. Acest David nu a moștenit de la părintele său moșii mari (principalul și aproape unicul semn de noblețe la români), nici nu a strălucit prin virtuți eminente, nici la curte nu a avut vreun post considerabil. Cu toate acestea, principele Matei află de bine a intra cu el în legătură de sînge și-și mărită pe nepoata sa de soră⁷ după Preda, fiul lui David, dînd miresei o zestre considerabilă și făcînd pe Preda mare vornic, unul dintre cele cinci posturi principale în Valahia. După moartea lui Matei, Preda a fost ucis pe nedrept ; unii zic că principele Mihnea l-ar fi spînzurat din cauză că nu a voit a ține cu el în revolta sa contra turcilor. După Preda, a rămas un fiu, Matei, supranumit Papa. Acesta nu avea nici un post la curte, dar totuși era foarte respectat pentru memoria părintelui său, pentru marea sa avuție și mai ales pentru că luase de soție pe Elena, fiica marelui postelnic Constantin Cantacuzino. Cu aceasta a avut, încă pe cînd se ținea în curtea boierului Șerban Cantacuzino, un fiu cu numele Constantin, supranumit Brâncoveanu de la satul Brâncoveni, care-l căpătase încă moșul său Preda de la principele Matei ca o parte de zestre cu nevasta sa. Și acest supranume îl adăugea totdeauna în semnăturile sale după prenumele său. Știu eu că sînt unii adulatori care derivă această numire din altă sorginte și zic că Brâncovenii își trag originea din vechea familie bulgară Brancovici“.

În esență, filiația Brâncovenilor, așa cum o prezintă Dimitrie Cantemir (David — Preda — Papa — Constantin) e corectă ; însă amănuntele cu care o îmbracă sînt eronate, fie pentru că autorul le știa doar din auzite, fie că efectiv dorea să „scadă“ din strălucirea fostului său adversar. În primul rînd, căsătoria despre care Cantemir afirmă că ar fi stat la originea ascensiunii înaintașilor lui Brâncoveanu a fost nu cea a marelui vornic Preda, ci a tatălui acestuia, David postelnicul, și nu cu o nepoată, ci cu unica vară primară a lui Matei vodă. Această căsătorie s-a făcut — judecînd și după succesiunea generațiilor — pe la sfîrșitul secolului XVI, oricum înainte de 1596⁸, nefiînd, așadar, un act dictat de presupuse rațiuni politice : la vremea aceea, Matei era încă un copil. În al doilea rînd, Cantemir „uită“ să precizeze că atît tatăl cît și bunicul lui Constantin vodă și-au sfîrșit zilele în chip tra-

⁷ De fapt, David postelnicul s-a căsătorit cu o vară primară a lui Matei Basarab ; confuzia (?) se regăsește și la banul Mihai Cantacuzino, dar și în documentele vremii.

⁸ V. Ilie Chiriță, *Boierii Brâncoveni*, în „Arhivele Olteniei“, XIV, 1935, nr. 77—78, p. 57—58.

gic, bătrînul vornic Preda (august 1658) *după* fiul său Papa, ucis (17 martie 1655) de seimeni cînd avea abia vreo 30 de ani. Iar cît despre „sorgintea” din familia bulgară (!) a Brancoviciilor — despre care se știe că au fost un neam de dinastii sirbi — aceasta e o fantezie pe care, dealtminteri, o respinge și Cantemir însuși.

Pentru a explica prezența numelui „Basarab” în titlul domnesc al lui Constantin vodă, Cantemir încearcă o schiță genealogică a Basarabilor, „familie foarte veche și nobilă în Valahia, dar a cărei linie bărbătească se stinsese demult”. Filiația propusă de el e, pînă la un punct, cu totul fantezistă, făcînd din Radu vodă Șerban (1602—1611) un fiu al lui... Neagoe Basarab! De la Radu Șerban, filiația e corectă; fiul nelegitim al acestuia, Constantin Șerban, e socotit ultimul Basarab; sora acestuia, Elina, măritată cu postelnicul Constantin Cantacuzino, a transmis urmașilor săi „memoria acestei familii”. Vodă Brâncoveanu — numit *Constantin* după bunicul său matern — ar fi luat, astfel, numele *Basarab* prin uzurpare, ca și unchiul său Matei vodă (precizează Cantemir), căci nu mai era nimeni care să-i ceară socoteală pentru „această spoliațiune” și mai ales în virtutea înrudirii cu Matei Basarab.

Șapte decenii după Cantemir, banul Mihai Cantacuzino redacta celebra sa *Ghenealoghia familiei Cantacuzinilor* (1787), acordînd spațiu și pentru un mic capitol dedicat Brâncovenilor. „Familia aceasta — scrie banul genealogist — se trage din craii Bulgariei. Brâncovenii ce astăzi trăiesc în Valahia se trag din Vilcu Brancovici, ce era ginere lui cneaz Lazăr, asupra căruia sculîndu-se cu oaste turcii, în vremea cînd împărăția sultan Murat, în anul [1389], întru acel război a pierit cneazul Lazăr și doi gineri ai lui, ce erau voievozi peste oștiri: unul Vilcu Brancovici (din care se trag Brâncovenii) și Miloș Toplici (din care se trag cei de la Valahia Topliceni). Numitul cneaz Lazăr mai avea o fată, măritată după Neagoe Basarab voievod, domnul Valahiei, de la anul 1513. Atunci, fiul lui Brancovici și al lui Toplici au venit la Doamna lui Neagoe voievod, ce li era matusă, și, lăcuindu-se în Valahia, s-au înșurat și dintr-însii se prelungesc la Valahia aceste două neamuri pînă astăzi; dar nu se știe siraua lor din tată la fiu și tîrziu începe în analele Țării Românești a se pomeni de Brâncoveni, cum în jos se vede:

David Brâncoveanu, ce trăia pînă la anul 1640⁹;

Preda Brâncoveanu, fiul lui David, era mare dvornic la Constantin Basarab voievod, în anul 1654; a trăit pînă la anul 1658, în vremea Mihnei vodă; atunci, numitul domn, pîrînd pe boieri la Chinan-pașa vizirul, care venise cu oaste asupra lui Racoți, a trimis și, prinzînd cîțiva dintre boieri, între cari era și Preda Brâncoveanu, le-au tăiat capetele la mănăstirea Șoplii și le-au dus la Ordie. Acest Preda Brâncoveanu a fost înșurat cu o nepoată de soră a lui Matei Basarab voievod¹⁰ și printr-această înșurare au luat și Brâncovenii nume de Basarabi, cu toate că neamul lor este mai vechi și pot zice și mai mare decît al Basarabilor.

⁹ De fapt, David a murit vreo trei decenii mai înainte!

¹⁰ Cf. *supra*, n. 7. Pentru acest voievod, v. Nicolae Stoicescu, *Matei Basarab*, București, 1988.

Papa Brâncoveanu, fiul Predei, s-a însurat cu fata postelnicului Costandin Cantacuzino, ce trăia la anul 1660. Se zice că l-ar fi omorât la o revoluție dorobanții¹¹.

Nu merită a stărui asupra presupusei descendențe din Brancovicii sirbi — fantezie genealogică întemeiată pe simpla asemănare (parțială) de nume; subliniem numai chipul în care banul Mihai Cantacuzino înțelege să prezinte, justificând-o, asumarea numelui de *Basarab* de către Constantin vodă. Rămâne neîntemeiată una din acuzațiile aduse de Dimitrie Cantemir, căci *Cantacuzin*, Brâncoveanu nu pare să-și fi spus, cel puțin în titulatura folosită în documente sau inscripții¹².

Numele *Basarab* a fost folosit, după urcarea pe tron, ca un titlu de noblețe pentru un neam care, prin ascendența masculină proprie, nu mergea prea departe în vechime. Nici cercetările din zilele noastre nu au putut adăuga la genealogia Brâncovenilor mai mult decât numele tatălui lui David postelnicul, care a fost un anume *Stanciul postelnicul din Căzănești*¹³; mama, Ilca, fiica Mariei din Izvorul de Sus, era cunoscută mai demult¹⁴.

O privire asupra tablei celor 16 strămoși ai lui Constantin Brâncoveanu (*anexa 1*) arată repede prin ce filieră avea strămoșii care-i puteau măguli în gradul cel mai înalt orgoliul și care-i aduceau și îndreptățirea la scaunul domnesc al țării: străbunica Maria din Brâncoveni (soția lui David postelnicul), vara primară a lui Matei vodă Basarab. Alegerea însăși a marelui logofăt Constantin Brâncoveanu ca domn al Țării Românești a fost motivată prin apartenența sa la vechiul neam domnesc, fiind socotit „din odraslă domnească”¹⁵; „domniia au luat — va scrie și logofătul cronicar Radu Greceanu — apucînd strămoșescul scaun, de vrême ce strănepot bătrînului Matei vodă Băsărab să trage”¹⁶.

Dar și dinspre partea mamei sale Brâncoveanu cobora din același clan al Craioveștilor; mai multe verigi feminine leagă pe Radu vodă Șerban de Radu postelnicul Craiovescul (m. 1507); pe de altă parte, soția acestuia din urmă, Elina din Mărgineni, era strănepoata lui Radu de la Afumați, principe al Țării Românești în 1522—1529. Totuși, nu această descendență din adevărații, vechii Basarabi putea fi invocată întru susținerea drepturilor la tron, pentru că, atunci, din aceleași

¹¹ Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, ed. N. Iorga, București, 1902, p. 406—408.

¹² O stampă îl înfățișează, totuși, pe Constantin Brâncoveanu ca „Fürst des H. Röm. Reich.” (deci după 1695) și dîndu-i numele „Joannes Constantinus Bassarabas Cantacusenus de Brancokvan” (Al. A. C. Stourdză, *L'Europe orientale et le rôle historique des Maurocordato 1660—1830*, Paris, 1913, fig. 2 — după p. 32).

¹³ După comunicarea prezentată de regretatul Em. Hagi—Mosco la 6 februarie 1973 în Comisia de Heraldică, Genealogie și Sigilografie de pe lângă Institutul de Istorie „N. Iorga” din București (coroborată cu manuscrisul din arhiva Hagi—Mosco). Precizăm că principalele informații despre personajele aduse în discuție și despre înrudirile lor le datorăm excelentului instrument de lucru realizat de Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, București, 1971.

¹⁴ Ilie Chiriță, *op. cit.*, p. 58—59.

¹⁵ Îl „rădicară să le fie domn, că-l știia că iaste înțelept și să trăgea din odraslă domnească” (*Letopisețul cantacuzinesc*, ed. C. Grecescu și Dan Simonescu, București, 1960, p. 190).

¹⁶ Radu Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voievod (1688—1714)*, ed. Aurora Ilieș, București, 1970, p. 54.

spite s-ar fi ivit nenumărați pretendenți de coroană. Vodă Brâncoveanu s-a prevalat în primul rînd de înrudirea foarte apropiată cu Matei Basarab și de descendența din Craioveștii vechi, *susținută și de transmiterea unor proprietăți din patrimoniul funciar al acestora*. Și, la vremea aceea, în conștiința generală Craioveștii erau, practic, asimilați Basarabilor.

Mai mult decît o familie, Craioveștii constituiseră un adevărat clan, cu o puternică bază economică, guvernînd în ținutul lor ca niște principii independenți. Prin Neagoe vodă Basarab (1512—1521)¹⁷, Craioveștii au atins apogeul puterii și influenței lor în conducerea destinelor principatului român dintre Carpați și Dunăre. Curînd, însă, smulgerea mării bănii din mîinile acestei familii — dintre ai cărei membri se alegeau marii bani ai Craiovei (sau de Jiu) — a antrenat decăderea acestui clan¹⁸. Înlăturarea lui Șerban banul în 1539 — apoi moartea sa la Istanbul, în 1543¹⁹ — a însemnat sfîrșitul puterii, dar nu și al influenței Craioveștilor, perpetuați prin femei, păstrînd prin urmași amintirea puterii străbunilor. Din frații Pirvu vornicul (m. 1512) și Radu postelnicul (n. 1507), o posteritate însemnată (*anexa 2*) va aduce din nou singele craiovesc la coroana Țării Românești: prima linie, prin Matei vodă Basarab, răs-strănepotul lui Pirvu; cea de-a doua linie, prin Radu vodă Șerban, strănepotul marelui ban Șerban și răs-strănepotul lui Radu postelnicul. Spre mijlocul veacului XVII, aceste două linii — desprinse din bătrînul trunchi craiovesc cu mai bine de un secol și jumătate în urmă — au fuzionat, prin căsătoriile ultimilor urmași: *Ilinca*, fiica lui Nicolae Pătrașcu (fiul lui Mihai Viteazul) și a Ancuței (fiica lui Radu Șerban), s-a căsătorit cu îndepărtata sa rudă, marele logofăt Eustratie Leurdeanu²⁰; vărul ei primar, *Șerban Cantacuzino* (unul din numeroșii copii ai Elinei, altă fiică a lui Radu vodă Șerban, și ai postelnicului Constantin Cantacuzino), a luat de soție pe sora lui Eustratie, Maria din Golești (o altă Marie va fi, însă, soția sa ca domn al Țării Românești); una din surorile lui Șerban, *Stanca*, a devenit, prin 1650/1651, soția lui Papa postelnicul Brâncoveanu. Ea e mama viitorului Constantin vodă Brâncoveanu. Se vede, astfel, că acesta din urmă era unul din acei puțini în vinele cărora curgea singele ambelor linii de descendenți ai vechilor Craiovești.

Născut la 15 august 1654²¹, Constantin Brâncoveanu avea un an cînd și-a pierdut tatăl (Papa postelnicul) și patru ani cînd și-a pierdut bunicul (Preda vornicul) — el va fi a treia generație iar fiii săi vor fi a patra

¹⁷ Cf. Dan Pleșia, *Neagoe Basarab. Originea, familia și o scurtă privire asupra politicii Țării Românești la începutul veacului al XVI-lea*, în „Valachica”, Tirgoviște, 1969, p. 45—60 și „Studia Valachica”, Tirgoviște, 1970, p. 113—141. V. și monografia lui Manole Neagoe, *Neagoe Basarab*, București, 1971.

¹⁸ Pentru toate aceste probleme — Ștefan Ștefănescu, *Bănia în Țara Românească*, București, 1965.

¹⁹ *Ibidem*, p. 215, 217—218.

²⁰ Pentru urmașii lui Mihai Viteazul, v. și Damian Todîța, *Pătrașcu cel Tânăr, fiul lui Mihai Viteazul*, București, 1982.

²¹ *Antih-Maria Del Chiaro* spune că domnul a fost decapitat în ziua în care împlinea 60 de ani (*Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, ed. N. Iorga, București, 1914, p. 166; *Revoluțiile Valahiei*, trad. S. Cris-Cristian, Iași, 1929, p. 112).

generație a aceleiași familii sfîrșind cu moarte violentă în decurs de șase decenii. Crescut „cantacuzinește”²² de mama sa, postelniceasa Stanca (1637—1699)²³, e de înțeles atașamentul pe care l-a nutrit pentru puternicul, numerosul clan (*anexele 3 și 4*) căruia îi aparținea după mama sa, pe care cronicarul Radu Greceanu o numește Stanca Brâncoveanu-Cantacuzino²⁴. În lumina acestor realități se cuvine a privi atît malițioasele afirmații ale lui Dimitrie Cantemir, cît și titulatura princiară a lui Constantin Brâncoveanu, expresie a conștiinței că reunește neamuri vechi, cu însemnătate în istorie.

Cu privire la numele său ca domnitor, N. Iorga a scris, cîndva, că inițial Brâncoveanu și-a zis doar *Constantin voievod*, «înainte de a ajunge la „Constantin B[asarab] Brâncoveanu” și la forma de încă mai tîrzie afirmare dinastică: „Constantin Băsărabă”»²⁵. Avem, însă, impresia că lucrurile ar putea fi privite mai degrabă invers, în sensul că formula de „afirmare dinastică” nu e cea mai tîrzie, ci tocmai această afirmare dinastică ar trebui plasată la începutul domniei.

Curînd după luarea tronului, Brâncoveanu și-a comandat la Brașov un sigiliu inelar, cu anul 7197/1688, a cărui legendă în limba slavă îi dă titulatura întreagă de domn: *Io Constantin Basarab Brâncoveanul voievod*²⁶. În alt sigiliu inelar, legenda — de data aceasta în limba latină — dă numele lui *Constantinus Basaraba Branc[ovanus], D[ei] G[ratia] electus vaivoda et p[ri]nceps Vala[chia]e*²⁷. La numai cîteva luni după luarea domniei, în aprilie 1689, el semna *Io Constantin B[asarab] voievoda*²⁸. La fel se intitula în 1690: *Io Constantin Băsărabă*²⁹. Și în 1695, el semna tot *Io Constantin Basarab voievod*³⁰. Incorporarea numelui *Basarab* în titulatura princiară a fost și dintru-nceput, și definitivă; acesta e și numele pus pe medalia aniversativă din 1714: *Constantinus Bassaraba Brancovan, D[ei] G[ratia] voievoda et princeps Valachiae Transalpinæ*³¹; așa îi spune și florentinul Del Chiaro, în cunoscuta-i scriere: *Constantino Brancovani di Bessaraba*, numindu-l și pe micul său nepot (pe atunci în vîrstă de 10 ani) *Constantino Bassaraba de Brancovani*³². Ajuns în vîrstă matură, acest unic nepot prin care s-a continuat neamul își va spune *Costandin Basarab Brâncoveanul*, arătînd că era „fecioru Mării Sale Costandin beizadea, nepotu luminatului și prea înălțatului întru fe-

²² N. Iorga, *Istoria românilor*, VI. *Monarhii*, București, 1938, p. 391.

²³ Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 127 — a murit la 10 februarie 1699, la 62 de ani.

²⁴ *Ibidem*.

²⁵ N. Iorga, *op. cit.*, p. 392—393.

²⁶ Emil Vîrtosu, *Din sigilografia Moldovei și a Țării Românești*, în *Documente privind istoria României*, Introducere, II, București, 1956, p. 384.

²⁷ *Ibidem*.

²⁸ *Ibidem*; N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, X, București, 1905, p. 97; I. C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, București, 1919, p. 231 (document din iunie 1689).

²⁹ Document publicat de Ion Ionașcu în „Arhivele Olteniei”, XIV, 1935, nr. 79—82, p. 509; v. și Hurmuzaki—Iorga, *Documente*, XIV, 1, nr. CCCXLII, p. 272—274.

³⁰ Hurmuzaki-Iorga, *cit.*, p. 299.

³¹ Anton-Maria Del Chiaro, *op. cit.*, ed. 1914, p. 115; ed. 1929, p. 110.

³² *Ibidem*, p. 116 (73).

ricită pomenire răpăosatului Mării Sale Io Costandin Basarab Brâncoveanu voevod³³. Și fiul acestuia, Manolache Brâncoveanu (1748—1811), are pe piatra sa funerară de la Brașov numele întreg în forma „*Basarab Emanuel, principe de Brancovan altus*/Manolache Basarab, mare principe din Brâncoveni“³⁴.

Numele *Basarab* devenise de multă vreme un simbol al descendenței din vechii principii ai țării, vlăstare ale dinastiei „naționale“ — și, prin aceasta, un simbol al autohtoniei, al originii *pămîntene*. În veacul XVII, raportarea la cite un nedefinit (și indefinibil!) „Basarab voevod“ — presupus tată, unchi, bunic sau străbunic — era ca o justificare pentru accesul la tron. „Nepot lui Io Basarab voevod“ și-au spus și Radu vodă Șerban, și Matei vodă Basarab. Ba chiar și efemerul domn de stirpe mușatină, Alexandru Iliș — bunicul viitorului ginere al lui Brâncoveanu — și-a afirmat, ca domn al Țării Românești, o descendență din Neagoe Basarab și din Doamna Despina, pe care i-a prezentat drept... străbunicii săi. Un pretendent nenorocos, de la începutul domniei lui Matei, era și el „fiu al răposatului Basarab voevod“³⁵.

Însuși predecesorul lui Brâncoveanu, Șerban vodă Cantacuzino, a ținut să-și afirme, în documente, înrudirea cu vechea dinastie a țării, nu numai arătîndu-se — cum și era, dealtminteri — nepot (de fiică/de soră) al lui Io (Radu/Constantin) Șerban voevod, dar proclamîndu-se și urmaș, prin mama sa (fiica lui Radu Șerban), al lui... Neagoe Basarab³⁶! Cărțile tipărite în domnia sa au constituit și ele un prilej pentru a propaga una din componentele ideologice ale programului său politic, „îndreptățirea sa la scaunul muntean, apartenența pămînteană a acestui aristocrat grec“³⁷ — și nu întîmplător Teodosie Veștemcanul, întîiul ierarh al țării și un cărturar ale cărui dimensiuni se dezvăluie abia în zilele noastre³⁸, atrăgea atenția, în prefața *Liturghierului* din 1680 că Șerban vodă era „prin naștere și creștere al pămîntului nostru“ precizînd : „și astăzi adevărat pămîntean“³⁹. Ca și cum ar fi vrut să spună : *făcut*, iar nu *născut*. Originea străină, grecească — fie ea și împărătească, la o îndepărtată verigă

³³ N. Iorga, *Studii și documente cu privire la istoria românilor*, V, București, 1903, p. 196 (document din 1743 ; altul, din 1742, la p. 195—196).

³⁴ Ilie Chiriță, *Ultimii boieri Brâncoveni*, în „Arhivele Olteniei“, XII, 1933, nr. 65—66, p. 58.

³⁵ I. C. Filitti, *Despre doi candidați la domnie*, în „Arhivele Olteniei“, XIV, 1935, nr. 79—82, p. 198 (ar fi fost, după părerea autorului, alt fiu nelegitim al lui Radu vodă Șerban, care însă avusese și un fiu legitim numit *Basarab*).

³⁶ Al. T. Dumitrescu, *Mărturii documentare despre mănăstirea Argeșului*, în „Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice“, an. VII, 1914, p. 142 ; 1682, august 23 („strămoșul domniei mele Io Neagoe voevod Basarab“) și 25 („Neagoe voevod Băsarab, cel despre mumă strămoșul domniei mele“).

³⁷ Virgil Cîndea, *Semnificația politică a unui act de cultură feudală*, în „Studii“, 3/XVI, 1963, p. 657.

³⁸ Cf. N. A. Ursu, *Teodosie Veștemcanul, adevăratul autor al Istoriei Țării Românești, atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino*, în „Cronica“, an. XVII, nr. 32 (852) din 6.VIII.1932, p. 5 și 8 și nr. 33 (853) din 13.VIII.1932, p. 5 și 8.

³⁹ I. Bianu, N. Hodoș, *Bibliografia românească veche (=BRV)*, I, București, 1903, p. 234.

genealogică⁴⁰ — nu era uitată, de aceea domnul a poruncit ca în toate tipăriturile sale să se aducă aminte cititorilor că el era „adevăratul nepot prea bunului bătrîn Șerban Basarab voievod“ și, de aici, și numele de afirmare dinastică din aceleași tipărituri : *Io Șerban Cantacuzino Basarab voievod*⁴¹. În prefața unei cărți tipărite la 1683, această descendență e arătată răsplat : „urmînd strămoșilor noștri despre Tată, marilor Cantacuzinești [...], despre Mumă celor ce mari și vechi să pomenesc Băsarăbești“⁴².

Același tip de formulă îl folosește, exact în aceiași vreme, ca într-o adevărată replică la titlul asumat de unchiul său de pe tron, și Brâncoveanu : într-o inscripție pusă la ctitoria înaintașilor săi de la Bistrița în septembrie al aceluiași an 1683, Constantin Brâncoveanu, pe atunci doar spătar, arăta descendența sa „dăspre tată [...] din vechea dungă a Craioveștilor care și Băsarăbești să chîmă și dăspre mumă și mai din bătrîna și împărăteasca casă a Cantacuzenilor“⁴³. Descendența sa din Craiovești îi era recunoscută, de altfel, în chip unanim și un document emis de Șerban vodă în 1679 pentru a-i întări Băileștii din Dolj spune că acest sat „fost-au de moșie al Dancului vornicul Brâncoveanu [tatăl lui Matei vodă — *n. ns.*] despre strămoșii lui, Craiovești [...], încă mai dinainte vrême, den descălecata țării“⁴⁴. Documentul acesta dă și filiația *per masculos* a viitorului principe : David postelnicul — Preda Brâncoveanu mare vornic — Papa postelnicul — Constantin Brâncoveanu mare agă⁴⁵. Importantă e precizarea că străbunicul, David postelnicul și Matei aga din Brâncoveni (viitorul Matei vodă Basarab) au stăpînit împreună, „tot den doao“, nu numai satul în cauză, „ci și toate satele și moșiile ce au avut despre neamul lor, Craioveștii“⁴⁶. În felul acesta, spița lui Matei vodă fiind stinsă, aga Constantin Brâncoveanu era recunoscut, implicit, ca *unic moștenitor al Craioveștilor* — „fiindu-i de moșie den descălecata țării, despre neamul lui, Craioveștii“⁴⁷ — poziție în adevăr unică în cadrul boierimii muntene a acelor ani. A fost, dealtminteri, și argumentul care a cîntărit cel mai greu la alegerea sa, în 1688.

Mindria pentru singele care-i curgea în vine, pentru strămoșii Basarabi-Craiovești și Cantacuzini, era atît de adîncă, încît la cîtiva ani după urcarea sa pe tronul Țării Românești va porunci să se picteze chipurile acestor strămoși în ctitoria sa de la Hurezi : „mai vrut-au între altele ca și dunga cea mai bătrînă și blagorodnă a rodului și neamului său, atît dăspre tată cit și dăspre mamă, să se zugrăvească“⁴⁸. Așa se face că avem

⁴⁰ Legătura Cantacuzinilor cu împărății bizantini din secolul XIV a fost multă vreme controversată. Interpretări foarte recente par să tranșeze în chip pozitiv această veche controversă.

⁴¹ BRV, I, p. 231 (*Liturghierul* din 1680) ; p. 246 (*Evangelitarul* din 1682) ; p. 260—261 (*Apostolul* din 1683) ; și în *Biblia* de la 1688.

⁴² *Ibidem*, p. 261.

⁴³ N. Iorga, *Inscripții din bisericele României*, I, București, 1905, p. 194—195.

⁴⁴ *Idem*, *Studii și documente...*, V, p. 305.

⁴⁵ *Ibidem*, p. 304—305.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 306.

⁴⁷ *Ibidem*, p. 307. E curioasă precizarea că Preda vornicul Brâncoveanu era „nepot de nepoată de soră răposatului Matei vodă“ (p. 306) ; v. și *supra*, n. 7.

⁴⁸ N. Iorga, *Inscripții...*, p. 185—186.

azi, acolo, la Hurezi, o adevărată galerie de strămoși și rude — o alta fusese pictată, la Potlogi⁴⁹ — ilustrând concepția dinastică a domnului.

Urmas de vechi dinastii, Constantin vodă Brâncoveanu s-a simțit, nu mai puțin, și întemeietor de dinastie: la tot ce moștenise de la înaintași, s-a străduit să adauge, pentru ca întregul patrimoniu — averi și înrudiri — să sporască și să se consolideze. Mai mult decât în cazul lui Șerban vodă Cantacuzino, concepția dinastică pare să fi fost o componentă de bază a ideologiei princiare din programul politic al lui Brâncoveanu; textele citate pînă aici îndreptățesc, poate, concluzia că aga — mai apoi spătarul și marele logofăt — Constantin Brâncoveanu se considera, încă înainte de 1688, mai potrivit să ocupe tronul Țării Românești decât unchiul său matern — la care descendența bășărbească trecea, inevitabil, în planul al doilea — și, oricum, decât fiul acestuia, născut din căsătoria cu o burgheză, fiică de negustor. Pe cîtă vreme el însuși, Brâncoveanu, își luase ca nevastă (1674) pe urmașa altui domn al țării: doamna Marica, fiică a postelnicului Neagu și nepoată a lui Antonie vodă din Popești (1669—1672). Băieților născuți din această căsătorie le-a pus nume cu rezonanțe voievodale, nume dinastice — Constantin, Ștefan, Radu și Matei — și tuturor copiilor săi le-a căutat înrudiri dacă nu domnești, cel puțin cu familii mari sau influente. Ca să se poată desprinde mai exact în ce chip Brâncoveanu a înțeles să folosească (după modele ilustre, de altfel) alianțele matrimoniale în politica sa generală, vom înfățișa căsătoriile contractate (din inițiativa sa, firește) de copiii săi.

Pe domnița *Stanca* (1675—1714) a măritat-o (1692) cu beizadea Radu Iliș (1671—1704), ultimul urmaș cunoscut al Mușatinilor Moldovei, cu care, dealtminteri, se înrudea, mama acestuia fiind o Cantacuzină⁵⁰.

Pe domnița *Maria* (1677—1697) a măritat-o (1693) cu Constantin Duca, domn al Moldovei, fiul lui Gheorghe vodă Duca (domn în ambele principate) și al Anastasiei Buhuș. Dar, pe de altă parte, Constantin Duca era, datorită mamei sale, văr primar cu soția lui Constantin Cantacuzino stolnicul, unchiul lui Brâncoveanu! Diferențele de vîrstă (obișnuite în căsătoriile de rațiuni politice) au făcut, astfel, ca fiica lui vodă Brâncoveanu să devină vară primară prin alianță cu fratele propriei sale bunici! Cu Buhușeștii, mai exista o înrudire, prin Cantacuzinii moldoveni: Safta Iordache Cantacuzino, vară primară a stolnicului și Stancăi Cantacuzino-Brâncoveanu, se căsătorise cu marele spătar Lupașco Buhuș (m. 1678)⁵¹, unchiul matern al lui Constantin vodă Duca (*anexa* 5).

A treia fiică, *Ilinca* (n. 1682), a fost căsătorită (1698) cu Scarlat Mavrocordat (1678—1699), fiul lui Alexandru Mavrocordat Exaporitul, unul din artizanii păcii de la Karlowitz, om politic cu mare influență la curtea

⁴⁹ Informația provine din comunicarea prezentată de Răzvan Theodorescu la Institutul de Istorie „N. Iorga” la 5 mai 1988.

⁵⁰ Se numea *Domna Cantacuzino* dar legătura ei cu ceilalți Cantacuzini din aceeași vreme nu a putut fi stabilită (cf. Ștefan S. Gorovei, *Mușatinii*, București, 1976, p. 161).

⁵¹ V. Ștefan Meteș, *Contribuții nouă privitoare la familia boierească Buhuș din Moldova*, în „Academia Română. Memoriile Secțiunii Istorice”, seria III, tom. VII, 1927.

din Istanbul⁵². Soția acestuia, Sultana Hrisoscoleu, era însă vară primară a lui Radu Iliș (anexa 6), astfel încît și prin această căsătorie se întăreau alianțele brâncovenesti. Scarlat Mavrocordat murind în anul următor căsătoriei, Ilinca Brâncoveanu a devenit, în 1704, soția lui Șerban Greceanu, fiul marelui logofăt Șerban Greceanu care, împreună cu fratele său Radu Greceanu (viitorul cronicar oficial al lui Brâncoveanu), trudise pentru tipăriturile lui Șerban vodă Cantacuzino⁵³. Logofătul Șerban Greceanu se căsătorise cu o vară de gradul al doilea a lui Brâncoveanu, Ilinca Greceanu, astfel încît mirii din 1704 erau veri de gradul al treilea (anexa 7). Dar nu numai atît. Un frate al ginerei lui Brâncoveanu, Barbu Greceanu, a fost înșurat cu Păuna Cantacuzino⁵⁴ (vară de gradul al doilea a Ilincăi Brâncoveanu-Greceanu) iar o soră, Păuna Greceanu (anexa 8), a fost soția lui Ștefan vodă Cantacuzino⁵⁵ (vărul primar al lui vodă Brâncoveanu și, se pare, finul său de cununie).

Întîiul fiu, beizadea *Constantin* (1683—1714) a fost căsătorit în 1706 cu Anița Balș, fiica unui boier moldovean dintr-un neam bogat și puternic (Ionașco Balș). Rațiuni politice nu se întrevăd în această căsătorie, din care a rezultat un singur copil, Constantin (n. 1707), prin care s-a perpetuat spița Brâncovenilor.

Celui de-al doilea fiu, *Ștefan* (1685—1714), i s-a ales ca soție (1709) o vară de a sa de gradul al treilea, Bălașa Cantacuzino (m. 1711), din ramura moldoveană a Cantacuzinilor; mama ei, Maria, era fiica cronicarului Miron Costin (1633—1691), soră a celui alt cronicar, Nicolae Costin (m. 1712), a cărei soție (anexa 9) era domnița Ileana Duca, sora ginerei lui Brâncoveanu!

Și domnița *Safta* (1686—1747) a fost măritată în 1700 cu o rudă: Iordache Crețulescu. Acesta era, pe de o parte, văr de gradul al treilea al lui Constantin vodă, pe de altă parte, prin bunica sa — Maria Cantacuzino, soră cu Șerban vodă și cu Stanca Brâncoveanu — el era și văr de gradul al doilea al domniței Safta. Și aici, deci, aceeași dublare a înruderilor (anexa 10).

Pentru beizadea *Radu* (1690—1714) se proiecta, după cum se știe, căsătoria cu o fiică a lui Antioh vodă Cantemir (fratele lui Dimitrie vodă) chiar în anul căderii Brâncovenilor.

Domnița *Ancuța* (1691—1730) a fost măritată în 1705 cu Nicolae Rușet, unul din fiii bogatului și influentului boier moldovean Iordache Rușet. Trei ani mai tîrziu, domnița *Bălașa* (1693—1752) a fost dată de soție boierului grec Manolache Rangabé (Lambrino), un nepot de fiică al lui Antonie vodă Rușet, domn al Moldovei în 1675—1678. În ambele cazuri s-a căutat întărirea unor înrudiri mai vechi: Cupăreștii — cum mai erau

⁵² Cf. Al. A. C. Stourdza, *op. cit.*; N. Camariano, *Alexandre Mavrocordato, le grand dragonar. Son activité diplomatique (1673—1709)*, Thessaloniki, 1970.

⁵³ V., despre ei, I. C. Filiti, *Cine erau frații cărturari Radu și Șerban Greceanu*, în „Revista Istorică Română”, IV, 1934, p. 65—70.

⁵⁴ O fiică a lor, Smaranda, s-a căsătorit (în 1729) cu Ianache, fratele Doamnei lui Nicolae vodă Mavrocordat (N. Iorga, *Studii și documente...*, V, p. 694; Mihai Cantacuzino, *Genealogia Cantacuzinilor*, cit., p. 113).

⁵⁵ Mihai Cantacuzino, *op. cit.*, p. 112, 313, 318, 405.

numiți pe atunci Rușeteștii — descindeau din Bela Cantacuzino, sora lui Andronic, strămoșul Cantacuzinilor din Țările Române⁵⁶ (*anexa 11*).

În fine, pentru ultima domniță, *Smaranda* (1696—1712), nu a mai fost urmată, se pare această politică : soțul ei a fost Constantin Băleanu (al cărui tată, marele logofăt Grigore Băleanu, fusese soțul Smarandei Șerban Cantacuzino, cu care, însă, nu a avut urmași).

Analiza aceasta pune suficient în evidență, credem, programul urmărit de vodă Brâncoveanu. Nu a fost, desigur, o întâmplare că între ginerii săi se află doi fii de domni ai Moldovei, amândoi putând oricând pretinde scaunul părintesc (unul, Constantin Duca, l-a și ocupat, și încă de două ori), precum și vârstare ale unor neamuri însemnate, din Țara Românească sau Moldova, autohtone (Greceanu, Balș, Crețulescu, Băleanu), grecești (Mavrocordat, Rangabé) sau de greci împămîntenți deja (Cantacuzino, Rușet). A urmărit cu insistență să-i lege pe toți în jurul tronului său prin înrudiri multiple și suprapuse — ceea ce, totuși, în final, nu i-a putut asigura nici menținerea la cîrma țării, nici supraviețuirea. Din contra, intrigile care i-au urzit căderea tot din cercurile acestor rude au pornit. Și împotriva acestor intrigi nu i-a mai fost de folos nici mai vechea hotărîre a Porții prin care fusese recunoscut domn *pe viață* al Țării Românești⁵⁷. În legătură cu această recunoaștere din 1699 — succedînd încheierii păcii de la Karlowitz — trebuie să se pună întrebarea dacă Brâncoveanu nu a privit-o ca pe un pas spre instaurarea familiei sale ca dinastie a Țării Românești, spre o domnie ereditară așa cum o gîndise și Șerban vodă Cantacuzino cu sprijin imperial⁵⁸ și cum o va proiecta, un moment, și Dimitrie vodă Cantemir, la 1711, cu sprijinul lui Petru cel Mare. Tot ceea ce am înfățișat pînă aici ar putea susține această idee, după cum susține, credem, și pe aceea că încă din boierie Constantin Brâncoveanu se socotea mai îndreptățit la tronul țării decît unchiul său matern. Pisanian de la Bistrița, cel puțin, are incontestabil aspectul unei proclamații și însuși faptul că ea a urmat, ca model, formula folosită de Șerban vodă, *dar i-a inversat termenii*, punînd pe primul plan pe „Craioveștii care și Bășărăbeștii să chiamă“, îi dă o înfățișare de adevărat text programatic, de program politic. Căsătoria sa cu o nepoată de domn — domn de țară, pămîntean — și prenumele date copiilor nu sînt, atunci, decît o urmare logică. Răspunsul mîndru — că el e domn în casa lui — dat de marele logofăt chemat la domnie de obștea întreagă consună în același registru. Adoptarea numelui de afirmare dinastică — Basarab — odată cu urcarea pe tron o confirmă. Căsătoriile plănuite pentru fiii și fiicele sale dovedesc, și ele — de la înălțimea scaunului domnesc — scopurile înalte pe care le urmărea Brâncoveanu în planul afirmărilor dinastice. Cercetarea genealogică aduce confirmarea acestor realități.

⁵⁶ I. C. Filitti, *Arhiva Gheorghe Grigore Cantacuzino*, p. XXIV și 290 ; General Radu Rosetti, *Familia Rosetti*, I, București, 1938. V. și Andrei Pippidi, *Originea familiei Rosetti și confirmarea unei mărturii a lui Neculce*, în „Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol“, XX, Iași, 1983, p. 275—280.

⁵⁷ Radu Greceanu, *op. cit.*, p. 126.

⁵⁸ Mihai Cantacuzino, *op. cit.*, p. 219.

Avem, însă, impresia că nu a fost Constantin Brâncoveanu cel dintîi din spița sa care să fi gîndit așa. Reamintim că viitorul domn a rămas fără tată la vîrsta de un an, și-a pierdut bunicul patern cînd avea patru ani și a fost crescut de mama sa, în clanul rudelor cantacuzinești. Cu toate acestea, se poate afirma că linia pe care a urmat-o Constantin Brâncoveanu fusese deja inaugurată de înaintașii săi : atitudinea quasi-princiară a bunicului său, vornicul Preda Brâncoveanu, ni se pare dovada cea mai bună. Să ne reamintim, mai întîi, portretul pe care i l-a făcut, puțin timp înaintea tragicei sale morți, Paul de Alep : „marele vornic Preda, rudă a răposatului Matei voievod [...] este primul dintre boierii din această țară datorită moștenirii (primate) de la strămoșii săi și moșiile sale sînt imense...”. „Acest boier este foarte bogat și fără pereche atît în această (țară), cît și în orice altă țară. Se spune că are pe moșiile sale douăsprezece mii de iepe de prăsilă și în fiecare din cele două sute de sate care îi aparțin se află cîte o herghelie. El are treizeci de mii de capete de oi, dintre care se spune că au murit cinci mii anul acesta de molimă iar unsprezece mii i s-au furat de niște tilhari împreună cu 70 de funzi de grîu, în timpul tulburărilor care au avut loc în rîndul trupelor la urcarea în scaun a lui Constantin voievod. El are patru mii de capete de boi, o mie de bivoli, patru mii de porci și trei sute de șiruri de stupi, cu roiuri (de albine), fiecare șir aducînd mai mult de un butoi mare de ceară și vreo sută de vedre de miere ; fiecare vadră valorează un piastru și această (ceară) este cumpărată și transportată de negustori în țara Turcului. În fiecare an, acest boier trimite cîte o mie de capete de boi la Istanbul cu slujitorii săi, spre a fi vîndută cu zece mii de piaștri.

El are o mie cinci sute de familii de țigani robi și se spune că nimeni nu are avuții ca el, afară de mănăstirea Cozia care are o mie de țigani. Ni s-a spus că ia de la fiecare familie, la sărbătoarea Sf. Gheorghe, cîte 6 dinari și la sărbătoarea Sf. Dumitru încă pe atîta, ca haraci. Cei mai mulți din acești țigani sînt meseriași și se spune că această sumă de douăzeci de mii de dinari se varsă în toți anii în vistieria sa. Și cu toate acestea, traiul său este foarte simplu, mai ales în ceea ce privește masa la care nu obișnuiește să bea altceva decît apă.

Dar este foarte milostiv cu călugării și cu săracii și e bucuros să clădească biserici și mănăstiri și să contribuie la întreținerea clerului. Lui îi place să construiască biserici, făcîndu-le cele mai bogate danii în boi, oi, cai, albine, gospodării, mori și robi ; pe altele le-a moștenit de la strămoșii săi, dintre care cea dintîi este mănăstirea Bistrița, o veche ctitorie a lor : celelalte sînt : mănăstirea de maici Dintr-un Lemn, mănăstirea Arnota, Strehaia, Sadova, Gura Motrului și mănăstirea de la Brâncoveni.

El clădește acum o mănăstire în Ungaria [probabil la Simbăta, în Făgăraș — *n. ns.*], căci craiul [Gheorghe Rákóczy II] îl iubește mult și îl numește *tată* și se crede că stăpînește multe moșii în această țară. El a luat pe seama lui toate mănăstirile care au fost clădite de răposatul Matei voievod fiind — după cum am spus — ruda domnului cea mai de aproape și acum el le administrează. Nimeni altul nu se amestecă în treburile călugărilor sau în posesiunile lor. Și el este acela care depune pe

egumenii lor cînd se abat din drumul lor și ridică pe alții și în aceasta el nu întîmpină nici cea mai mică împotrivire din partea domnului“.

„Eram într-o zi — povestește tot Paul de Alep — în casa marelui vornic al acestor ținuturi [Preda Brâncoveanu], care era un iubitor înfocat al istoriei; el m-a întrebat despre țara noastră“. Și arhidiaconul i-a explicat cîte ceva despre țara sa și despre castelele ei. La care Preda Brâncoveanu i-a dat răspunsul devenit celebru: „noi [...] nu avem castele în țara noastră. În loc de castele și de cetăți, avem acești munți și (aceste) păduri, împotriva cărora nici un dușman nu poate birui. Dacă ar fi fost altfel și dacă am fi avut castele pe pămîntul nostru, turcii de mult ne-ar fi gonit din ele“. „Și vornicul avea fără îndoială dreptate în ceea ce spunea“, conchide eruditul călător⁵⁹.

Imaginea aceasta, de mare senior, cu bogății nenumărate, cu venituri imense, conducîndu-și întinsele domenii ca un prinț peste autoritatea căruia nu se mai suprapune nici o altă autoritate, nici chiar cea domnească, ctitorind ca un prinț, patronînd opere de artă și interesîndu-se profund de trecutul țării sale, imaginea aceasta ne-o amintește îndeaproape pe aceea a nepotului său, voievodul. Dar mai este ceva, care corespunde de minune acestei imagini de senior care-și cîrmuiește domeniul ca pe un stat în stat; este un detaliu, aproape uitat, din domeniul manifestărilor artistice, arătîndu-ni-l pe Preda Brâncoveanu cu familia sa, pe foile unei cărți, *asemeni familiei voievodale*, după modelul perechii princiare. căreia-i succede. Dintr-un manuscris executat de miniaturistul Radu Sirbu la 1653/1654 la mănăstirea Brâncoveni „cu truda și stăruința jupaniței Pauna, marea vorniceasă, soția lui Preda mare vornic din Brâncoveni“, două foi au ajuns în Biblioteca Academiei din Belgrad: pe una din ele, *Preda vel vornic*, bogat înveșmîntat, cu toiagul dregătoriei sale, are alături pe *Pauna vorniceasa* (între ei, *Raducan*, nepot după fiica Ancuța Pîrșcoveanu); pe fila cealaltă, un boier tînăr, fără barbă, fără toiag, *Papa postelnicul*, cu soția, *jupanița Stanca* și copiii, *Matei* și *Barbul*. Miniaturile acestea, oglîndind „ceva din zelul puternicei familii brâncovenesti de a urma strălucirea rudelor voievodale“, constituie „cea mai veche încercare de a se zugrăvi portrete boierești pe foi de manuscrise“⁶⁰. Pe alte foi, s-au pictat, din porunca aceleiași jupinițe Păuna Brâncoveanu, portretele lui Matei voievod și Doamnei Elina. Cele două foi cu chipurile Brâncovenilor din trei generații pot fi socotite, credem, o mărturie elocventă pentru ceea ce s-ar putea privi drept programul politic brâncovenesc înainte de Constantin vodă. Perechea princiară — Matei voievod și Elina Doamna — are, imediat după ea, pe rudele cele mai apropiate dintre care se cuvenea să se aleagă succesorii. Numele date copiilor sînt și ele sugestive: *Matei* — poate amîndoi (după Cantemir, acesta era și numele

⁵⁹ *Călători străini despre Țările Române*, VI, București, 1976, p. 215—216, 256.

⁶⁰ Emil Turdeanu, *Din vechile schimburi culturale dintre români și iugoslavi*, în „Cercetări literare“, III, București, 1939, p. 219. Manuscrisul se află la Biblioteca Academiei Române (ms. slav 651) iar cele două foi la Biblioteca Academiei din Belgrad (ms. 115/8). Portretele Brâncovenilor au fost reproduse în culori de G. Popescu-Vîlcea, *Miniatura românească*, București, 1981, fig. 132—133 și de Gheorghe Buluță și Sultana Craia, *Manuscrise miniaturate și ornate din epoca lui Matei Basarab*, București, 1984, fig. XXXII și XXXIII.

lui Papa) botezați de domnitor — *Radu, Barbu* (amintind pe marele ban craiovesc din veacul XVI). Calea spre tron era pregătită cu mult înaintea de toamna anului 1688 : numai împrejurările dramatice din 1655 și 1658 au întârziat împlinirea. Singurul asupra căruia istoria a adunat toți sorții de izbîndă a fost Constantin Brâncoveanu. *Tronul ale cărui trepte le-a urcat în acel sfîrșit de octombrie 1688 era darul, moștenirea sacră transmisă de străbunii săi.*

PAUL PĂLTĂNEA

ȘTIRI INEDITE DESPRE FAMILIA DOMNITORULUI ANTIOH CANTEMIR (II)*

Cel de-al doilea fiu al lui Antioh vodă Cantemir a fost beizadea Constantin; „Cronica Ghiculeștilor“ îl numește pe cel de al treilea fiu, Dumitrașcu, „Cantemir cel mic“¹²¹. La 4 mai 1728, Constantin beizadea era la Iași și se judeca pentru partea ce i s-ar fi cuvenit mamei lui din averea fratelui ei, Vasile Ștefan-Ceaurul. La averea acestuia mai aveau pretenții Ioan Balș vornic, fostul socru al lui Vasile Ștefan-Ceaurul, și Iordache Rosetti spătar. Pricina nu s-a putut rezolva, pentru că lipseau documentele lămuritoare lăsate de Vasile Ștefan-Ceaurul la Brașov, unde s-a retras după înfrângerea trupelor austriece, conduse de căpitanul François Ernaut, cu care colaborase¹²².

Constantin beizadea era, împreună cu fratele lui, Dumitrașcu, la Iași, la 12 ianuarie 1733, când semnează un zăpis prin care dau suro-rii lor, Anița, satul Urlați, ținutul Fălciu, parte din moșia Țigani, moș-tenite de la mama lor, și cîțiva țigani¹²³. La o dată pe care nu o cu-noaștem, Constantin a împrumutat de la negustorul turc Mahmut, din Iași, 798 de lei, pentru a răscumpăra satul Valea Seacă, amanetat de tatăl lui, după mazîlirea din domnie, pentru a achita o datorie a lui Alexandru Ștefan-Ceaurul cumnatul lui. Constantin beizadea s-a mai

* Prima parte a acestui studiu s-a tipărit în *AIHAI*, XXVI/1, 1969, p. 705—717 (*ArchGenAIHAI*, I, 1989, 1); numerotarea notelor urmează în continuare.

¹²¹ *Cronica Ghiculeștilor*, p. 465. T. S. Bayer susține că s-a născut la Constanti-nopol în anul 1700 (*op. cit.*, p. 359). Afirmția este valabilă doar dacă s-a născut după 14/25 septembrie, cînd Antioh Cantemir, fiind mazilit, pleacă la Constanti-nopol. Anul 1700 este folosit și de D. P. Bogdan, *Un dialog cu împărăția morților dintre hatmanul Bogdan Hmelnicki și românul Dumitru Băncescu*, în *RIR*, X, 1940, p. 359—360. Presupunem că este greșită informația din conдика lui Gheor-gachi logofătul (1762), după care Constantin este „cel mai mic“ dintre fiii lui Antioh Cantemir (D. Simonescu, *op. cit.*, p. 268).

¹²² ASB, *Doc. ist.*, CCCLII/14. Vezi și *IN*, VII, p. 205.

¹²³ Gh. Ghibănescu, *Cuzeștii*, p. XXVII; S. Zotta, *Despre neamul Cantemi-reștilor*, p. 21—22.

indatorat cu 500 de lei la Epitropia Sfintului Mormint, bani nerestituți nici în decembrie 1742¹²⁴.

La 29 aprilie 1733, Constantin Cantemir comis (a obținut acest rang, probabil, în prima domnie a lui Grigore II Ghica, 26 septembrie 1726 — aprilie 1733¹²⁵) era plecat în Țara Românească. Fratele Dumitrașcu se obligă să-i plătească o datorie rămasă din vremea când Constantin avusese în arendă deseatina ținutului Neamț¹²⁶.

Constantin Cantemir era la București la 30 august 1734, când făcea parte din divanul domnitorului Grigore II Ghica și semnează, ca mare stolnic, actul prin care se făcea o dănie Arhiepiscopiei de la Pogoniani¹²⁷. Acest fapt ar îndritui ipoteza că a venit în capitala Țării Românești odată cu strămutarea lui Grigore II Ghica, pentru a-l înlocui pe Constantin Mavrocordat, numit domn în Moldova. (Ghica a plecat din Iași la 24 aprilie 1733). Mai apare în divanul domnitorului muntean, cu același rang, la 14 noiembrie 1734, la 14 februarie, 20 iulie și 23 octombrie 1735¹²⁸. Constantin beizadea mai era în București și la 25 iunie 1737, când dăruiește doi țigani egumenului mănăstirii Văleni¹²⁹.

Îndemnat, poate, și de cumnatul lui, marele logofăt Constantin Dudescu, soțul Mariei, fruntaș al partidei antiotomane, Constantin Cantemir a plecat în Rusia spre sfârșitul anului 1737 sau în primele luni ale lui 1738, căci în aprilie era la Kiev¹³⁰, ca să susțină, alături de Constantin Cantacuzino, fiul fostului domnitor Ștefan Cantacuzino, drepturile familiilor Cantacuzino și Cantemir la tronul Țărilor Române. Un argument în sprijinul acestei opinii este faptul că, la puțină vreme după plecarea lui, Constantin beizadea primește, prin Preda Drugănescu, scrisori de la cumnatul lui, ca să acționeze „prin persoane de folos și apropiate de prea luminata împărăteasă” Ana Ivanovna¹³¹.

¹²⁴ Arhivele Statului Galați, *Fond Biblioteca „V. A. Urechia”,* IV/11; N. Iorga, *Studii și documente*, VI, p. 292—293.

¹²⁵ D. Simonescu, *op. cit.*, p. 268.

¹²⁶ ASI, *Doc.*, 425/71; 435/4; TC, V, p. 34.

¹²⁷ George Potra, *Documente privitoare la istoria orașului București*, I, București, 1961, p. 337—338. Theodora Rădulescu (*Sfatul domnesc și alți mari dregători ai Țării Românești din secolul al XVIII-lea* (II), în *RA*, XLIX, 1972, vol. XXXIV, 2, p. 316) nu a cunoscut această participare la divanul domnesc.

¹²⁸ ASB, *Doc. ist.*, MCDXLIII/23, 24, 33; Hurmuzaki, *Documente*, XIV, 2, p. 1088, MXLII.

¹²⁹ ASB, *M-rele Cotroceni*, LII/17, 18; N. Iorga, *Documente privitoare la familia Cantacuzino*, București, 1902, p. 252.

¹³⁰ E. Șulman, *Russko-moldavskoe boevoe sodruzestvo (1735—1739)*, Chișinău, 1962, p. 15. Autorul susține că „sigur” în 1735 C. Cantemir nu a ajuns în Rusia. Folosit prin bunăvoința părintelui Igor Jechiu, Galați. De aceea însemnarea lui Christoph Manstein: „Ce prince Cantemir en quittant la Valachie vers la fin de 1736, pour se rendre en Russie” (*Mémoires historiques, politiques et militaires sur la Russie*, II, Lyon, 1772, p. 11) nu se referă la C. Cantemir. Șt. Ciobanu dă crezare versiunii lui Manstein (*op. cit.*, p. 454). T. S. Bayer indică tot anul 1736 (*op. cit.*, p. 359—360) dată preluată de Grigore Nandriș, *Romanian exiles in 18th Century Russia*, în *RER*, I, 1953, p. 49.

¹³¹ E. Șulman, *Missia valasscogo vornica P. Dragunescu v Rossii*, în *Pekovaia Družba*, Chișinău, 1961, p. 217; Al. Vianu, *Din acțiunea diplomatică a Țării Românești în Rusia în anii 1736—1738*, în *Rsl*, VIII, 1963, p. 21; Andrei Pippidi,

Despre cel de al treilea fiu al lui Antioh Cantemir, Dumitrașcu, știm că era în Moldova la 1 septembrie 1731, când semnează un zapis pentru un negustor turc, Mahmut, căruia avea să-i dea 120 vedre de miere¹³². Tot de la Mahmut a mai împrumutat, la o dată pe care nu o cunoaștem, 619 lei¹³³. La 1 septembrie 1735 se împrumută de la același turc cu 678 lei, pentru șapte luni de zile. În aceeași zi mai semnează un zapis prin care se obligă să-i dea lui Mahmut aga 220 vedre cu miere. Peste o lună de zile își încheie socotelile cu un alt negustor turc, Husein Celebi, căruia mai avea să-i dea 200 de lei¹³⁴. La 14 octombrie se pregătea, după cum am văzut, pentru o călătorie la Constantinopol.

Se reîntorsese în Moldova la 11 aprilie 1736, dar după această dată pleacă în Rusia. La 22 martie 1737 Mahmut aga capătă învoirea domnitorului Grigore II Ghica să vîndă satul Valea Seacă, pentru datoriile neachitate de Dumitrașcu Cantemir. Satul a fost cumpărat de egumenul mănăstirii Trei Ierarhi, Ezechiel, răzeș din Valea Seacă, și răscumpărat de Toader Palade la 28 decembrie 1739¹³⁵. De Dumitrașcu este vorba într-o scrisoare a feldmareșalului Münnich, din 9 februarie 1737, când anunță că a sosit, în tabăra lui, „prințul Cantemir cu românii, oameni încercați”¹³⁶.

Presupunem că Dumitrașcu Cantemir a plecat din Moldova în urma unui conflict pe care l-a avut cu domnitorul Grigore II Ghica. „Cronica Ghiculeștilor” precizează: „Cantemireștii erau turbați împotriva domnului și mai ales cel mai tânăr, Dumitrașcu” și de aceea domnitorul, „după fuga lui”, avînd „trecere în Țara leșească”, a izbutit „ca acesta să fie oprit multă vreme acolo”¹³⁷. A fost arestat, după informațiile lui Manstein, de contele Potocki care era dispus să-l predea turcilor¹³⁸. A fost eliberat la 27 octombrie 1736 la insistențele generalului Keith, comandantul orașului Kiev, la care se vor fi adăugat, poate, cele ale lui Constantin Cantacuzino, care fusese informat de Preda Drugănescu despre arestarea lui Dumitrașcu¹³⁹.

Hommes et idées du Sud-Est européen à l'aube de l'âge moderne, Bucarest, 1980, p. 276. Un exemplar din *Biblia* lui Șerban Cantacuzino, care a aparținut lui Constantin Cantemir, a fost semnalat de Maria Chiper (*O călătorie de studii în URSS*, în *RdI*, 39, 1986, 10, p. 1015).

¹³² ASG, *Fond Biblioteca „V. A. Urechia”, IV/11.*

¹³³ ASI, *Doc.*, 425/74, 75; *TC*, V, p. 34.

¹³⁴ ASI, *Doc.*, 412/115; 436/4; *TC*, V, p. 53.

¹³⁵ ASI, *Doc.*, 436/6; ASG, *Fond Biblioteca „V. A. Urechia”, IV/11*; ASB, AN, MMCMV/6, nr. 4.

¹³⁶ Al.Kociubinski, *Graf Andrei Ivanovici Osterman i razdelâ Turzii iz istorii vostočinago voprosa*, Odessa, 1899, p. 186; E. Șulman, *Russko-moldavskoe boevoe*, p. 18—19.

¹³⁷ *Cronica Ghiculeștilor*, p. 495. Vezi și Pseudo-Enache Kogălniceanu, *Letopiseșul*, p. 9; T. S. Bayer, *op. cit.*, p. 361; E. Șulman, *Missia*, p. 220; Idem, *Russko-moldavskoe boevoe*, p. 17.

¹³⁸ C. Manstein, *Mémoires*, p. 11—12; E. Șulman, *Russko-moldavskoe boevoe*, p. 17.

¹³⁹ E. Șulman, *op. cit.*, p. 18.

După campania victorioasă din anii 1735—1736, când cucerește Azovul și Crimeea¹⁴⁰, Rusia își continuă pregătirile pentru organizarea unui război împotriva Imperiului Otoman. Intenționând să-și extindă operațiunile militare și pe teritoriul Țărilor Române, feldmareșalul Münnich s-a preocupat de constituirea unui corp de ostași români, pe care l-a pus sub comanda prințului Constantin Cantemir. Acestuia i-a acordat, la 27 aprilie 1738, gradul de brigadier, iar lui beizadea Dumitrașcu pe acela de maior¹⁴¹.

Cu o lună de zile înainte de cucerirea cetății Hotin, 19 august 1739, feldmareșalul Münnich era hotărât, notează C. Dapontes, să trimită, în Moldova, un corp de ostași sub comanda prințului „răzvrătit” Dumitrașcu Cantemir (7 iulie)¹⁴². La 26 iulie, domnitorul Grigore II Ghica, aflând că „un corp de cazaci și de ostași” conduși de C. Cantemir intenționează să cucerească Iașii, a părăsit tabăra de la Botoșani, retrăgându-se „pe cîmpia de la Galata”, în marginea Iașilor¹⁴³. În jurnalul armatei ruse este notat că în zilele de 26 și 27 iulie unitățile pe care le comanda C. Cantemir au trecut Prutul și Ceremușul și au înaintat cale de „200 de verste” (213 km), întorcându-se în tabără „cu cîteva mii de cai și vite”¹⁴⁴.

De la Hotin, feldmareșalul Münnich a coborît pe malul Prutului pînă la satul Isnovăț, cu toate că era conștient că ocuparea Moldovei nu va fi de prea lungă durată din cauza succeselor pe care turcii le raportau împotriva austrieilor¹⁴⁵. De la Isnovăț, feldmareșalul i-a trimis, din nou, pe cei doi frați Cantemir să strîngă „privantu și bucate turcești”. Dumitrașcu „au luat pre suptu munte” spre Suceava și apoi în „gios muntele a prăda pîn(ă) la Bacău” și s-au întors „cu du-

¹⁴⁰ Amănunte la L'Abbé Laugier, *Histoire des négociations pour la paix conclue à Belgrade*, I, Paris, 1767.

¹⁴¹ A. Baiov, *Russkaja armija v țarstvovanie imperatrițai Anny Ivannovny*, II, Sankt Petersburg, 1906, p. 88—89, folosită cu bunăvoința colegei Anca Trandaf. T. S. Bayer, *op. cit.*, p. 360; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 449; C. Șerban, *Relațiile politice româno-ruse în timpul războiului ruso-turc din 1737—1739*, în *ARS, Istorie*, X, 1956, 4, p. 125; G. Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse*, București, 1962, p. 143. La începutul campaniei, „corpul” lui Cantemir număra 324 de ostași. În primăvara lui 1739 erau 800 de voluntari (E. Șulman, *op. cit.*, p. 11, 14). Este greșită afirmația lui Dionisie Fotino că beizadea Constantin este fiul lui „Dumitrașcu vodă Cantemir” (*Istoria generală a Daciei*, III, p. 101).

¹⁴² Constantin Dapontes, *Ephémérides daces ou Chronique de la guerre de quatre ans (1736—1739)*, publiée par Emile Legrand, Paris, 1881, p. 288. Pentru cucerirea cetății Hotin, vezi I. C. Filitti, *Lettres et extraits concernant les relations des Principautés Danubiennes avec la France*, Bucarest, 1915, p. 257—258; Hurmuzaki, *Documente*, XVI, p. 448—449, MXVI.

¹⁴³ C. Dapontes, *op. cit.*, p. 258; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 449.

¹⁴⁴ Hurmuzaki, *Documente*, XVI, p. 435, MV; A. Kociubinski, *op. cit.*, p. 474. După datele publicate de *Annali di Europa... per l'anno MDCCXXXIX*, Londra, principele Cantemir a ajuns la Prut la 5 septembrie. Comanda 200 de grenadieri călări, 1 000 de dragoni și 500 de husari (p. 503). Manstein afirmă că prințul Cantemir ar fi devastat, înainte de a intra în Moldova, domeniile contelui Potocki, ca să se răzbune pentru nedreptatea pe care i-o făcuse cu doi ani mai înainte (*Mémoires*, p. 12).

¹⁴⁵ *Cronica Ghiculeștilor*, p. 449; N. Iorga, *Histoire des Roumains*, VII, p. 141.

ium“ la Iași. Constantin „au luat de la Isnovăț Jijie în gios și pe la Botășeni și-au răpezeit ca două mii oaste să prindă pe Gligorie Vodă“¹⁴⁶.

După ce beizadea Constantin a ajuns la satul Șipote, a dat poruncă unui polcovnic „cu o mie de oameni să treacă Bahluiul la Căcărezeni și să meargă prin Cirligătura împotriva lui Grigorie vodă“. Porunca a rămas fără de urmări, căci polcovnicul nu a putut trece de satul Scinteia¹⁴⁷.

La 29 august, domnitorul Grigore II Ghica era încă la Galata, așteptînd ajutoare turcești, cînd a aflat că beizadea Constantin se îndreaptă spre Iași. Neavînd suficientă armată, ca să-i poată rezista, a numit caimacami și s-a retras spre sudul țării¹⁴⁸. După două zile, beizadea Constantin era la „două leghe“ (8—10 km) de Iași. Înainte de a intra în oraș, 2 septembrie, i-a chemat pe caimacami și le-a poruncit „să iasă cu alai întru întîmpinarea lui cu toate breslele“. A fost primit, după cum poruncise, la Copou, de „mitropolit și cu caimacamii și cu alți boieri care se mai tîmplasă, și călugări și neguțători de la tura tîrgului despre Muntenime, și i-au închinat cheile țării și steagurile slujitorilor“. A tras la Frumoasa, palatul lui Grigore vodă, iar oastea, 3000 de husari, dragoni și români, și-a așezat tabăra prin împrejurimi. A capturat 30 de steaguri, tunuri, orz, biscuiți, făină și vinuri bune¹⁴⁹.

Feldmareșalul Münnich a intrat în Iași la 3 septembrie, cu vreo 10000 de ostași, fiind întîmpinat de mitropolit, împreună cu caimacamii și alți boieri „care să tîmplasă, făcîndu-i mare cinste, păn(ă) l-au dus în curțile domnești“. A păstrat căimăcămia lăsată de domnitorul Ghica — Sandu Sturdza mare logofăt și Iordache Cantacuzino Deleanu mare vornic — și a întocmit 12 „ponturi“, care au fost citite boierilor de beizadea Constantin Cantemir în casa cumnatului său, Toader Palade¹⁵⁰, unde s-a mutat după sosirea lui Münnich la Iași. Boie-

¹⁴⁶ I. Neculce, *Letopisețul*, p. 823; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 449. C. Cantemir a trecut Prutul, fără a întîmpina nici o rezistență, la 25 august (Francis Ley, *Le maréchal de Münnich et la Russie au XVIII-e siècle*, Paris, 1959, p. 294; A. Kociubinski, *op. cit.*, p. 482).

¹⁴⁷ *Cronica Ghiculeștilor*, p. 451. Neculce spune că de la Căcărezeni „au trecut Bahluiul ș-au luat pre la Șanta de au trecut codrul la Vaslui“. De aici s-au întors înapoi „că se teme(a) de tătari“ (*Letopisețul*, p. 824).

¹⁴⁸ C. Dapontes, *op. cit.*, p. 290—291; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 449; A. Baiov, *op. cit.*, p. 242—243.

¹⁴⁹ Hurmuzaki, *Documente*, p. 454, MXXII; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 451; I. Neculce, *Letopisețul*, p. 824; Manstein, *Mémoires*, II, p. 29; Francesco Becattini, *Storia ragionata dei Turchi*, V, Venezia, 1788, p. 197; V. Mihordea, *Contribuție la istoria păcii de la Belgrad*, p. 33—34; N. Iorga, *Histoire des Roumains*, VII, p. 143; Fr. Ley, *Le maréchal Münnich*, p. 295; A. Baiov, *op. cit.*, p. 246. Pseudo-Enache Kogălniceanu notează că feldmareșalul Münnich, la îndemnul lui Cantemir, „au răsipit curțile domnești de la Frumoasa și casele agăi Enache“ (*Letopisețul*, p. 9). Aici informația greșită că Dimitrie și Constantin erau fiii lui Dimitrie Cantemir. A fost preluată de Const. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III, 1, p. 236). Vezi și Alexandru Marcu, *Romanticii italieni și românii*, în *ARMSL*, s. III, t. II, 1925, p. 57. După *Annali di Europa* prințul Cantemir a intrat în Iași la 12 septembrie (p. 504); /I. C. Filitti/, *Cărți vechi*, în *RI*, X, 1924, p. 113—114.

¹⁵⁰ Cumnatul său plecase din Iași însoțindu-l pe domnitorul Grigore Ghica în retragerea sa (I. Neculce, *Letopisețul*, p. 833—835).

rii prezenți s-au trudit să arate „că este cu neputință să ducă la bun sfârșit aceste cereri“, dar pînă la urmă „i-au făcut cu di-a sila di-au iscălit“, căci Münnich îi amenințase că „de n-or priimi, a da foc tîrgului“¹⁵¹.

După știri din presa franceză („Journal historique du Verdun“), Münnich a convocat „Statele“ (Adunarea) Moldovei pentru a le propune să aleagă un nou domn. Se credea că alegerea „ar putea să cadă asupra prințului Cantemir, fratele prințului cu același nume, ambasadorul Rusiei la curtea Franței“¹⁵². Dogele Venetiei era informat, la 27 septembrie 1739, că domnitorul Moldovei a fost înlocuit cu Cantemir¹⁵³. Dapontes afirmă însă „că cei doi fii ai domnitorului Dumitrașcu și fiul lui Duculeț“¹⁵⁴, care erau în conflict, își disputau tronurile Moldovei și Țării Românești“¹⁵⁵. Nu se știe dacă țarina Ana Ivanovna intenționa să ratifice alegerea lui C. Cantemir, care mai spera, chiar și după încheierea păcii de la Belgrad (18 septembrie 1739) în realizarea planului său¹⁵⁶. Cardinalul Fleury, participant la tratativele de pace pe care le media Franța, îi scrie din Iași, la 4 octombrie, lui Andrei Ivanovici Ostermann, ministrul de externe al Rusiei, că „prințul Cantemir, a cărui probitate și bună credință nu prea pot să o laud, mi s-a părut foarte mulțumit și aceasta îmi ajunge ca să mă bucur și eu“¹⁵⁷. Iluzii care s-au risipit odată cu retragerea lui Münnich din Iași. Este curios că nici Neculce, care se înrudea cu Cantemireștii¹⁵⁸, și nici autorul cronicii Ghiculeștilor, contemporani cu evenimentele, nu consemnează un asemenea proiect.

Cînd a plecat din Iași, Münnich a luat cu el „pe mitropolitul Antonie și pe boierii caimacami, pe care i-a dus la cortul său din tabăra cea mare“. Pe boierii caimacami i-a făcut „senatori“, iar pe Constantin Cantemir, prin mijlocirea lor, l-a numit „protosenator“¹⁵⁹. Titlatură care, în nici un caz, nu putea echivala cu aceea de domn.

Din tabăra de peste Prut, de la Zagarancea, Münnich l-a trimis pe Dumitrașcu Cantemir „cu cazaci și cu catani și cu moscali“ să-l prindă pe Grigore Ghica, despre care aflase că este la Șerbănești, pe Birlad, în ținutul Tecuci. Domnitorul Ghica, aflînd că este urmărit, a trecut Siretul și a fugit la Brăila. Dumitrașcu Cantemir nu a îndrăz-

¹⁵¹ I. Neculce, *Letopisețul*, p. 825—828 ; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 453 ; I. C. Filitti, *Lettres et extraits*, p. 257—258 ; N. Iorga, *op. cit.*, VII, p. 144 ; V. Mihordea, *Contribuție...*, p. 34.

¹⁵² V. Mihordea, *Contribuție...*, p. 13—14, 36. Este greșită informația că beizadea C. Cantemir este frate cu Antioh Cantemir, fiul lui Dimitrie Cantemir.

¹⁵³ Hurmuzaki, *Documente*, IX, 1, p. 671, DCCLXXXIV.

¹⁵⁴ Ar putea să fie vorba de fiul din cea de a doua căsătorie, cu Eufrosina, despre care Neculce spune că „s-au dus la muscali“ (*Letopisețul*, p. 446). Și Dapontes face aceeași greșeală ca și autorul notei din „Journal historique“.

¹⁵⁵ C. Dapontes, *Éphémérides*, p. 360.

¹⁵⁶ V. Mihordea, *Note cu privire la Antioh Cantemir*, București, 1946, p. 19.

¹⁵⁷ *Sbornik*, vol. 86, 1893, p. 115.

¹⁵⁸ Maria, soția cronicarului, era fiica Ruxandrei Cantemir, sora domnitorilor Antioh și Dimitrie Cantemir, și a lui Lupu Bogdan. Vezi și Dumitru Velciu, *Ion Neculce*, București, 1968, p. 186, 197.

¹⁵⁹ *Cronica Ghiculeștilor*, p. 455.

nit să-l urmărească și „s-au întorsu înapoi și au lovit și cei de iasta parte și cei de ceia parte, de i-au prădat, de au rămas oamenii cu peili goale, numai cu sufletele“. Nu a fost cruțată nici mănăstirea Mera, ctitoria Cantemireștilor. Dapontes notează că această acțiune, la care a participat și Constantin Cantemir, a avut loc la 22 septembrie¹⁶⁰.

La întoarcerea în tabără, Constantin beizadea a primit ordin să plece la Huși „ca să stea în preajma tătarilor“. Pentru acesta a adunat „mulți moldoveni, pe unii de bună voie, din prostia lor, pe alții cu sila, a plecat cu polcul său și cu aceștia, ca la vreo mie de oameni, a mers de-a lungul Prutului, strângînd din sate, cu sila, oameni neînarmați, care țineau ciomege în mînă, ca să se creadă că are oaste numeroasă“. După ce o parte din ostașii săi au fost risipiți de tătari, Constantin beizadea a plecat din părțile Hușilor și s-a întors la Iași, silindu-i pe caimacami să plătească „banii ploconului și a mesii lui Menih feldmareșal“. Văzînd că aceștia nu pregătesc banii ceruți, de acord cu generalul Piotr Mihailovici Șipov, care era tot în Iași, i-a pus sub pază mare pe boierii caimacami. Cînd a primit poruncă de la Mînnich să părăsească Iașii, simbătă 13/24 octombrie, „au purces a căuta în toate mănăstirili bani sau odoară și n-au găsit, iar haine n-au luat în Eși. Iar grecești, turcești au luat tot ce-au găsit, și a unora ce iera sluge lui Gligorie vodă. Mai multu Constantin beizadea le lua cu el“¹⁶¹.

Din cauza acestor prădăciuni, Constantin Cantemir și-a pierdut, după cum observa N. Iorga, „pentru totdeauna prestigiul său de domn eliberator“¹⁶², pe care-l avusese, cît de cît, la intrarea în Iași. Nici chiar cei care au fost suspectați de simpatie pentru Cantemirești și ruși, cum a fost cronicarul Ion Neculce, care a fost închis „la bașbulubaș cîteva dzile“ pentru că ar fi fost „amestecat la niscaiva fapte“¹⁶³, nu s-a ferit să scrie, în cronica lui, despre toate relele făptuite.

Nu știm dacă beizadea Constantin a mai zăbovit în Moldova sau a plecat, pe dată, în Rusia, unde își continuă activitatea militară. În 1741 participă la războiul împotriva Finlandei, comandînd un regiment de husari moldoveni. Peste trei ani, în 1744, este înaintat la gradul de general-maior iar în 1765 este trimis, cu regimentul său, în Ucraina, pentru paza cetăților. A fost înaintat apoi la gradul de general-locotenent și la 16 martie 1765 a fost pus în retragere¹⁶⁴.

¹⁶⁰ I. Neculce, *Letopisețul*, p. 829; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 457; C. Dapontes, *Éphémérides*, p. 364—367; C. Erbiceanu, *Cronicarii greci*, p. 148; A. Baiov, *op. cit.*, p. 251; D. P. Bogdan, *Legăturile serdarului Lupu Anastasă (1721—1751)*, în *SMIM*, II, 1957, p. 356—357.

¹⁶¹ I. Neculce, *Letopisețul*, p. 832—833; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 457. Pseudo-Enache Kogălniceanu mai precizează că „la octomvrie 13 zile (stil vechi, n.n.) au lovit tătarii despre Tătărăși și turcii despre iaz. Și de grabă au eșit Cantemir cu cîte polcuri au putut stringe“ (*Letopisețul*, p. 10). C. Dapontes, *Éphémérides*, p. 381; S. Zotta, *Mănăstirea Golia*, p. 10; N. Iorga, *Studii și documente*, XXIV, p. 87. Vezi și C. A. Stoide, *Tîrgul lui Barnovșchi vodă*, în *AM*, I, p. 10; V. A. Urechia, *Inscripțiuni după manuscrise*, în *ARMSI*, s. II, t. IX, 1887, p. 49, 60.

¹⁶² N. Iorga, *Histoire des Roumains*, VII, p. 147.

¹⁶³ I. Neculce, *Letopisețul*, p. 841.

¹⁶⁴ T. S. Bayer, *op. cit.*, p. 360; D. P. Bogdan, *Un dialog*, p. 359—360.

Șt. Ciobanu a afirmat că a înnebunit, crezându-se domnitor al Țărilor Române¹⁶⁵, dar la 30 mai 1772 Constantin Cantemir era în plinitudinea facultăților mintale, căci scrie, din Rogani, „fratelui Nicolae Iordachevici“ că fiul său, „prințul Dimitrie“, vine în Moldova și-l va căuta ca să se sfătuiască „în privința averii răposatului meu frate, prințul Ioniță“, ajunsă, cu „mare viclenie“, în stăpînirea nepotului Constantin Palade¹⁶⁶. Intervenția aceasta a rămas fără de rezultat și de aceea, peste cîteva luni, în septembrie, avînd de la tatăl lui „vechilec ca să caut și să scot toată această clironomică avere“, „prințul Dimitrie“ se adresează marelui Petru Alexandrovici Rumeanțev cu rugămintea ca să ia de la Constantin Palade și de la cumantul lui, Arghir Bostangioglu toată averea ce „să cădea să le ia numai unul, tatăl meu“ și să i le dea lui¹⁶⁷.

Nu cunoaștem rezoluția lui Rumeanțev, dar la 3 noiembrie 1772 acesta îi acordă lui Constantin Cantemir, general-porucic, o „carte“ prin care locuitorii de pe moșia lui, Duscenii, ținutul Hotin, erau scuțiți de orice „fel de dajdii și havalele“, „Cartea“ a fost reinnoită de Divanul Cnejeiei Moldovei la 14 iulie 1774¹⁶⁸. Tot în vara acestui an, la 2 august, Constantin Cantemir trimite de la Rogani pe „vagmistrul Martinov“, ca să-i aducă „veniturile noastre domnești“ din satele Bedrosenii și Duscenii, bîntuite, de altfel, de tot soiul de „asupriri și distrugeri“¹⁶⁹.

Demersul lui Constantin Cantemir, prin fiul lui Dimitrie, va fi reluat în august 1775, de cumnatul lui, Pantazi Cămpineanu, deși se pare că nu a existat nici o legătură directă între aceste două solicitări.

Constantin Cantemir a fost căsătorit de trei ori: cu Ilinca, fiica lui Ionașcu Balș și a Saftei Grigore Ursache¹⁷⁰, la București, probabil, în intervalul aprilie 1733 — iunie 1737¹⁷¹; în Rusia s-a recăsătorit în ianuarie 1741 cu Natalia Ivanovna Golovin, fiica amiralului Ivan Mihailovici Golovin, care a decedat la puțină vreme după căsătorie. A treia soție a fost Sofia Bogdanova Pasek, fiica lui Bogdan Vasilievici Pasek, decedată la Moscova la 17 iunie 1783. Din prima căsătorie a avut o fată, Maria, din a treia căsătorie un fecior, Dimitrie¹⁷².

¹⁶⁵ Șt. Ciobanu, *op. cit.*, p. 454—455. Informație preluată, probabil, de la A. B. Lobanov-Rostovski, *Russkaia rodoslovnaia kniga*, I, Petersburg, 1895, p. 234, unde se afirmă că a stat închis 17 ani în cetatea Revel.

¹⁶⁶ ASB, *Doc. ist.*, LXXXIX/35.

¹⁶⁷ ASI, *Doc.*, 412/185; S. Zotta, *op. cit.*, p. 35—36.

¹⁶⁸ ASI, *Doc.*, 412/186.

¹⁶⁹ Ibidem, 414/257, folosit prin amabilitatea profesorului Alexandru Andronic.

¹⁷⁰ Maria Dogaru, *Un armorial românesc din 1813. Spița de neam a familiei Balș dotată cu steme*, București, 1981, p. 97, nr. 50; BCS, *Doc.*, LXXX/11; *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 418. Datele lui Mihai Cantacuzino sînt confuze: „Maria, fata Ilinței Bălșoii“ este, de fapt, fiica lui Constantin Cantemir. Spița familiei Balș din 1813 spune despre Ilinca Balș că a fost soacra lui Pantazi Cămpineanu (M. Dogaru, *op. cit.*, p. 96, nr. 48).

¹⁷¹ Se pare că Ilinca Balș mai trăia la 8 iulie 1764 (ASB, *Fond S. Zotta*, dos. 19, f. 47).

¹⁷² T. S. Bayer, *op. cit.*, p. 360; A. B. Lobanov-Rostovski, *op. cit.*, p. 234; *Russkaia rodoslovnaia kniga*, p. 52; *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 408; G. Bezviconi, *Roirea familiilor românești peste Nistru*, Iași, 1941, p. 14—15. C. Gane pretinde că ar mai fi avut un băiat, Ion, „om cu viață neregulată“ (*op. cit.*, II, p. 141).

Constantin Cantemir a murit la 6 octombrie 1776 la Rogan, gubernia Harkov¹⁷³.

Dumitrașcu beizadea a rămas în armata țaristă și după anul 1739, dar nu a mai obținut grade superioare aceleia pe care-l primise spre sfârșitul campaniei din Moldova. Nu a fost căsătorit. A murit la Moscova în 1758¹⁷⁴.

Filica lui Constantin Cantemir, Maria, s-a căsătorit, în Țara Românească, cu Pantazi Câmpineanu¹⁷⁵. Au avut doi băieți: Scarlat și Constantin.

La 3 iulie 1760, Maria păhârnicasca, așa este numită în document, se judecă cu mătușa ei, Anița Palade, pentru averea rămasă de la Ioniță Cantemir. Divanul boierilor stabilește că, într-adevăr, lui beizadea Constantin i se cuvenea parte din satul Valea Seacă, pe care însă a zălogit-o lui Mahmut negustorul pentru 798 de lei. Satul a fost vîndut și răscumpărat de Toader Palade vistiernic. I s-ar mai fi cuvenit parte din satul Zărnești, ținutul Covurlui și din casele „Cea-urului“ din Iași, dar toate acestea au fost oprite, împreună cu ceea ce i se cuvenea lui Dumitrașcu, de Anița Palade, pentru 1650 de lei dați de aceasta fratelui mai mic. Deoarece Constantin moștenise averea rămasă de la Dumitrașcu, după moartea lui, trebuia să plătească datoria fratelui¹⁷⁶. La acest proces se referă, probabil, Dimitrie Cantemir, în septembrie 1772, cînd scrie că sora lui, Maria, a cheltuit „nu puțină somă de bani la giudecăți“, toată averea rămînînd „la stăpînirea fără de lege“ a mătușii lor.

¹⁷³ *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 418; T. S. Bayer, *op. cit.*, p. 360; Șt. Cioabanu, *op. cit.*, p. 435.

¹⁷⁴ T. S. Bayer, *op. cit.*, p. 361; *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 418; Șt. Cioabanu, *op. cit.*, p. 455; A. B. Lobanov-Rostovski, *op. cit.*, p. 234; *Russkaia rodoslovnaia kniga*, p. 52.

¹⁷⁵ *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 108, 418. Era fiul lui Părvu Câmpineanu și a Chiajnei Albeasca sau Grădișteana (*Buciumul*, I, nr. 34, 1 mai 1863, p. 136). La 1 septembrie 1751 avea rangul de mare clucer (Th. Rădulescu în RA, XLIX, vol. XXXIV, 2, p. 303). Ca mare stolnic semnează la 2 decembrie 1756 (*ibidem*, p. 317). Mare paharnic este în intervalul 20 octombrie 1758 — 18 februarie 1759 (*ibidem*, p. 312). Ca mare clucer semnează, din nou, între 20 februarie — 2 iunie 1769 (*ibidem*, p. 303). În domnia lui Ștefan Racoviță (26 ianuarie 1764 — 18 august 1765) este arestat împreună cu Pană Filipescu, Grigore Băleanu și Ion Bălăceanu (*Genealogia Cantacuzinilor*, p. 140—144; N. Iorga, *Histoire des Roumains*, VII, p. 226). După ce domnitorul Manole Giani-Ruset părăsi capitala și armatele rusești intrară în București, Pantazi Câmpineanu, care-l susținuse pe maiorul Nazarie Karazin în atacul de la 16 noiembrie 1769, deveni membru al Divanului prezidat de banul Mihai Cantacuzino (*Genealogia Cantacuzinilor*, p. 187; Al. Papiu Ilarian, *Tesaur de monumente istorice pentru România*, II, București, 1863, p. 280; N. Iorga, *Histoire des Roumains*, VII, p. 331). La 24 noiembrie 1770 semnează ca vornic al Țării de Sus (Th. Rădulescu, în RA, vol. XXXIV, 1, p. 120). A făcut parte din delegația de boieri care a plecat în martie 1770 la Petersburg (V. A. Urechia, *Istoria evenimentelor din Orient*, în ARMSI, s. II, t. X, 1839, p. 375, 395; N. Iorga, *Histoire des Roumains*, VII, p. 320). A decedat în anul 1777. Este greșită opinia lui Bantâș-Kamenski că era moldovean și că cei doi fii, pe care i-a avut, au fost ofițeri în armata rusă (*Siècle de Pierre le Grand*, Paris, 1826, p. 391—392). Afirmatii eronate și la Viorica Diaconescu, *Pantazi Ghica*, București, 1987, p. 6.

¹⁷⁶ ASI, ms. nr. 1769, f. 19—20.

La 19 aprilie 1763, Pantazi Câmpineanu se judecă la Iași, prin vechiul Enache Cucuzel, cu Iordache Cantacuzino, fost mare spătar, pentru două moșii, Drăgușeni și Mileuca, din ținutul Dorohoi, care ar fi fost date zestre Ilincăi Balș, soacra lui. Domnitorul Grigore Calimachi îi dă câștig de cauză, la 2 septembrie 1763, lui Iordache Cantacuzino. La 1 martie 1768, Constantin Costescu, fost mare șetrar, și cu nepoata lui, „Maria Cantimireasa ce o ține d[umnea]lui Pantazi Câmpineanu, fost mare clucer“, vînd niște vaduri de moară și o moșie de lângă Buzău, pe care o aveau de la „moșul nostru“, Iorga fost mare sulger¹⁷⁷.

Convins, poate, că soția lui fusese nedreptățită în judecata cu Anița Palade, Pantazi Câmpineanu a redeschis acest proces. Dintr-o anafora a boierilor moldoveni, întocmită la 30 august 1775, știm că-și susținea astfel revendicările: averea socrului său „s-au luat pe seamă domnească ca niște averi a unuia ce s-au hainit de la o împărăție la alta“ și a fost dată, apoi, în vremea domniei lui Ioan Mavrocordat, în 1744—1745, lui Ioniță Cantemir, la cererea acestuia. Câmpineanu pretindea că domnitorul Ioan Mavrocordat i-a „făcut strîmbătate“, căci „averile hainilor“ se iau numai cînd nu au moștenitori. Boierii care întocmesc anaforoa, ca și domnitorul Grigore III Ghica, pe temeiul „pravilei“ nu-i dau dreptate, averea solicitată rămînînd, pe mai departe, în seama lui Constantin Palade și a surorilor lui¹⁷⁸.

Tot în acest an, 1775, Pantazi Câmpineanu, fost mare vornic, după o mai lungă judecată, s-a învoit cu Lupu Balș, fost mare logofăt, fraatele soacrei lui, pentru satul Drăgușeni și jumătate din satul Pînzăreni de peste Prut, care făcuseră parte, cîndva, din zestrea Ilincăi Balș¹⁷⁹.

Maria a supraviețuit soțului. La 11 decembrie 1777, cînd iscălește Maria Cantemir, îi dăruiește lui hagi Dumitrachi, fost mare sulger, un loc din „casele mele cele de zestre“, pentru că „s-au aflat cu slujbe și cu osîrdie spre slujbele mele“¹⁸⁰. Peste cîțiva ani, la 5 iunie 1781, clucereasa Maria Câmpineanu își hotărîcea moșia Bogdănei, ținutul Ialomița¹⁸¹. La 8 august 1786 era călugărită: Marta monahia Câmpineanu dă acum o „volnicie“ pentru niște bani ce trebuia să-i ia de la fiul ei, Scarlat¹⁸².

De la cea de a treia soție, Sofia Bogdanova Pasek, Constantin Cantemir a avut un fiu, Dimitrie, născut în 1749¹⁸³. A îmbrățișat și el

¹⁷⁷ BCS, *Doc.*, LXXI/10, 11, 14, 15. ASB, *Doc. ist.*, MCDXXXI/18.

¹⁷⁸ ASI, *Doc.*, 412/189; TC, V, p. 57; IN, IV, p. 184.

¹⁷⁹ ASB, *Doc. ist.*, DCCVII/40; Idem, *Fond S. Zotta*, dos. 19, f. 47.

¹⁸⁰ ASB, AN, CVII/59. Folosește sigiliu cu coroană princiară și inițialele M R C N.

¹⁸¹ ASB, *Dos. ist.*, CDVIII/73.

¹⁸² Ibidem, DCXV/156. La 1 aprilie 1783 semnase Maria Cantemiroaia (Ibidem, MLXXXVII/167, G. D. Florescu, *Din vechiul București*, 1935, p. 121.

¹⁸³ A. B. Lobanov-Rostovski, *op. cit.*, p. 235; *Russkaia rodoslovnaia kniga*, p. 52; V. Gervescu, *Dimitrie Cantemir*, p. 20. N. Docan greșește cînd afirmă că Dimitrie este fiul lui Dumitrașcu (BAR, A, 581, vol. 1, p. 284). T. S. Bayer susține că din prima căsătorie a mai avut doi fii: Scarlat și Constantin. (*op. cit.*, p. 361). De fapt, aceștia sînt fiii lui Pantazi Câmpineanu și ai Mariei Cantemir.

cariera militară. A participat, cu gradul de colonel-locotenent, la campania armatei ruse la Dunăre, în 1771, distingându-se, la 25 octombrie, în luptele pentru cucerirea cetății Giurgiu, prin „rîvnă și vitejie”¹⁸⁴. Într-o relatare a acestor evenimente se precizează: „în toate aceste lupte din Țara Românească pretutindeni era de față și Cantemir și peste tot locul se arată viteaz, ca și ceilalți ofițeri”¹⁸⁵. Spre sfîrșitul anului 1773 era comandantul Banatului Olteniei, nemulțumind populația prin măsurile abuzive pe care le aplica. De aceea, la începutul anului 1774, boierii olteni îl roagă pe generalul Kamenschi să aibă milă de „Bănatul sărac”, care suferă atât de mult de pe urma turcilor și a „tîlhăriei” principelui Cantemir. Rugămintele luate în seamă de generalul Ru-meanțev care a dat dispoziții pentru „păstrarea ordinii în Banatul Craiovei”¹⁸⁶. S-a reîntors în Rusia, căci la 4 august era de cîtăva vreme la Petersburg¹⁸⁷.

A suferit, în anii următori, de o „boală grea”. La 20 septembrie 1809 amintește, într-o scrisoare, de „boala mea îndelungată”¹⁸⁸. S-a căsătorit, în 1774, cu Cecilia Mustafa, de care s-a despărțit. A avut un fiu, Antioh, înfiat, după moartea mamei, în 1793, de căpitanul polon Iosif Robski, sub numele de Vicențiu Robski. După un îndelungat proces a reușit să obțină recunoașterea adevăratei identități. Nu am întîlnit deocamdată, alte surse documentare care să confirme aceste date consemnate de Hașdeu. A.B. Lobanov-Rostovschi amintește că Dimitrie ar fi avut o „legătură” cu Elisabeta Hrușova¹⁸⁹.

Socotindu-se, deci, fără urmași direcți. Dimitrie face, încă din 1804, intervenții pentru aducerea în Rusia a stolnicului Constantin Cămpineanu¹⁹⁰, nepot al doilea de soră, ca să-l lase moștenitor. În februarie 1808, acesta era hotărît să plece să-și viziteze unchiul, care se oferă să-i trimită un om al lui, ca să aibă un însoțitor¹⁹¹. Neliniștit

¹⁸⁴ N. Iorga, *Acte și fragmente*, II, București, 1896, p. 53—54; *Geschichte des gegenwärtigen Kriegs zwischen Russland, Polen und der Ottomanischen Pforte*, XV, Frankfurt und Leipzig, 1772, p. 37, 43—44; Fr. Becattini, *Storia ragionata*, VI, p. 199; Bantâș-Kamenski, *Siècle de Pierre le Grand*, p. 391—392; V. Gervescu, *op. cit.*, p. 20; T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 57—58; *Cronici și povestiri românești versificate (sec. XVII—XVIII)* Studiu și ediție... de Dan Simonescu, București, 1967, p. 136.

¹⁸⁵ T. S. Bayer, *op. cit.*, p. 361; Hurmuzaki, *Documente*, XIV, 2, p. 1215—1216, MCCIV; V. A. Urechia, *Istoria evenimentelor din Orient*, p. 400, 408; S. Zotta, *op. cit.*, p. 45.

¹⁸⁶ L. T. Boga, *A doua ocupație rusească a Țărilor Române*, Chișinău, 1930, p. 58—59.

¹⁸⁷ ASI, Doc., 414/257.

¹⁸⁸ T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 63—64; Bantâș-Kamenski, *op. cit.*, p. 391—392; *Enциклопедический словарь*. Izdateli F. A. Brokhaus, I. A. Efrom, XIV, Petersburg 1895, p. 314; V. Gervescu, *op. cit.*, p. 20.

¹⁸⁹ B. P. Hașdeu, *Limba slavonă la români*, în *Traian*, I, nr. 50, 26 august 1869, p. 199. A. B. Lobanov-Rostovschi, *op. cit.*, p. 235.

¹⁹⁰ T. G. Bulat, *Legăturile familiare*, p. 60. Este fiul lui Scarlat Cămpineanu și a Luxitei Căndescu. După datele catagrafiei din 1829 s-a născut în 1782 (I. C. Filitti, *Catagrafia oficială de toți boierii Țării Românești la 1829*, în *RA*, II, 1927—1929, p. 292). După o informație din 1808 a Divanului Țării Românești s-ar fi născut în 1788, căci în 1808 avea 20 de ani (T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 58).

¹⁹¹ ASI, *Fond Kretzulescu-Lahovary*, dos. 583, f. 20—21.

de întârziere, Dimitrie Cantemir îi mai scrie o scrisoare din Petersburg, la 11 iulie, mărturisindu-și speranța că nepotul lui nu a renunțat la călătorie, dar de-abia la 3 septembrie Divanul Țării Românești intervine (Câmpineanu era ispravnic al județului Buzău) pe lângă Serghei Kușnicov, președintele Divanului din Țara Românească și Moldova, ca să i se îngăduie plecarea¹⁹². A ajuns la Petersburg spre sfârșitul anului.

În scrisoarea prin care-i mulțumește lui Kușnicov pentru această bunăvoință, la 20 septembrie 1809, Dimitrie Cantemir îi cere sprijinul pentru regăsirea averii tatălui său. În acest scop a trimis boierului Teodor Balș „oarecare dovezi în cercetarea averii rămasă în Moldova”. Intervenții pe lângă Divanul Cnejei Moldovei s-au făcut, căci s-a păstrat o spiță, fără dată, a descendenților lui Antioh vodă Cantemir, în care este trecut și „Dimitrie jăluitor ce cerea clironomie”¹⁹³.

Nu se cunoaște încă în ce au constatat acele „multe feluri de pricini” din cauza cărora Constantin Câmpineanu nu reușise să plece la Petersburg nici la 3 septembrie 1808, când Divanul Țării Românești intervine favorabil pe lângă senatorul Kușnicov. Stolnicul Câmpineanu se adresează și el lui Kușnicov pentru a-i elibera pașaportul necesar, anunțând, totodată, că Divanul i-a îngăduit să absenteze trei, patru luni de la postul de ispravnic al ținutului Buzău¹⁹⁴.

Divanul țării socotea că stolnicul Câmpineanu nu trebuie să fie singurul moștenitor al lui Dimitrie Cantemir, întrucât mai are alte două nepoate, fiicele clucerului Constantin Câmpineanu „mult mai sărace”, pentru că „nu au nici mamă, nici tată, nici clironomie părintească”. Aceste constatări au fost comunicate lui Kușnicov, la 5 octombrie 1808, pentru a fi transmise lui Dimitrie Cantemir¹⁹⁵.

Stolnicul Constantin Câmpineanu a plecat spre Petersburg în jurul datei de 15 octombrie 1808 și s-a reîntors către sfârșitul anului¹⁹⁶.

Dimitrie Cantemir și-a lăsat, printr-un testament întocmit în 1819, toată averea, evaluată la 300 000 de ruble, copiilor lui Scarlat Câmpineanu¹⁹⁷, nerenunțând la vechea lui idee de a-și aduce un nepot pe lângă el. La 16 noiembrie 1819 a trimis o scrisoare din Kiev prin care cerea ca să vină în Rusia fetele clucerului Constantin Câmpineanu, fratele lui Scarlat, Elena și Maria. Dorință care nu i s-a îndeplinit¹⁹⁸.

După moartea lui Dimitrie Cantemir, 17 iunie 1820, averea a fost înșușită de prințul rus Șahovschi, descendent din familia Passek. Pretențată la avere a fost și o strănepoată a Mariei Dudesco, Elisabeta, căsătorită cu contele Bulgari¹⁹⁹.

¹⁹² Ibidem, f. 18 ; T. G. Bulat, *Legături familiare*, p. 59—61.

¹⁹³ *Trudi bessarabskoi gubernskoi ucenoi arhivnoi Komissii*, III, Chișinău, 1907, p. 484—486 ; ASI, *Doc.*, 413/282 ; ASB, *Fond S. Zotta*, dos. 27, f. 36 ; T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 64—65.

¹⁹⁴ T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 59, 60—61 ; S. Zotta, *op. cit.*, p. 43—44.

¹⁹⁵ T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 61—62.

¹⁹⁶ Ibidem, p. 64—65.

¹⁹⁷ ASB, *Fond Kretzulescu-Lahovary*, dos. 583, f. 15—15v. Testamentul nu este datat. Vezi și Nicolae Kretzulescu, *Amintiri istorice*, București, 1940, p. 62—63.

¹⁹⁸ ASB, *Fond Kretzulescu-Lahovary*, dos. 583, f. 7.

¹⁹⁹ A. B. Lobanov-Rostovski, *op. cit.*, p. 235—236 ; BAR, ms. rom., 5148, f. 720 ; T. G. Bulat, *op. cit.*, p. 58 ; Z. C. Arbure, *Despre averea familiei Cantemir în Rusia*, în *RIAF*, XI, 1910, p. 188.

Țercetări asupra averii pe care Dimitrie Cantemir ar mai fi avut-o în Moldova se fac, la cererea consulatului rus din Iași, în august 1833. Cunoaștem răspunsurile isprăvnicilor Bacău și Vaslui, care comunică Postelniciei că nu au știință ca acesta să fi stăpinit moșii în aceste ținuturi²⁰⁰.

Demersuri pentru obținerea averii lui Dimitrie Cantemir fac și fiii lui Scarlat Câmpineanu. Înainte de 22 septembrie 1833, Anica Kretzulescu²⁰¹ era în corespondență cu Ignatie Iacovenco, consulul Rusiei la București, pentru această chestiune. La această dată, Iacovenco făcuse o călătorie în Rusia și înaintase un protest Senatului din Moscova. Reușise să intre în posesia originalului „testamentului general al răposatului principe Cantemir“, pe care l-a predat lui Ioan Câmpineanu, fratele Anicăi Kretzulescu²⁰². La începutul anului următor, aceasta este încunoștințată că peste câteva luni Senatul va da hotărârea definitivă²⁰³. Peste un an de zile, la 6 aprilie 1835, Iacovenco o informează pe Anica despre nereușita intervențiilor făcute, autoritățile rusești dînd dreptate Elisabetei Bulgari și lui Șahovschi. Se pregătea să plece la Moscova și Petersburg „cînd neapărat va cere trebuință ca să grăbesc săvîrșirea acestei pricini în folosul nostru²⁰⁴, măcar că sînt cheltuielile drumului grele“²⁰⁵. Procesul, care a durat pînă la sfîrșitul anului 1840, a fost pierdut de familia Câmpineanu, obligată să plătească, pentru „nedreapta întreprindere de judecată“, o amendă de 9600 de galbeni²⁰⁶.

Cu moartea lui Dimitrie Cantemir se stinge linia masculină a descendenților lui Antioh vodă Cantemir²⁰⁷. Mărturia Divanului Moldovei dată, la 7 iulie 1823, lui Vasile Cantemir, secretarul consulatului Austriei din Iași, că „să tragi din neamul Cantemireștilor“, este, așa cum a remarcat S. Zotta, o declarație de „complezență“²⁰⁸.

²⁰⁰ ASI, Tr. 255, op. 280, dos. 271, f. 1; Tr. 726, op. 813, dos. 1602, f. 1, comunicate de Iuliu Ciubotaru, căruia îi mulțumim și pe această cale.

²⁰¹ A fost căsătorită cu Alecu Kretzulescu; sînt părinții doctorului Nicolae Kretzulescu.

²⁰² ASB, *Fond Kretzulescu-Lahovary*, dos. 53, f. 1, text în lb. greacă, folosit prin amabilitatea colegei Cornelia Papacostea-Danielopolu.

²⁰³ ASB, *Fond Kretzulescu-Lahovary*, dos. 53, f. 2. Vezi și f. 6, scrisoare din 17 martie 1834.

²⁰⁴ Consulul rus încheiasă un contract cu Anica Kretzulescu pentru cîștigarea acestui proces. Într-o scrisoare din 9 ianuarie 1841 el vorbește de „folosul cîștigului“ ce ar urma să-l aibă (ASB, *Fond Kretzulescu-Lahovary*, dos. 53, f. 10).

²⁰⁵ ASB, *Fond Kretzulescu-Lahovary*, dos. 53, f. 3—3v.

²⁰⁶ *Ibidem*, f. 10, 11; dos. 583, f. 6. În cursul anului 1835 face intervenții, pentru obținerea moștenirii, și Ion Câmpineanu (Elena Grigoriu, *Zorii teatrului în Țara Românească*, București, 1983, p. 100).

²⁰⁷ Bantăș-Kamenski, *op. cit.*, p. 391—392. Poetul C. Stamati, transmitîndu-i lui Filaret Scriban, la 15 ianuarie 1841, știri despre opera lui Dimitrie Cantemir, precizează că la Harcov „trăiește o strănepoată a lui Cantemir, măritată nu știu cu ce cneaz, la care au rămas clironomie toate hîrțile și vechi documenturi a lui Cantemir, moldovinești ce nu le știe ceti“ (E. Dvoicenco, *Viața și opera lui C. Stamati*, București, p. 37).

²⁰⁸ ASI, *Condica K*, 330, f. 123v; S. Zotta, *op. cit.*, p. 8—9. Vezi și Dimitrie Dan, *Un autor necunoscut din anul 1826—1827*, Cernăuți, 1922, p. 5—6. Au mai existat și alte patronime Cantemir, dar ele nu au legătură cu familia domnitorului. De pildă, spătarul Gheorghe Cantemir care, în noiembrie 1849, arendează moșia Vorniceni din ținutul Dorohoi (ASI, *Doc.*, 265/65).

Maria este fata mai mare a lui Antioh vodă Cantemir. La puțină vreme după începutul celei de-a doua domnii (12 februarie 1705), Antioh vodă Cantemir l-a trimis pe Lupu Bogdan, cumnatul lui, sol la Constantin Brâncoveanu „ca să se încuscreze“. Brâncoveanu acceptă propunerea și la 25 iulie pleacă de la Tîrgoviște, spre Iași, Șerban Greceanu, mare stolnic, ginerele domnitorului, pentru „mare încredințare prieteșugului“ și aduse „inelul dă schimb“²⁰⁹. Maria fiind încă copilă, nunta cu Radu, cel de al treilea fiu al domnitorului muntean, urma să aibă loc peste câțiva ani.

După trecerea lui Dimitrie Cantemir în Rusia, Brâncoveanu, temându-se să nu mărească bănuielile de necredință ale turcilor, încearcă să obțină și asentimentul marelui vizir Ali Pașa, pentru acest proiect matrimonial, scriindu-i că logodna era încheiată „de mai mulți ani“. Dacă i se poruncește este gata să o strice, cu toate că biserica nu-i îngăduie așa ceva. Marele vizir nu manifestă nici un fel de opoziție, scrisoarea fusese trimisă împreună cu un dar de 4000 de țechini. La 8 martie 1714, Brâncoveanu îl trimite la Constantinopol pe ginerele lui, Manolache Lambrino, mare agă, împreună cu soția lui, Bălașa, fiica mai mare, cu un dar de 2000 de lei, „cheltuială de nuntă“, ca să aducă mireasa în țară. Nunta nu a mai avut loc, căci Radu a fost ucis la Constantinopol, la 15 august, împreună cu tatăl lui și ceilalți frați²¹⁰.

Peste zece ani, în 1724, Maria era logodită cu comisarul Constantin Dudescu, fiul lui Radu Dudescu²¹¹ și al Mariei Cantacuzino, fiica stolnicului Constantin. Nunta s-a făcut cu sprijinul domnitorului Nicolae Mavrocordat, care „au trimis cu cheltuiala măriei sale de au adus pe domnița lui Antiohie vodă [de la Constantinopol — n.ns.] aicea în București și le-au făcut nunta cu multă cinste cununându-i măria sa cu doamna măriei sale“²¹².

²⁰⁹ Radu Greceanu, *Istoria domniei lui Constantin Basarab Brâncoveanu voievod (1688—1714)*. Ediție critică de Aurora Ilieș, București, 1970, p. 155, 230, 255; Nicolae Costin, *Letopisețul Țării Moldovei de la zidirea lumii pînă la 1601 și de la 1709 la 1711*. Ediție... de Const. A. Stoide și I. Lăzărescu, Iași, 1976, p. 288.

²¹⁰ Ion Radu Mircea, *Constantin Brâncoveanu*, p. 30; Dimitrie Cantemir, *Evenimentele Cantacuzinilor și Brâncovenilor din Țara Românească*, în *Opere*, V, București, 1878, p. 22; Anton Maria Del Chiaro, *Istoria delle moderne rivoluzioni della Valachia*, Venezia, 1718, p. 169—170, 176; Const. Giurescu, N. Dobrescu, *Documente și regeste privitoare la Constantin Brâncoveanu*, București, 1907, p. 261, raport din Constantinopol, 17 aprilie 1714; *Buciumul*, I, nr. 135, 23 octombrie 1863, p. 539; N. Simache, Tr. Cristescu, *Variante ale Letopisețului Cantacuzinesc*, Buzău, 1942, p. 45; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 49, 181; *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 408—409; *Cronicari munteni*, II, p. 342.

²¹¹ N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 602—603; *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 237. N. Iorga a afirmat, fără temei, că tatăl lui a fost Dimitrie Dudescu (*Oprigonire politică sub fanarioți*, în *ARMSI*, s. III, t. IV, 1925, p. 78).

²¹² Radu Popescu, *Istoriile*, p. 265. Am folosit anul 1724 pentru că evenimentul este povestit în cel de al cincilea an din domnia a doua a lui Nicolae Mavrocordat, care începe în martie 1719. S. Zotta credea că încurcăturile bănești ale lui Antioh vodă, din 1719, „sînt, poate, în legătură cu căsătoria Mariei“ (*Despre neamul Cantemireștilor*, p. 22—23). Este greșită opinia lui Al. Alexianu că Maria s-a căsătorit în anul 1718 (*Un bucureștean de altă dată: risipitorul logofăt Dudescu*, Roma, f.a., p. 85).

Constantin Dulescu a făcut, după buna apreciere a lui N. Iorga, „o lungă și frumoasă carieră de boier ambițios”²¹³, căci singur mărturisește, la 29 iunie 1746, într-o scrisoare către cumnatul lui, Teodor Palade, „că întâmplările așa m-au făcut să fiu rivnitoriu”²¹⁴.

²¹³ N. Iorga, *Studii și documente*, VIII, p. XXXVII. C. Dapontes îl descrie astfel: „Constantin Dulescu... a fost onorat cu cele mai mari boierii ca un vrednic și deosebit între toți, era om imponent, după cum era și corpulent și politicos... Astfel de boier muntean și moldovean nu se mai arată” (C. Erbiceanu, *Cronicari greci*, p. 221). Pentru relațiile dintre Dapontes și Dulescu, vezi „scrisoarea” din 18 august 1758 (*Éphémérides*, I, p. 443—450; BOR, XVIII, 195, p. 856—862; Nestor Camariano, *Constantin Dapontes et les Principautés Roumaines*, in RESEE, VIII, 1970, 3, p. 492). *Cronica Ghiculeștilor*, care nu-i este favorabilă lui Dulescu, scrie că avea „minte dintru început nestatornică și pururea neastîmpărată, nerecunoscător către binefăcătorii săi, căci către toți domnii... s-a arătat viclean, spinos și nerecunoscător” (p. 659). Mihai Cantacuzino notează că „era om prea înțelept, dar vrea el să fie la toți domnii cel dintîi sfetnic și nu vrea să o capete aceasta prin osteneală, ci ca să-l aibe cam de-o frică” (*Genealogia Cantacuzinilor*, p. 133). Afirmația lui Dionisie Fotino că Dulescu a fugit în Transilvania din cauza domnitorului Nicolae Mavrocordat (*Istoria*, II, p. 149; N. Iorga, *Studii și documente*, III, p. 26) este numai în parte reală. La începutul domniei, Nicolae Mavrocordat l-a agreat, numindu-l mare comis, la 30 ianuarie / 10 februarie 1716, în locul lui Mihai Cantacuzino (Alexandru A. Vasilescu, *Oltenia sub austriaci, 1716—1739*, București, 1929, p. 11—12. Th. Rădulescu susține în RA, XLIX, vol. XXXIV, p. 320, că are acest rang din aprilie 1718), dar după omorîrea fostului domnitor Ștefan Cantacuzino la Stambul, 7 iunie 1716, Mavrocordat începu să-i prigonească pe Cantacuzini și rudeniile lor. Nu știm dacă Dulescu a fost cumva persecutat pînă în noiembrie 1716, cînd Mavrocordat este prins de austrieci, însă înrudirea cu Gheorghe Cantacuzino, ca și tragicul sfîrșit al tatălui său la Stambul, îl obligau să se alăture partidei anti-otomane. De aceea, la Brașov fiind, semnează la 3/14 ianuarie 1717 omagiul de credință al boierilor munteni pribegi către împăratul Carol VI (C. Giurescu, *Material pentru istoria Olteniei sub austriaci*, I, București, 1913, p. 107). Cu rangul de comis apare și în memoriul din 10/21 martie 1718 adresat tot împăratului Carol VI, prin care i se cerea ajutor pentru a înlătura „il giogo crudele de barbari ottomani” (C. Giurescu, *op. cit.*, I, p. 107). Față de apelul făcut de domnitorul Ioan Mavrocordat boierilor refugiați, la 1/12 august 1718, a manifestat, inițial, unele rezerve (Hurmuzaki, *Documente*, VI, p. 242—243, CLXVI) la care va renunța. La 10 mai 1720 era în țară. Este martor la scrierea unui zăpis și semnează fost mare comis. Tot așa iscălește actul din 20 noiembrie 1722 prin care sora lui, Maria, vinde niște vie (I. C. Filitti, *Arhiva*, p. 123; ASB, AN, CIII/55). Mare spătar este la 16 februarie 1730, 1731 februarie 8 — octombrie 7 (Th. Rădulescu, *op. cit.*, p. 294); mare logofăt, 1731 ianuarie, 1733 aprilie 16 — 1737 iulie 3 (Ibidem, p. 127); iarăși mare spătar, 1737 iulie 17 (Ibidem, p. 294); din nou mare logofăt, 1737 noiembrie 26, 1738 noiembrie 26 — 1739 februarie (Ibidem, p. 127); mare spătar, 1739 mai 29 (Ibidem, p. 294); mare logofăt, 1739 august 29 — 1743 martie 18, 1744 ianuarie 12 — noiembrie 15 (Ibidem, p. 127—128); mare vornic, 1746 august 5 — 1748 februarie 4 (Ibidem, p. 119); mare ban, 1748 martie 14 — 1749 septembrie 1 (AO, XXI, 1942, p. 210—211. Th. Rădulescu indică numai pînă la 25 noiembrie 1748, *op. cit.*, p. 116); mare spătar, 20 februarie 1750 (AO, XX, 1941, p. 80); mare vornic, 1751 septembrie 25 — 1753 februarie 1, 1755 februarie 15 — decembrie 15, 1758 septembrie 1 — 1761 februarie 22 (Th. Rădulescu, *op. cit.*, p. 119—120); mare ban, 1761 martie 12 — 1762 mai 3, 1763 mai 23 — iunie 9 (Ibidem, p. 116); mare vistiier 1763 octombrie 4 (Ibidem, p. 298). Domnitorul Ștefan Racoviță îi întărește stăpînirea pe moșia Tătuirile, ținutul Ilfov (ASB, Doc. ist., CMXXXIII/26). Pentru casele Dudeștilor din București, vezi G. I. Ionescu-Gion, *Istoria Bucureștilor*, București, 1899, p. 712; G. D. Florescu, *Din vechiul București*, p. 114—115; N. Stoicescu, *Repertoriul bibliografic al monumentelor feudale din București*, București, 1960,

²¹⁴ IV, III, 1923, p. 197; S. Zotta, *op. cit.*, p. 26.

În această vreme, Maria nu era în relații prea bune cu sora ei, Anița, reclamînd-o domnitorului Grigore II Ghica pentru satul Buciu-lești, moșie Ceaurească, luată „cu amăgială și strimbătate” de sora ei. Domnitorul hotărăște, la 8 ianuarie 1730, că atunci „cînd va vini so-ru-sa Marie aice în țară [în Moldova — *n.ns.*] să răspundă pentru acel sat... și făcîndu-se amînduror surorilor dreptate din zestre, cui s-a că-dea să ție acel sat, aceea l-a țin(a)”²¹⁵.

Judecata s-a terminat, probabil, în favoarea Aniței, căci, după cum am văzut, în 1746, cei doi cumnați erau în bune relații. Dudescu nu credea, în acest an, așa cum socoteau, pe semne, vrăjmașii lui, că este „căt-re apusul soarelui”, doar avea în jur de 50 de ani, Era însă necăjit, cum îi mărturisește lui T. Palade, de „întîmplările cele împotrivnice”, cînd „atît la strămutările domnilor, cît și la răzmirițile trecute mi s-au amărit sufletul, mi s-au uscat oasele, nu mă mîngîie nici o fericire a vremurilor celor bune, cît m-au amărit... nemulțumirile domnilor, minciunile vrăjmașilor, amăgelile prietenilor celor mincinoși”²¹⁶.

Din acele „întîmplări împotrivnice” cunoaștem că în iarna anului 1716, după prinderea domnitorului Nicolae Mavrocordat de către austrieci, se alătură grupului de boieri care susțin, pe lîngă imperiali, alegerea, ca domn, a lui Gheorghe Cantacuzino, fiul lui Ștefan vodă. La 3-14 decembrie semnează „actul de unire” întocmit la Tîrgoviște. Temîndu-se de o represiune turcească, se retrage, împreună cu ceilalți boieri, la Brașov, de unde va reveni după încheierea păcii de la Pas-sarowitz, 21 iulie 1718. Peste două decenii, în vremea războiului dintre turci, austrieci și ruși, în vara anului 1737, 24 iulie/4 august, a fost prins, laolaltă cu alți boieri, de puținele trupe austriece conduse de colonelul Barkóczy, și dus în Transilvania. Au fost închiși la Brașov și Făgăraș, fiind eliberați în aprilie, 1738²¹⁷. Alte nemulțumiri le-a avut din partea domnitorului Constantin Mavrocordat, în primele domnii, cu care a ajuns în conflict pentru că acesta „nu asculta de sfat”, după cum mărturisește însuși Dudescu. Ambițiile acestuia de a-l îndruma pe domnitor au fost lesne risipite și astfel „neînfrînatul și nesupusul Du-descu” a ajuns repede un „mielușel”. Nici de la urmașul lui Mavrocordat, Mihai Racoviță, nu a avut tihnă. Prin iulie 1742 „l-a ocărit” cu „vorbe grele”, pentru că îl bănuia că este în relații cu fostul domnitor Grigore II Ghica²¹⁸.

²¹⁵ ASI, ms. nr. 1855, f. 65.

²¹⁶ S. Zotta, *op. cit.*, p. 26.

²¹⁷ C. Giurescu, *Material*, I, p. 68. Vezi și p. 95—87, 324; Al. A. Vasilescu, *Oltenia sub austriaci*, p. 60—61, 96; C. Dapontes, *Éphémérides*, II, p. 88—89; N. Iorga, *Histoire des Roumains*, VII, p. 130, 204.

²¹⁸ *Reprezentanța diplomatică a Moldovei la Constantinopol (30 august 1741 — decembrie 1742)*, ed. Ariadna Camariano-Cioran, București, 1985, p. 129, 193, 201. Intr-una din domniile lui Mihai Racoviță (octombrie 1730 — 13 octombrie 1731; septembrie 1741 — iulie 1744) Dudescu, „om bogat și puternic”, a descoperit un filon de aur într-o carieră de lîngă București. Exploatarea, organizată cu ajutorul unui neamț, a fost întreruptă de domnitor (Charles Peyssonel, *Traité sur le commerce de la Mer Noire*, II, Paris, 1787, p. 190—191).

Îngrijorări i-a provocat și marea influență a boierilor greci, pe care nu o dată Dudescu încearcă, alături de alți fruntași ai boierimii românești, să o distrugă. Așa s-a întâmplat în domnia lui Matei Ghica (24 august 1752 — iunie 1753), când Dudescu, „în fruntea partidului vrăjmaș Ghiculeștilor“, împreună cu mitropolitul Neofit, au ațîțat mulțimea din București. Au trimis și la Poartă un „arzmahzar“ prin Ștefănaș Cremidi. La Constantinopol, Maria și fiul ei, Nicolae, depun jale împotriva aceluiași boieri greci, cerînd să fie chemată o delegație din boierii țării, în frunte cu Dudescu, „cel mai bătrîn boier al țării“. Domnitorul Matei Ghica a fost mutat în Moldova, iar în locul lui a fost numit Constantin Racoviță. Dudescu, soția lui și fiul au fost exilați în insula Mitilene, dar numai două luni, căci odată cu înscăunarea lui Constantin Racoviță au revenit în țară²¹⁹.

După doi ani, Dudescu „s-au unit“ cu banul Barbu Văcărescu²²⁰ și cu episcopul Grigorie al Rîmnîcului, care a fugit la Constantinopol „cu toți boierii cei mari“ ai Craiovei ca să se „jăluiască de Cehan vodă [Constantin Racoviță — *n.ns.*] și de grecii lui“. Boierimea a reușit să-l convingă pe domn „să înlătore pe toți boierii greci din Țara Românească“, dar datorită influenței pe care o avea la Constantinopol spătarul Manoli, socrul lui Constantin Racoviță, boierii trimiși au fost puși în lanțuri, iar Barbu Văcărescu, împreună cu fratele lui Ștefan, mare logofăt, și episcopul Grigorie au fost exilați în insula Cipru²²¹. Dudescu a scăpat, probabil, nepe-depsit.

În prima domnie a lui Scarlat Ghica (august 1758 — 5 iunie 1761) are rangul de mare vornic și la 20 februarie 1760 semnează, cu întregul divan domnesc, hrisovul daniei pe care domnitorul o face mănăstirii Xeropotam de la Muntele Athos, la stăruințele monahului Dapontes. Nemulțumit de revenirea în domnie a lui Constantin Mavrocordat, reușește, prin mijlocirea fiului său, Nicolae, care era la Constantinopol, să cîștige bunăvoința sultanului, care l-a mazilit pe domn, iar pe el „l-a îmbrăcat cu caftan, făcîndu-l caimacam“²²².

În cea de a doua domnie a lui Constantin Racoviță (9 martie 1763 — 26 ianuarie 1764) Dudescu „pururea făcea ceartă și da pricină de scandal“. S-a unit cu Dumitrașcu Racoviță, vornic, și Badea Drăgănescu, vistiernic, și i-au cerut domnitorului „să umble după pofta lor“. Acesta, necăjit că se „lepădaseră“ de el boierii Cantacuzini, s-a hotărît să scape

²¹⁹ *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 123; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 659—663; N. Iorga, *O prigonire*, p. 379; Idem, *Documente Callimachi*, I, p. LXXXVI—LXXXVII; Idem, *Histoire des Roumains*, VII, p. 204. Pentru Ștefanachi Cremidi, vezi I. C. Filitti, *Cercetări și documente privitoare la istoria Principatelor Române*, București, 1935, p. 46—51; N. Iorga, *Știri despre veacul al XVIII-lea în țările noastre după coridențe diplomatice străine*, II, în *ARMSI*, s. II, t. XXXII, 1910, p. 577—578.

²²⁰ *Cronica Ghiculeștilor* spune că era „mare vornic“ (p. 721).

²²¹ *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 124—125; *Cronica Ghiculeștilor*, p. 721—723; N. Iorga, *Histoire des Roumains*, VII, p. 207—210; Const. C. Giurescu, *Istoria românilor*, III, 1, p. 281.

²²² BOR, XI, 1887, p. 343—347; *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 129—131; N. Iorga, *Documente Callimachi*, I, p. CXXXIV—CXXXV; Idem, *Histoire des Roumains*, VII, p. 222—223.

de „ceata Dudescului“. Mai întâi l-a făcut pe Nicolae Dudescu, mare vis-tier, iar „pe cel bătrîn, îmbrăcîndu-l cu blana de samur, a dat poruncă ca nimic să nu se urmeze fără sfatul lui“. Apoi i-a scris lui Iordache Stavarache, capuchehaia lui la Constantinopol, să-l scape de „tulburările Dudescului“. Stavarache obține un firman pentru arestarea lui Dudescu și a fiului său. Frații Mihai și Pirvu Cantacuzino și alți boieri au aceeași soartă pe motiv că ar ști ce s-a făcut cu cele 3 000 de pungi cu bani care lipseau din cele 10 000 de pungi luate, după pîra Dudescului, de Constantin Mavrocordat în cea de a doua domnie (5 iunie 1761 — 9 martie 1763). Au scăpat, prin ianuarie 1764, fiind eliberați de „norodul Bucureștilor“ care s-a ridicat împotriva domnitorului²²³. Înainte de a fi arestat, la 23 mai 1763, a împrumutat de la „chir“ Gheorghe Șerban, pentru „trebuința noastră“ 1 500 de taleri²²⁴.

După *Genealogia Cantacuzinilor*, noul domn Ștefan Racoviță, fratele lui Constantin, a chemat la Constantinopol, în martie 1764, dintre boierii ce fuseseră închisi, pe Dudești, Cantacuzini, Racoviță și Drăgănescu. Nicolae Dudescu, temîndu-se de moarte, a refuzat să se ducă. La Constantinopol, domnul l-ar fi muștrat astfel pe bătrînul Dudescu : „Pînă cînd nu te părăsești de a face amestecături țării și de a tulbura pe domni ?“. După ce domnul s-a așezat în scaunul de la București, bătrînul Dudescu „de voia lui“ s-a călugărit, luînd numele de Clement²²⁵.

După o însemnare contemporană, la 2 ianuarie 1765 domnul „i-a închis a doua oară“ pe monahul Clement, Nicolae Dudescu, Pirvu și Mihai Cantacuzino, Racoviță vornicul, Pantazi Cămpineanu și alți boieri. I-a eliberat, în vară, la 25 iunie²²⁶. De fapt, au fost eliberați înainte de 2 iunie, cînd o nepoată amintește de „sculele“ (obiectele) pe care le-a luat de la „părintele moșu Climent Dudescu“²²⁷.

Deci la 2 ianuarie 1765 era călugărit. La 14 iulie 1766 Zoița Dudescu dă un răvaș pentru zapisele moșiei Bobești „care mi-au dăruit-o sfinția sa taică meu“ (Clement Dudescu)²²⁸. Maria Călineasca declară, la 10 martie 1767, că în vremea domniei lui Ștefan Racoviță, a luat, prin judecată, un loc de casă „de la mîna sfinției sale părintelui Climent Dudescului“²²⁹.

²²³ *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 129, 132—137 ; N. Iorga, *O prigonire*, p. 380 ; Idem, *Histoire des Roumains*, VII, p. 223—225 ; Const. C. Giurescu, *op. cit.*, III, I, p. 283.

²²⁴ ASB, *Doc. ist.*, III/116.

²²⁵ *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 138—140 ; N. Iorga, *Studii și documente*, VIII, p. XXXVII. Încă de prin 1760 i-a împărtășit lui C. Dapontes dorința de a se călugări (C. Erbiceanu, *Cronicari greci*, p. 221).

²²⁶ N. Iorga, *Studii și documente*, XXII, p. 90—91 ; Hurmuzaki, *Documente*, XIV, 2, p. 1179, MCLXIII. Vezi și *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 138—140.

²²⁷ ASB, *Doc. ist.*, XI/132.

²²⁸ Ibidem, XI/133.

²²⁹ N. Iorga, *Studii și documente*, XVI, p. 76 ; Ștefan D. Grecianu, *Genealogiile documentate ale familiilor boierești*, I, București, 1913, p. 50, 136.

A decedat în jurul datei de 18 mai 1767, cînd sînt însemnate „cele ce s-au găsit de ale răposatului sfinții sale părintelui Clement Dudescu”²²⁰ Maria, soția lui, decedase înainte de 13 septembrie 1757, cînd i se întărește lui Constantin Dudescu un țiigan despre care se știa că „răposata domnița Maria, soția dumnealui, l-au avut între țiigani liude a dumneaiei”²²¹.

Din căsătoria cu Maria, Constantin a avut doi copii²²²: Nicolae căsătorit cu Anița Știrbei²²³ și Zoîța, „femeie foarte desfrînată”, măritată cu Matei Cantacuzino, nepotul domnitorului Șerban Cantacuzino²²⁴.

Descendența din neamul lui Cantemir era cunoscută și de nepoții Mariei. Safta, fiica lui Nicolae, semnează la 9 noiembrie 1808, „Safta Dudesca, descendentă din prințul Cantemir”²²⁵.

²²⁰ ASB, *Doc. ist.*, XI/107. Trebuie să se renunțe la data propusă de N. Iorga (*Studii și documente*, VIII, p. XXXVII), Octav G. Lecca (*Familiele boierești române*, București, 1899, p. 210), 1766 și acceptată de S. Zotta, (*op. cit.*, p. 22). Fără temei este și afirmația lui Al. Alexianu: Dudescu murise pe la 1760 (*op. cit.*, p. 84).

²²¹ ASB, *Doc. ist.*, XI/89. După G. Bezviconi, a decedat în 1755 (*Necropola Capitalei*, București, 1972, p. 119). S. Zotta presupune „că nu mai era în viață în 1732” (*op. cit.*, p. 23).

²²² Octav George Lecca, *Genealogia a 100 de case din Țara Românească și Moldova*, București, 1911, p. 29. Lecca mai amintește un fecior Constantin (la confundat cu fiul lui Nicolae) și o fată, Maria, măritată cu Iordache Kretzulescu, nemenționată însă în spița familiei Kretzulescu (Aceasta este fiica Zoîței și a lui Matei Cantacuzino). Ștefan D. Grecianu amintește un al treilea fecior, Ștefănache (spița anexă la articolul lui Grigorie Lahovary, *Călătoria marelui logofăt Dudescu în străinătate la anul 1822*, în BSGR, XXIV, 1903, p. 64—65). Căsătoria lui Nicolae Dudescu a avut loc înainte de 30 octombrie 1767 (ASB, *Doc. ist.*, XIII/102), Anița a murit în 1785 (Idem, *Doc. muntești*, XXVI/11). Pentru cariera lui N. Dudescu, vezi N. Iorga, *Studii și documente*, VIII, p. XXXVIII și Th. Rădulescu, în RA, XLIX, vol. XXXIV, 1, p. 118, 120, 122, 128—129; 2, p. 303, 311—312, 317; 3, p. 455; 4, p. 669. Elisabeth Craven scrie despre el că este „unul din principalii boieri ai Țării Românești” (*Voyage en Crimée et à Constantinople en 1786*, Londres, 1789, p. 419—420). Au avut un fecior, Constantin (pentru impresiile lui Kreuchely despre el, vezi Hurmuzaki, *Documente*, X, p. 153, CCV) și patru fete: Maria, căsătorită cu banul Scarlat Ghica; Smaranda, măritată cu clucerul Gheorghe Bengescu (zapisul de zestre are data de ianuarie 1781, ASB, *Doc. ist.*, III/81; I/278); Safta, căsătorită cu beizadea Grigore Șuțu; Elena, măritată cu vornicul Alecu Văcărescu (Idem, *Doc. muntești*, XXVI/11).

²²³ Fiica lui Nicolae Știrbei și a Anei Solescu.

²²⁴ *Genealogia Cantacuzinilor*, p. 287, 320, 419, 421; *Buciumul*, I, nr. 130, 17 octombrie 1863, p. 519. La 20 iulie 1768 se judecă cu fratele ei, pe motiv că nu i s-ar fi dat zestrea. Nu i se dă dreptate. La o cercetare făcută în august 1768 se „dovedește că nu are lipsă de zestre” și că „s-au purtat cu multă netrebnicie și fapte necuvincioase, cheltuind fără cale, făcînd lucruri ce nimeni altul în pămîntul țării n-au făcut” (ASB, *Doc. ist.*, XIII/103, 104. Vezi și P. V. Năsturel, *Neamul boierilor Cantacuzini din ramura lui Șerban voievod*, în LAR, XII, 1908, p. 325—326).

²²⁵ T. G. Bulat, *Un proces între Safta Dudesca și domnitorul Ipsilanti*, în AB, I, 1929, p. 69—70. Vezi și George Potra, *Istoricul hanurilor bucureștene*, București, 1985, p. 117—120.

VLAD ZIRRA

MEDICI DIN MOLDOVA VEACULUI TRECUT : DIMITRIE SAMURCAȘ ȘI DESCENDENȚA SA (II) *

Cum povestește, pe cît de simplu pe atît de dramatic, postelnicul Manolachi Drăghici, perioada 1829—1834 a dus țările noastre la „grele încercări“, căci, în afară de plata datoriei și de ocupație, nu a fost an în care lumea să nu pătîneasă din greu : „poporul au suferit 4 mari lovituri în timp de 5 ani cît au ținut ocupația rușilor, 1 ciuma de la 1829, care au curățit mulțime de oameni, al 2-le lăcustele care în doi ani de rînd pe 1829—1830, au prăpădit semănăturile și au fost o foamete simțitoare în toată țara, al 3-le, epizotia cea groaznică, care au stîrpit sămînța vitelor cea îmbelșugată de care se înmîndrea Moldova, îndestulînd țările vecine din rodul lor și înflorea comerțul iar al 4-le holera din 1831 [...], ce au săcerat multă lume“⁸⁸. În fine, adăugăm noi, cutremurul de pămînt care în 1833 a năruit multe case pretutindeni.

În toți acești ani, Samurcaș locuiește la Botoșani cu întreaga familie. Se pare că era medicul cel mai căutat al orașului și se bucura acum, la peste 60 de ani, de un deosebit prestigiu, atît aici, cît și în Capitală. În 1829, tot la Iași, apare a doua ediție a traducerii opusculului lui C. A. Rückert, de asemenea, în versiunea românească a lui Beldiman. Acesta notează, în prefața noii ediții, că „pomenitul doctor, prin ostenelele sale, nu numai a scos la lumină și au făcut toate cele ce se cuprind în cartea nemțească, dar și de la sine, după pătrunzătoarea sa știință, au adus multe din folosurile acele ce curg din înmulțirea și buna lucrare a cartofilor“⁸⁹.

În anii 1830—1831, doctorul face mai multe călătorii la Iași, chemat de Comisia contra molimilor, dar măsurile preventive luate n-au putut stăvili holera, o nouă boală, apărută cu vreo 10 ani înainte în sudul Asiei

---

* Prima parte a acestui studiu s-a tipărit în *AIIAI*, XXVI/1, 1989, p. 719—732 (*ArhGenAIIAI*, I, 1989, 1) ; numerotarea notelor urmează în continuare.

⁸⁸ Manolache Drăghici, *Istoria Moldovei*, cit., II, p. 189.

⁸⁹ În ediția a doua, la p. 26—34 sînt înserate și cîteva „adaose acelui de pe nemție tălmăciutor“, iar la p. 35—36 apare și „o scară di cele ce se află în cartea noastră“ (cf. Bianu și Hodoș, *op. cit.*, p. 659).

și de curînd în Rusia, mai ales în centrul aglomerat al Moscovei⁹⁰. Nimeni nu știa în 1830 care sînt cauzele și remediile posibile în fața acestei groaznice epidemii, care a trecut în cîțiva ani ca un tăvălug al morții peste toată Europa și chiar dincolo de ocean. Holera asiatică, precum a fost denumită, a apărut în țările noastre în iunie 1831, la Iași⁹¹, dar putea la fel de bine să pătrundă din Turcia ori dinspre nord, din regiunile poloneze, unde începuse să bîntuie încă de la începutul aceluiași an⁹². În curînd a început să facă victime în toată țara și îndeosebi în centrele urbane.

La 12 iunie 1831, Lagan, consulul francez din Iași, comunica la Constantinopol generalului Sebastiani că „holera a ajuns a fi aici cît se poate de violentă și mortalitatea ei este în afară de orice proporții. În zece zile, au murit la Iași, care are astăzi cel mult 30 000 de suflete, 800 de oameni, iar ieri, de exemplu, au murit 155 din 280 de bolnavi“⁹³.

Sub pana romantică a lui Alecu Russo, noua molimă capătă dimensiuni de flagel universal : „Un soldat adusese holera la Iași și într-o clipă moartea își întinse aripile asupra marelui oraș. La început, ocîrmuirea, spre liniștea poporului, ascunse răul. Dar el îndoindu-se, în puține zile spaima apucă pe orașeni. Începură oameni a fugi ca în bejenii tătărești. Cei ce rămîneau se străluiau prin casele lor și se înarmau... Iași, cu cîteva zile mai înainte strălucitor de trăsuri, livrele, toalete, uniforme aurite, Iașul în care se plimba lumea serile pe ulițe cu ghitare și cu muzici, cu rîsete și glume, acum se sbuciumă în ceasurile cele de pe urmă. În toate părțile se vedeau bolnavi cerînd ajutor, mame despletite strigînd după copiii lor morți, chiote drăcești prin circiumi și birturi, mulți arși de sete se tîrau pe la fîntîni, se culcau în glod, puțini se duceau sănătoși. Pe toate ulițele, care pline de trupuri, cu picioarele, mîinile și capetele bălăbănind în toate părțile... De la margine pînă la cvartirul generalului [Mircovici], întîlneam cînd și cînd un chip de om. Era ceva în aer și pe ulițe din pustietățile de care vorbesc scripturile. În locul mulțimii de trăsuri, de călăreți, de negustori și țărani, domnea tăcerea grozavă a unui oraș de 17 000 de locuitori, tăcere ruptă numai de cîrîitul ciorilor, de urletele turmelor de ciini sălbăticiți și de umbletul calului meu“⁹⁴.

Nu avem știri directe despre chipul în care Samurcaș și ceilalți doctori din Botoșani vor fi încercat să lupte contra acestui morb atît de virulent. Curătenia orașului era mai mult decît rudimentară, apele murdare șiroiau pe ulițe, gunoaiile făceau clăi prin curți și fundacuri⁹⁵. Vibriionul holerici, abia peste 40 de ani determinat de dr. R. Koch, infecta fîntînile și grădinile cu legume și fructe. Măsurile anti-pestă nu aveau nici o eficacitate, încît unicul tratament, observat atît de pacienți cît și de medici, consta — mai ales la bolnavii incipienți — în utilizarea alcoolu-

⁹⁰ Pompei Gh. Samarian, *Medicina și farmacia în trecutul românesc*, vol. II, București, 1938, p. 355.

⁹¹ *Ibidem*, p. 356—361.

⁹² Dr. Sophianopulo, *Relation des Epidémies du Choléra-Morbus, observées en Moldavie, Gallicie et à Vienne... dans les années 1831 et 1832*, Paris, 1832, p. 61—66.

⁹³ Hurmuzaki, *Documente*, XVII, CCCXCII, p. 250 ; C. Gane, *op. cit.*, p. 123.

⁹⁴ Al. Russo, *Holera*, (ed. P. Haneș), București, 1908, p. 24—31.

⁹⁵ N. Iorga, *Studii și documente*, V, p. 669 ; Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 61.

rilor, administrate intern și, preventiv, extern. Dar, pentru medici, contactul cu bolnavii era tot atât de periculos, prin atingere și examinare, ca și pentru membrii familiilor celor îmbolnăviți. Însăși în casa medicului Samurcaș s-a furișat holera. Bolnavul a fost chiar soția sa. Fără îndoială, s-a încercat orice fel de îngrijire, pe cât de afecționată, pe atât de fără rezultate, încât aceasta își pierdu viața în acele cumplite zile, înainte de septembrie 1831⁹⁶. În 1832 când s-a făcut la Botoșani, ca și în alte orașe ale Moldovei catagrafia populației după încetarea flagelului, sînt trecuți ca membri în casa Samurcaș din mahalaua Murărești⁹⁷: „d. Samurcaș; d. Paminondi; Casandra, Profira, fiii dumisale“, iar la rubrica „morți de holeră“: o persoană. Datorită atestatului menționat în nota anterioară știm că era soția sa.

Rămas doar cu copiii mai mici⁹⁸, în casa din cartierul Murărești—Procov, doctorul Samurcaș își continuă activitatea obștească, ca și fiul său cel mare Iordaki, instalat în casa sa proprie din „pliațul tîrgului“. Cealaltă fiică mai mare, Roxanda, căsătorită cu căpitanul Kristanowski, avea în mai puțin de 10 ani doi fii și trei fete⁹⁹, încît Dimitrie Samurcaș ajunsese și bunic.

Dintr-o știre datată 20 iulie 1833, aflăm că în ziua de 11 august, medicii Samurcaș, Caruz și Metz, dimpreună cu spîterul Iohanu Binder, aveau de făcut o revizie la farmacia lui Iosif Dobrowolski. Comisul Ilie Gherghel urma să asiste, în calitate sa de vornic al ținutului, la inspecție¹⁰⁰.

⁹⁶ La 8 septembrie 1831, Obștia tîrgului Botoșani îi conferă dr. Samurcaș al doilea atestat, în care se relevă iar neobosită sa activitate la patul bolnavilor, indiferent de starea lor materială, dar mai ales deosebita sa contribuție în oraș și la sate pentru oprirea ciumei din anii 1828—1829 care „au rămas nevătămate de vreo molipsire“. Numai puțin, continuă atestatul, „și vara aceasta la întîmplata epidimicească boală holera, ce-au urmat și în acest tîrg, Dumnealui doctorul au arătat cel mai desăvîrșit patriotism, pentru că toți ceilalți doftori au fugit care unde au putut de grozăvia omorului, iar Dumnealui numai au stătut ca un erou în mijlocul vîpăii, căutînd cu toată sîrghința pe tot norodul care alerga spre lecuire și pe cei mai mulți i-au scăpat de primejdia morții cu doctoriile rînduite de Dumnealui, din care pricină și casa Dumisale doftorului s-au molipsit și n-au putut scăpa să nu guste amarăciunea pentru moartea Cucoanei Dumisale. Pentru aceste vrednice de cuvîntare jertfiri din partea Dumisale doftorului, găsindu-ne de obște întru cea mai desăvîrșită mulțumire, prin aceasta facem cunoscut prea cea mai desăvîrșită laudă a vrednicilor Dumisale purtări“. Urmează 25 de iscălituri ale notabililor orașului. Originalul în posesia autorului.

⁹⁷ ASI, Tr. 1333, op. 1513, dosar 147. Catagrafia orașului Botoșani, f. 109. Nu știm pînă în prezent care era prenumele soției, iar informația că era fiica medicului și apoi căminarului N. Aslan provine dintr-un dosar privitor la un litigiu asupra a „două dughene și un loc sterp“, din Botoșani, între Smaranda căldărița d. D. Samurcaș (ASI, Tr. 1357, op. 1543, f. 29, 40).

⁹⁸ Epaminonda Samurcaș, născut la 1808, a murit la Iași în 1874; Profira — Pulcheria Samurcaș născută în 1820, a decedat tot la Iași în 1873. Despre Cassandra nu se știu datele nașterii și decedului. S-a căsătorit prin anul 1836/37 cu Iordaki Costaki-Epureanu, vornic de Tutova. În 1853 avea șase copii nemajori (ASI, Tr. 1734, op. 1968, d. 5521, f. 135).

⁹⁹ La fila 184/verso, în aceeași Catagrafie a Botoșanilor, este trecută „Familia dvoreninului Th. Kristanovski, oficer rus, cu soția sa Roxanda și fiicele sale Maria și Elena“, (probabil gemene, sub 2 ani). Lipsesc din lista orașenilor cei doi fii mai mari, Dimitrie (n. 1828), Alexandru (1826) și fiica, Adela (1829), eventual trimiși, de frica holerei, la moșia unor prieteni.

¹⁰⁰ ASI, Tr. 1434, op. 1634, d. 268, f. 43.

În anul următor, la 14 iunie, Samurcaș înaintează un raport către Departamentul sanitar, cerind îndepărtarea măcelarilor din zona centrală a târgului¹⁰¹, și așa plin de miasme, „murdării și noroaie ce nu se usucă nici în toiul verii”¹⁰². Către toamnă, „Dumnealui D. G. Samurcassi med. doct.”, cum se iscălește în această vreme, ca să nu se lase mai prejos față de doctorul conte A. Caruso, Georg Metz, med. doctor physicus, sau Friderikus Kron, med. et Chir. doctor¹⁰³, vine la Iași pentru treburi. La 3 septembrie, trimite către Judecătoria din Botoșani o întîmpinare, privitoare la litigiul său cu fiii agăi Várnăv, pentru terenul viran¹⁰⁴ amintit mai înainte. Urmează o corespondență la această dispută, ce se prelungește pînă la sfîrșitul lui noiembrie 1835, Samurcaș fiind „vremelnic” tot în Iași¹⁰⁵.

Încă din februarie 1834, devenise „membru ordinar” al „Societății de Medicină și Naturale” înființată în 1830, și participă la Cercul de lectură medicală, al cărui membru fondator era¹⁰⁶.

Tot în aceeași vreme îi apare, în Tipografia „Albinei”, o traducere-adaptare a disertației colegului său von Plusk, despre importanța apelor minerale de la Borca, pe Bistrița¹⁰⁷. Prospecțiunea medicului cernăuțean se făcuse cu ani în urmă, dar acum se introdusese moda occidentală a tratamentelor balneare sau a folosirii izvoarelor minerale și în Moldova¹⁰⁸, încît cunoașterea mai pe larg, pe înțelesul mai ales al publicului ieșean, era foarte bine venită. Este, dealtminteri, posibil ca la apariția acestei broșuri să fi contribuit și indemnul lui Gh. Asachi, care, prin poziția sa politică și ca om de vastă cultură, avea multă priză la Jumea din Capitală. Entuziasmul acestuia se datora și faptului că, împreună cu soția sa, perindaseră multe locuri frumoase de pe valea Bistriței și se oprise și la Borca. De aici se păstrează un mic peisaj în ulei, făcut de mîna nu prea talentată a lui Asachi, dar nu lipsit de valoare istorică¹⁰⁹.

La începutul verii anului 1834 își făcură intrarea în Capitala Moldovei noul domn, Mihail vodă Sturdza, cu doamna sa Smaranda, după ce, conform înțelegerii ruso-turce, armatele de ocupație părăsiseră Țările Române¹⁴⁰. Foarte curînd, noul domnitor își aminti de dr. Samurcaș, binecunoscut din vremea cînd îi îngrijise casa, în anii cumplitei ciume din 1818/1819. Prin logofătul Alecu Ghika, ministrul treburilor din lăuntru, Mihail vodă Sturdza îl roagă pe Samurcaș să meargă la Pașcani,

¹⁰¹ Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 277.

¹⁰² *Ibidem*, p. 265—261.

¹⁰³ ASI, Tr. 1434, op. 1634, d. 268, f. 43.

¹⁰⁴ ASI, Tr. 401, op. 437, d. 322, f. 6.

¹⁰⁵ *Ibidem*, f. 16 și 28.

¹⁰⁶ „Societas medicinalis et natura curiosorum in Moldavia” îl primește ca membru plin pe „Dimitrium Samurcasse, Doctorem Medicinae”. Jasiis die VIII-ae, Febr. 1834, nr. 99. (anunțul numirii și diploma în posesia autorului); cf. și N. A. Bogdan, *Societatea medico-naturalistă și Muzeul istorico-natural din Iași, 1830—1919*, Iași, 1919, p. 21; V. Gomoiu, *Din Istoria medicinei și învățămîntului medical în România (înainte de 1870)* București, 1923, p. 478.

¹⁰⁷ G. Crăiniceanu *Literatura medicală românească...*, p. 286; Pompei Samarian, *op. cit.*, p. 121.

¹⁰⁸ C. Gane, *op. cit.*, 144—148.

¹⁰⁹ Tabloul se află în posesia subsemnatului.

¹¹⁰ M. Drăghici, *op. cit.*, 196—199; C. Gane, *op. cit.*, 130—132.

pentru a-l îngriji pe fostul mare vistiernic Iordachi Roznovanu, „în primăjdie, cum m-am încredințat”¹¹¹. Obişnuit cu dese drumuri între Capitală și Botoşani, doctorul se abătu şi pe la Paşcani, unde îngriji cităva vreme pe fostul său protector Iordachi Roznovanu, care se înapoiase bolnav din surghiunul său de la Nikolaev¹¹².

Pendulările între Botoşani şi Iaşi au continuat şi în anii 1835—1836. Astfel, Samurcaş, după ce a stat „vremelniceşte” în Iaşi pînă la sfîrşitul primăverii 1835¹¹³, revine la Botoşani, unde participă din nou la inspectarea farmaciei aceluiaşi Iosif Dobrowolski, decedat de curînd¹¹⁴. Apoi — o altă revizie la spişeria lui Iohann Binder.

Rapoartele din 23 şi 30 octombrie 1835, despre rezultatele acestor inspectii, sînt întocmite însă de dr. Metz, acum medic al Departamentului I al Moldovei, semn că Samurcaş, probabil în vederea viitoarei sale mutări în Capitală, nu mai beneficia de poziţia sa anterioară, de prim doctor al obştii botoşenene¹¹⁵.

La sfîrşitul lunii noiembrie 1835 se stinge şi disputa între Samurcaş şi Vârnav, cu privire la locul cu pricina. Se stabileşte între ei o nouă învoială, care însă nu ne este cunoscută¹¹⁶.

Ultimele ştiri despre Samurcaş la Botoşani sînt din octombrie şi noiembrie 1836. Prima este încă o revizie farmaceutică¹¹⁷, a doua îl semnalează ca alegător „din clasul dvorenilor”, pentru Eforia oraşului¹¹⁸.

Încă din primul trimestru al anului 1837, doctorul Samurcaş se mută la Iaşi, cu întreaga sa familie. La 20 aprilie, devine medic de cvartal, cu salariu lunar de 416 lei şi 80 bani¹¹⁹. Imediat, la 1 mai, este numit şi la Spitalul de sus al Spiridoniei ca medic de interne, în locul lui Basil Bürger („care se află pătimaş de patima cunoscută obşteii” — alcoolismul)¹²⁰. Primeşte 500 lei lunar, apoi 600 lei, plus locuinţa în curtea Aşezămîntului, cote de hrană şi încălzire¹²¹. Dar autoritatea lui Samurcaş

¹¹¹ Ambele scrisori sînt particulare şi scrise în limba greacă în 23 şi 24 iulie 1834. Se află în posesia autorului.

¹¹² La refuzul vistiernicului Roznovanu de a pune la dispoziţia armatei beligerante ruse, în timpul războiului cu Turcia, din 1828—1829, un imens număr de boi pentru transportul proviantelor peste Dunăre, Plenipotentul, generalul Joltuhin, a dat ordin ca Iordachi Roznovanu să fie exilat în condiţii grele la Nikolaev (cf. M. Drăghici, *op. cit.*, p. 178—179). După sfîrşitul războiului, fostul vistiernic s-a înapoiat bolnav în ţară, fără să se mai însănătoşească definitiv. După 1832 se retrăsese la o moşie a sa, la Paşcani.

¹¹³ ASI, Tr. 401, op. 437, d. 422, f. 20.

¹¹⁴ ASI, Tr. 143, op. 1643, d. 552, f. 56.

¹¹⁵ *Ibidem*, f. 57—59, 62.

¹¹⁶ ASI, Tr. 401, op. 437, d. 322, f. 28.

¹¹⁷ ASI, Tr. 1434, op. 1634, d. 552, f. 155—158.

¹¹⁸ Artur Gorovei, *op. cit.*, p. 224.

¹¹⁹ ASI, Tr. 1434, op. 1634, d. 37, f. 117; dosar 47, f. 160, 163. A fost numit în locul dr. Fotino, cu porunca 236 din 20 IV 1837 a Comitetului Sănătăţii; confirmare din 28 VI 1837, cu nr. 396 pe baza anaforalei nr. 363 a preşedintelui Comitetului Sănătăţii, dr. Sachelarie.

¹²⁰ ASI, Epitropia Sf. Spiridon, d. 78, f. 23. Recomandarea Epitropiei către „Cinstit Comitetul Chentral”, pentru numirea lui Samurcaş la Spiridonie. I se stabileşte leaşa dr. Bürger (500 lei) şi locuinţa acestuia ... „iar mai mult nimica”; dr. Bürger fusese şi preşedintele Societăţii de Medicină şi Naturale.

¹²¹ *Ibidem*, f. 56 (cererea dr. Samurcaş pentru mărirea salariului şi repartizarea cotelor de alimente).

sporește simțitor chiar în vara aceluiași an, când, la propunerea Sfatului Administrativ, este numit prin Decret domnesc, la 15 iulie 1837, Protomedic al Moldovei, înlocuindu-l de această dată pe dr. Dimitrie Sachelarie, care deținea înalta poziție medicală din 1831. Leafa de protomedic a lui Samurcaș era de 12 000 lei pe an¹²².

Unul din primele acte semnate de noul „Arhiatros“ datează din 25 septembrie 1837, când, la o adresă a Epitropiei Spiridoniei către Comitetul Sănătății, al cărui membru de drept era Samurcaș, răspunde dînd o apreciere pozitivă asupra capacității ipohirurgului Const. Neiland, în vederea angajării acestuia la Spiridonie¹²³. De altfel, Neiland va fi secundantul lui Samurcaș la Spitalul de sus. Vom vedea, însă, că o serie de intrigi colegiale, ca și ale Epitropilor, vor crea, în anii următori, serioase neplăceri atît protomedicului cît și ipohirurgului.

Cu privire la înlocuirea lui Sachelarie cu Samurcaș, s-au zvonit în acel an, 1837, multe vorbe în societatea ieșeană. Se șoptea că Doamna Smaranda — fiică a dragomanului Vogoridi de la Tarigrad — în dorința sa de a învăța mai grabnic „danturile evropenești“, s-ar fi „ingurluit“ cu Baudouin, mastru de dans al Curții, sub ochii semi-închiși ai protomedicului Sachelarie. Alții spuneau contrariul: doctorul Sachelarie ar fi intrat în conflict cu Doamna fiind ulterior alungat chiar din Moldova, deoarece ar fi favorizat, ocazional, unele întîlniri galante ale lui Vodă cu vreo jupîniță din anturajul prințesei¹²⁴.

Dar să lăsăm cancanurile vremii în seama penei, adesea înmuiate în venin, a paharnicului Sion și să reținem doar că societatea modernă moldo-valahă era pe cale să adopte neașteptat de repede mentalitățile bune și rele ale burgheziei și nobilimii secolului. Printre aceste obiceiuri din urmă se observă și un oarecare grad de ușurătate în relațiile tineretului și mai vîrstnicilor de ambe sexe, favorizată de viața mondenă a Capitalei. Nu puțini cronicari ai epocii descriu plimbările pe înnopate, în calești cu blazon și fecior la spate, pe dealul Copoului; serenadele pe la ferestrele iubitelor, cu ghitare și glasurile pătimașe ale lăutarilor, ori întîlnirile furtive de printr-un chioșc înecat în verdeață¹²⁵. Perioada domniei lui Mihail vodă Sturdza, deși mult mai stabilă, prilejuind o viață mai bună și mai bogată, a favorizat paradoxal și astfel de manifestări etico-sociale, mult mai rar întîlnite în veacurile anterioare.

Doctorul Samurcaș era în vîrstă, în afară de atari primejdii, dar nici el n-a fost scutit de astfel de „avanii“ în propria sa familie¹²⁶.

¹²² ASI, Tr. 1434, op. 1634, d. 41, f. 160. Dr. Sachelarie a funcționat ca protomedic pînă la 8 iulie 1837. La 15 iulie a.c. este numit în locul acestuia Samurcaș, primind, ca și înaintașul său, 1000 de lei lunar. (Cf. documentele 37, 41, 52 și 71 ale Tr. 1434, op. 1634); înștiințare cu nr. 477 din 15 iulie 1837 a Casei Domnești cu ștampila octogonală; în posesia autorului.

¹²³ ASI, Epitropia Sf. Spiridon, d. 78, f. 39. Neiland fusese numit la data de 1 iunie 1837, cu leafa de 300 de lei lunar.

¹²⁴ C. Gane, *op. cit.*, p. 133, 144—145; cf. și Pompei Samașian, *op. cit.*, p. 205—206.

¹²⁵ Al. Russo, *op. cit.*, p. 29; *Iassy et ses habitants en 1840*, p. 252—253.

¹²⁶ Seria nemulțumirilor a început cu fiul său, Epaminonda, ajuns prin stăruințele sale vel-armaș la „Tribunalul Criminalicesc“. Acesta, căsătorit prima oară cu Olimpia Arghiropol (1839), apoi cu Alexandra Gobjela (1845), face datorii ce trebuie achitate în dreapta și-n stînga, adeseori de către tatăl său (1838—1841);

Îndatoririle unui protomedic, potrivit Regulamentului Organic, Cap. III, erau multiple. Făcînd parte din Comitetul Sănătății, alături de Logofătul din lăuntru și Inspectorul Carantinelor, și fiind totodată și Președintele Comisiei medicale, protomedicul trebuia să urmărească activitatea medicală în întreaga țară. De aceea, el cerceta diplomele ori certificatele doctorilor, chirurgilor, farmaciștilor și moașelor, veghind totodată ca toți aceștia să aibă liberă practică, în conformitate cu actele prezentate și capacitatea lor, în toate ținuturile Moldovei. Avea sarcina de a urmări și asigura buna funcționare a spitalelor civile și militare; de a preveni din vreme apariția unor maladii contagioase; de a asigura, prin personalul medical de resort, vaccinarea anti-variolică a copiilor. În fine, ca „șef al tuturor doftorilor“, protomedicul acorda concedii și delegații de serviciu, făcea propuneri pentru avansări, dar era totodată obligat „a denonsui“ abaterile de la îndatoriri ale corpului medical, propunînd și eventuale sancțiuni, ce urmau a fi ratificate prin parafele celorlalți membri ai Comitetului Sănătății¹²⁷.

Activitatea ca protomedic a lui Samurcaș poate fi urmărită prin actele medicale ale perioadei 1837—1846. Din acestea reiese nu numai că și-a îndeplinit cu prisosință obligațiile, dar că și-a păstrat neștirbită și prospețimea intelectuală, cu toată vîrsta sa avansată.

Totodată, însă, doctorul Samurcaș devenise mai vulnerabil decît în perioada, oarecum patriarhală, petrecută la Botoșani, căci aroganța boierimii și permanentele intrigi din cercul medical al Capitalei nu-l scuteau de tot felul de lovituri directe ori mai ascunse. Fără îndoială că autoritatea suverană a lui Mihail Sturdza servea ca pavază fostului medic al casei Sturdzeștilor, dar această protecție nu-l scutea îndeajuns de șicane nici în poziția sa de Arhiatros, nici în aceea de doctor amplotat la Spiridonie. Astfel, de pildă, aflăm dintr-o întîmpinare a sa din martie 1838 către „Comitetul Central al Principatului Moldovei“ că locuința alocată în curtea Spiridoniei avea nevoie de grabnice reparații, că nu i se asiguraseră pînă în acel moment cotele de carne, pîine, lemne de foc etc., precum celorlalte familii de medici ai Așezămîntului, și că, deși avea aceleași titluri și drepturi ca dr. Viola, directorul Spitalului, primea o leafă inferioară acestuia¹²⁸.

Prin rezoluția din 11 aprilie 1838, Comitetul îi satisfăcea toate doleanțele, dar nu omitea să atragă atenția doctorului că obligațiile sale se limitează numai la îngrijirea bolnavilor, fără însă să se amestece în „regulile din lăuntru“, acestea nefiind de „competență“ sa¹²⁹.

Roxanda, după 14 ani de căsătorie cu Stabscăpitanul Kristanovski, se separă, rămînînd să întrețină 5 copii din cei 7, născuți între 1824 și 1838. Toți aceștia stau în casa doctorului. În fine, Profira-Pulcheria, căsătorită cu Iorgu Plastara, se îndrăgostește de Iordaki Cantacuzino, și acesta însurat. Ambii cer divorțul, dar, pînă să se legalizeze prin Mitropolie, cei doi se căsătoresc într-un sat. Pulcheria este trimisă „la ascultare“, la mănăstirea Agapia, iar bigamul soț, expedit peste Prut. Apoi, după un timp, Pulcheria este încredințată tot părintelui său, în casa sa și așa plină... (1840—1842).

¹²⁷ Regulamentul Organic al Moldovei, ed. 1835, Cap. III, Anexa F, art. LXXIX—LXXXIII; Art. XCII—XCIII/aliniat A—K.

¹²⁸ ASI, Epitropia Sf. Spiridon, d. 78, f. 56, 57.

¹²⁹ *Ibidem*, f. 57, ciorna adresei Comitetului Central către dr. Samurcaș, nr. 110/11. IV. 1838.

Cei ce semnează rezoluția, în afară de mitropolitul Veniamin Costaki, sînt logofătul Constantin Canta — care, fiind Ministru de Interne, făcea parte, alături de Samurcaș, din „Comitetul Sănătății“, — precum și frații Catargiu, ambii epitropi ai așezămîntului Sf. Spiridon¹³⁰. Nu încapă îndoială că cei doi boieri și epitropi nu erau dispuși să tolereze nici o minimă sugestie pe linie medicală, din partea unui doctor angajat, fie acesta chiar protomedicul Țării Moldovei, care avea printre alte obligații „să vegheze ca spitalele civile și ostășești să fie în bună stare“ (art. XCIII, aliniatul E). Dar mănăstirea Sf. Spiridon din Iași, ca și alte astfel de așezăminte din Țările Române, era un mic stat în stat, cu o conducere laico-monastică, încă de structură medievală, cu acțiuni și gestiuni multiple. Activitatea sa spitalicească, răspîdită și în alte centre din Moldova, era asigurată de un personal medical, dar care — de la director pînă la simplul practicant — nu avea nici un drept de hotărîre ori de dispoziții, chiar în propriile compartimente profesionale. De aici, desigur, și conflictul între Epitropia Spiridoniei și dr. Samurcaș, care, dacă nu putea fi atacat prin prerogativele sale ca protomedic, era vulnerabil ca doctor angajat al Așezămîntului.

Cum era de așteptat, Samurcaș nu renunță de a critica și de a da sfaturi de ordin medical și organizatoric în spitalul Spiridoniei, chiar cu riscul de a i se face în continuare mici „mizerii“, ca de pildă nerepararea locuinței ale cărei „ziduri au risipit lutul de pe pereții dinspre sud, din cauza cutremurului“ din 11 ianuarie 1838¹³¹. Astfel, decizia de a înlătura acest „cal troian“ din Așezămîntul Spiridoniei a devenit iminentă la sfîrșitul anului 1838, cînd Costachi și Ștefan Catargiu înaintează o foarte machiavelică adresă Comitetului Chentral. În introducere, cei doi epitropi deplîng situația — ca și cum n-ar fi depins de ei — „că un singur doctor într-un departament de 60 și 70 crivatori, mai ales la bolile din lăuntru și hronice, nu poate fi destul“. În consecință, „luînd aminte asupra acestui prințipal obiect de îmbunătățire ospitalicească“, constată „că la spitalul de sus a bolnavilor dinlăuntru esti doctor căutător dum-lui doctorul Samurcaș, a cărui deși experiență, cursă din ace pisti 30 ani practică doctorească esti îndestulătoare, însă adîncita sa vîrstă de 70 de ani și slăbiciunea sa cursă din trudili ci o practică atît de îndelungată [...] nu-l iartă a împlini întocmai regulate căutări a bolnavilor pătîmitori [...] fiind și de adesă zăeflicuri legați cu bătrînețile“. Pe de altă parte, nici secundantul lui Samurcaș, ipodoctorul Const. Neiland, nu este capabil să-l ajute, deoarece în fapt el este numai spițer, neavînd certificatele necesare titlului de ipodoctor ce și-l arogă.

Avînd în vedere aceste constatări obiective, Epitropia propune, mărinimoasă : să fie pensionat dr. Samurcaș cu „îndestulată pensii de 300

¹³⁰ Rezoluția din 11 aprilie 1838, ce poartă semnăturile respective, stabilește că, pentru „greutățile familiei să i se adauge și dumnealui [dr. Samurcaș] 100 de lei pe lună, precum și doctorului Viola [decî, de la această dată, Samurcaș încasa de la Spiridonie 600 de lei, față de 500 de lei, cu cît fusese angajat — n.ns.]. Fiînd, însă, că, și dum-lor, epitropii, au arătat că dum. doftorul nu-și păzește cu îndatoririle sale cu căutarea bolnavilor și că, apoi se amesteca în regulile din lăuntru, care nu atîrnă nicidecum de dum-lui, să i se scrie din partea comitetului cele de cuviință.“

¹³¹ ASI, Epitropia Sf. Spiridon, d. 77, f. 47.

lei [deci jumătate din leafa ce o primea — *n.ns.*], pentru că casa spitalului se găsește înlesnită“, iar „această pensii să-i servească pe toată viața“. În locul său să fie rânduit „dum-lui doctorul Cuciureanu, carile, pe lângă academiceștile documenturi ce păstrează, doveditoare doctoreștii sale știință, are îndelungată practică“... Totuși, deoarece recomandatul „nu a avut prilejul di a cunoaști mai adînc temperatura climei și a lăcuiitorilor moldoveni după chipul viețuiri lor“, bine intenționații epitropi, Iordachi și Ștefan Catargi, propun Comitetului Central să fie utilizat și doctorul Samurcaș în continuare, în calitate de consultant, cu leafa de 300 lei pînă la sfîrșitul anului. Cît privește noul medic, să i se plătească doar 500 lei, atît cît a primit inițial și Samurcaș, în primele luni ale anului 1837.

Deoarece aranjamentul propus le pare chiar distînșilor epitropi cam prea forțat, ținînd seama de poziția totuși proeminentă a doctorului Samurcaș, și el cu destule relații sus-puse, aceștia oferă și o altă soluție, și anume : „dacă Dum-lui Dr. Samurcaș nu ar vroi să se tragă de la 1 Ghenar 839 și să i se înceapă plata pensii de cîte 300 lei pe lună, apoi atunce dum-lui Ciucureanu totuș să intri în treabă pără la primăvară, trăgînd acea pensii ca leafă, și dum-lui Samurcaș, leafa sa, ca și pără acum ; iar de la primăvară să se înceapă întocmai celi mai sus propusă“.

Cît privește „spîteriul“ Neiland, acesta să părăsească locuința ce-o avea în calitate de ipodoctor pe nedrept, urmînd dealtfel să fie mutat în noul spital de la Bîrlad. Astfel, în casa lui Neiland va intra dr. Gheorghe Cuciureanu iar noul ipodoctor, Gheorghe Ioanidi, „vrednic pentru această slujbă“, va locui temporar în cancelaria doctorului¹³².

Lovitura plănuită de înalții boieri n-a avut, însă, efectul scontat. Dr. Samurcaș, plictisit de a mai fi la dispoziția poruncilor epitropilor, poate buni administratori dar probabil puțin apți pentru a conduce o rețea de spitale, hotărăște de la sine să se retragă de la Spiridonie, începînd cu data de 1 iunie 1839, urmînd să i se asigure o pensie de 300 lei (ulterior majorată). Pînă la jumătatea verii, dr. Cuciureanu îl va secunda, iar ipodoctor pe lângă Samurcaș va rămîne mai departe același Neiland¹³³.

Această ultimă surpriză pentru Epitropie a fost pregătită tot de Samurcaș, căci Comisia medicală care a reexaminat actele lui Const. Neiland a constatat că acestea „sînt în bună stare și prea îndestule“ pentru postul de ipodoctor iar purtările sale alese și îndeplinirea sarcinilor aduc „toată mulțumirea șăfului său“. Atestatul este semnat de Dimitri Samurcaș Protomedic și de doctorii Cihac și Vârnav¹³⁴.

Dar, pe de altă parte, prin noile numiri — dr. Cuciureanu, ipodoctorul Ioanidi și noul medic, doctorul Dreitel, asistent al lui Cuciureanu — cheltuielile Epitropiei sporiseră la mai mult decît dublu. Iar după pensionarea lui Samurcaș, pînă la urmă totuși cu 500 lei lunar¹³⁵, condu-

¹³² ASI, Epitropia Sf. Spiridon, d. 78, adresa nr. 535/28, decembrie 1838 a Epitropiei către Comitetul Central.

¹³³ *Ibidem*, f. 73—74.

¹³⁴ *Ibidem*, d. 78, f. 64—66.

¹³⁵ ASI, Secretariatul de Stat, d. 499, f. 85 ; ASI, Epitropia Sf. Spiridon, d. 78, f. 90 ; dr. Samurcaș primește pensie lunară de 500 de lei de la Epitropia Sf. Spiridon (dosar 115, f. 15 ; d. 124, f. 9 ; ASI, Epitropia Sf. Spiridon).

cerea Spiridoniei va intra în conflict cu dr. Cuciureanu, pentru că nu i se repara locuința. Conflictul a căpătat amploare, căci la acele *cinci* repetate plângeri ale lui Cuciureanu, mult mai puțin răbdător decât bătrînul Samurcaș, înalții Epitropi răspund „că asemenea cereri trebuie adresate directorului spitalului, dr. Viola, așa cerînd cuviința întru toate cele ce privesc otdelenia [secția] căutării bolnavilor ce îți este încredințată”¹³⁶. La acest răspuns de sus și vizibil de rea credință, atît Cuciureanu cît și Dreitel își înaintează demisiile, la sfîrșitul anului 1839. Astfel, inocenții Epitropi, se plîng, la 8 ianuarie 1840, la Comitetul Central că „dumnealor doctorii Cuciureanu și Traitler, fără a însemna sau a rosti vreo binecuvîntată pricină, de sine și trăgîndu-se din slujba ospitalului de aici, partea de sus, slujbă ce însuși au cerut și prin mijlociri au cîștigat...”¹³⁷.

Insistența noastră asupra acestor relații tensive dintre epitropia Spiridoniei și medicii curanți ai spitalului a urmărit — trebuie să mărturisim — două aspecte. Primul — neîncluderea unui medic profesionist la conducere ducea la o slabă ori insuficientă organizație medicală, atît la spitalul central cît și la acelea anexe, din alte orașe ale țării. Al doilea aspect, de ordin mai general, se referă la poziția de clasă pe care se situau, pe de o parte conducerea boierilor epitropi, pe de altă parte medicii ca profesioniști salariați. De aceea, poruncile primilor sună voit jignitoare, iar protestele doctorilor — deși cu diplome și certificate, ceea ce lipsea îndeobște marilor boieri moldoveni — sînt supuse, umile, dacă vor să mai lucreze... Va mai trebui să treacă aproape o jumătate de veac, pînă cînd profesioniștii din diferite domenii de activitate publică să-și manifeste complet părerile, să fie numiți în posturi-cheie, afirmînd, prin cunoștințele și capacitatea lor, existența unei intelectualități românești.

¹³⁶ ASI, Epitropia Sf. Spiridon, d. 110, f. 7, 9.

¹³⁷ ASI, Epitropia Sf. Spiridon, d. 78, f. 90 ; la 12 septembrie 1840, dr. Cuciureanu revine să lucreze la Spiridonie, primind 9000 de lei pe an, plus avantajele stabilite prin contract (cf. același dosar, la f. 101). Mai vezi, pentru profilul profesional al acestui medic, P. Cernovodeanu, *Legăturile doctorului Gheorghe Cuciureanu cu lumea medicală engleză (1846—1847)*, în vol. *Din tradițiile medicinei și ale educației sanitare, Studii și note* (sub redacția dr. G. Brătescu), București, 1978, p. 257—264.

ABREVIERI

AAR	= Analele Academiei Române
AB	= Arhivele Basarabiei
AES	= Analele economice și statistice
ArhGen	= Arhiva Genealogică
AHR	= The American Historical Review
AIAC	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie din Cluj
AIHAI	= Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie „A. D. Xenopol” Iași
AIINC	= Anuarul Institutului de Istorie Națională din Cluj
AISC	= Anuarul Institutului de Studii Clasice
ALIL	= Anuarul de lingvistică și istorie literară (Iași)
AM	= Arheologia Moldovei
AMM	= Acta Moldaviae Meridionalis (Vaslui)
AMN	= Acta Musei Napocensis
Anale	= Analele Institutului de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă C.C. al P.C.R. (Anale de istorie)
AnM	= Analele Moldovei
APR	= Analele Parlamentare ale României
AR	= Arhiva Românească (ambele serii)
ARBSH	= Académie Roumaine, Bulletin de la Section Historique
ARMSI	= Academia Română, Memoriile Secțiunii Istorice
ARMSL	= Academia Română, Memoriile Secțiunii Literare
ARMSȘ	= Academia Română, Memoriile Secțiunii Științifice
ASNŞP	= Annali della Scuola Normale Superiore di Pisa
AȘRS	= Arhiva pentru știință și reformă socială
AȘUI	= Analele Științifice ale Universității „Al. I. Cuza” Iași
AUB	= Analele Universității București
BBRF	= Buletinul Bibliotecii Române din Freiburg
BAGIR	= Buletinul Asociației Generale a Inginerilor din România
BCI	= BCIR
BCIR	= Buletinul Comisiei Istorice a României
BCMI	= Buletinul Comisiunii Monumentelor Istorice
BIER	= Buletinul Institutului Economic Român
BIFR	= Buletinul Institutului de Filologie Română „A. Philippide”
BIRE	= Buletinul Institutului Român de Energie
BIROM	= Buletinul Institutului Românesc de Organizare Științifică a Muncii
BMI	= Buletinul Monumentelor Istorice
BOR	= Biserica Ortodoxă Română
BRV	= Bibliografia Românească Veche
BS	= Balkan Studies (Thessaloniki)
BSH. BSHAR	= ARBSH
BSNR	= Buletinul Societății Numismatice Române
BSOAS	= Bulletin of the School of Oriental and African Studies
BSP	= Buletinul Societății Politehnice

BUGIR	= Buletinul Uniunii Generale a Industriaşilor din România
CI	= Cercetări istorice (ambele serii)
CL	= Cercetări literare
CMRS	= Cahiers du monde russe et soviétique
CvL	= Convorbiri literare (ambele serii)
DAD	= Dezbaterile Adunării Deputaţilor
DIR	= Documente privind istoria României
DOP	= Dumbarton Oaks Papers
DR	= Dacoromania
DRH	= Documenta Romaniae Historica
FHDR	= Fontes Historiae Dacoromanae
GB	= Glasul Bisericii
IN	= „Ion Neculce”. Buletinul Muzeului Municipal din Iaşi
JGO	= Jahrbücher für Geschichte Osteuropas
KS	= Kratkie soobščenia o dokladah i polevii issledovaniiah Institut istorii materialnoi kultury (Moscova)
LL	= Limbă şi literatură
LR	= Limba română
MA	= Mitropolia Ardealului
MB	= Mitropolia Banatului
MC	= „Miron Costin”. Revistă de mărturii istorice (Bîrlad)
MCA	= Materiale şi cercetări arheologice
MemAnt	= Memoria Antiquitatis (Piatra Neamţ)
MMS	= Mitropolia Moldovei şi Sucevei
MO	= Mitropolia Olteniei
NE	= Numizmatika i epigrafika (Moscova)
NEH	= Nouvelles études d'histoire
OO	= Österreichische Osthefte
RA	= Revista Arhivelor (ambele serii)
REB	= Revue des études byzantines
REI	= Revue des études islamiques
RER	= Revue des études roumaines
RES	= Revue des études slaves
RESEE	= Revue des études sud-est européennes
RFR	= Revista Fundaţiilor Regale
RGI	= Revista generală a învăţămîntului
RH	= Revue Historique
RHLF	= Revue d'histoire littéraire de la France
RHMC	= Revue d'histoire moderne et contemporaine
RHSEE	= Revue historique du Sud-Est européen
RdI	= Revista de istorie
RI	= Revista istorică
RIAF	= Revista pentru istorie, arheologie şi filologie
RIR	= Revista istorică română
RITL	= Revista de istorie şi teorie literară
RM	= Revista muzeelor
RMM	= Revista muzeelor şi monumentelor
RREI	= Revue roumaine d'études internationales
RRH	= Revue roumaine d'histoire
RRSI	= Revista română de studii internaţionale
Rsl	= Romanoslavica
RSMP	= Revue des sciences morales et politiques
SAI	= Studii şi articole de istorie
SAMNB	= Studia et Acta Musei „Nicolae Bălcescu”
SAO	= Studia et Acta Orientalia
SCB	= Studii şi cercetări de bibliologie
SCIA	= Studii şi cercetări de istoria artei
SCI	= Studii şi cercetări istorice (ultimele din CI, seria veche)
SCIM	= Studii şi cercetări de istorie medie
SCIV	= Studii şi cercetări de istorie veche
SCIVA	= Studii şi cercetări de istorie veche şi arheologie
SCN	= Studii şi cercetări de numismatică

SCȘI	= Studii și cercetări științifice, Iași
SEER	= The Slavonic and East European Review
SlavAnt	= Slavia Antiqua (Varșovia-Poznań)
SMIC	= Studii și materiale de istorie contemporană
SMIM	= Studii și materiale de istorie medie
SMIMd	= Studii și materiale de istorie modernă
SMMIM	= Studii și materiale de muzeografie și istorie militară
SOF	= Südost-Forschungen (München)
StCl	= Studii clasice
SUBB	= Studia Universitatis Babeș-Bolyai
TC	= „Theodor Codrescu” (revistă editată de Gh. Ghibănescu)
Ukb, UKB	= Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen
VR	= Viața Românească
ZfRPh	= Zeitschrift für romanische Philologie
ASB	= Arhivele Statului București
ASG	= Arhivele Statului Galați
ASI	= Arhivele Statului Iași
	= Biblioteca Academiei Române.

Autorii sînt rugați să folosească aceste abrevieri în materialele trimise pentru publicare, semnalînd titlurile necuprinse în prezenta listă.

ÎN ATENȚIA COLABORATORILOR

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol” acceptă pentru publicare *studii* (circa 40 p.), *articole și note* (pînă la 25 p.), *recenzii* (circa 5 p.), *note bibliografice* (1—2 p.) și *dări de seamă* privind viața științifică internă și internațională.

Toate materialele vor fi prezentate redacției în două exemplare, dactilografiate la două rînduri, cu notele numerotate în continuare, așezate la sfîrșitul textului. *Studiile* vor fi în mod obligatoriu însoțite de un rezumat în limba română sau tradus într-o limbă de largă circulație. Fotografiiile și desenele vor fi numerotate și însoțite de explicații, indicîndu-se în manuscris pagina unde trebuie așezată imaginea respectivă.

Colaboratorii din țară sînt rugați să prezinte materialele în *formă finită*, ținînd seama de faptul că nu întotdeauna li se va putea asigura trimiterea unei corecturi; într-un asemenea caz, corectura se va efectua în redacție, urmărindu-se respectarea manuscrisului.

Colaboratorii au obligația de a anunța redacția în cazul cînd au predat *acești* text unei alte publicații (în versiunea originară sau în traducere), cînd textul respectiv face parte dintr-un volum predat deja unei edituri (sau aflat într-un stadiu avansat de definitivare), precum și în cazul cînd unele afirmații sau citări din note necesită anumite actualizări (studii proprii citate în *manuscris* și apărute între timp, noi studii în aceeași problemă și care trebuie menționate etc.).

Alcătuirea rubricilor de informare bibliografică — *Recenzii*, *Note bibliografice*, *Revista revistelor* — fiind coordonată de redacție, colaboratorii externi care doresc să prezinte cărți, studii și reviste sînt rugați să se informeze la redacție, înainte de a trimite prezentările respective.

Acceptarea materialelor spre publicare se face pe baza unor referate elaborate de specialiști. Redacția își rezervă dreptul de a planifica apariția materialelor acceptate în funcție de necesități și de a nu le reține pe acelea care, dintr-un motiv sau altul, nu se circumscriu acestora.

Tiparul executat sub cd. 126,
la S.C. „Dosoftei” S.A.
str. Sf. Lazăr nr. 49

„Anuarul” editat de Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” — care continuă, din 1964, seria de istorie a revistei „Studii și cercetări științifice”, Iași, apărută între 1950 și 1963 — cuprinde *studii, comunicări și note, recenzii ș.a.*, consacrate istoriei românilor (veche, medievală, modernă și contemporană), istoriei relațiilor internaționale ale României, istoriei universale etc. Publicația se adresează cercățătorilor în domeniul istoriei românești și universale, profesorilor, studenților și tuturor celor interesați în cunoașterea și studierea istoriei.

În stocul redacției se mai află și pot fi procurate prin comandă următoarele tomuri:

- XVI/1979, 672 p., 40 lei
- XVII/1980, 896 p., 40 lei
- XVIII/1981, 872 p., 40 lei
- XIX/1982, 928 p., 76,50 lei
- XX/1983, 696 p. (cu tabia de materii pentru ultimii zece ani), 80 lei
- XXI/1984, 728 p., 78 lei
- XXII/1985, 1—2, 1 016 p., 115 lei
- XXIII/1986, 1—2, 1 160 p., 120 lei
- XXIV/1987, 1—2, 1 420 p., 155 lei
- XXV/1988, 1—2, 1 338 p., 185 lei
- XXVI/1989, 736 p., 100 lei

- Supliment I (C. Istrati, *Condica visteriei Moldovei din anul 1816*), 154 p., 15 lei
- Supliment II (D. Șandru, *Populația rurală a României între cele două războaie mondiale*), 214 p., 18 lei
- Supliment III (Gh. Buzatu și Gh. I. Florescu, *Al doilea război mondial și România. O bibliografie*), 214 p., 21 lei.
- Supliment IV (*Anglo-Romanian Relations after 1821*, vol. îngrijit de Gh. Buzatu), 301 p. + ilustrații, 42 lei.
- Supliment V (Anton Nițu, *Formarea și clasificarea grupelor de stil AB și B ale ceramicii pictate Cucuteni — Tripolite*), 133 p. + ilustrații, 30 lei.
- Supliment VI (*Culture and Society*, vol. îngrijit de Al. Zub), 222 p., 25 lei.
- Supliment VII (Stela Mărieș, *Supușii străini din Moldova, 1781—1862*), 173 p., 40 lei.
- Supliment VIII (Valeriu Florin Dobrinescu, *Relații româno-engleze. 1914—1933*), 186 p., 25 lei.
- Supliment IX (Dumitru Vitcu, *Istoria salinelor Moldovei în epoca modernă*), 224 p., 30 lei.
- Supliment X (Adrian Macovei, *Moldova și Țara Românească, de la unificarea economică la unirea politică din 1859*), 138 p., 25 lei.
- Supliment XI (*Temps et changement dans l'espace roumain*, vol. îngrijit de Al. Zub), 262 p., 150 lei.

Anuarul Institutului de Istorie „A. D. Xenopol”
tom. XXVII, p. 1—272, Iași, 1990

ISSN 0074—039X